

Kansatieteellisiä tutkimuksia Helsingin yliopistossa 17
Filosofian, historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos
Helsingin yliopisto

Risteäviä eroja sataman arjessa

Tytti Steel

Esitetään Helsingin yliopiston humanistisen tiedekunnan suostumuksella
julkisesti tarkastettavaksi Yliopistomuseo Arpeanumin auditoriossa
(Snellmaninkatu 3, 2. krs.)
perjantaina 23. elokuuta 2013 klo 12.

Helsinki 2013

© Tytti Steel

Kansatieteellisiä tutkimuksia Helsingin yliopistossa 17

ISSN 2341-569X (Painettu)

ISSN 2341-5703 (Verkojulkaisu)

ISBN 978-952-10-9012-7 (nid.)

ISBN 978-952-10-9013-4 (PDF)

Unigrafia

Helsinki 2013

Abstract

The study analyses representations of dock workers and people who worked in the Helsinki and Kotka harbours in the extended 1950s. The aim of the study is to map differences and hierarchies constructed in the harbour representations. The main sources of the study are interviews of men and women who worked in the harbours. The second important group of research material is films, both documentaries and fiction, depicting freight harbours.

The study is hermeneutic and is based on the key concepts of intersections and intertextuality. Representations of harbours and people who worked there are studied within the framework of intersections: not only was the harbour a different working environment for men and women, but for different kinds of men and women. The most important intersections in this study are between gender, ethnicity, class and age. The method of the study is performative reading. Performative reading is a process based on a close reading of the sources. The question posed to the sources is, how are the categories of differences being constructed and how do they intersect?

Globally, Finland is quite exceptional because women have worked in harbours. The construction of differences between women is most obvious in the sources concerning differences constructed by the dock worker women in relation to prostitutes who worked in the harbour. On the other hand, in a nostalgic light the stigmatized prostitutes become protagonists of a relaxed and hedonistic lifestyle. In the representations concerning male dockers, differences between the respectable workers and tearaways dominate the intertextual negotiations. Ports as nodes of international seafaring make interesting arenas for studying transnational relations. In Kotka, many of the town people saw the sailors as important customers for their businesses and their relations with the sailors were mostly commercial. The harbour representations can be read as a dream of an international and liberal Finland.

Kiitokset

“Satamassa. Satamassa tosiaan. Tehän nyt ette puhu mistään muusta kuin satamasta!” tiuskaisee professori Kaarivaara elokuvassa *Professori Masa*. Tauno Palon esittämä Kaarivaara puhuu maisteri Simolalle (Lasse Pöysti), joka on tullut kysymään kommentteja keskeneräiseen väitöskirjaansa. Pahantuulinen professori pyytää maisteria tulemaan vastaanotolle uudelleen, kun tärkeämmät työt on tehty.

Omat ohjaajani ovat onneksi toimineet eri tavoin kuin fiktiivinen Kaarivaara. Professori Juhani U. E. Lehtonen kommentoi tekstejäni aina huolellisesti ja tarvittaessa pikaisellakin aikataululla. Professori Hanna Snellmanin tultua ohjaajakseni tutkimus oli jo pitkällä, mutta määrätietoinen ohjaus auttoi työn lopullisen hahmon löytämisessä. Hanna kutsui minut mukaan Suomen Akatemian Happy Days? -hankkeeseen, jonka tutkijaverkoston jäsenenä olen saanut kommentteja ja tukea hankkeessa mukana olevilta. Kiitos.

Etnologian dosentti Jukka Jouhkin sekä talous- ja sosiaalhistorian dosentti Hanna Kuusen esitarkastuslausunnot auttoivat tekstin viimeistelyssä ja johdattelivat pohtimaan asioita vielä uusista näkökulmista. Molempia kiitän rohkaisevista ja käytännönläheisistä kommenteista. Viimeistelyvaiheen avusta kiitokset kulttuurihistorian professori Hannu Salmelle sekä sukupuolentutkimuksen professori Marjut Jyrkiselle.

Professori Yrjö Kaukiaista kiitän avusta rahoituksen hankkimisessa. Suomen Kulttuurirahaston tuella olen voinut työskennellä täysipäiväisesti väitöskirjatyön parissa noin kolmen vuoden ajan. Tärkeitä apurahoja olen saanut myös Seurasaarisäätiöltä sekä Kotkan kaupungin tutkimusrahastosta.

Aivan erityisen kiitoksen lähetän kaikille tutkimusta varten haastatetuille. Voin vain toivoa, että olette tyytyväisiä lopputulokseen.

Kansallisen audiovisuaalisen arkiston Mari Kiiski sekä Kymenlaakson museon Elvi Ikonen auttoivat aineistojen kanssa pitkäjänteisesti ja kärsivällisesti, mistä kiitokset.

Kansatieteen oppiaineessa työni etenemistä on pisimpään seurannut Pia Olsson. Lukemattomat kerrat Pia on ohjannut työskentelyäni, ja ongelmakohtia on ratkottu lounailla sekä konferenssimatkoilla. Sisarellista tukea olen saanut myös Terhi Pietiläiseltä ja Katri Kaunistolta, jotka molemmat ovat kommentoineet tekstejäni aina rakentavasti. Terhi ja Petri Pietiläisen kotona Kotkan Ruonalassa olen viettänyt monta kesäistä kirjoitusretriittipäivää: kiitos vieraanvaraisuudestanne. Työtä on käsitelty useaan kertaan kansatieteen tutkijaseminaarissa sekä kertaalleen monitieteisessä sukupuolentutkimuksen tutkijaseminaarissa. Myös konferenssiesitelmien yhteydessä ja monissa epämuodollisemmissa keskusteluissa olen saanut arvokasta palautetta. Kiitän kaikkia työtäni kommentoineita ja minua rohkaisseita.

Vanhempiani ja appivanhempiani kiitän kaikesta pitkän työrupeaman aikana saamastani tuesta sekä korvaamattomasta lastenhoitoavusta. Last but not least: thank you Chris for endless proofreading, stimulating discussions and your unwavering support. Alexander ja James: äidin kirja on vihdoinkin valmis, joten nyt juhlitaan!

Topeliassa 26.6.2013

Tytti Steel

Sisällys

Abstract	3
Kiitokset	4
Sisällys.....	6
Johdanto	9
Tutkimustehtävä	9
Risteävät erot.....	13
Aikaisempi tutkimus.....	15
Intersektionaalisuuden ristiaallokossa	20
Risteävät erot ja maskuliinisuuksien tutkimus.....	20
Etnisyys ja yllirajaisuus.....	24
Luokkaisuus.....	27
Intertekstuaalisuus	29
Aineistot, niiden analyysi ja tulkinta	32
Aineistot.....	32
Haastattelut ja muu muistitieto	32
Elokuvat	38
Representaatioita nosturien varjosta	42
Elävän kuvan taikaa	45
Refleksiivisyys	48
Tutkimusetiikka.....	50
Performatiivinen luenta	52
Helmi, Aili, Kalevi ja Sven	57
Naiset rautaa?	57
Nainen miehissä työympäristössä.....	62
Sataman huono maine	66
Työnjako kotona.....	70
Työn sankarit	74
Äitiys määrittää naiseutta.....	76
“Rouva sopii hyvin <i>manttelin</i> ”.....	78
Teräsnainen: johtaja, kouluttaja, hengenpelastaja.....	83
Myrskyn silmässä.....	87
Isku palleaan, sitten leukaan ja äkkiä karkuun.....	90
Aikakauden loppu	94
Poikamieskulttuuri ja yksinhuoltajuus	96
Ristivalossa	102
Tie jätkästä johtajaksi.....	107
Rantapirut ja keisarit	112
Ei kultanauhalle.....	113
Hunsvotit, kanat ja äkäpussit.....	116
Se vapaus.....	123
Yllirajaisia kohtaamisia.....	127
Sataman eksotiikka.....	127
Ystävät ja viholliset	130
Hauskanpito kielletty.....	137
Kuka pelkää mustaa miestä?	142

Ylirajaisuuden ja luokkaisuuden yhteenkietoutuminen.....	147
Satamakaupungin syke	149
Tarkennuksia laivatyttöihin.....	154
”Seuraahuolivat naiset ja varsinaiset laivatytöt”	154
Sulhanen joka laivalla?	159
Viimeinen raja.....	164
Kulutussyhteiskunnan airueet.....	169
Kuva ja vastakuva – sommitelma satamatyömiehiä.....	176
Myötätuulessa seilaajat.....	176
Julmailmeiset ja karskiääniset	181
Väkivalta ja päihdeongelma	190
Friskit hampuisit.....	198
Kunnollinen työmies	202
Ei rostoi-porukkaa	202
”Työn mahtava laulu” – dokumenttielokuva puolustuskannalla.....	204
”Köyhiä, ylpeitä ja vahvoja”	212
Työmies professorin mentorina.....	214
A-mies 32.....	221
Isähahmot.....	229
Sukupolveni satama – "aito" kokemus eron tekijänä.....	234
Miehet rautaa?	234
Konttivallankumous luo kontrastin	237
Juhlava näky.....	240
Satama risteävien erojen kenttänä	244
Stigma, häpeä ja uhma.....	245
Unelma suvaitsevaisesta Suomesta	248
Nostalgiaannälkä ja eksotiikan kaipuu.....	251
Laiva on lastattu	254
Lähteet ja kirjallisuus	256
Painamattomat lähteet.....	256
Haastattelut, muistitieto, kenttätyömuistiinpanot ja valokuvat.....	256
Fiktiiviset elokuvat.....	257
Dokumenttielokuvat ja tv-tuotannot.....	257
Verkkosivut.....	258
Painetut lähteet.....	258
Media-aineistot	258
Kirjallisuus	259
Haastateltavien esittely	276
English Summary.....	278
Intersections in the Everyday Life of Harbours.....	278

Johdanto

Satama on paikka, missä karkein, likaisin ja arkipäiväisin työ ja miehinen, vaaroja ja seikkailuja sisältävä romantiikka merkillisellä tavalla yhtyvät.

- Toivo Pekkanen¹

Tutkimustehtävä

Norjalaisen merenkulkulehden toimitukseen käveli merikapteeni, jolla oli asiaa toimittajille. Kapteenin mieltä vaivasi epäkohta Kotkan satamassa. Siellä nuoria naisia työskenteli lautojen lastauksessa, mikä johti merimiehet ja satamatyötä tekevät naiset kapteenin mielestä ”vaaralliseen kosketukseen” toistensa kanssa. Ensimmäisten päivien aikana kaikki sujui, mutta sitten asiat ”menivät vikaan”. Artikkelin kuvauksen mukaan päällikkö on vanhempi ja vakavaluontoinen, ja hän on selvästi onnistunut vakuuttamaan toimittajan aiheen tärkeydestä. Myöhemmin Finlands Sjöfartstidning käsitteli asiaa, mutta kirjoittaja ei halunnut mennä tarkemmin yksityiskohtiin. Todettiin naisten ja miesten kohtaamisten voivan vaikuttaa ”vähemmän onnellisesti” osapuoliin – tiedetäänhän ”nuoret tuulenveikot” ja ”nuoret hullut tytöt”. ”Jokainen ymmärtää, että tällainen on mitä vaarallisin tilanne ja että monelle merimiehelle on tuolloin käynyt huonosti ja luonnollisesti myös naisille.” Lehdessä toivottiin naislastaajien lähtöä satamasta, jotta laivojen miehistöt eivät enää joutuisi alttiiksi tapojenturmelukselle. Lehti arvelee, että innokkaimmatkin naisten tasavertaisuuden puolesta taistelijat ”ymmärtävät hyvin, että kernaimmin on käytettävä miehiä satamatyöläisinä.” Artikkelin päättyy toteamukseen, ettei tilannetta ole helppo korjata, mutta silti se ”on todellakin välttämätöntä”.²

Vuonna 1910 kirjoitettu juttu tarjoaa herkullisen esimerkin sadan vuoden takaisista keskusteluista koskien sukupuolten asemaa sekä miesten ja naisten välistä kanssakäymistä. Omasta ajastamme taas kertoo se, että juuri tämä uutinen on poimittu miltei sadan vuoden takaa kerrottavaksi merellisen lehden lukijoille vuonna 1995. Uusintaversiossa juttu on otsikoitu ”Naispuoliset lastaajat Kotkassa ja merimiehet. Varoitus.” Vanhahtaville sanankäänteille ja häpeileville kiertoilmauksille on helppo naureskella, vaikka kirjoittajien huoli nuorten merimiesten kohtalosta vaikuttaakin aidolta. Hämmästyttävintä 2000-luvun lukijalle lienee asetelma, jossa miehet esitetään pelastettavina uhreina ja naiset omine ongelmineen

¹ Ylioppilaslehti 1937:5b.

² Korsteeni 1995.

ohitetaan olankohautuksella. Sadassa vuodessa moni asia on muuttunut, mutta jokin on myös pysynyt ennallaan. Esimerkiksi lehtijutussa tapahtuva sukupolvien välisen eron rakentuminen lienee monelle tuttua myös tämän päivän keskusteluista.

Lehtiartikkelissa mainitaan innokkaat naisten tasavertaisuuden puolesta taistelijat ja vedotaan heihin sen puolesta, että naisten satamassa työskentely saataisiin loppumaan. Nainen laivoja lastaamassa onkin ollut harvinainen näky maailman satamissa kautta historian. Esimerkiksi Lontoon sataman on sanottu olevan kuin valkoisen miehen linnake, jossa naiset ovat työskennelleet vain ruokalassa ja siivoojina.³ On esitetty, että naisia on työskennellyt satamatyössä ainoastaan Suomessa, Ruotsissa ja Baltian maissa.⁴ Joidenkin tietojen mukaan naisten satamatyö on ollut tavallista myös Venäjällä sekä Saksan satamissa.⁵ Suomessa naisia on työskennellyt ainakin Haminassa⁶, Helsingissä⁷, Kemissä⁸, Kokkolassa⁹, Kotkassa¹⁰ ja Turussa¹¹.

Naisten läsnäolo satamassa haastaa maskuliinisena pidetyn merellisen kulttuurin käsitykset sukupuolten asemasta.¹² Tarkastelemalla kuvauksia työstä ja elämästä satamassa voidaan saada selville laajemminkin käsityksiä sukupuolten valtasuhteista, oikeuksista ja velvollisuuksista. Tässä väitöskirjassa tutkimuksen kohteena ovat sukupuolen kanssa risteävät erot satamia ja satamassa tehtyä työtä käsittelevässä muistitietoaineistossa sekä elokuvissa. Tarkastelen Helsingin ja Kotkan rahtisatamissa töitä tehneitä miehiä ja naisia.

Satamatyö käsittää laivojen lastien purkamisen ja lastaamisen sekä lastin kuljettamisen laiturilla ja varastoissa.¹³ Ahtaaminen on satamatyön synonyymi, vaikka sanakirjassa ahtaamisen merkitys rajoittuu pelkästään laivojen lastaamiseen.¹⁴ Satamatyöntekijöitä on aikaisemmin kutsuttu myös jätkiksi ja hampuuseiksi, mutta jo vuodelta 1962 oleva Nykysuomen sanakirja tuntee sanan ahtaaja merkityksessä laivan tai vaunun lastaaja.¹⁵

³ Mankelov 2000, 375.

⁴ Bergholm & Teräs 1999, 112.

⁵ Tässä Björklund ei viittaa mihinkään lähteeseen. Björklund 1977, 50.

⁶ Halila 1969, 258. Haminaan perustettiin satamassa työskennelleille naisille oma ammattiosasto 1900-luvun alussa.

⁷ Esim. Bergholm 1997, 310.

⁸ Esim. Snellman 2003, 55.

⁹ Esim. Pylkkänen 2002, 103.

¹⁰ Oinonen 1996.

¹¹ Teräs 1999, 247.

¹² Vrt. Halberstam 1998, 1, 16, 45.

¹³ Esim. Green 2000, 561.

¹⁴ MOT Kielitoimiston sanakirja 2.0.

¹⁵ Nykysuomen sanakirja 1962, 15. Metsätyöperinteen jätkä-nimitystä tutkineen folkloristi Jyrki Pöysän mukaan varhaisin kirjallinen maininta jätkä-sanasta on Elias Lönnrotin 1874 julkaistusta

Tässä tutkimuksessa ahtaajat ja heidän työnsä ovat näkyvimmin esillä, mutta olen halunnut tarkastella sataman toimintoja ja työntekijäryhmiä myös laajemmin.

Ahtaajien ammattikulttuuria on käsitelty lukuisissa koti- ja ulkomaisissa tutkimuksissa, mutta eri työntekijäryhmien yhteistyötä tai sosiaalisia kontakteja on kartoitettu vähemmän. Työn rajauksen laajentaminen ahtaajien työntekijäkunnan ulkopuolelle lähti sekä omasta kiinnostuksestani että aineiston sisältä: Satamaa yksityisten yritysten sekä kunnallisten virastojen tai laitosten työntekijöiden ja eri viranomaisten välisen yhteistyön kenttänä olen kartoittanut käsikirjoittamassani näyttelyssä *Laiva, kontti ja kaija*, joka oli esillä Helsingin Jugend-salissa keväällä 2003. Tutkimusaineistossa sataman erilaiset ammattiryhmät näkyvät ennen kaikkea siten, että useampi haastateltu henkilö on toiminut kahdessa tai useammassa ammatissa, jossa työtä tehdään satamassa. Paikoitellen tutkimuksessa pistäydytään myös sataman raja-aitojen ulkopuolella, kaupungilla ja sen ajanviettopaikoissa, kuten ravintoloissa.

Työn aikarajaus asettui koskemaan ”laajennettua 1950-lukua”, koska se näkyy vahvimmin muistitietoaineistossa. *Pitkä 1950-luku* on tullut minulle käsitteenä tutuksi Suomen Akatemian rahoittaman Onnen päivät? -hankkeen myötä.¹⁶ Ruotsalaisen ideahistorioitsija Michael Godhen mukaan pitkä 1950-luku vakiintui käsitteenä anglosaksisessa idea- ja kulttuurihistoriassa 1980-luvulla. Godhe käyttää käsitettä nojautuen yhdysvaltalaisen kirjallisuustutkija M. Keith Bookerin määritelmään, jossa pitkä 1950-luku ulottuu toisen maailmansodan päättymisestä 1946 noin vuoteen 1964. Booker kuvailee aikakautta ”amerikkalaisen kylmänsodan hysterian” leimaamaksi ja siksi se on ollut hänen tutkimukselleen käyttökelpoisempi rajaus kuin vuosikymmen kalenterin mukaan.¹⁷ Myös Suomessa pitkää 1950-lukua on määritelty suhteessa toiseen maailmansotaan, mutta erilaisesta näkökulmasta. Historioitsijat ovat kiinnittäneet huomiota sodan ja rauhan välisen rajan vaikeaan määriteltävyyteen ja useissa tutkimuksissa on puhuttu sotien jälkitilojen pitkästä kestosta. Arkielämän näkökulmasta laajennetun 1950-luvun voi nähdä jälleenrakentamisen jaksona tai rauhankriisin aikakautena, jolloin pyrittiin sopeutumaan sodan myötä muuttuneeseen tilanteeseen.¹⁸

Suomalais-ruotsalaisesta sanakirjasta merkityksessä työ mies. Suomen murteiden sana-arkistosta varhaisin maininta on vuodelta 1856 Oulusta, missä nimityksellä viitattiin laivojen lasteja käsitteleviin miehiin. Lisäksi Pöysä on löytänyt jätkä-nimityksen viittaamaan satamatyöntekijöihin vuonna 1899 ilmestyneestä pilalehdestä. Pöysän tulkinnan mukaan vitsissä naureskellaan satamatyömiesten kelvottomuudelle. (Pöysä 1997, 83, 89.)

¹⁶ Suomen Akatemian hanke numero 137923, johtaja professori Hanna Snellman. Projektin verkkosivu <http://www.helsinki.fi/kansatiede/> (Luettu 22.1.2013.) Olen ollut hankkeen tutkijaverkoston jäsen.

¹⁷ Godhe 2003, 16; Booker 2002, 1, 197; Booker 2001, 3.

¹⁸ Karonen 2006, 18–20.

Etnologi Anders Björklund on hahmotellut satamatyön kehityksessä viisi vaihetta: lastauskoukun aika kesti 1920-luvulle asti, nostureiden kausi 1920–1940, trukkien aika 1940–1960, konttien aikakausi 1960–1980, ja 1980-luvusta nykyaikaan jatkuva ”elektronisoimisen” ja tietokoneistumisen kausi.¹⁹ Aloittaessani väitöskirjatyötä 2000-luvun alussa olivat Björklundin ja historioitsija Kari Teräksen tutkimukset esikuvia omalle työskentelylleni. Niiden teemat ja käsittelytavat ovat vaikuttaneet erityisesti tätä tutkimusta varten kerätyn aineiston syntyyn. Satamatyön muutos käsiahtauksesta koneellistumiseen ja tietokoneiden avustamaan ahtaustyöhön oli se kohde, jota haastattelujen avulla lähdin kartoittamaan. Alkuperäisenä tavoitteenani oli tarkastella myös suuryksikköliikenteen satamaa lähellä nykyhetkeä, mutta päätin tiukentaa aikarajausta, jotta pohdinnat voisivat olla monipuolisempia ja tarkempia.

Björklundin teknologiaan pohjautuvan periodisoinnin mukaan satamatyössä nähtävissä oleva ”trukkien valtakausi” ajoittuu 1940-luvulta 1960-luvulle. Vuosikymmeniä luonnehtivat sanat rationalisointi ja erikoistuminen sekä työn mekanisoituminen sekä standardien käyttöönotto. Trukkien vähittäinen käyttöönotto jakoi ahtaajat kahteen joukkoon: koneita ajaneisiin sekä ”jalkamiehiin”.²⁰ Björklundin jaksotus koskee Ruotsia ja pidän sitä muutenkin viitteellisenä: teknologioiden vaihtuminen ja uudistuminen ei tapahtunut vuodessa tai kahdessa, vaan asteittain ja eri tahtia eri satamissa. ”Trukkien aikakauden” päätyminen ajoittuu myös pitkän 1950-luvun loppuun, mutta muistitietoa analysoitaessa on mahdotonta pitää kiinni kovin tarkoista aikarajauksista. Aina siinä ei ole järkeäkään, sillä ilmiöillä on taustansa ja kontekstinsa, jotka ulottuvat historiassa taaksepäin. Tässä tutkimuksessa olen pistäytynyt aikarajauksen ulkopuolella toisen maailmansodan vuosissa tarkastelemissa haastateltujen naisten tuloa satamatyöhön sekä 1870-luvulla sataman huonon maineen rakentumisen prosessia selvittelemässä.

Ahtaajien ammattikulttuuria on pidetty ”kovana” ja aggressiivisena, ja satamatyöntekijöiden mainetta epämääräisenä tai huonona.²¹ Tutkimalla elokuvia ja muistitietoaineistoa on mahdotonta saada selville, missä määrin fiktiiviset kulttuurituotteet ovat laajemmin vaikuttaneet ihmisten käsityksiin satamasta. On kuitenkin mahdollista vertailla niitä erilaisia – tai samanlaisia – kuvia, joita erityyppiset aineistot rakentavat. Fiktio tuottamat mielikuvat ja maine ovat tärkeitä tutkimuskohteita siksi, että ne vaikuttavat ratkaisevasti ihmisten jokapäiväiseen elämään ja heidän tekemiinsä valintoihin.²² Esimerkiksi historioitsijat Tapio Bergholm ja Kari Teräs ovat

¹⁹ Björklund 1988b, 25–43.

²⁰ Björklund 1988b, 31–33.

²¹ Bergholm 1994, 56; Bergholm 1996b, 38; De Vries 2000; Koivisto 1956, 14.

²² Karvonen 1999, 18. Mielikuvista, diskursseista ja elokuvista ks. Steel 2005.

todenneet, että näytelmäelokuvat ovat vaikuttaneet siihen kuvaan, mikä meillä on satamista ja satamatyöläisistä.²³

Sataman huonoon maineeseen ovat vaikuttaneet siellä näkynyt salakuljetus sekä merimiesten ja prostituoitujen tapaamiset. Negatiiviset määreet herättävät kysymyksen satamien representaatioiden yksioikoisuudesta: Miten kuvaa satamassa työtä tekevästä ihmisestä on rakennettu ja miten kuva on rakentunut? Millaisia ihmisten välisiä eroja ja eroihin pohjautuvia arvoasetelmia tai hierarkioita satamakuvauksiin sisältyy? Näihin tutkimuskysymyksiin olen lähtenyt etsimään vastauksia tarkastelemalla lähdeaineistoa intersektionaalisuuden näkökulmasta.

Risteävät erot

Sukupuolentutkimuksessa on viime vuosikymmeninä pureuduttu sukupuolen lisäksi muiden ihmisten välisten erojen tekijöiden – kuten iän, kansallisuuden tai uskonnon – leikkaamiseen, risteämiseen ja yhteisvaikutukseen.²⁴ Naisten ja miesten ei siis ajatella olevan yhtenäisiä kategorioita, ja joidenkin käsitysten mukaan sukupuolta pitäisi tarkastella ainoastaan suhteessa muihin eroihin.²⁵ Tätä useiden erojen risteämistä kutsutaan *intersektionaalisuudeksi*, josta käytän myös synonyymia *risteävät erot*. Intersektionaalisuuden käsite tuli feministiseen tutkimukseen yhdysvaltalaisen mustien ja latinalaisesta amerikasta lähtöisin olevien feministien sekä postkolonialismia käsitelleiden aktivistien ja tutkijoiden kautta.²⁶

Intersektionaalisuutta tarkastelemalla pyritään konkretisoimaan erilaisten eron kategorioiden yhteisvaikutusta yksilön elämässä, sosiaalisissa käytännöissä, institutionaalisissa järjestelyissä sekä kulttuurisissa ideologioissa. Keskeistä on kysymys vallasta: miten esimerkiksi sukupuoli, luokka ja etnisyys näkyvät yksilön mahdollisuuksissa tuottaa ja muuttaa valtasuhteita.²⁷ Vallan ymmärrän sekä konkreettisenä mahdollisuutena vaikuttaa omaan ja muiden elämään että abstraktimpana ”valtauttavana” valtana. *Valtauttavan vallan* ajatukseen kuuluu vallan näkeminen ryhmän toimintana, jonka keskeinen elementti on kommunikointi. Valta nähdään positiivisena mahdollisuutena toimia erotuksena auktoriteeteista sekä voiman ja väkivallan käytöstä.²⁸ Valtauttava valta on yhteydessä tämän tutkimuksen tutkimusasetelmaan siten, että suostuttelu ja neuvottelu

²³ Bergholm & Teräs 1999, 111–112.

²⁴ Davis 2008, 68. Lykke 2009, 104. Rossi 2010, 35.

²⁵ Ks. esim. Valovirta 2010, 94.

²⁶ De los Reyes & Mulinari 2005, 27; Rossi 2010, 35.

²⁷ Davis 2008, 71.

²⁸ Kantola 2010, 83–84.

nähdään osana valtaa: näen aineiston kenttänä, jossa neuvotellaan satamakuvauksista tehdyistä tulkinnoista ja niiden paikkansapitävyydestä. Etnologi Tiina-Riitta Lappi on tutkinut väitöskirjassaan neuvotteluja kaupunkitilan tulkinnoista. Lapin tavoin ymmärrän neuvottelujen olevan arkielämän kokemuseräisen tiedon ja julkisten puhuntojen vuoropuhelua ja merkityksellistämisen strategioita.²⁹

Intersektionaalisuuden ideaa on pidetty yhtenä feministisen tutkimuksen tärkeimpänä käsitteenä, mutta sen monimerkityksisyys ja avoimuus tai rajattomuus on myös herättänyt paljon keskustelua. Intersektionaalisuus voidaan ymmärtää teoriana, käsitteenä, heuristisena eli oivaltamiseen johtavana välineenä tai feministisen analyysin lukustrategiana. Intersektionaalisuus on määritelty erojen risteykseksi, erojen akseliksi sekä dynaamiseksi erojen prosessiksi.³⁰ Useimmiten sen avulla on tarkasteltu nimenomaan sukupuolen, etnisyyden, ”rodun”, iän, seksuaalisen suuntautumisen sekä luokan risteymiä, mutta eroja voidaan hahmottaa loputtomasti, eikä käsite itsessään rajaa mitään ”oikeaa” tapaa tehdä tutkimusta.³¹

Intersektionaalisuuden voi nähdä sisältyvän feministisen metodologian määrittelyyn, sillä Marianne Liljeströmin mukaan ala tuottaa tietoa erojen risteyksessä.³² Etnologeille tuttu ajatus tutkimuskohteen sitomisesta aikaan, paikkaan ja sosiaaliseen kontekstiin lomittuu luontevasti intersektionaalisuuden idean kanssa.³³ Tässä tutkimuksessa intersektionaalisuus on ollut käsitteellinen apuväline aineiston jäsentämisessä ja tutkimuskysymysten esittämisessä sille. Satama on kiinnostava kohde intersektioiden tutkimiseen, sillä siellä tulevat näkyväksi monenlaiset ihmisten välille rakennetut ja rakentuneet erot.³⁴ Sukupuolen lisäksi merkittäviä eroja tuottavat erityisesti merimiesten näkyväksi tuomat etnisyyden ulottuvuudet, ammattiin – esimerkiksi työn väliaikaisuuteen tai vakituisuuteen – liittyvät seikat sekä alkoholinkäyttöä ja prostituutiota käsittelevät kuvaukset. Sataman erilaisten toimijoiden – yksityisten yritysten, kunnan ja valtion työntekijöiden – välillä on erilaisia valta- ja arvoasetelmia. Myös satamakuvausten aikaperspektiivi rakentaa eroa: omakohtainen kokemus käsiahtauksen ajan satamasta erottaa vanhemmat sukupolvet nuoremmista, jotka eivät koskaan pääse kokemaan satamaa juuri sellaisena kuin se menneisyyden kuvauksissa esitetään. Erojen ja erontekojen moninaisuus puolustaa intersektionaalisuuden käsitteen käyttöä

²⁹ Lappi 2007, 13. Ks. myös De los Reyes & Mulinari 2006, 25.

³⁰ Davis 2008.

³¹ Davis 2008, 77. Staunæs 2003, 101.

³² Liljeström 2004a, 21. Ks. myös Lykke 2009, 104.

³³ Olsson & Willman 2007, 8–9.

³⁴ Tässä olen erottanut rakentamisen ja rakentumisen toisistaan, sillä osa erojen tekemisen prosesseista on päämäärätietoista rakentamista, kun taas osa tapahtuu ilman tietoista pyrkimystä ihmisten luokitteluun (rakentumista). Ks. esim. Milestone & Meyer 2012, 23.

tässä tutkimuksessa. Erontekoa ja kategorisointia voi tutkia myös toisenlaista käsitteistöä käyttäen.

Etnologiassa intersektionaalisuuden käsitteeseen ovat nojautuneet ainakin ruotsalaiset Maria Bäckman, Pia Karlsson Minganti sekä René León Rosales.³⁵ Heidän tutkimuksissaan intersektionaalisuus liittyy postkolonialistiseen tutkimukseen siten, että he kaikki ovat pyrkineet tuomaan esiin jakoja ”meihin” ja ”muihin” osoittaen samalla kulttuurien etnosentrisyyttä ja rasismia.³⁶ Intersektionaalisuutta on pidetty hedelmällisenä tutkimuksen lähtökohtana siksi, että siitä voi saada alkunsa havaintojen ja löytämisen prosessi, jossa meitä ympäröivän maailman monimutkaisuus ja ristiriitaisuus tulevat näkyviin. Kriitikoiden mukaan erityyppisten kategorisointien ja sosiaalisten erojen dynamiikkaa ja logiikkaa tulisi kuitenkin kartoittaa entistä tarkemmin.³⁷ Ennen kuin jatkan risteävien erojen tarkastelua tämän tutkimuksen lähtökohdista, teen katsauksen jo olemassaolevaan satamia käsittelevään tutkimukseen.

Aikaisempi tutkimus

Sataman arkipäivän tutkimuksen klassikoksi voi nimetä Sigurd Erixonin teoksen *Stockholms hamnarbetare*, joka julkaistiin 1949. Erixonin tutkimus Tukholman satamatyöläisistä oli osa suurempaa hanketta, jossa dokumentoitiin Ruotsin pääkaupungin elämää. Tavoitteena oli verrata mennyttä aikaa ja nykypäivää. Erixon kirjoitti myös hatuntekijöistä, kalastajista ja kalakauppiaista, mutta valitsi sataman työläiset tärkeimmäksi tutkimuskohteekseen, koska hänen mielestään sataman työntekijät olivat ”aidosti” kaupunkilainen ammattiryhmä.³⁸ Erixon oli tuonut nykyajan dokumentoimisen idean ruotsalaiseen etnologiaan³⁹, jonka piirissä metodologiaa kehitettiin innolla. Kun Hamnens arbetare julkaistiin uudelleen 1980-luvun lopussa, kirjoitti oman aikansa satamatyötä dokumentoinut etnologi Anders Björklund Erixonin teokseen tämän tutkimuksia taustoittavan ja arvioivan osuuden.⁴⁰

Björklund itse teki tutkimusta varsin eri tavoin kuin Erixon. Hän työskenteli lyhytaikaisissa työsuhteissa Göteborgin satamassa kahdeksan kuukauden ajan vuonna 1979 ja kirjoitti väitöskirjansa *Hamnens arbetare* kenttätöihinsä sekä arkistoiaineistoon pohjaten. Satamassa työskennellessään Björklund totesi, etteivät työntekijät olleet yhtenäinen ryhmä, ja tämä

³⁵ Bäckman 2009, 18; Karlsson Minganti 2007, 16; León Rosales 2010, 18.

³⁶ Ks. De los Reyes & Mulinari 2005, 67.

³⁷ Davis 2008, 78–79.

³⁸ Erixon 1988, 9; Björklund 1988a, 170.

³⁹ Oppiaineen nimi oli tuolloin folklivsforskning.

⁴⁰ Björklund 1988a.

johdatteli häntä tarkastelemaan historiallista lähdeaineistoa kriittisesti. Myöskään menneisyyden “satamajätkät” eivät olleet niin yhtenäinen ryhmä kuin olisi voinut etukäteen olettaa. Björklund väittää, että ammattiyhdistyksen kokouspäiväkirjat kertovat vain aktiivisten yhdistyksen toimijoiden näkemyksistä. Björklund löysi pöytäkirjoista ammattiliiton toiminnan taustalla ollutta ideologiaa, mutta hänen oli vaikea hahmottaa työntekijöiden omaa näkökulmaa. Yksi Björklundin tärkeimmistä tehtävistä olikin työväenluokkaisen työyhteisön näkökulman rekostruointi.⁴¹

Björklund viittaa Edvard Bulliin, joka 1975 kritisoi norjalaista työelämätkimusta liiallisesta pelkistämisestä. Bullin mukaan kaikessa ammattiyhdistystoimintaa tarkastelevassa tutkimuksessa on se ongelma, että kirjoittajat ajattelevat työväenluokan olevan yhtenäinen ja homogeeninen yhteisö. Bull väittää, että tutkijat ovat ottaneet itsestäänselvyytenä sen, että työntekijöillä on luonnollinen yhteenkuuluvaisuuden ja solidaarisuuden tunne ja että he taistelivat yhtenä rintamana työnantajien hallitsevaa asemaa vastaan. Satamassa kokemansa jälkeen Björklund pohti, missä määrin kirjalliset lähteet antoivat liian yhtenäisen ja yksipuolisen kuvan.⁴² Väitöskirjan aineiston pohjalta hän on kirjoittanut myös artikkelin *Skitjobb*, joka pureutuu erityisesti satamatyötä väliaikaisesti ja kausittaisesti tehneiden miesten maailmaan.⁴³ Björklund on tutkinut myös satamatyön kehittymistä Pohjois-Ruotsin pienellä rannikkopaikkakunnalla teollistumisen alkaessa, nosturinkuljettajien sekä ahtaajien työn muutosta 1980-luvulla sekä puutavaraa lastanneita naisia, joita työskenteli Norrlannin satamissa 1800-luvun puolivälistä 1940-luvulle.⁴⁴

Suomalaisessa kansatieteessä Markku Aukian tutkimus *Turun satamamiehistä vuosina 1889–1939* kuvaa työtapoja, työvälineitä ja olosuhteita satamassa. Tutkimus on sukupuolisokea, sillä se jättää kokonaan mainitsematta naiset, vaikka heitä työskenteli Turun satamassa 1900-luvun alusta lähtien.⁴⁵ Aukian tutkimus ei ole poikkeuksellinen, sillä ennen 1990-lukua sukupuolen merkitys oli pitkälti sivuutettu kansatieteellisessä tutkimuksessa.⁴⁶ Armi Oinosen satamatyöläisnaisten haastatteluista kokoama *Repijänaiset ja rantatyöt – Kotkalainen nainen satamatyössä*

⁴¹ Björklund 1984, 10.

⁴² Björklund 1984, 10, 187.

⁴³ Björklund 1990.

⁴⁴ Björklund 1978, Björklund 1988b, Björklund 1977.

⁴⁵ Aukia 1973. Lähdeluettelosta käy ilmi, että tutkimus pohjautuu 13 haastatteluun ja kahteen kansatieteen laitoksen keräämään kirjalliseen vastaukseen. Haastatteluista henkilöistä kaksi on naisia, mutta tutkimuksesta ei selviä, tekivätkö naiset satamatyötä vai vastasivatko he ainoastaan esimerkiksi asumista koskeneisiin kysymyksiin satamatyömiehen vaimon tai tyttären asemassa. Ainakin naiset ovat saman ikäisiä kuin haastatellut miehet. Turun yliopiston kansatieteen arkistostakaan ei asiaan saa lisävalaistusta, sillä Aukian tekemiä naisten haastatteluja ei ole sinne tallennettu. Turun sataman naisahtaajista esim. Teräs 1999, 247.

⁴⁶ Esim. Heikkinen 2007, 29. Löfström 2007, 63.

1940-luvun loppupuolella ja 1950-luvulla puolestaan paikantuu 1990-luvun kompensatoriseen feministiseen tutkimukseen, joka pyrki tekemään näkyväksi sekä määrittelemään naisten ylläpitämää kulttuuria samalla arvottaen sitä. Haastatteluhankkeeseen palkattu etnologiaa opiskellut Oinonen on haastattelujen kautta tuonut esiin tietoa, joka muuten olisi jäänyt ehkä kokonaan ylös kirjaamatta. Haastatteluhankkeen voi nähdä vahvasti emansipatorisena: julkaisu ja haastattelut tekevät näkyväksi naisten työtä ja korostavat heidän aktiivista toimijuuttaan. Kompensatorisen tutkimuksen sukupuolikäsitys on kuitenkin osoittautunut liian yksinkertaistavaksi, sillä siinä uusinnetaan käsitystä sukupuolista yhtenäisinä ja toisilleen vastakkaisina ryhminä.⁴⁷ *Repijänaiset ja rantatyöt* on 120-sivuinen julkaisu, jota esipuheessa kutsutaan selvitykseksi, sillä aineistoa ei ole juurikaan analysoitu. Kirja on temaattinen kooste haastatteluaineistosta, jota on ryhmitelty esimerkiksi keskittymällä työtapoihin, työturvallisuuteen ja satamatyön maineeseen. Suurin osa kirjasta on suoria lainauksia, ja muu teksti koostuu lähinnä arkistoaineistosta löydetystä tiedosta, joilla kirjoittaja taustoittaa haastattelupuhetta. Oinonen teki tutkimusta aikana, jolloin uusi tapa tarkastella muistitietoa oli juuri vakiinnuttamassa asemaansa kansatieteessä.⁴⁸

Oinosen lisäksi suomalaisista satamatyötä tehneistä naisista ovat kirjoittaneet historioitsijat Tapio Bergholm ja Kari Teräs. Heidän artikkelinsa kansainvälisessä merihistorian vuosikirjassa pyrkii purkamaan itsenäisen, vahvan ja ahkeran, tasa-arvoisen suomalaisen naisen myyttiä. Bergholm ja Teräs ovat kehittäneet ajatusta "ronskeista" naisista, joita he kuvaavat englanninkielisessä artikkelissa adjektiivilla *rough*.⁴⁹ Kirjoittajat vastustavat tulkintoja, joissa miehessä työyhteisössä mukana olevat naiset on nähty uhreina: heidän haastattelemansa miehet ovat kertoneet, että naiset osasivat olla vähintään yhtä rivoja ja loukkaavia kielenkäytössään kuin miehet. Naiset tottuivat karkeaan kielenkäyttöön, eivätkä enää tunnistanee sitä, että itse kiusasivatkin muita samalla tavoin.⁵⁰ Yhtäältä Bergholm ja Teräs purkavat naisista rakennettua työteliään ja uhrin asemaa korostavaa kuvaa, toisaalta hekin pönkittävät kuvaa naisista oikeina työn sankareina. He mainitsevat

⁴⁷ Esim. Heikkinen 2007, 30.

⁴⁸ Oinonen 1996. Esimerkiksi Pirjo Korkiakangas pohti muistitiedon käyttämistä lähdeaineistona väitöskirjassaan. (Korkiakangas 1996, 12–16.) Hanna Snellman puolestaan käsitteli tutkijan aiheesta etäännyttämisen ja itsereflektion kysymyksiä sekä muistitietoaineiston erityisluonnetta väitöskirjassaan. (Snellman 1996, 28–39.)

⁴⁹ Bergholm & Teräs 1999, 118. Sanalla on liuta merkityksiä sanakirjassa, mutta ihmisestä käytettäessä sen merkitys on lähinnä karkeakäyttöksinen, sivistymätön ja moukkamainen. Oman tulkintani mukaan ronskille parempia vastineita olisivat *brisk* tai *burly*, (MOT Englanti 4.8, jonka tiedot on koottu useasta laadukkaasta sanakirjasta.) mutta tärkeintä olisi, että monimerkityksellisen käsitteen sisältöä määriteltäisiin tarkemmin tekstissä.

⁵⁰ Bergholm & Teräs 1999, 114.

esimerkiksi, että kun töitä ei ollut, miehet pelasivat korttia, mutta naiset neuuloivat tai kävivät tekemässä perheen ruokaostokset.⁵¹

Satamat ovat olemassa ihmisten ja tavaroiden liikkumista varten. Merihistorian piirissä satamia onkin tutkittu eniten talouden näkökulmasta: tutkimuskohteena ovat olleet liikenteen volyymit ja kaupan arvo. Taloushistorioitsijat ovat arvioineet satamien tehokkuutta ja satamien rakentaminen on ollut joidenkin tutkijoiden kohteena.⁵² Ahtaajista on kirjoitettu militanttina ja lakkoherkkänä työntekijäryhmänä. Monet historioitsijat ja sosiaalitieteilijät ovat keskittyneet tutkimaan satamalakkoja sekä ammattiyhdistystoimintaa.⁵³ Esimerkiksi Mauno Koiviston sosiologian väitöskirja vuodelta 1956 käsittelee sosiaalisia suhteita lähinnä työntekijän ja työnantajan välisenä työehtoja ja palkkausta koskevana neuvotteluina, joissa lakkoja käytettiin yhtenä vaikutuskeinona. Koivisto kuvailee tutkimuksensa sävyä sosiaaliantropologiseksi, koska sen pääpaino on yleiskuvan luomisessa.⁵⁴

Satamia on tarkasteltu myös rakennettuina kulttuuriympäristöinä: urbaaneina komplekseina, joihin kuuluu infrastruktuuria ja rakennuksia sekä monenlaisia työhön ja vapaa-aikaan liittyviä toimintoja, jotka yhdessä muodostavat sataman. Satamaympäristön käsite on tässä mielessä verrattain uusi – aiemmin sanapari satamat ja ympäristö yhdistettiin ennemminkin saasteisiin, jätevesiin ja myrkyllisiin aineisiin.⁵⁵ Kulttuuriperinnön näkökulmasta satamia on tarkasteltu liikkumisen ja kommunikaation läpikulkupaikkoina, lähtemisen ja saapumisen etappeina.⁵⁶ Kun satamaa tarkastellaan rakennettuna ympäristönä, korostuu sataman yhteys paikalliseen kulttuuriin: satama on tärkeä ja enemmän tai vähemmän kiinteä osa kaupunkirakennetta. Taidehistorioitsija Anja Kervanto Nevanlinna on kirjoittanut Helsingin Eteläsatamasta monumenttina, joka kertoo meille kaupungin teollisesta menneisyydestä ja kulttuurista.⁵⁷

Suomessa satamat ovat useimmiten kunnallisen satamalaitoksen rakennuttamia ja ylläpitämiä. Niiden toimintaa on rahoitettu keräämällä varustamoilta ja muilta asiakkailta erilaisia maksuja. Satamaa voi verrata kauppakeskukseen: sen tehtävänä on rakentaa ja pitää yllä infrastruktuuria, luoda yhteiset pelisäännöt kaikille satamassa toimiville yrityksille sekä markkinoida yhteistä toimintaa.⁵⁸ Tämä niin kutsuttu landlord-malli on

⁵¹ Bergholm & Teräs 1999, 119.

⁵² Jarvis 1999, 14–15.

⁵³ Davies & Weinbauer 2000, 6.

⁵⁴ Koivisto 1956.

⁵⁵ Mortensøn 2000, 6. Satamien ympäristöhistoria on kuitenkin edelleen pitkälti tutkimatta, ks. Laakkonen 2010.

⁵⁶ Lehtomäki 2006.

⁵⁷ Kervanto Nevanlinna 2002, 20.

⁵⁸ Kunnallisten satamalaitosten rooli on muuttunut viime vuosina yhä enemmän "vuokranantajan" suuntaan. Toimintoja on ulkoistettu ja siirretty esimerkiksi satamaoperaattoreille eli ahtausliikkeille.

historiasta kiinnostuneiden iloksi saanut kaupunkien satamalaitokset julkaisemaan omien kaupunkiensä satamahistorioita. Uusimmat niistä ovat Kotkasta, Hangosta ja Turusta.⁵⁹ Historiateokset perustuvat suurimmalta osin arkistolähteisiin ja aikaisempaan tutkimukseen, esimerkiksi kaupunkien historiateoksiin. Satamahistorioissa käydään läpi hallinnon sekä infrastruktuurin kehitystä pitkällä aikavälillä, Turun kohdalla useiden vuosisatojen ajalta. Turkuja onkin tutkittu suomalaisista satamista eniten.⁶⁰ *Turun sataman historiaan* (1999) sisältyvä Kari Teräksen artikkeli *Hampuuseista ahtaajiksi*, jossa aineistona on käytetty paljon muistitietohaastatteluja eri arkistoista, on merkittävä oman tutkimukseni kannalta siksi, että Teräksen artikkeli esittelee yksityiskohtaisesti käsiahtauksen ajan satamien työtehtäviä ja -oloja.⁶¹ Helsingin satamasta on kirjoitettu 1980-luvulla hallinnon näkökulmasta, ja 1990-luvulla vapaamuotoisemmin hyödyntäen myös fiktiivistä aineistoa.⁶² Satamien merkityksestä kansallisella tasolla saa käsityksen Suomen Satamaliiton historiasta.⁶³ Usein esitetyn vertauksen mukaan Suomi on saari, jolle satamat ja ympärivuotinen talvimerenkulku ovat elinehto.⁶⁴

Sataman fiktiivisten representaatioiden tutkimusta on toistaiseksi tehty vähän. Esimerkiksi vuonna 2000 ilmestyneen artikkelikokoelman *Dock Workers – International Explorations in Comparative Labour History, 1790–1970* kirjoittajina on historioitsijoita sekä sosiologeja ympäri maailman. Raporttien sisällölle asetettiin ennakkoon toiveita ja odotuksia. Otsikon "Housing, living and worker's culture" alla esitetään, että yksi vaihtoehto olisi tutkia satamaa kartoittamalla sitä, miten satamat esitetään taiteessa. Esimerkkeinä lähdetyypeistä mainitaan elokuva, kirjallisuus, teatteri ja runous. Yksikään 26 kirjoittajasta ei kuitenkaan tartu aiheeseen.

Naisten työskentely on yksi esimerkki siitä, miten erilaisia satamat ja satamakaupungit voivat olla. Merenkulun kansainvälisen luonteen vuoksi on luonnollista ja houkuttelevaa ajatella, että satamakaupungeilla on paljon yhteistä. Tiedossa olevista eroista huolimatta on olemassa yrityksiä kirjoittaa universaaleja satamakaupunkien historioita. Hätiköityjen yleistyksien tekemisen vaara on ehkä suurin, kun lyhyessä tekstissä käsitellään jotakin monimutkaista ja monitasoista aihetta. Artikkelissaan vuodelta 1998 historioitsija Robert Lee on kartoittanut satamakaupunkien sosio-ekonomisia ja demografisia piirteitä. Leen artikkelin ongelma on, että se tekee vahvoja yleistyksiä vain tiettyä ajankohtaa ja tiettyä satamakaupunkia käsittelevän aikaisemman tutkimuksen perusteella. On uskottavaa, että

⁵⁹ Saarinen 2008; Ekström Söderlund 2001; Lappalainen 1999.

⁶⁰ Bergholm & Teräs 2000, 85.

⁶¹ Teräs 1999.

⁶² Erävuori 1981; Palminen 1996.

⁶³ Pylkkänen et al. 2002. Satamaliiton jäseniä ovat kunnalliset satamalaitokset tai osakeyhtiöt sekä osa yksityisistä, esimerkiksi teollisuuslaitosten omistamista, satamista.

⁶⁴ Esim. Kaukiainen 2008, 9.

1800-luvun satamakaupunkien korkeat kuolleisuusluvut olivat yhteydessä siihen, että satamakaupungit olivat uusia elinmahdollisuuksia etsivien siirtolaisvirtojen läpikulkupaikkoja. Kulkivathan liikkuvan väestön mukana myös tarttuvat taudit. Mutta kuten Lee itsekin huomauttaa, asuinolojen ahtaus ja huonot mahdollisuudet hygienian hoitoon johtivat yhtä lailla aikaiseen kuolemaan. Lee viittaa yhteen saksalaiseen ja yhteen norjalaiseen vuodet 1832–1933 kattavaan tutkimukseen todetessaan, että merimiesten työskentelyolosuhteet olivat ”usein erityisen huonot”.⁶⁵ Toki heidän työskentelyolosuhteensa olivat meidän näkökulmastamme vaaralliset ja epämiellyttävät, mutta emme voi ilman kunnollista vertailua olettaa, että merimiesten olot olisivat olleet sen pahemmat kuin vaikkapa kaivoksissa tai tehtaissa työskennelleiden tai nokisutareina toimineiden lasten.

Erilaiset kulttuuriset ilmiöt ja elämäntavat ovat voineet levitä merenkulun välityksellä, mutta merenkulku on ollut ennen muuta taloudellista toimintaa.⁶⁶ Taloutta ja väestöä koskevien tilastotietojen samankaltaisuus ei välttämättä tarkoita sitä, että arkielämä olisi ollut samanlaista kaikissa satamakaupungeissa. Merihistoria tarkastelee satamia globaalin liikenteen solmukohtina. Satamat ovat osa sekä kansainvälisiä että paikallisia verkostoja. On sanottu, että satamahistoria asettuu joskus epämukavasti risteykseen, jossa tarkastellaan samanaikaisesti kansainvälistä, kansallista ja paikallista historiaa.⁶⁷

Sataman työntekijäryhmistä ahtaajia on tutkittu eniten. Sirpaleisuutensa vuoksi en esittele muita työntekijäryhmiä koskevia tutkimuksia tässä erikseen, vaan se tulee esiin tutkimustekstissä. Käsiahtauksen ajan satamatyötä ja työntekijöiden olosuhteita on siis jo melko tarkasti kuvattu useiden tutkijoiden toimesta. Anders Björklundin toteamat työntekijöiden väliset erot sekä Tapio Bergholmin esiin nostamat työntekijäryhmien väliset kiistat ovat teemoja, joiden pohtimiseen intersektionaalisuuden idea sopii erityisen hyvin. Myös satamassa työskennelleiden naisten tarkastelussa on mahdollisuuksia risteävien erojen analyysille, sillä aikaisempi heitä koskeva tutkimus on ollut deskriptiivistä.

Intersektionaalisuuden ristiaallokossa

Risteävät erot ja maskuliinisuuksien tutkimus

Arkipuheessa naiset ja miehet esitetään usein toisilleen vastakohtaisina ja biologiaan pohjautuen perusteellisesti erilaisina, ”vastakkaisen sukupuolen”

⁶⁵ Lee 1998, 152–155.

⁶⁶ Kaukiainen 2008, 10.

⁶⁷ Bergholm et al. 2007, vii.

edustajina. Sukupuolen performatiivisuuden tutkimuksen kautta pyritään purkamaan tätä kaksinapaisuutta ja monia sukupuoleen liitettyjä vastakkainasetteluja. Feministisen tutkimuksen piirissä on argumentoitu sen puolesta, että maskuliinisuutta ei pidettäisi synonyyminä miehille ja mieheydelle tai feminiinisyttä naisille ja naiseudelle. Sukupuolen performatiivisuuden teorian mukaan sukupuoli on rakennettu konstruktio, jota ylläpidetään toistettuina tekoina. Biologian merkitys tunnustetaan, mutta sukupuoli ei ole suoraa seurausta fyysisistä ominaisuuksista, eikä toisaalta vapaasti valittu rooli. Keskeinen kysymys on, miten sukupuolta esitetään, tuotetaan ja ylläpidetään: miten sukupuolitettuja tekoja toistetaan eleissä, puheissa ja kaikissa käytännöissä. Se, mitä pidetään miehekkäänä tai naisellisenä vaihtelee tilanteen mukaan: käsitys sukupuolille ominaisista ja sallituista tekemisen tavoista muuttuu ajan myötä, ja saattaa olla erilainen eri ihmisrymien keskuudessa.⁶⁸ Sukupuolen tuottamista ja ”tekemistä” on käsitelty jo ennen performatiivisuuden nimeämistä.⁶⁹

Erojen risteämistä on kartoitettu esimerkiksi sukupuolittuneen luokkatutkimuksen piirissä sekä moninkertaista toiseutta analysoitaessa.⁷⁰ Viime vuosikymmeninä juuri intersektionaalisuuden käsite on kuitenkin nähty käyttökelpoisena apuvälineenä kaksinapaisuuden ja vastakkainasettelujen purkamisessa.⁷¹ Väitöskirjansa johdannossa intersektionaalisuutta laajasti käsitellyt Maija Urponen on hahmottanut käsitteen käytössä kaksi linjaa. Ensinnäkin sen avulla on tutkittu moniperustaista – esimerkiksi mustien naisten kokemaa – syrjintää, jota on ollut vaikea hahmottaa ainoastaan naistutkimuksen tai rasismien tutkimuksen keinoin. Toiseksi risteäviä eroja on pidetty käyttökelpoisena identiteettien moninaisuuden ja identiteettikategorioiden yhteenkietoutumisen analyysissa ylipäätään.⁷² Ymmärrän *identiteetin* tarkoittavan yksilön kokemusta siitä, kuka hän on ja mihin ryhmiin hän kuuluu. Tässä tutkimuksessa tarkastelen kuitenkin risteäviä eroja *representaatioissa*, joiden aiheena on satamassa työtä tekevä ihminen. Tämä tutkimus ei pääse kiinni tutkittavien käsityksiin omasta itsestään erilaisten ryhmien jäsenenä. Tähän vaikuttaa erityisesti se, että haastatteluaineistoa kerättyä on keskiössä ollut satamassa tehtyyn työhön liittyvä elämänpiiri, ei haastatellun koko elämä kaikkine viiteryhmineen.

⁶⁸ Sukupuolen performatiivisuuden teoriasta ks. esim. Butler 2006; Lykke 2009, 42–44; Milestone & Meyer 2012, 12–15; Rossi 2010, 21, 23, 26, 36–37. Binaarisista oppositioista esim. Grant 1993, 144; Nenola 1986, 10–11; Rossi 2010, 23. Sukupuolirooli-teorioista ja niiden kritiikistä esim. Connell 2005, 21–27. Naisten maskuliinisuudesta esim. Halberstam 1998, 13–14.

⁶⁹ Esim. West & Zimmermann 1987.

⁷⁰ Esim. Acker 1990, 145; Koivunen 2004b, 61–64.

⁷¹ Davis 2008, 71.

⁷² Urponen 2010, 35. Moniperustainen syrjintä ei käsitteenä automaattisesti sisällä ajatusta sorron ja kärsimyksen kumulatiivisesta lisääntymisestä, vaan se kertoo intersektionaalisen näkökulman valinnasta. (Karlsson Månganti 2007, 17.)

Kriittisen miestutkimuksen keskusteluissa erityisen merkittävä 1990-luvulla oli australialaisen R. W. Connellin teoria hegemonisesta maskuliinisuudesta, jossa hallitsevan maskuliinisuuden ideaalin ajateltiin olevan väkivalloin muiden – naisten ja heikompien miesten – hallitsemiseen pyrkivä ajattelutapa.⁷³ Tämä on oma tulkintani Connellin teoriasta, jota on pidetty monimutkaisena, liian yksinkertaistavana ja vaikeana soveltaa empirisiin aineistoihin. Teoriaa on käytetty selittämään esimerkiksi poikien alisuorittamista koulussa. Tutkijat ovat kirjoittaneet opiskelun vastaisesta kulttuurista, jossa maskuliinisuuteen kuuluvat väkivaltaisuus, rettelöinti ja statushierarkiat. Marie Nordberg ja Tomas Saar ovat väittäneet, että Connellin teoriaa on käytetty liian yksinkertaistavasti keskittyen yksinomaan sukupuoleen ja jättäen huomiotta muut tekijät – kuten luokka ja etnisyys.⁷⁴

Kriittinen miesten ja maskuliinisuuksien tutkimus on kartoittanut miesten välisiä eroja.⁷⁵ Osin keskusteluja maskuliinisuuksien tutkimuksen piirissä on hallinnut teoria hegemonisesta maskuliinisuudesta, mutta myös intersektionaalisuus on ollut tutkimuksen lähtökohtana.⁷⁶ Esimerkiksi tanskalainen sosiaalitieteilijä Yvonne Mørck on tutkinut lukiolaisten narratiiveja maskuliinisuuksien ja etnisyyden leikkauskohdista.⁷⁷ Etnologi René León Rosales puolestaan on analysoinut ulkomaalaistaustaisten poikien asemaa monietnisessä ruotsalaisessa koulussa.⁷⁸ Historioitsija Norbert Finzsch kirjoitti 2011, ettei intersektionaalista lähestymistapaa ei ole vielä sovellettu maskuliinisuuksien analysoimiseen historian tutkimuksen piirissä.⁷⁹

Miehisestä ammattikunnasta huolimatta merihistorian piirissä maskuliinisuuksien pohtiminen on ollut harvinaista. Esimerkiksi 1920- ja 1930-luvun satamalakkoja ja lakonmurtamista käsitellyt Tapio Bergholm on osoittanut, että aiemmissa tutkimuksissa satamatyöntekijöiden lakkoihin liittyntä väkivaltaa oli vain hyvin harvoin pohdittu siitä näkökulmasta, että satamatyöläisten kulttuuri oli miehistä kulttuuria. Bergholm näkee aggression maskuliinisuuden ilmentymänä, eikä piilottele omaa kielteistä asennettaan väkivaltaan. Hän kritisoi aikaisempaa gender-tutkimusta sekä työn sosiologista tutkimusta siitä, että ne ovat luoneet liian karkeita ja

⁷³ Connell 2005, 76–81.

⁷⁴ Forsberg 2010, 1–2. Ks. myös Lykke 2009, 124.

⁷⁵ Esim. Hearn 2004, 53; Tallberg 2009, 42.

⁷⁶ Esim. Hearn 2004, 53.

⁷⁷ Mørck 2003.

⁷⁸ León Rosales 2010.

⁷⁹ Finzsch 2011. Intersektionaalisuutta on kuitenkin tutkittu nimeämättä tutkimuskohdetta tai teoriaa juuri tuolla sanalla. (Lykke 2009, 106–107.) Esimerkiksi Halberstamin mukaan ”multiple masculinities” oli 1990-luvun miestutkimuksessa muodikasta. Tuolloin tarkasteltiin esimerkiksi rotuun, yhteiskuntaluokkaan, seksuaalisuuteen tai kansallisuuteen asemoituja maskuliinisuuksia. (Halberstam 1998, 13–16.)

yksinkertaistavia kategorioita, jotka ovat luoneet myyttejä ja kieltäneet sosiaalisen elämän monimuotoisuuden ja monimutkaisuuden.⁸⁰

Teoria satamatyöläisten automaattisesta solidaarisuudesta on toinen Bergholmin kritiikin kohde. Automaattisella solidaarisuudella on pyritty selittämään satamien ja kaivosten lakkoherkkyttä. Teoria pohjautuu käsitykseen tiiviistä ja eristyneistä yhteisöistä, joiden jäsenet tekevät raskasta, likaista ja vaarallista työtä. Kansainvälisiä samankaltaisuuksia korostanut malli teoriasta luotiin 1969. Bergholmin mukaan historioitsijat, jotka ovat kuvailleet satamatyöntekijöiden ammattiyhdistystoimintaa ajalta ennen ensimmäistä maailmansotaa, ovat painottaneet lyhytnäköisyyttä, kun taas toisen maailmansodan jälkeisten vuosikymmenien toimintaa tarkastelleet ovat nojautuneet automaattisen solidaarisuuden teoriaan. Bergholm väittää, että molemmat lähestymistavat ovat yksinkertaistavia virhetulkintoja, väärin tehtyjä yleistyksiä.⁸¹

Bergholmin vastaus automaattisen solidaarisuuden teoriaan on satamatyöntekijöiden ”poikamieskulttuurin” käsite. Tilapäisistä töistä johtuneet epäsäännölliset tulot olivat epätavallisia yhteiskunnassa, joka oli muuttumassa säännöllisempään ja kurinalaisempaan elämäntapaan. Satamajätkät elivät epäsäännöllisissä sykleissä kahden kauden vuorottelussa: toisinaan tehtiin kovasti töitä ja sitten saatettiin elää vapaasti vailla työtä jonkin aikaa. Bergholmin mukaan kaikista raskaan ulkotyön tekijöistä satamatyöntekijöillä oli mahdollisesti kaikista epäilyttävin maine. ”Vaarallinen käytös, juoppous, väkivalta, salakuljetus ja lastista varastaminen kuuluivat erottamattomasti satamatyöntekijöiden kuvaan.” Tähän kuvaan ovat vaikuttaneet myös kirjallisuus ja elokuvat. Lisäksi Bergholm selittää huonoa mainetta ”brutaalilla systeemillä”: työnjohtajien ja työnantajien asenteet olivat ”parhaimmillaan joustamattomia, pahimmillaan sydämettömiä”. Työnantaja ja laivan päällystä kiristi työn tahtia lupaamalla nopeudesta palkkioksi alkoholia. Bergholm viittaa useisiin lähteisiin ja aiempaan tutkimukseen selittäessään, että raskas, tilapäinen ja vaarallinen työ teki työntekijöistä kiivaita, äkkipikaisia ja taipuvaisia käyttämään fyysistä väkivaltaa konfliktitilanteissa.⁸² Esimerkiksi historioitsija David De Vries on tulkinnut Bergholmin poikamieskulttuurin käsitettä siten, että Suomessa satamatyöntekijöiden maskuliininen kulttuuri tarkoitti sitä, etteivät he koskaan olleet perhekeskeisiä tai perhe-elämään suuntautuneita. Itse asiassa työntekijät nauttivat työn väliaikaisuudesta ja sen mukanaan tuomasta riippumattomuudesta.⁸³ Bergholmin tekstin voi nähdä osana 1990-luvun kriittisen miestutkimuksen keskustelua, joissa miesten harjoittama väkivalta oli tarkastelun polttopisteessä.⁸⁴

⁸⁰ Bergholm 1996b, 23–26.

⁸¹ Bergholm 1996a, 37.

⁸² Bergholm 1994, 56; Bergholm 1996b, 38.

⁸³ De Vries 2000, 693.

⁸⁴ Connell 2005, 257–260. Jokinen 1999, 9.

Judith Halberstamin mukaan on tullut vaikeaksi tai jopa mahdottomaksi erottaa maskuliinisuuden käsitettä naisten sortamisesta.⁸⁵ Koulupoikien statushierarkioita tutkinut kasvatustieteilijä Tuija Huuki on todennut, että viime vuosina väkivallan ja maskuliinisuuden yhteenkietoutuminen on tullut yleiseen keskusteluun siten, että on kiinnitetty huomiota juuri sukupuolen, vallan ja väkivallan yhteen liittymiseen. Samaan aikaan tutkijat ovat kuitenkin peräänkuuluttaneet tutkimusta, joka tarkastelisi poikien ja miesten välistä ystävyyttä ja välittämistä.⁸⁶ Viime vuosina on julkisuudessa käsitelty yhä enemmän myös naisten väkivaltaa ja muita "miehisenä" pidettyjä ongelmia, kuten alkoholi- ja huumeriippuvuuksia. Maskuliinisuuden ja feminiinisuuden kentillä olisi luotava uudenlaista teoretisointia ja kehitettävä avoimempia tutkimuskysymyksiä, jotka mahdollistavat yhtä lailla tuhoavien kuin rakentavien toimintamallien näkemisen niin miesten kuin naisten elämässä. Tässä olen tietoisesti pohtinut intersektionaalisuuden käsitettä enemmän koskien miesten ja maskuliinisuuksien tutkimusta, koska useimmiten sukupuolentutkimuksen käsitteitä on kansatieteen piirissä pohdittu naisten elämään liittyen.

Etnisyys ja ylirajaisuus

Satama on paikka, jonka luonteeseen kuuluvat rajojen ylitykset: satama sijaitsee konkreettisesti maan ja veden rajalla, ja usein se on valtiosta toiseen siirtymisen rajakohta, jossa risteävät monet reitit. Tutkimuskohteeksi valitut Helsingin ja Kotkan satamat ovat 1950-luvulla olleet kansainvälisen kaupan keskuksia, joissa suomalaiset ovat kohdanneet muista maista tulleita merimiehiä. Globalisaatiotutkimuksen ja postkolonialistisen teoretisoinnin piirissä on kehitetty käsite *transnationaalisuus*, josta johdettu suomenkielinen vastine on *ylirajaisuus*. Termi ylirajainen kuvaa mielestäni hyvin ulkomaankaupan risteyskohtana toimivia satamia etnisyyksien kohtaamisten kenttinä. Ylirajaisuus eroaa kansainvälisyydestä siinä, että ylirajaisuus on ainakin jossain määrin valtiollisista toimijoista riippumatonta valtion rajat ylittävää toimintaa. Esimerkiksi antropologi Ulla Vuorela on termin avulla käsitteellistänyt eri maissa asuvien perheiden ja sukujen yhteistä elämänpiiriä, joka ylittää kansallisvaltioiden rajat.⁸⁷ Sataman kontekstissa esimerkkinä voidaan tarkastella vaikkapa salakuljetusta: kansainvälisen viranomaistoiminnan avulla sitä pyritään vähentämään, mutta arkielämässä "smugelihomma" voi olla ylirajaisia suhteita lujittavaa yhteistä toimintaa, kuten tässä tutkimuksessa myöhemmin tulee ilmi.

⁸⁵ Halberstam 1998, 4.

⁸⁶ Huuki 2010a, 15–16.

⁸⁷ Martikainen et al. 2006, 24. Urponen 2010, 20–21. Bryceson & Vuorela 2002, 3.

Globaalien tavaravirtojen volyymeja katsottaessa Suomen satamat ovat aina olleet pieniä ja syrjäisiä, vaikeiden sääolojen ja karikkoisten rannikoiden eristämiä. Satamissa tapahtuneet yllirajaiset kohtaamiset olivat poikkeuksellisia suhteellisen syrjäisessä ja kulttuuriltaan hyvin yhtenäisenä pidetyssä maassa. Nationalistisesti väritynyt historian tutkimus on rakentanut Suomesta sulkeutuneen ja homogeenisen kuvan, jota monet tutkijat ovat viime vuosina haastaneet.⁸⁸ *Etnisyyden* merkitys on siis uudenlaisen tarkastelun kohteena. Pohjois-Amerikassa asuvien suomenruotsalaisten siirtolaisten jälkeläisten etnistä identiteettiä tutkinut Susanne Österlund-Pötzsch on koonnut väitöskirjansa johdantoon etnisyyden käsitteestä käytyä keskustelua. Österlund-Pötzsch toteaa, että etnisyyden on tutkimuksissa paljon käytetty käsite, jonka käyttökelpoisuus on monimerkityksellisyytensä vuoksi kyseenalaistettu. Etnisyyden määritelmät vaikuttavatkin joskus kehämäisiltä: etnisyyden määrittää etnistä ryhmää, jolla on yhteinen tausta, josta käsin ryhmä tuntee yhteenkuuluvuutta. Etnisen ryhmän jäsenet ovat lähtöisin samoilta maantieteellisiltä alueilta, he edustavat samaa ”rotua” ja puhuvat samaa kieltä tai murretta, ryhmällä on yhteinen uskonto, arvot ja perinteet sekä instituutioita, jotka pyrkivät ylläpitämään oman ryhmän erityisyyden tunnetta. Arkielämässä etnisyyden näkyminen kuuluu ja maistuu: vaatetus, taide, elinkeinot ja ruokaperinne voivat ilmentää ryhmän omalaatuisuutta.⁸⁹ Etnisyyden käsite erottaa ja yhdistelee ihmisiä sosiaalisiin ryhmittymiin määrittelijän näkökulmasta käsin: antropologeille etniset yhteisöt ovat olleet erillisiä saarekkeita, kun taas sosiologiassa etnisiä ryhmiä on ajateltu valtioiden sisäisinä ryhmittyminä, jotka ovat jäänteitä alkuperäiskansoista tai saaneet alkunsa siirtolaisuudesta.⁹⁰

Österlund-Pötzschin tavoin käytän etnisyyden käsitettä apuvälineenä, joka kokoaa yhteen joukon tekijöitä – tässä tutkimuksessa kyseessä ovat erilaisuuden kohtaamisessa erojen tekemisen prosesseissa mukana olleet tekijät.⁹¹ Niitä ovat kansallisuus, kieli, ihon ja hiusten väri sekä henkilön taustaan liittyvät tavat ja tottumukset. Österlund-Pötzschin tutkimuksessa etnisyyden tarkoittaa tapoja, joilla Pohjois-Amerikassa asuvat suomenruotsalaisten siirtolaisten jälkeläiset merkityksellistävät yhteyksiään suomenruotsalaiseen taustaansa.⁹² Tässä tutkimuksessa tarkastelunäkökulma on toinen: aineistosta johtuen tarkastelussa on enemmistön suhtautuminen erilaisena koettujen ulkomaalaisten tai suomalaisten vähemmistöjen kohtaamiseen. Satamassa yksilöt tai pienet ryhmät ovat edustaneet sitä etnistä ryhmää, johon heidät katsottiin kuuluvaksi. Tutkimuksessa on viime vuosina korostettu etnisyyden

⁸⁸ Martikainen et al. 2006, 10.

⁸⁹ Österlund-Pötzsch 2003, 67–72. Ks. myös Martikainen et al. 2006, 15–17.

⁹⁰ Martikainen et al. 2006, 16–17.

⁹¹ Österlund-Pötzsch 2003, 67.

⁹² Österlund-Pötzsch 2003, 67.

muutosalttiutta ja tilannekohtaisuutta, mikä sataman lyhytaikaisissa ja monien eri etnisten taustojen kohtaamisissa on tärkeää ottaa huomioon.⁹³ Etnisyyden tutkimuksessa tärkeää on ollut pohtia sitä, miten ihmisryhmiä esitetään ja kenellä on valta esittää jokin ryhmittymä tietynlaisena. Kyse on *representaatioiden* tutkimuksesta. Tässä representaatio on määritelty jonkin asian merkityksellisenä esittämisenä niin yksilöllisellä kuin kollektiivisella tasolla. Etniset representaatiot ovat poliittisen toiminnan ja vallankäytön välineitä, sillä ne vaikuttavat käsityksiin erilaisista ryhmistä sekä asemoivat niitä yhteiskunnallisesti.⁹⁴

Yksi vahvimista ihmisryhmiä luokittelevista käsitteistä on termi *rotu*. Edellä intersektionaalisuuden määritelmässä olen kirjoittanut käsitteen lainausmerkkien sisään. Näin olen halunnut kiinnittää huomiota siihen, ettei roduiksi luokitelluilla ryhmillä ole anatomis-fysiologista perustaa, vaan rotu on kulttuurisesti ja poliittisesti määritelty luokittelun perusta. Suomalaisten naisten ja ulkomaalaisten Helsingin 1952 olympialaisissa käyneiden miesten välisiin suhteisiin sekä Armi Kuuselan avioliittoon liitettyjä arvoja ja merkityksiä tutkinut Maija Urponen on kirjoittanut laajasti rotukategorisoinnin synnystä ja kehityksestä. Urposen mukaan rodun käsite sai tieteellistetyt sisällön 1800-luvulla biologian ja antropologian piirissä. Rotuun perustuva hierarkia oli kuitenkin kehittynyt jo 1500-luvulta lähtien, ja sitä käytettiin osoittamaan, etteivät amerikkalaiset tai afrikkalaiset alkuperäiskansat olleet kykeneviä hallitsemaan itse itseään. 1860-luvulta lähtien vaikuttanut Charles Darwinin evoluutioteoria vahvasti todisteltujen rotujen välisten kehitysasteiden tieteellistä uskottavuutta.⁹⁵ Vielä 1960-luvun puolivälissä saatettiin suomalaisessakin maantiedon oppikirjassa kolonialismi ja ”valkoisen miehen” globaali ”johtoasema” selittää sillä, että ”musta päärotu” oli jäänyt kehityksessä ”lapsen asteelle”.⁹⁶

Tässä tutkimuksessa ylirajaisuuteen liittyvät intersektionaaliset hierarkiat näkyvät erityisesti suomalaisten naisten ja ulkomaisten merimiesten suhteiden representaatioissa. Rotuteorioiden linkittymistä seksuaalisuuteen kartoittanut Urponen on todennut, että Helsingin olympialaisten tiimoilta käydyt ulkomaalaisia kisavieraita koskeneet keskustelut luonnollistivat ja normalisoivat heteroseksuaalista avioliittoa. Avioliittoja koskevissa keskusteluissa korostettiin kansallista ja luokkaperustaista sekä rodullista yhteenkuuluvuutta.⁹⁷ Satamassa toimineiden niin kutsuttujen laivatyttöjen elämä näyttäytyykin kaksiperustaisen syrjinnän kenttänä, jossa naisten harjoittama prostituutio tai avioliiton ulkopuolinen seksuaalinen kanssakäyminen ulkomaisten merimiesten kanssa stigmatisoi heidät. Prostituutiolla tarkoitetaan monia rinnakkaisia, lomittaisia ja päällekkäisiä

⁹³ Etnisyyden muutosalttiudesta ja tilannesidonnaisuudesta ks. Martikainen et al. 2006, 20.

⁹⁴ Martikainen et al. 2006, 18.

⁹⁵ Urponen 2010, 113.

⁹⁶ Isaksson & Jokisalo 2005, 45–46.

⁹⁷ Urponen 2010, 115–123.

ilmiöitä. Jo Suomen kokoisessa maassa on haasteellista saada kokonaiskuva prostituutiosta, sillä kattavia lähteitä ei ole olemassa. Sosiologi Anna Kontulalle tärkeimpiä lähteitä ovat olleet haastattelut sekä poliisin kuulustelupöytäkirjat.⁹⁸ Viranomaisten tuottamia arkistoaineistoja ovat käyttäneet historioitsijat Antti Häkkinen ja Margaretha Järvinen sekä etnologit Rebecka Lennartsson ja Hanna Snellman.⁹⁹

Prostituutioon vaikuttavat taloudelliset, kulttuuriset, lainsäädännölliset ja jopa ilmastolliset tekijät. Kontula painottaa, ettei prostituoituja voida jakaa selkeästi kahtia menestyviin seksin ammattilaisiin ja alalle pakotettuihin uhreihin. Jokaisen Kontulan tapaaman prostituoidun elämässä on sekä ”uhriuttavia että kannattelevia tekijöitä”. Suurin osa prostituution harjoittajista myy seksiä vain satunnaisesti ja ammattilaisetkin ovat prostituoituja vain työaikanaan. Raja ammattilaisen ja amatöörin välillä on liukuva. Prostituutiota satunnaisesti harjoittavia on vaikeinta tutkia, koska he eivät kuulu ammattilaisten sosiaalisiin verkostoihin ja varjelevat anonymiteettiaan erityisen huolellisesti.¹⁰⁰ Tätä tutkimusta varten pyrin saamaan haastattelun naiselta, joka nuoruudessaan oli niin kutsuttu laivatyttö. Siitä huolimatta, että julkisuudessa on viime vuosina nähty ja kuultu prostituoitujen omakohtaisia kertomuksia elämästään, yhteinen tuttavamme ei saanut naista suostuteltua haastatteluun, vaikka tarjosin mahdollisuutta puhelimitse keskusteluun siten, etten minäkään olisi saanut tietää hänen henkilöllisyyttään.

Luokkaisuus

Väitöskirjansa johdannossa *luokan* käsitteen määrittelyä laajasti esitellyt mediatutkija Anne Soronen on todennut, että 2000-luvun alussa yhteiskuntaluokka on noussut Suomessa uudenlaisen kiinnostuksen kohteeksi.¹⁰¹ Feministisessä tutkimuksessa on peräänkuulutettu sukupuolen, seksuaalisuuden ja etnisyyden huomioonottamista luokan määrittelyssä.¹⁰² Luokka on määritelty uudelleen sosiaalisia jakoja muodostaviksi elämäntyyliyhmiiksi, jolloin luokat kumpuavat yksilöiden sosiaalisista, taloudellisista ja kulttuurisista resursseista tavalla, joka on kontekstista riippuvainen, osin satunnainen ja kietoutunut muiden erojen ja epätasarvoisuuden muotoihin.¹⁰³ Anne Sorosen tavoin sovellan Sanna Kivimäen artikkelista omaksuttua käsitettä *luokkaisuus*, jonka kautta on mahdollista

⁹⁸ Kontula 2005, 12.

⁹⁹ Häkkinen 1995, Järvinen 1990, Lennartsson 2001, Snellman 2005.

¹⁰⁰ Kontula 2005, 13–16.

¹⁰¹ Soronen 2011, 53.

¹⁰² Ks. Kivimäki 2008, 7.

¹⁰³ Ollivier 2008, 276. Soronen 2011, 57.

kiinnittää huomiota ulottuvuuksiin, joilla luokka toimii, joilla sitä tehdään ja joiden kautta se kietoutuu muihin eroihin.¹⁰⁴ Luokkaisuus tuo luokkaa paremmin esiin käsitteen sisällön muuttuvuuden ja neuvoteltavuuden: Kivimäen mukaan luokka on jatkuvia tekoja ja läsnä kaikessa inhimillisessä tekemisessä. Luokka kietoutuu aina muihin eroihin ja se tehdään useilla eri tasoilla. Makrotasolla vaikuttavat talous, ideologiat, uskomukset ja arvojärjestelmät, mikrotasolla luokkaisuutta määritellään ihmisten välisissä kohtaamisissa. Näiden tasojen välissä vaikuttavat erilaiset instituutiot ja organisaatiot, kuten koulutus, terveydenhuolto ja media, jotka kollektiivisesti uusintavat makrotason järjestelmiä.¹⁰⁵

Sosiologi Beverley Skeggsin mukaan stereotyyppisissä luokkarepresentaatioissa korostuu usein työväenluokkaisuuden negatiivisuuden ja arvottomuuden merkitseminen.¹⁰⁶ Kuten aiemmin johdannossa toin esiin, käsitys ahtaajien runsaasta alkoholinkäytöstä on keskeinen osa satamaan liitettyjä mielikuvia. Alkoholin liiallisen käytön syytökset eivät kuitenkaan ole koskeneet ainoastaan ahtaajia ja merimiehiä, vaan keskustelun suomalaisten tavoista käyttää alkoholia voi nähdä esimerkkinä Skeggsin esille tuomasta työväenluokan stigmatisoinnista. Eduskunnan puhemies K.-A. Fagerholm piti huhtikuussa 1948 radiopuheen, jonka seurauksena käsite ”suomalainen viinapää” levisi julkiseen keskusteluun. Fagerholm itse asiassa vastusti ajatusta koko kansan geneettisestä ”huonosta viinapästä”. Hän yhdisti alkoholinkäyttöön liittyvät ongelmat suomalaiseen tapakulttuuriin, johon oli vaikuttanut valtion tempoileva alkoholipolitiikka.¹⁰⁷ Jotkut virallisen alkoholipolitiikan määrittelijät uskoivat erilaiseen jakoon: he eivät asettaneet vastakkain sivistymättömiä suomalaisia ja kultivoituneita kulttuurikansoja vaan tekivät kahtiajaon yhteiskuntaluokkien pohjalta. Näiden käsitysten mukaan sivistynyt yläluokka osasi käyttää alkoholia oikein, ja ”viinapulma” oli ainoastaan ”hillittömästi käyttäytyvän rahvaan” ongelma.¹⁰⁸ Sosiaalishistorioitsija Matti Peltonen on esittänyt alkoholiin liittyneet asenteet luokkakysymyksenä: 1950-luvun Suomessa pyrittiin tekemään alkoholipolitiikkaa, jonka pohjana oli uskomus siihen, että koulutetut ja sivistyneet kansalaiset osasivat käyttää alkoholia oikein, mutta työväestö vain väärin.¹⁰⁹

Työtä käsittelevässä tutkimuksessa luokkaisuuden teemat näkyvät selvimmän erilaisten työtehtävien ja työhön liittyvän aseman pohdiskeluissa. Satamaa koskeva aineisto on tältä kannalta erittäin kiinnostava, koska maan

¹⁰⁴ Soronen 2010, 34. Kivimäki 2008, 4–7.

¹⁰⁵ Kivimäki 2008, 6–7.

¹⁰⁶ Skeggs 2004, 99–103.

¹⁰⁷ Peltonen 2002, 26–27.

¹⁰⁸ Peltonen 2002, 43.

¹⁰⁹ Peltonen 2006, 10.

ja veden rajalla on yhdessä työskennellyt hyvin erityyppisessä asemassa olevia henkilöitä.

Intertekstuaalisuus

Tämän tutkimuksen kannalta tärkeä metodologinen käsite on ollut *intertekstuaalisuus*, joka pyrkii kuvaamaan diskurssien muodostumisen historiallisuutta ja sosiaalisuutta. Jokaisella ilmauksella on oma historiansa: lainaamme ja kierrätämme jo olemassaolevia merkityksiä. Intertekstuaalisuuden ajatus korostaa sitä, että teksti tai puhe eivät synny tyhjiöön, vaan niillä voi olla näkyvä tai näkymätön suhde muihin teksteihin tai puheisiin.¹¹⁰ Esimerkiksi folkloristi Kaarina Koski on soveltanut intertekstuaalisuuden ideaa omassa tutkimuksessaan etsimällä aineistosta toistuvia tekstin aineksia. Näiden välinen suhde voi olla toistoa yhdensuuntaisena tulkintana tai vastaan argumentoimisena.¹¹¹ Puheen ja kielellisten ilmausten rinnalle nostan kuvalliset esitykset sekä eleet ja käytännöt. Olen pitänyt tärkeänä tutkia monipuolista ja siksi ehkä hajanaiseltakin vaikuttavaa lähdeaineistoa.¹¹² Työni esikuvina ovat olleet muun muassa historioitsija Hanna Kuusen ja elokuvatutkija Anu Koivusen tutkimukset. Kuusi on 1960-luvun alkoholikulttuuria käsittelevässä väitöskirjassaan kuvaillut tutkimusotettaan diskursiiviseksi. Tämä tarkoittaa Kuuselle sitä, että tutkimus pyrkii purkamaan erillisen todellisuuden ja sitä koskevien käsitysten jyrkkää vastakkainasettelua. Hän määrittelee diskurssin puheavaruudeksi, johon saattaa kuulua myös toimenpiteitä ja käytäntöjä.¹¹³

Kuusi on tutkinut rinnan viranomaisten ja eduskunnan tuottamia lähteitä sekä fiktiivisiä elokuvia, iskelmäsanoituksia sekä romaaneja. Hän ei käsittele fiktiivistä aineistoa todellisuuden representaationa, vaan osana kulttuurista ”kokonaistodellisuutta”.¹¹⁴ Tämän tutkimuksen lähtökohdista käsin kyse on siitä, että muistelupuheen ja dokumenttielokuvien ei yksinkertaisesti ajatella kertovan ”totuutta” ”valheellisen” fiktion vastakohtana. Esimerkiksi Koivunen on kritisoinut aikaisemmissa tutkimuksissa hahmottamaansa vastakkainasettelua ”kuvitteellisen” ja ”todellisen” välillä. Hänen mukaansa asetelma on kulttuurin ja representaatioiden tutkimuksen näkökulmasta ongelmallinen, koska se olettaa perustavan eron symbolisen ja materiaalisen välille. Myös Koivunen on pyrkinyt ylittämään jaon diskurssin käsitteen avulla.¹¹⁵ Hänen perusajatuksensa on ollut, että kuvien ei oleteta

¹¹⁰ Pietikäinen & Mäntynen 2009, 116–117.

¹¹¹ Koski 2011, 42. Ks. myös Koivunen 2003, 30.

¹¹² Vrt. esim. Lennartsson 2001, 28.

¹¹³ Kuusi 2004, 15.

¹¹⁴ Kuusi 2004, 15–16.

¹¹⁵ Koivunen 1995, 237.

”heijastavan” todellisuutta, vaan niiden välityksellä aktiivisesti pyritään organisoimaan sosiaalista todellisuutta sekä jäsentämään merkityksiä, eroja ja samuuksia.¹¹⁶ Representaatioiden konstrukttiivisen luonteen ymmärtäminen kannustaa tutkijaa analysoimaan ja tulkitsemaan aineistoja monitahoisesti: ajatukset, ideat, ideologiat ja tieto on tuotettu diskursseissa, joten niihin sisältyy valtasuhteita. Standardit, joiden mukaan totuutta mitataan, ovat sosiaalisesti rakentuneita ja voivat siksi vaihdella eri kulttuureissa. Konstruktionistisesta näkökulmasta todellisuus, esimerkiksi esineet, tapahtumat ja ihmiset, on olemassa, mutta sillä ei ole muuttumaton tai luonnollista merkitystä. Merkitykset ovat aina ihmisten tuottamia, ja ainoastaan näiden rakennettujen merkitysten kautta voimme saada tietoa todellisuudesta. Foucaultlaisesta näkökulmasta todellisuus tulee merkittäväksi diskurssien kautta. Representaatioiden virrasta hahmottuvat diskurssit antavat meille merkityksellisiä tapoja maailmasta puhumiseen ja tietämiseen, eikä mikään voi saada merkitystä diskurssien ulkopuolella.¹¹⁷

Diskurssintutkimuksen tehtäväksi on määritelty erilaisten todellisuuksien ja tapahtumien merkityksellistämisen tarkastelu sekä sen kysyminen, millä ehdoilla erilaisia todellisuuksia ja tapahtumia merkityksellistetään ja millaisia seurauksia tällä toiminnalla on.¹¹⁸ ”Perinteinen” lineaarinen historiankirjoitus näkee menneisyyden kehityksenä ja jatkumona, joita tutkija voi seurata, ja jossa tutkittavalla ilmiöllä on alkuperä ja perinnäinen olemus (ruotsiksi *essens*), jotka tutkija voi saada selville. *Genealogisen* tutkimuksen tavoitteena puolestaan on paljastaa jonkin tapahtuman tai ilmiön taustalla vaikuttavat monenlaiset tekijät. Tavoitteena on siis kartoittaa niitä diskursiivisia kamppailuja, joissa tulkitaan, määritellään, konstruoidaan ja rekonstruoidaan tutkittavaa ilmiötä.¹¹⁹

Tuore esimerkki diskurssintutkimuksen soveltamisesta etnologiassa on Arja Turusen naisten päällyshousujen käyttöä koskevia pukeutumisohejeita käsittelevä väitöskirja. Turunen sijoittaa tutkimuksensa kielen käytöstä kiinnostuneen yhteiskunnallisen diskurssintutkimuksen piiriin. Turusen tavoin miellän oman tutkimukseni käsittelevän sitä, miten erilaisia asioita ja todellisuuksia kielen ja muun merkitysvälitteisen toiminnan kautta merkityksellistetään erilaisissa sosiaalisissa käytänteissä. Paljolti mediatutkija Norman Faircloughin teoksiin pohjaten Turunen määrittää oman etnologisen diskurssintutkimuksensa tarkastelemaan kielenkäytön kokonaisuutta kontekstissaan.¹²⁰

Turusen tutkimuksen lisäksi olen inspiroitunut etnologi Rebecka Lennartssonin diskursiivisuutta koskevista pohdinnoista. Sekä Turusen että Lennartssonin tutkimusasetelmaan sisältyy kysymys vallankäytöstä. Turunen

¹¹⁶ Koivunen 1995, 29. Ks myös esim. Milestone & Meyer 2012, 25.

¹¹⁷ Milestone & Meyer 2012, 23–25.

¹¹⁸ Pietikäinen & Mäntynen 2009, 13.

¹¹⁹ Lennartsson 2001, 29–30; Ks. myös Pulkkinen & Rossi 2006, 10.

¹²⁰ Turunen 2011, 72–73.

selvittää, miten naisten housujenkäyttöä pyrittiin kontrolloimaan, ja Lennartsson tarkastelee prostituutioon liittyviä käsityksiä, arvostuksia, luokitteluja sekä prostituoiduksi kategorisoimisen seurauksia naisille.¹²¹ Oleellinen osa diskurssintutkimusta on kysymys diskursiivisesta vallasta. Peruskysymyksenä on, miten valtasuhteita tuotetaan sosiaalisissa käytännöissä. Diskurssianalyyseissä valta nähdään dynaamisena ja muuttavana diskurssien valtana, ei yksilöiden ominaisuutena. Diskurssien välistä valtaa tutkitaan etsimällä aineistosta vahvoja, hallitsevan aseman saavuttaneita diskursseja, jolloin mielenkiinto kohdistuu kulttuurisiin itsestäänselvyyksiin.¹²² Diskurssivinen valta, kamppailu hegemonisesta asemasta, on yhteydessä ihmisten väliseen vallankäyttöön.¹²³

Satamakuvausten hegemoniset diskurssit olivat tarkasteltavana väitöskirjani taustalla olevassa pro gradu –työssäni. Siinä tutkimuskohteena oli kotkalainen satamakapakka Kairo ja kaupungin ravintolaelämä. Kiinnostuin Kairosta, koska olin ymmärtänyt, että ravintolalla oli aikaisemmin ollut huono maine siellä käyneiden merimiesten ja laivatyttöjen takia, mutta 1980-luvulla vanhasta huonosta maineesta tehtiin markkinointikeino. Vapautuvan alkoholikulttuurin ilmapiirissä ihailtiin rentoja ja reiluja merimiehiä, jotka lauloivat lattareita, huutelivat vieraisiin pöytiin ja käyttivät rahaa näyttävästi. Kairossa dramaattiset iskelmät ja romantisoitujen käsitykset merielämästä ovat olennainen osa paikan ”aitoutta”.¹²⁴ Menneisyyden satamasta rakentuu mielenkiintoisen ristiriitainen kuva: yhtäältä satama esitetään pelottavana ja raadollisena, toisaalta romanttisena. Ristiriita konkretisoituu esimerkiksi tunnetuimmissa satamaa käsittelevissä suomenkielisissä iskelmissä: *Kotkan Ruusu* hehkuttaa prostituutioon viittaavilla mielikuvilla, kun taas *Sataman valot* herkistelee harmonisissa tunnelmissa.¹²⁵

¹²¹ Turunen 2011, 91. Lennartsson 2001, 26–27.

¹²² Jokinen & Juhila 1993, 75–76. Pietikäinen & Mäntynen 2009, 21.

¹²³ Esim. Fairclough 2002, 25–27. Lennartsson 2001, 23.

¹²⁴ HY:Kta, Nieminen 1999.

¹²⁵ Niiniluoto 1992, 72, 74.

Aineistot, niiden analyysi ja tulkinta

Aineistot

Haastattelut ja muu muistitieto

Päälähteeni ovat satamassa työskennelleiden tai edelleen työskentelevien teemahaastattelut. Osan haastatteluista olen tehnyt itse, mutta olen käyttänyt myös muiden tekemiä haastatteluja. Ensimmäiset haastattelut on tehty opiskelijoiden toimesta ohjauksessani merietnologian kenttätyökurssilla keväällä 2001. Jatkoisin itse haastattelujen tekoa saman vuoden syksyllä. Viimeiset haastattelut tein syksyllä 2002, kun käsikirjoitin *Laiva, kontti ja kaija* -näyttelyä.¹²⁶ Haastateltuja on yhteensä 12 ja suurimman osa heistä löysin Helsingin Sataman henkilöstöpäällikön sekä satamaoperaattori Finnsteven tiedottajan kautta. Haastatelluista kuusi on toiminut ahtaajina tai työnjohtajina. Huolintatyön johtaja, konttoristi, nosturinkuljettaja, tavaranmerkitsijä sekä tullivalvoja edustavat erilaisia sataman ammattiryhmiä. Huolintatyön johtajaa lukuunottamatta kaikki haastateltavat ovat asuneet ja työskennelleet Helsingissä. Lisäyksenä opiskelijoiden ja itseni keräämään aineistoon sain käyttööni ja Merimuseon kokoelmiin tallennettavaksi yhden historioitsija Tapio Bergholmin tekemän haastattelun. Siinä Bergholm keskustelee Helsingin satamassa 1942–1980 työskennelleen naisahtajan kanssa.

Tutkimusprosessin alkuvaiheessa suunnittelin tekeväni haastatteluja myös Kotkassa, mutta työn edetessä päädyin käyttämään Kotkan kohdalla jo olemassaolevia aineistoja: itse tekemiäni satamaravintola Kairoa koskevia haastatteluja sekä Kymenlaakson museon keräämiä ja tallentamia kotkalaisten ahtaustyötä tehneiden naisten haastatteluja. Ravintola Kairoa käsittelevää pro gradu -työtäni varten tein haastatteluja vuosina 1997–1999. Kairo on 1930-luvulla perustettu ravintola, joka sijaitsee edelleen Kantasataman reunalla Satamakadulla lähellä Kotkan keskustaa.¹²⁷ 1960-luvulla merille lähtenyt Matti on kuvaillut Kairoa sanoilla ”aito satamamiljö”. Hänelle aitous tarkoitti sitä, että ravintolan asiakkaat saivat elantonsa merenkulusta ja satamasta.¹²⁸ Nykyisin Kairo on tanssi-, jazz-, teatteri- ja tilausravintola, jota pidetään yhtenä kaupungin tärkeimmistä

¹²⁶ MV:SMM A200803:1–12. Esittelen haastateltavat lyhesti tutkimuksen lopussa.

¹²⁷ HY:KTA Nieminen 1999.

¹²⁸ KyM:A 1063:7.

nähtävyyksistä.¹²⁹ Pro graduun liittyen haastattelin 16 henkilöä, joista seitsemän on kuulunut Kairon henkilökuntaan (tarjoilijoita, ravintolan hoitajia, keittäjiä ja yksi vahtimestari). Olen haastatellut myös neljää Kairossa soittanutta muusikkoa. Kolme haastateltavaa on ollut merillä ja käynyt Kairossa asiakkaana. Yksi merillä olleista on sittemmin jäänyt töihin satamaan, ja haastateltavissa on toinenkin satamassa huolintaliikkeessä työnjohtajana työskennellyt. Haastatteluissa on puhuttu paljon muustakin kuin siitä, mitä tapahtui Kairon seinien sisäpuolella. Haastattelunauhut ja niiden litteraatiot on tallennettu Kymenlaakson museon kokoelmiin.¹³⁰

Kolmas haastatteluaineisto on Armi Oinosen keräämät kotkalaisten naisahtaajien haastattelut 1990-luvun alusta. Kymenlaakson maakuntamuseo (nykyisin Kymenlaakson museo) palkkasi Jyväskylän yliopistossa etnologiaa opiskelleen Armi Oinosen tekemään haastattelut. Museo oli saanut ahtausliike Steveco Oy:ltä lahjoituksena yhtiön oman vuonna 1977 perustetun esinekeräyksen, jota tutkijat halusivat kartuttaa keräämällä esineisiin liittyvää muistitietoa. Oinosen ja muidenkin museon tutkijoiden mielenkiinto kohdistui satamatyötä tehneisiin naisiin, koska he olivat jääneet aikaisemmassa tutkimuksessa hyvin vähälle huomiolle tai heitä ei ollut mainittu lainkaan.¹³¹ Aineistosta on julkaistu raportinomaisen kirja.¹³² Oinonen löysi 16 satamassa työskennellyttä naista haastateltavakseen.¹³³

Yli kymmenen vuoden ajalle hajaantunut tutkimusprosessi ja käytetyt aineistot heijastelevat omalla tavallaan kansatieteen muutoksia. Tutkimuksen alkuvaiheessa tavoitteena oli kerätä muistitietoa, ”pelastaa” tietoa käsiahtauksen ajan satamasta. Tutkimusprosessin aikana aineistonkeruu kenttätyökurssilla sekä museoissa on suuntautunut yhä enemmän nykyajan dokumentointiin ja sen myötä myös oma katseeni on suuntautunut nykypäivään.¹³⁴ Aineiston keruu lähti liikkeelle opettaessani merietnologian kenttätyökurssia lukukaudella 2000–2001, jonka kohteeksi merihistorian amanuenssin Anne Ala-Pölläsen kanssa päätimme ottaa Helsingin sataman. Turusta ja Kotkasta ahtaajien haastatteluja oli arkistoista löydettävissä paljonkin, mutta Helsingistä muistitietoa oli kerätty vähemmän. Pidän tärkeänä, että tutkimuksessa menneisyyden tarkastelulla on merkittävyyttä myös nykyajassa. Tavoitteeni olikin ulottaa tutkimuksen aikarajaus nykyaikaan asti hyödyntämällä myös syksyllä 2008 ohjaamaani

¹²⁹ Ravintola Kairon verkkosivut: <http://www.ravintolakairo.fi/index.htm>. (Luettu 8.9.2011.)
Merkittävyystä ks. esim. mielipidekirjoitus Pelastakaa ravintola Kairo, *Kymen Sanomat* 21.8.2011.
<http://www.kymensanomat.fi/Mielipide---Sana-on-vapaa/2011/08/21/Pelastakaa+ravintola+Kairo!/2011311931758/69>. (Luettu 8.9.2011.)

¹³⁰ KyM:A 1063:1-15.

¹³¹ Oinonen 1996, 5.

¹³² Oinonen 1996.

¹³³ KyM:KOTYLEL5042:1–16. Haastateltavat 15–16 työskentelivät Haminan satamassa.

¹³⁴ Ks. esim. Ala-Pöllänen 2010, 62.

Länsisataman ja Sompasaaren sataman nykydokumentointia, joka tehtiin juuri ennen Helsingin rahtiliikenteen muuttoa Vuosaaren satamaan. Opiskelijoiden tekemät haastattelut, heidän havainnointimuistiinpanonsa sekä oma kenttätyöpäiväkirjani on tallennettu Helsingin kaupunginmuseon tekstitietokantaan.¹³⁵ Opiskelijat ottivat satoja valokuvia, joista 126 tallennettiin museon arkistoon. Koska tämän työn aikarajaus asettuu pitkään 1950-lukuun, olen viitannut nykydokumentointiaineistoon muutamia kertoja.

Haastatteluaineistojen lisäksi olen käyttänyt joitakin kirjallisia muistelmia. Helsingin Jugendsalissa pidetyssä Laiva, kontti ja kaija -näyttelyssä oli varattu paikka sekä paperia ja kyniä niille, jotka halusivat kirjoittaa omia satamamuistojaan. Näyttelyssä kerätyt muistelmat olen liittänyt haastatteluaineistoon, joka on tallennettu Suomen merimuseon kokoelmaan.¹³⁶ Näyttelyssä kerättyjen muistelmien lisäksi olen käyttänyt Työväen arkistoon tallennettua Pentti Heittolan 16-sivuista tekstiä, joka kertoo Heittolan työskentelystä Kemin Ajoksen satamassa 1950-luvulla. Heittolan muistelmateksti on harvinainen, eikä sitä tietääkseni ole aiemmin analysoitu tarkemmin missään tutkimuksessa, joten päätin ottaa sen mukaan aineistooni, vaikka se sijoittuukin tutkimuksen maantieteellisen rajauksen ulkopuolelle.

Ymmärrän niin kirjalliset muistelmat kuin kansatieteelliset tutkimushaastattelut *representaatioina*. Esimerkiksi Pirjo Korkiakankaan mukaan muisteleminen on prosessi, joka on riippuvainen muistelun tilanteesta tai tarkoituksesta.¹³⁷ Kysyn haastatteluaineistolta, mitä ihmiset kertovat kokemuksistaan, miten he puhuvat todellisuudesta ja miten erilaiset versiot sekä merkitykset ”rikkoutuvat” – ja sitä kautta avautuvat.¹³⁸ Haastattelupuhe liikkuu kahdella aikatasolla, muisteltavassa menneessä ja haastattelujen nykyisyydessä. Etnologi Pirjo Korkiakangas on kirjoittanut, että kahden aikataason vuoropuhelu säilyttyä usein retoriseksi, jolloin muistelijat haluaa esittää asiat tietyllä tavalla nykyisyydestä käsin. Korkiakankaan mukaan muisteltaessa ei niinkään kerrota todellisuudesta, vaan tuotetaan koetun todellisuuden tulkintoja.¹³⁹ Historioitsija Alessandro Portelli on todennut, että muistitieto kertoo enemmän tapahtumien merkityksistä kuin itsessään historiallisista tapahtumista. Tämä ei vähennä muistitiedon arvoa lähdeaineistona, sillä haastattelujen kautta voidaan saada tietoa tapahtumista, joita ei ole muuten dokumentoitu tai saada uusi näkökulma jo tunnettuun aiheeseen. Haastatteluissa tulevat esiin mielikuvitus, symbolit sekä halut ja muut tunteet. Portellin mukaan muistitieto ei ole objektiivista, mutta hän huomauttaa, etteivät kirjallisetkaan

¹³⁵ HKM:T satamatyö 1–13.

¹³⁶ MV:SMM A200803:13.

¹³⁷ Korkiakangas 1999, 173.

¹³⁸ Ks. Ehn & Löfgren 1996, 163.

¹³⁹ Korkiakangas 2006, 133.

lähteet ole syntyneet ilman tulkintaa ja rajausta – ja nekin pohjautuvat usein suullisiin kertomuksiin. Ei ole ”väärää” muistitietoa, sillä se mikä kullekin subjektiivisesti on totta, on merkittävää, vaikka se ei olisikaan faktuaalisesti totta. Tutkijan tulee ymmärtää muistitiedon luonne ja pyrkiä käyttämään sitä hyödyksi. Muistitieto kertoo siitä mitä ihmiset tekivät, mutta erityisesti siitä, mitä he halusivat tehdä, mitä he uskoivat tekevänsä, ja mitä he ajattelevat tehneensä.¹⁴⁰ Omassa tutkimuksessani tarkastelen haastatteluja menneisyyden kuvan rakentajana. Muistitietoa hyödyntämällä olen myös halunnut haastaa ja täydentää ”virallista” historiankirjoitusta tuomalla esiin suhteellistavia, haastavia tai kiistäviä näkökulmia.¹⁴¹ Haastatteluaineistoon pohjautuva tutkimus voi paljastaa ”vanhoista totuuksista” tai stereotyyppioista uudenlaisia puolia. Mutta haastattelut ja muistitieto on nähtävä yhtenä tulkintana tapahtumista, joista haastattelussa kerrotaan. Erilaisten tulkintojen löytäminen tulisi nähdä tutkimuksen vahvuutena. Vahva ”yhden totuuden” etsiminen voi häivyttää arkielämän kokemusten moninaisuuden ja moniäänisyyden.

Haastattelut ovat emotionaalisesti, moraalisesti ja eettisesti latautuneita tilanteita. Haastattelijan on ymmärrettävä latauksia, jotta luottamus syntyy ja haastateltava vapautuu kertomaan elämästään.¹⁴² Siksi suurin osa tätä tutkimusta varten haastatteluista on toteutettu siten, että haastateltavan kanssa on keskusteltu kaksi kertaa. Haastattelujen tekemisen loppuvaiheessa kävi kuitenkin erilaisista käytännön syistä useammin niin, että haastattelin henkilöä vain kerran. Toiveena oli, että kahden haastattelukerran kuluessa haastattelijan ja haastateltavan välille voisi tulla parempi luottamus, joka vapauttaisi haastateltavan kertomaan myös asioista, jotka tuntuvat vaikeilta puheenaiheilta. Haastatteluja varten valmistelin opiskelijoiden kanssa laajan teema- ja kysymysrunгон, joka pyrki kartoittamaan satamaa ja työtä mahdollisimman monesta näkökulmasta, jotta aineisto olisi mahdollisimman rikas ja tulevaisuudessa käyttökelpoinen muillekin tutkijoille. Toiveeni oli myös, että ensimmäisen haastattelukerran jälkeen haastateltava ajattelisi haastattelussa läpi käytyjä asioita, vaikkapa vain alitajuisesti, jolloin mieleen palautuneita muistoja ja pohditumpia näkemyksiä saataisiin tallennettua haastattelun jälkimmäisessä osassa.

Haastattelutilanteen latautuneisuus ja vastavuoroisuus tulee näkyviin esimerkiksi seksuaalisuuteen liittyvistä aiheista puhuttaessa. Koska haastattelijat olivat nuoria naisia ja useimmat haastateltavat vanhempia miehiä, on todennäköistä, että miehet ”siistivät” kertomuksiaan. Juhanin haastattelussa asetelma tulee esiin näkyvästi: miesporukassa härskien vitsien kertominen kuuluu asiaan, mutta kun haastattelijana on nuori nainen, juttuja siistitään.¹⁴³

¹⁴⁰ Portelli 2008, 35–38.

¹⁴¹ Ks. Korhokangas 2006, 125.

¹⁴² Kortteinen 1992, 43.

¹⁴³ HKM satamatyö 13.

JA: Muistatko muita tarinoita, joita täällä liikkuu?

Juhani: No jonkunlaisia tyttöjuttuja muistan joskus kuulleen, mutta ei ne nyt ole niin mielenkiintoisia, että niitä kannattais kertoa.¹⁴⁴

"Tyttöjutuilla" haastateltava tarkoittanee kertomuksia laivatytöistä, satamassa liikkuneista naisista, jotka vierailivat laivoilla miesten luona. Julkisessa puheessa viittauksia seksiin esitetään ylipäättään hienovaraisesti. Ahtaaja muistelee, miten ensimmäinen kahvilaiva Herakles toisen maailmansodan jälkeen tuli Helsingin satamaan. Dokumenttielokuvassa ahtaaja toteaa, että "jos olis kahvia pystyny järjestämään ni tiä mitä olis tapahtunu."¹⁴⁵ Tulkitsen kertojan viittaavan erityisesti toisen maailmansodan vuosien aikana yleistyneeseen käytäntöön: satamassa nähtiin naisia, jotka kaupoista puuttuvia kulutushyödykkeitä saadakseen seurustelivat maksusta merimiesten kanssa.¹⁴⁶

Tutkimusaineiston muodostaminen on yksi tutkimuksen peruspilareista. Tämän tutkimuksen haastatteluaineistoa voi kritisoida siitä, että haastatellut henkilöt ovat kaikki olleet satamassa pitkään töissä, ja siksi heidän näkemyksensä ovat todennäköisesti keskimääräistä myönteisempiä. Kansatieteilijä Hanna Snellman on Göteborgin suomalaissiirtolaisia käsittelevässä tutkimuksessaan nostanut satamassa tilapäisiä töitä tehneen Heino Nurmisen esimerkiksi elämäntavasta, joka ei välity hänen tutkimuksestaan. Snellman lainaa Anders Björklundia, joka kertoo Göteborgin sataman aamuisesta työhönotosta, jossa hieman humalainen Nurminen ajetaan pois työnvälitystoimistosta.¹⁴⁷ Toisaalta osa työntekijöistä on lähtenyt satamasta, koska he ovat saaneet muualta säännöllisempää, paremmin palkattua ja itselleen mieluisampaa työtä.

Olisin halunnut haastatella myös satamassa lyhytaikaisesti työskennelleitä, mutta haastattelut oli aloitettava niistä henkilöistä, jotka pystyin löytämään ensin. Koska etsin haastateltavia työpaikkojen kautta, on luonnollista, että haastateltavaksi valikoitui niin kutsuttuja hyviä kertojia, henkilöitä joiden ajatellaan tietävän paljon ja joiden myös oletetaan osaavan kertoa menneestä.¹⁴⁸ Vaikka olisin halunnut saada myös satamasta nopeasti pois lähteneiden näkökulmia enemmän esiin, pidän pitkään satamassa työskennelleiden haastatteluja aineistona yhtä arvokkaana kuin lyhyemmän aikaa siellä olleiden. Osa haastatelluista on edennyt urallaan ja johtavaan asemaan siirtyessään tehnyt "luokkaretken" työväenluokkaisesta taustasta keskiluokkaan. Työssä viihtyminen ja työssä pärjääminen sekä uralla eteneminen vaikuttavat tietenkin haastattelun antamaan kuvaan ja haastattelijan sekä haastateltavan tekemiin tulkintoihin. Snellmanin esille

¹⁴⁴ MV:SMM A200803:3.

¹⁴⁵ Kava YV-5037.

¹⁴⁶ Esim. Näre 2008, 363.

¹⁴⁷ Snellman 2003, 145.

¹⁴⁸ Ks. esim. Ehn & Löfgren 1996, 129; Snellman 2005, 95.

tuomat mahdollisesti alkoholisoituneet tai muuten marginaaleihin päätyneet henkilöt ovat kyllä muistelupuheen kohteena, mutta paremmin menestyneiden näkökulmasta. Haastatteluissa esille tulevat ristiriitaisetkin luokkaisuuteen liittyvät kuvaukset ovat kiinnostavia juuri niiden monipuolisuuden ja monitulkintaisuuden tähden.

Haastatellut henkilöt eivät ole ainoastaan työpaikkansa "selviytyjiä", vaan tiedostavia tarkkailijoita. Esimerkiksi tarjoilija Hilja kertoi haastattelunsa lopuksi, miten Kairon ikkunasta näki ahtaustyön muutoksen: 1930-luvun lopussa kaikki kannettiin ja kärrättiin laivaan ihmisvoimin. 1960-luvulla työntekijä vain kiinnitti vaijerin koukun taakkaan ja odotti, että nosturi nosti taakan laivaan.¹⁴⁹ Ahtaajana työuransa aloittanut ja Helsingin sataman johtajistosta eläkkeelle jäänyt Sven puolestaan on 1970-luvulla haastatellut erästä edeltäjänsä, eläkkeelle jäänyttä Laiturihuollon johtajaa.¹⁵⁰ Haastateltavat ovat siis omalla tavallaan tehneet etnografista tutkimusta. Koenkin haastateltavat henkilöinä, joiden kanssa yhteistyössä olemme tuottaneet haastatteluaineiston ja myös osan siitä tehdyistä tulkinnoista.¹⁵¹

Ensimmäisessä käsittelyluvussa tavoitteenani on ollut paitsi hahmottaa risteäviä eroja yksilöllisten kokemusten kautta myös esitellä Helsingin ja Kotkan satamia. Tutkimuskysymyksen lähestyminen haastateltujen elämäntarinoiden kautta on osittain tyyllinen keino, jonka toivon helpottavan lukijan näkökulmasta tekstiin ja aiheeseen tarttumista. Yksittäisten elämäntarinoiden avulla tuon esiin myös muiden haastattelujen antia. Suurin sysäys käsittelytavan valitsemiseen tuli sitä kautta, että tutustuin Kymenlaakson museon arkistossa olevaan kotkalaisten naisahtaajien haastatteluaineistoon. Haastatteluissa Armi Oinonen ei ole pyytänyt haastateltavia kertomaan vapaasti omasta elämästään, vaan satamatyöhön ja muuhunkin arkielämäään liittyviä aihepiirejä on käyty läpi teemoittain.¹⁵² Joitakin asioita, kuten erilaisten työprosessien kuvauksia, on käsitelty moneen kertaan yksityiskohtaisen "faktatiedon" tallentamiseksi. Kokosin haastattelupuheessa hajallaan olevista tiedoista yhtenäisen Helmin elämäntarinan, koska tämä näkökulma aineistoon ei tule esiin temaattisessa *Repijänaiset ja rantatytöt* -kirjassa. Tutustuttuani aineistoon ja verrattuani sitä *Repijänaiset ja rantatytöt* -kirjaan totesin, että aineistossa on paljon kiinnostavia näkökulmia, jotka eivät tule kirjassa lainkaan esiin temaattisen käsittelyn vuoksi.

Valitsin juuri Helmin siksi, että hänen haastattelunsa on aineiston pisin.¹⁵³ Siten Helmin haastattelu tarjoaa jo laajuutensa puolesta eniten aineksia elämäkerrallisen esityksen rakentamiseen. Henkilökemia

¹⁴⁹ KyM:A 1063: 15.

¹⁵⁰ HK:S Sb:2.

¹⁵¹ Ks. Ehn & Klein 1994, 37–38.

¹⁵² Kansatieteen piirissä elämäntarinoita on tallennettu haastatteleamalla esimerkiksi 1999–2002 toteutetussa hankkeessa "Metsäammatit metsätalouden murroksessa". Paaskoski 2008, 17.

¹⁵³ Litteraatiossa on 47 liuskaa ykkösrivivälillä kirjoitettua tekstiä.

haastattelun aikana on selvästi toiminut, sillä haastateltava on jaksanut puhua pitkään, suostunut toiseenkin haastattelukertaan ja puhunut hyvin henkilökohtaisistakin asioista. Hänellä on ilmeisesti ollut tarve kertoa elämästään, niin perusteellisesti hän sitä pohtii. Helmin haastattelu on hyvä esimerkki myös siksi, että hän on toiminut erityyppisissä tehtävissä satamassa. Hänen elämäntarinansa kautta saakin hyvän kuvan siitä, millaisia töitä naiset Kotkan satamassa ylipäätään tekivät.¹⁵⁴

Helmin rinnalle oli luonnollista kirjoittaa vertailukohdaksi Helsingin satamassa samaan aikaan työskennelleen Ailin elämäntarina. Ailin haastattelu on ainutlaatuinen, sillä muutoin ei helsinkiläisten naisahtaajien haastatteluja tietääkseni ole lainkaan tallennettu arkistoihin. Ailia haastatteli historioitsija Tapio Bergholmin 1990-luvulla. Haastattelun tarkoituksena on ollut saada lisäselvitystä 1940-luvun lopun kiistoihin kommunistien ja sosiaalidemokraattien välillä. Ailin haastattelussa naiseus ja poliittiseen vähemmistöön kuuluminen ovat yksi erojen risteys, jossa Aili joutui kamppailemaan. Haastattelussa on käyty läpi Helsingin satamassa tehtyä työtä sekä Ailin elämää laajemmin.

Naisten elämäntarinoiden jatkoksi päätin kirjoittaa myös kahden miehen elämästä. Kalevi valikoitui haastateltavien joukosta siksi, että hän on ainoa Kotkassa työskennellyt tätä tutkimusta varten haastateltu mies. Olin haastatellut Kalevia jo pro gradu -työni aineistoa kootessani, ja kahta eri tutkimusta varten tehdyistä haastatteluista tuli refleksiivisen pohdinnan kannalta kiinnostava kokonaisuus. Haastatteluista helsinkiläisistä miehistä valitsin Svenin, joka aloitti työt satamassa ahtaajana, siirtyi sitten tavarankeräjäksi ja eteni urallaan lopulta sataman ylimmille johtopaikoille. Svenin haastattelu on intersektionaalisuuden kannalta erityisen kiinnostava siksi, että siinä yhden ihmisen uralla etenemisen kautta tulee näkyviin monenlaisia näkökulmia arvostuksiin ja hierarkioihin satamassa. Yksinkertaistettuna kyse on "herrat ja jätkät" -vastakkainasettelusta, joka "luokasta" toiseen siirtyneen Svenin elämäkertomuksessa tulee esiin liikkuvina neuvotteluina ja merkitysten antamisena.

Elokuvat

Elokuva-aineistoa olen etsinyt Kansallisen Audiovisuaalisen Arkiston (KAVA, entiseltä nimeltään Suomen elokuva-arkisto) tietokantojen sekä Suomen Kansallisfilmografian avulla. Olen katsonut kaikki aikarajaukseeni sopivat KAVAn kokoelmissa olevat dokumenttielokuvat ja pyrkinyt analysoimaan kaikki pitkän 1950-luvun aikana tehdyt fiktiiviset elokuvat, joissa satamatyöläiset tai rahtisatamat ovat merkittävästi esillä. Tutkimuksen

¹⁵⁴ Helmin tarina on julkaistu artikkelina, ks. Steel 2011.

rajaukseen sopivia dokumenttielokuvia olen löytänyt myös Ylen Elävästä Arkistosta.¹⁵⁵ Suomalaisen dokumenttielokuvan historiaa on tutkittu kovin vähän, joten on vaikea sanoa, kuinka moni on nähnyt tutkimuksen aineistona olevia dokumentteja. Myös tekijä- ja taustatietoja dokumenteista on ollut saatavilla vähän.¹⁵⁶ Dokumenttielokuvia tuotettiin 1950-luvulla kuitenkin paljon, sillä 1933 voimaan tulleen lain mukaan ennen varsinaista pääelokuvaä esitettävä tiede-, opetus- tai taide-elokuva tai maan elinkeinoelämää kuvaava lyhytelokuva takasi pääsylipputulosten leimaverosta viiden prosenttiyksikön alennuksen. Uutiskatsausten lisäksi suurin osa 1950-luvun veronalennuselokuvista oli luonteeltaan tilauselokuvia, jotka esittelivät usein suomalaisia kuntia ja yrityksiä. Dokumenttien luonne oli yleensä asiallinen ja opettavainen.¹⁵⁷

Elokuviin vastaanottoa ja niistä tehtyjä tulkintoja olen tutkinut KAVAn lehtileikearkiston sekä elokuvantekijöiden muistelmien avulla. Pitkän 1950-luvun aikana tehtyjen elokuvien lisäksi olen analysoinut myöhemmin valmistuneita filmejä, jotka esittävät 1950-luvun rahtisatamaa. Mukana on myös joitakin uudempia rahtisatamaa kuvaavia kohtauksia, jos satama esitetään sellaisena kuin sen voi tulkita kärsiähtäyksen aikana olleen. Nämä esimerkit tulevat Aki Kaurismäen, Mika Kaurismäen sekä Aleksis Mäkelän tuotannosta. Aineistosta olen rajannut pois esimerkiksi elokuvan *Laiivan kannella* (1954), koska se kuvaa purjelaivojen aikakautta.¹⁵⁸

Näytelmäelokuvassa satama miljöönä ei ole yleinen, sillä *Kulkurin valssista Kivenpyörittäjän kylään* kotimaisten näytelmäelokuvien klassikot sijoittuvat useimmiten maaseudulle. Pitkän 1950-luvun fiktiivisistä elokuvista satamaan sijoittuivat Matti Kassilan ohjaama *Professori Masa* (1950) sekä Edvin Laineen *Nokea ja kultaa* (1945). Ensi-iltaan tultuaan *Professori Masa* ei ollut erityisen suosittu, vaan sen yleisömenestys jäi vuoden keskitasoa huonommaksi. Televisioesityksiä elokuvalla on valtakunnallisilla tv-kanavilla ollut useita, ja katsojia jokaisella esityskerralla satoja tuhansia.¹⁵⁹ Myös *Nokea ja kultaa* jäi Helsingissä vuoden keskitasoa heikommaksi menestyjäksi, mutta sai suhteessa enemmän katsojia muissa kaupungeissa. Useilla televisioesityksillä *Nokea ja kultaa* on kerännyt satojen tuhansien yleisön. Enimmillään, helmikuussa 1973 elokuva keräsi televisioiden ääreen 690 000 suomalaista.¹⁶⁰

Molempia elokuvia pidettiin aihevalinnaltaan poikkeuksellisina. Aikalaisarvioissa niiden nähtiin kommentoivan "elävää elämää", käsittelevän

¹⁵⁵ Elävä arkisto on Yleisradion verkkopalvelu osoitteessa <http://yle.fi/elavaarkisto/index.html>.

¹⁵⁶ Sedergren & Kippola 2009, 12–16.

¹⁵⁷ Heinonen & Lammi & Varho 1996, 226–227.

¹⁵⁸ Suomen Kansallisfilmografia 5, 256–259.

¹⁵⁹ Suomen Kansallisfilmografia 4, 226–228. Ennen vuotta 1970 esitetyistä elokuvista ei ole tietoja katsojamääristä. Kansallisfilmografiaa varten katsojalukuja on arvioitu elokuvien näytantomäärien perusteella.

¹⁶⁰ Suomen Kansallisfilmografia 3, 463–465.

ajankohtaisia yhteiskunnallisia kysymyksiä sekä sijoittuvan arkipäiväiseen ja aitoon ympäristöön.¹⁶¹ Kolmekymmentä vuotta *Professori Masan* valmistumisen jälkeen Helsingin Sanomien tv-kriitikko totesi, että elokuva ”tallentaa aivan näppärästi sataman ilmapiiriä ja paikallisväriä”. Kriitikon mukaan Kassila on pyrkinyt antamaan työläisistä todenmukaisen kuvan, mutta teatterinäyttelijöiden ilmaisu on liian teennäistä: ”Hetimit kun ihmiset alkavat keskustella syntyy vaikutelma, että ei oltaisikaan enää satamassa, vaan satamaksi lavastetussa studiossa.”¹⁶² Kriitikon arvio siitä, että fiktiivinen elokuva on onnistunut tallentamaan sataman ilmapiiriä, perustelee omalta osaltaan sitä, miksi fiktiivisiäkin elokuvia kannattaa tarkastella haastatteluaineiston rinnalla.

Oma kokonaisuutensa tutkittujen elokuvien joukossa ovat satamiin sijoittunutta prostituutiota käsittelevät näytelmäelokuvat. Teuvo Tulion ohjaama melodraama *Sellaisena kuin sinä minut halusit* (1944) sijoittuu erilaiseen yhteiskunnalliseen kontekstiin kuin Maunu Kurkvaaran ohjaama *Raportti eli balladi laivatyöistä* (1964). Laivatyöt ovat näkyvästi esillä myös elokuva-aineiston tuoreimmassa analysoitavassa, Pekka Mandartin ohjaustyössä *Keisarikunta*. Vuoden 2004 lopussa teattereihin tullutta *Keisarikuntaa* koskevassa lehdistömateriaalissa on pohdittu paljon todellisuuden ja elokuvan suhdetta. *Keisarikunta* sijoittuu noin vuoteen 1957, ja dvd-levyn tekijähaastatteluista käy ilmi, että ajankuvaa on tehty haastattelemalla 1950-luvulla Kotkassa eläneitä, ainakin yhtä merimiestä sekä useampia muusikoita. Pääasiallisena tapahtumapaikkana on ravintola Fennia, joka sijaitsi Kirkkokadulla. Fennia oli tunnettu elävästä tanssimusiikista ja jatsista.¹⁶³ Esimerkiksi elokuvan kahdelle mustaihoiselle merimiehelle on olemassa ”oikeat esikuvat”. He olivat linjalaivoilla työskennelleitä, vakituisesti Kotkassa käyneitä merimiehiä.¹⁶⁴ Vaikka *Keisarikunta* perustuu osin todellisiin tapahtumiin, on sen kertoma tarina ohjaajan mukaan satu.¹⁶⁵ *Keisarikunta* oli vuoden 2005 katsotuimpien elokuvien joukossa ja voitti Jussi-yleisöäänestyksen.¹⁶⁶ *Keisarikunta* kuuluu 1990-luvulla alkaneeseen kotimaisen elokuvan nostalgiabuumiin, vaikka onkin aihepiiriltään urbaani.¹⁶⁷

Pekka Mandart mietti elokuvan aihetta vuosien ajan ja jälkikäteen katsottuna aiheen valmistelua ovat varmasti tukeneet ohjaajan aikaisemmat

¹⁶¹ Nokea ja kultaa -elokuvan lehdistöarvioista ks. Suomen Kansallisfilmografia 3, 464. Professori Masa -elokuvan lehdistöarvioista ks. Suomen Kansallisfilmografia 4, 227.

¹⁶² Helsingin Sanomat 2.11.1983.

¹⁶³ Ikävalko 1998, 51.

¹⁶⁴ Forss 2004a, 35.

¹⁶⁵ Forss 2004a, 29.

¹⁶⁶ Www.elonet.fi. (Luettu 22.3.2011.)

¹⁶⁷ Nostalgiabuumista ks. Salmi 2003.

Kotkan ja sen kevyen musiikin historiaa käsittelevät dokumenttielokuvat.¹⁶⁸ Mandart on kertonut halunneensa *Keisarikunnassa* kuvata 1950-luvun Kotkaa, ja elokuvaa käsittelevissä haastatteluissa hän on pohtinut kuvauksen totuudellisuutta.

Keisarikunnan maailma on tietysti kasvanut päässäni hieman isommaksi ja romanttisemmaksi kuin todellisuus. Satama on ollut hyvä tämän elokuvan rakennuspuu. Vaikka kuvani Kotkasta on ehkä väärä, se on silti oikea, koska se on niin täynnä emootiota.

Ohjaaja kertoo, että hänellä on romanttinen kuva 1950-luvun Kotkasta. Satama oli lapselle ”uskomaton” leikkipaikka. Toisaalta se oli luonnollinen osa lähiympäristöä, läsnä arjessa koko ajan. Mandartille sataman läheisyys ja sataman näkeminen on ollut jotakin erityistä – ja hienoa. Ohjaaja kertoo ymmärtäneensä vasta vanhempana, miten ihmeellinen lapsuuden maailma olikaan.¹⁶⁹ Mandart olisi halunnut elokuvaan ”ne 50 laivaa ja pari tuhatta satamatyöläistä”, jotka omien sanojensa mukaan muistaa lapsuudestaan.¹⁷⁰

Keisarikunta kuvattiin Kotkassa keväällä 2004. Näyttelijä Petteri Summanen arvelee, että kuvausryhmä pääsi parempaan tunnelmaan ”aidossa” ympäristössä.

Haluaisin myös nostaa hattua kaikille Suomen satamille, joissa on aikanaan väännetty erittäin rankkaa työtä. Täällä on oikeasti nähty, miten talous toimii – tavaraa tulee ja tavaraa menee – sen eteen on ponnisteltu niiden satojentuhansien ihmisten voimin jotka täällä alalla ovat toimineet. Mikään kun ei liikahda itsestään. Keisarikunta on myös kunnianosoitus kaikille satamajätkille ja merimiehille.¹⁷¹

Sekä Summasen että Mandartin lausunnoissa tunteet ja tunteminen ovat merkittävässä asemassa. Mandart pohtii, että elokuvan tapahtumat ja ilmapiiri ovat totta, koska ne ovat sitä hänelle tunne-elämän tasolla, vaikka ”objektiivisesti” katsottuna elokuvassa on liioittelua ja romantisointia.¹⁷²

¹⁶⁸ *Junnun kaverit* (2003) sekä *Kotkan poikii ilman siipiä* (1990). Lähde Elonet-tietokanta www.elonet.fi. (Luettu 9.8.2012.)

¹⁶⁹ Forss 2004a, 29.

¹⁷⁰ Viikkosavo 9.12.2004.

¹⁷¹ Forss 2004b, 51.

¹⁷² Vrt. Portelli 2008.

Representaatioita nosturien varjosta

Tutkimusaineistoni koostuu siis satamassa työskennelleiden henkilöiden haastatteluista sekä rahtisatamia kuvaavista dokumentti- ja näytelmäelokuvista. Haastattelujen käyttö lähdeaineistona on kansatieteessä yleistä. Elokuvia sen sijaan on käytetty aineistona vähemmän, joten seuraavassa selvitän, miksi olen valinnut haastattelujen rinnalle juuri elokuvan ja miksi olen sisällyttänyt aineistoon myös fiktiivisiä elokuvia. Kuten historiantutkimuksessa, myös kansatieteessä elokuva lähteenä on jäänyt kirjallisen aineiston varjoon, koska elokuvaa on vaikea referoida ja siteerata.¹⁷³ Elokuvan analysointiin tarvitaan paljon aikaa, sillä verrattuna esimerkiksi kirjallisuuteen elokuva sisältää moninkertaisesti informaatiota. Elokuvien äänet ovat ääniefektejä, puhetta ja musiikkia. Kuvia ja ääniä on aina tulkittava niiden omassa kontekstissaan, tietyssä käytössä. On olemassa tutkittua tietoa siitä, miten kuvat ja äänet vaikuttavat meihin, mutta mitään ennalta määrättyä tulkintakaaviota ei ole.¹⁷⁴ Elokuvan sisältämä suuri informaation määrä haastaa tutkijan käsittelemään aineiston multimodaalisuutta.¹⁷⁵ Elokuvan eri osat rakentavat yhdessä tulkinnan kohteen. Jos yksi osatekijä poistetaan kokonaisuudesta, saattaa katsojan tulkinta muuttua paljonkin. Hankalan siteerattavuutensa takia elokuvat ovat usein toimineet ainoastaan "tieteellisten" arkistojen välittämän tiedon värittäjinä.¹⁷⁶ Etnografinen tutkimus ja elokuvat ovat kuitenkin kulkeneet käsi kädessä elokuvan ensimetreiltä lähtien.¹⁷⁷ Antropologi Sarah Pink on peräänkuuluttanut visuaalisessa tutkimuksessa luopumista objektiivisen tutkimuksen ihanteesta. Hänen mukaansa kuvia tulisi käyttää tekstien rinnalla tasavahvana aineistona silloin kun se on mahdollista. Esineiden, tekstien, kuvien ja teknologioiden yhteenkietoutuminen ihmisten arkielämässä pitäisi olla tutkimuksen keskiössä.¹⁷⁸

Mentaliteetteja ja ideologioita tutkivat sosiaalishistorioitsijat ovat käyttäneet lähteenään elokuvia. Alueen uranuurtaja Marc Ferro ja muut annalistit lähtevät oletuksesta, että elokuva ilmaisee aikansa kollektiivista ajattelua paremmin kuin muut kulttuurituotteet, sillä elokuvan teko ja vastaanotto on perusluonteeltaan kollektiivista. Annalistit ovat korostaneet muidenkin fiktiivisten ja kuvallisten lähteiden sekä populaarikulttuurin merkitystä mentaliteettien tutkimuksessa. Mentaliteetti on kulttuuria leimaava kokemuksen ja tiedon jäsentämistapa. Annalistien mukaan mentaliteettien tutkimusta ei voi erottaa elokuvan formaalista ja ideologisesta analyysistä. Elokuvan formaali analyysi tarkastelee sitä, miten

¹⁷³ Bagh 2002, 21.

¹⁷⁴ Plantinga 1997, 76, 82.

¹⁷⁵ Multimodaalisuudesta esim. Haddington & Kääntä 2011; Knuutila & Lehtinen 2010.

¹⁷⁶ Tani 1995, 53.

¹⁷⁷ Banks 1990, 17–18.

¹⁷⁸ Pink 2007, 6–7.

asiat esitetään. Elokuvan ideologinen analyysi puolestaan selvittää, ketkä esittävät ja miksi. Ideologia on arvojen ja asenteiden kokonaisuus, joka on helpommin ilmaistavissa kuin mentaliteetin tasolla olevat ilmiöt. Ideologisen analyysin suosituimpia tutkimuskohteita ovat olleet natsi-Saksan ja Neuvostoliiton tuottamat propagandaelokuvat.¹⁷⁹

Myös kulttuurimaantieteessä on käytetty lähdeaineistona niin näytelmäelokuvia kuin kaunokirjallisuutta. "Klassinen" maantieteellinen tutkimus luo malleja ja tutkii muun muassa väestörakennetta, liikennevirtoja ja taloudellisia mahdollisuuksia. Kaunokirjallisuuden kautta on haluttu tutkia kaupungin elämää sellaisena kuin kirjailijat ovat sen teksteissään esittäneet.¹⁸⁰ Esimerkiksi historioitsija Henrik Meinander on kuvannut toisen maailmansodan aikaista Suomea tutkimalla arkistolähteiden ja muistitiedon rinnalla kaunokirjallisuutta, elokuvia sekä populaarikulttuuria. Fiktiivisten lähteiden kautta Meinander on pyrkinyt kartoittamaan vuoden 1944 tunnemaista aavistuksia, toiveita, pelkoja ja mielialoja.¹⁸¹ Myös historioitsija Iona Kemppainen on käyttänyt kaunokirjallisia lähteitä tutkiessaan toisen maailmansodan aikaisia käsityksiä sankarikuolemasta. Hän ei ole etsinyt fiktion avulla sitä, miten asiat "todella tapahtuivat", vaan Kemppainen on etsinyt kaunokirjallisuudesta tietoa ihmisten maailmankuvasta, sen ongelmakohdista ja itsestäänselvyyksistä.¹⁸²

Kansainvälisellä tutkimuskentällä sosiaalishistorioitsijat ovat etsineet elokuvista suoria audiovisuaalisia todisteita sosiaalisesta kanssakäymisestä tiettyssä hetkessä. Elokuvahistorioitsijat taas ovat keskittyneet fiktiivisten elokuvien epäsuoriin todisteisiin villityksistä, ennakkoluuloista, pakkomielteistä, mielialoista ja neurooseista.¹⁸³ Vappu Ikonen ja Marketta Saari ovat tutkineet lapsuutta 1930-luvulla elokuvien kautta. He huomasivat, että tutkimukset kuvaavat usein "poikkeavaa" lapsuutta: huostaanotettuja, köyhiä ja orpoja lapsia. Elokuvien lapset taas ovat poikkeavan iloisia ja lahjakkaita. Tavallista lasta he eivät mielestään löytäneet kummastakaan lähdeyyppistä.¹⁸⁴ Dokumenttielokuva saattaa arkielämästä kiinnostuneelle olla jopa pettymys. Lähteiden runsaus lupaa paljon, mutta katselu tuottaa pettymyksen: Peter von Baghin mukaan filmille on usein kuvattu vain "paraateja, virallisia tilanteita, rutiininomaisesti tallennettuja joutavuuksia ja väistöjä".¹⁸⁵

Sosiaalishistorioitsijoiden tavoin laajennan elokuvien analyysin kytkemällä ne sosiaaliseen hierarkiaan ja toisiin saman aikakauden kulttuurisiin

¹⁷⁹ Hakosalo 1994, 33–35.

¹⁸⁰ Preston & Simpson-Housley 1994, 1–2.

¹⁸¹ Meinander 2009, 23.

¹⁸² Kemppainen 2006, 173 - 174.

¹⁸³ Dudley 1998, 181.

¹⁸⁴ Ikonen & Saari 1993, 72.

¹⁸⁵ Bagh 2002, 332.

ilmiöihin.¹⁸⁶ Elokuvatutkimuksen tutkimuskohteeksi on määritelty elokuvan, todellisuuden ja kielen väliset suhteet.¹⁸⁷ Elokuvan kulttuurihistoria rekonstruoi olosuhteita, joissa tutkittava elokuva on tehty, ymmärretty ja väärinymmärretty. Tämä on kaksiulotteinen hermeneuttinen tulkintaprosessi: yhtäältä luetaan elokuvan vaikutusta kulttuuriin, toisaalta kulttuuria, jonka arvot tai tunnelmat ovat vaikuttaneet elokuvaan.¹⁸⁸ Näiden määrittelyjen lisäksi oman tutkimukseni kannalta tärkeitä oivalluksia olen saanut lukiessani Anu Koivusen metodologista pohdintaa. Elokuvatutkimuksen suuntauksia kriittisesti esitellyt Koivunen on paikantanut oman tapansa tehdä tutkimusta traditioon, jossa elokuvan kerronnan ja tyylin analysoiminen palvelee kulttuuristen merkitysten ja elokuvan tulkinnallisen kehyksen tutkimusta.¹⁸⁹ Koivuselle tärkeää on ollut tarkastella elokuvaa fantasian, halun ja kuvittelun alueena, sillä hän olettaa, että fiktion katsoja haluaa elokuvaa katsoessaan tuntea, uneksia ja jossitella. Niskavuori-elokuvia käsittelevässä väitöskirjaa kirjoittaessaan Koivunen pyrki ensin elokuvien kerrontaa ja tyyliä analysoimalla ja niitä ”vastakarvaan” lukemalla tulkita esiin sukupuolta ja kansallisuutta koskevan eron. Koivunen kuitenkin huomasi, ettei ”vastakarvaan lukemisen” edellyttämää ”vakiintunutta tulkintaa” ollut konstruoitavissa, eikä mitään ”toisenlaisia” lukureittejäkään siksi osoitettavissa. Tutkimustyön kontekstin sijaan erilaisista Niskavuori-tulkinnoista tuli Koivusen tutkimuskohde.¹⁹⁰

Billy Ehn ja Orvar Löfgren ovat käyttäneet lähteenään kaunokirjallisuutta tutkiessaan tunteita etnologian keinoin. He ovat käyttäneet fiktiivistä aineistoa inspiraationa. Ehnille ja Löfgrenille on ollut tärkeää sekoittaa ja kohdata erityyppisiä aineistoja. Siten on löytynyt tarkastelukulmia, jotka muuten olisivat jääneet huomaamatta.¹⁹¹ Omassa työssäni olen käyttänyt fiktiota työvälineenä muistitietoaineiston tulkinnassa: analyysissä fiktio, dokumenttielokuvien retoriikka sekä haastatteluaineistot ovat kehystäneet toinen toisiaan luoden pohjan tulkinnoilleni. Hermeneuttinen, tulkitseva tutkimusote ei tarkoita sitä, ettei tutkija voi sanoa ”mistään mitään”. Tavoitteena on kulttuuristen prosessien hahmottaminen ja ymmärtäminen, mutta ei yleispätevän teorian muodostaminen. Alastoman sataman sijaan tavoitteena on esittää kirjava satama.

¹⁸⁶ Peltonen M. 1996, 9.

¹⁸⁷ Monaco 2000, 424.

¹⁸⁸ Dudley 1998, 186; ks. myös Monaco 2000, 423–424.

¹⁸⁹ Koivunen 2004a. Elokuvatutkija James Monacon mukaan ranskalaiset elokuvatutkijat ovat erottaneet toisistaan kaksi elokuvan merkitystä: ”film” ja ”cinema”. Edellinen käsittää elokuvan yhteydet sitä ympäröivään maailmaan, jälkimmäinen taas tarkastelee elokuvaa taideteoksena ja tarkkaan rajatusti elokuvan sisäisestä rakenteesta käsin. (Monaco 2000, 228.)

¹⁹⁰ Koivunen 2004a.

¹⁹¹ Ehn & Löfgren 2007, 230.

Elävän kuvan taikaa

Yleisen käsityksen mukaan kamera kuvaa maailmaa välittömästi ja suoraan, objektiivisesti ilman ihmisen vaikutusta.¹⁹² Elokuvasa näemme ihmiset ja toiminnan sellaisina kuin ne olivat. Silti dokumenttielokuvakin välittää ainoastaan rajatun näkökulman kohteeseensa.¹⁹³ Elokuvatutkija Carl Plantingan mukaan dokumenttielokuvan rajattu näkökulma ei automaattisesti tee siitä epäaitoa ja valheellista. Dokumenttielokuva on vain yksi tulkinta todellisuudesta, mutta tämä ei silti muuta sitä, että kamera ja mikrofoni tallentavat todellisia tapahtumia monipuolisemmin kuin mikään muu media.¹⁹⁴ Elokuva on aina representaatio, kuvaus tai esitys. Se on merkityksien antamista ja puuttumista todellisuuteen, vaikka lopputulos tuntuu todenmukaiselta.¹⁹⁵ Myös haastattelut ovat representaatioita. Pidän dokumenttielokuvien ja haastatteluaineiston intentioita samanlaisina: molemmat ajattelevat ja väittävät kertovansa kohteestaan totuudenmukaisesti. Haastatteluaineistoon voi toki sisältyä jaksoja, jotka sekä kertoja että vastaanottaja tulkitsevat mielikuvituksen tuotteiksi.

Fiktiivinen elokuvakin kertoo todellisuudesta – esimerkiksi *Ihmema* Oz dokumentoi Judy Garlandin näyttelijäntyötä vuoden 1939 paikkeilla. Plantinga ottaa esimerkiksi Oliver Stonen *JFK*:n. Se alkaa kuin dokumenttielokuva ja yhdistää arkistomateriaalia Stonen ohjaamaan filmiin. Katsojan on vaikeaa tai mahdotonta tietää, mikä perustuu historian tutkimukseen ja mikä on ohjaajan spekulatiota.¹⁹⁶ Vastaavasti tässä tutkimuksessa analysoidussa *Keisarikunta*-elokuvassa on valittu alkutekstien taustalla näytettäväksi ainakin Kymenlaakson museon kokoelmista valokuvia Kotkan sataman historiasta mustakylkisine laivoineen ja huivipäisine naisahtaajineen. Fiktiiviset elokuvat näyttävät aiheen käsittelytavan kautta heijastavan oman aikansa todellisuutta, mutta ovat myös uusien merkityksien luoja. Fiktio voi vaikuttaa monella tavalla aistimaamme ympäristöön. Se voi luoda uusia merkityksiä, vahvistaa tai muuttaa ennakkokäsityksiämme. Kun aistimamme todellisuuden ja fiktion rajat hämärtyvät, syntyy uusia todellisuuden representaatioita.¹⁹⁷

Fiktio vaikuttaa toimintaamme ja ajatteluamme jatkuvasti ja osittain selittämättömästi. Esimerkiksi rautatieasemalla mielessämme piilee joukko kulttuurisia esikuvia esimerkiksi kirjoista, elokuvista, mainoksista ja musiikista. Eron ja jälleennäkemisen hetket ovat piirtyneet mieliin usein tiedostamattomasti.¹⁹⁸ Elävällä kuvalla ja siihen yhdistetyllä äänellä on

¹⁹² Easthope 1998, 51; Vonderau 1999, 16.

¹⁹³ Esim. Mäkelä & Oittinen 1993, 38.

¹⁹⁴ Plantinga 1997, 221.

¹⁹⁵ Easthope 1998, 54.

¹⁹⁶ Plantinga 1997, 19, 23.

¹⁹⁷ Ehn & Löfgren 2007, 181; Tani 1995, 56, 88.

¹⁹⁸ Ehn & Löfgren 2007, 43.

ainutlaatuinen kyky koskettaa meitä tunteen tasolla.¹⁹⁹ Richard Rieser, joka on tutkinut vammaisuuden esittämistä elokuvissa ja televisiossa, on verrannut liikkuvan kuvan esittämää kuvaa ”unimaailmaan”, joka ei ole todellinen, mutta jonka kautta ihmiset yhtä kaikki määrittävät itseään. Rieser uskoo, että elokuvilla on suuri vaikutus tunteisiin, käyttäytymismalleihin sekä siihen, miten suhtaudumme ympäröivään maailmaan.²⁰⁰ Elokuvatutkija Teresa De Lauretis on väittänyt, että elokuvat vaikuttavat voimakkaasti siihen, miten ihmiset käsittävät itsensä, toisensa ja sosiaaliset suhteet.²⁰¹

Katsoja voi pitää täysin fiktiivistä elokuvaa realistisena, dokumentin omaisena kuvauksena todellisuudesta. Esimerkiksi Aki Kaurismäen ohjaamia elokuvia on pidetty suomalaisuuden kuvaajina ja edustajina ulkomailla.²⁰² Saadakseen katsojan eläytymään pyrkivät elokuvan tekijät todentuntuiseen lopputulokseen siten, että katsojan olisi mahdollista eläytyä elokuvan maailmaan ja sen henkilöhahmojen elämään. Elokuvan katsominen on kokonaisvaltainen elämys, joka vaikuttaa katsojiensa ajattelutapaan ja mielikuviin.²⁰³ Suurin osa elokuvista tehdään siksi, että niiden toivotaan tuottavan rahaa. Usein halutaan tavoittaa mahdollisimman suuri yleisö ja siksi tekijät yrittävät vedota yleisimpiin ja hyväksytyimpiin ajattelutapoihin.²⁰⁴ Elokuvat ovat läsnä ihmisten arjessa monin tavoin. Niihin voi heijastaa omia tunteita, tuntemuksia ja kokemuksia. Niiden aiheet ja tarinat on tehty siten, että monet voivat kokea ne itselleen läheisiksi. Olemalla läsnä ihmisten arjessa ne ovat myös vaikuttaneet siihen.²⁰⁵

On väitetty, että Suomessa erityisen suosittuja ovat ”todenmukaiset” fiktiiviset kertomukset. Todentuntuisuus, elämänläheisyys, tavallisuus ja paikkansapitävyys ovat positiivisia määreitä, joita lukijat ovat liittäneet kirjallisuuteen. Kertomusten uskotaan kuvastavan elämää sellaisena kuin se todella on. Romaanit kilpailevat historiankirjoituksen kanssa.²⁰⁶

Televisionkatselun suosio vapaa-ajanviettotapana korostaa elokuvan merkitystä. Television vaikutusta nykyarkeen voi jokainen arvioida miettimällä, millainen käsitys meillä suomalaisilla on esimerkiksi Yhdysvalloista tai Iso-Britanniasta, ja kuinka paljon ajattelustamme

¹⁹⁹ Hietala 1999, 244.

²⁰⁰ Rieser 2011, 11. Rieser tuo esiin myös käytännön esimerkin elokuvan vaikutuksesta vammaisuutta koskeviin asenteisiin. Disney tuottaman Notre Damen kellonsoittaja -elokuvan ilmestymisen jälkeen Britanniassa skolioosia sairastavien etujärjestö raportoi yli sata hyökkäystä, jotka kohdistuivat selkärangan kiertymää sairastavia henkilöitä kohtaan. Hyökkäykset tapahtuivat puoli vuotta elokuvan ilmestymisen jälkeen, eikä niitä ollut tapahtunut lainkaan ennen elokuvan ilmestymistä.

²⁰¹ De Lauretis 2004, 53.

²⁰² Bagh 1992, 349.

²⁰³ Lehtola 2000, 15. Monaco 2000, 33, 396.

²⁰⁴ Kolker 1998, 13. Monaco 2000, 33.

²⁰⁵ Syrjämaa 1999, 9.

²⁰⁶ Jokinen 1999, 229–230.

perustamme televisiosarjojen kautta saatuun kuvaan. Television vaikuttavuus on verrattavissa suomalaisen näytelmäelokuvan kultakauteen toisen maailmansodan aikana, jolloin jopa huonoimmin menestyneimmän kotimaisen elokuvan näki keskimäärin joka kymmenes suomalainen.²⁰⁷ Monet kirjalliset klassikotkin tunnetaan laajalti nimenomaan televisiossa esitettyinä elokuvaversioina.²⁰⁸

Dokumenttielokuvan erottaa fiktiivisestä elokuvasta se, että elokuvansa dokumentiksi luokitellessaan tekijät väittävät kertovansa jotakin todellisuudesta. Myös fiktiota voidaan pitää todellisuuden kuvaajana, mutta tekijät voivat vedota taiteilijan vapauteen tarinan maailmaa luodessaan. Elokuvantekijä kontrolloi rakentamaansa esitystä aina valitsemalla, järjestämällä, painottamalla ja ottamalla tietyn näkökulman. Elokuvaan tulevaa materiaalia valitaan käytännön syistä sekä retorisessa tarkoituksessa. Tekijä järjestää välittämänsä tiedon tarkoituksenmukaiseen järjestykseen. Joskus toimii perinteinen kronologia, toisinaan käytetään takaukia tai kelataan tapahtumia nykyhetkestä taaksepäin. Elokuvan alku ja loppu ovat tärkeimmät, sillä ne vaikuttavat paljolti siihen, miten katsoja tulkitsee näkemäänsä elokuvaa kokonaisuutena. Plantinga väittää, että dokumenttielokuvilla on kulttuurissamme suuri valta. Ne neuvottelevat arvoja ja merkityksiä, levittävät paikkansapitävää ja valheellista tietoa, kannustavat ja ohjaavat sosiaaliseen muutokseen sekä luovat merkittäviä kulttuurisia keskusteluja.²⁰⁹

Dokumenttielokuvien tekijät korostavat samoja asioita kuin fiktiivisten elokuvien käsikirjoittajat ja ohjaajat: hyvässä dokumenttielokuvassa on tarina ja kiinnostava päähenkilö, johon katsoja voi samastua. Fiktiivisen elokuvan draamallista rakennetta käytetään apuna, jotta elokuva saadaan koskettamaan katsojaa ja herättämään hänessä tunteita. Dokumentaristi Jouko Aaltosen mukaan dokumenttielokuvan erottaa fiktiosta vain tapahtumien – tai ainakin henkilöiden – ja tapahtumapaikkojen todellisuus.²¹⁰ Dokumentaristit eivät edes väitä tuottavansa todellisuutta uudelleen, vaan enemmänkin haluavat kommentoida ja väittää jotakin todellisuudesta. Toisin sanoen: dokumenttielokuvan väitteet ovat retorisia, eivät tieteellisiä tai loogisia.²¹¹

Dokumenteissakin arjen tapahtumia dramatisoidaan ja järjestellään loogisella tavalla eteneväksi tarinaksi. Tapahtumat kronologisessa järjestyksessä esittävä dokumenttielokuva on rakenteeltaan lähellä "klassisia" Hollywood-elokuvia tai ainakin saanut siitä vaikutteita.²¹² Myös eurooppalainen toisen maailmansodan jälkeen versonut taide-elokuva

²⁰⁷ Bagh 2002, 37.

²⁰⁸ Mäkelä 2002, 242. Ks. myös Monaco 2000, 229.

²⁰⁹ Plantinga 1997, 85–87, 89, 191.

²¹⁰ Aaltonen 2003, 152.

²¹¹ Plantinga 1997, 38, 62.

²¹² Plantinga 1997, 124 ja 133.

(ohjaajina esimerkiksi Antonioni, Bergman, Fellini, Godard ja Truffaut) on vaikuttanut dokumenttielokuvan tyyliin.²¹³ Dokumentaristin mahdollisuuksia rajaa paitsi mielikuviutus, myös tekniikka, se minkälaisia kameroita, valoja ja muita välineitä hän pääsee käyttämään. Tyyllillä ja tekniikalla on sekä retorinen että informatiivinen funktio. Tyyli välittää tietoa, mutta kuten rakenne, se vaikuttaa katsojan tunteisiin ja hahmottamiseen²¹⁴

Plantinga on kritisoinut ”realistisia” tai formaaleja dokumenttielokuvia siitä, että ne esittävät menneisyyden saumattomana, sujuvana ja helposti ymmärrettävänä ilmiönä. Hän suhtautuu kriittisesti myös dokumenttelokuvan refleksiivisyyteen. Vaikka elokuvan tekijä kertoisi omista tavoitteistaan ja elokuvan tekemisestä, se ei takaa rehellisyyttä, lahjomattomuutta tai aitoa ajatustensa paljastamista. Refleksiiviseen muotoon tehty dokumenttielokuva voi olla yhtä manipulatiivinen kuin mikä tahansa muu filmi. Refleksiivinen elokuva paljastaa tekijöiden metodologisia ratkaisuja ja näkökulman, mutta mikään ei takaa sitä, että paljastukset on tehty rehellisesti tai todellisesta itsetuntemuksesta.²¹⁵ Samoja epäilyksiä voi tietenkin esittää myös tutkimusten refleksiivisyyttä kohtaan.

Refleksiivisyys

Tutkimustekstissä tavoittelen erojen esittämisen tiheää kuvausta.²¹⁶ Jyrkkien ja systemaattisten luokittelujen sijaan olen pyrkinyt tuomaan esiin erontekojen prosesseja, erojen monimutkaisuutta ja tuomaan esiin myös oman asemani tutkimusprosessissa. Tällaista lähestymistapaa on kutsuttu refleksiiviseksi erojen esittämiseksi, jossa luentaa ei ole lyöty ennalta lukkoon, vaan tutkija pyrkii herkkyyteen erojen ja merkitysten häilyvyyden näkemisessä.²¹⁷ Tarkoituksena ei ole pyrkiä kaksinapaisten jaottelujen tuottamiseen, vaan monimuotoisten ja heterogeenisten erojen hahmottamiseen.²¹⁸ Näen refleksiivisen tutkimusotteen sekä pyrkimyksen

²¹³ Plantinga 1997, 139. Ranskan ”uuden aallon” elokuvista esim. Monaco 2000, 313–318.

²¹⁴ Plantinga 1997, 147.

²¹⁵ Plantinga 1997, 198, 218.

²¹⁶ Jyrki Pöysä on todennut, että Clifford Geertzin alkuperäinen käsite *tiheä kuvaus* (thick description) on tieteenalalta toiselle vaeltaessaan saanut merkityksiä, jotka ovat miltei vastakohtia Geertzin alkuperäiselle ajatukselle. Geertzin mukaan tulisi kiinnittää huomiota erityisesti tutkittavan ilmiön merkityksiin, kun taas Pöysän mukaan monissa tapauksissa ”tiheä” on tulkittu mahdollisimman pikkutarkaksi ja runsaasti yksityiskohtia sisältäväksi kuvaukseksi. (Pöysä 2010, 333.) Itse ajattelen, että merkitysten ymmärtäminen edellyttää juuri yksityiskohtien hallintaa.

²¹⁷ Vuori 2002, 100.

²¹⁸ Ks. Grant 1993, 144.

erojen sensitiiviseen lukutapaan osana tutkimuseettisiä linjauksia.²¹⁹ Pyrkimys eettisesti kestäväen tutkimuksen tekemiseen on silti myös paljon käytännöllisempiä asioita, jotka liittyvät haastateltavien yksityisyyden suojaan, haastatteluaineiston turvalliseen säilyttämiseen ja sen käyttöön jatkossa.²²⁰

On tärkeää tuoda esiin tutkijan yhteydet tutkimuskohteeseen ja pohtia niitä osana muuta tutkimusprosessia koskevaa refleksiivisyyttä.²²¹ Kaikilla tutkijoilla on jonkinlainen yhteys tutkimuskohteeseensa, sillä ilman kontaktia tutkimuksen tekeminen olisi mahdotonta. Etnografisessa tutkimuksessa refleksiivisyys tarkoittaa kaikkien tutkimukseen vaikuttavien tekijöiden pohdintaa ja käsittelee laajimmillaan sitä, mitä tutkimusprosessi kertoo tieteen tekemisestä yleensä. Refleksiivisyyteen liittyvät tieteelliset keskustelut ovat yhteydessä näkemyksiin tutkimuksen objektiivisuudesta ja subjektiivisuudesta. Objektiivisyyteen tutkimuksessa pyrittiin eliminoimalla tutkijan vaikutusta tutkittavaan kohteeseen tutkimusprosessin aikana sekä häivyttämällä tutkijan persoona tutkimustekstistä.²²² Esimerkiksi naisahtaajia haastatellut Armi Oinonen kirjoitti aineistosta kokoamansa raportin johdannossa, että halusi antaa haastateltujen naisten puhua itse omin sanoin omasta puolestaan.²²³ Tutkija ei kuitenkaan voi olla neutraali tiedon välittäjä, vaan hänen toimintaansa tutkimusprosessin alusta lähtien ohjaavat teoriat, ideat ja ideologiat. Tutkija päättää, mistä hän haluaa tutkimuksensa tehdä, miten ja kenen avustuksella kerää aineistonsa ja miten rajaa aiheensa. Esimerkiksi aiemmin mainitsemani *Dock Workers* -kokoomateoksen tarkoituksena oli koota kattava ja vertaileva tutkimus eri maiden satamatyöntekijöiden kulttuurista. Artikkelien kirjoittajille esitettiin kysymyksiä eri aiheista. Yksi kysymyksistä kuului: millaista satamatyöntekijöiden kulttuuria kehittyi, ja kulttuurin ilmentymistä luettiin esimerkkeinä slangi, laulut, maskuliinisuus, väkivaltaisuus, juominen, lastista varastaminen, rodulliset suhteet ja uskonto.²²⁴ Ei ihme, että tutkijat löysivät lähdeaineistostaan juuri näitä mainittuja, eivätkä mitään muita ”kulttuurin” ilmentymiä.

Omalla kohdallani aineistojen tulkintaan vaikuttaa varmasti se, että olen itse asunut lapsuuteni ja nuoruuteni Kotkassa ja tunnen paikat, joista haastateltavat puhuvat. Yksi tutkimuksen alkuvaiheen tärkeistä sysäyksistä oli keskustelu, jonka kävin isoäitini kanssa. Puhuimme pro gradu -työni aihepiiristä, koska tiesin hänen olleen töissä ravintolan keittiössä Kotkan klubilla. Mummo kertoi olleensa töissä jonkin aikaa myös eräässä satamaruokalassa. Hän ihmetteli, miksi monilla kaupunkilaisilla oli

²¹⁹ Ks. esim. Vakimo 2010, 80.

²²⁰ Vrt. Kuula 2006, 124.

²²¹ Ks. esim. Ehn & Klein 1994, 78.

²²² Davies 2008, 3–9.

²²³ Oinonen 1996, 7.

²²⁴ Davies & Weinbauer 2000, 8.

satamatyömiehistä kielteinen käsitys. Hänen mielestään huonolle maineelle ei ollut perustetta, sillä ruokalassa käyneet miehet olivat aivan tavallisia perheenisii. Merenkulun parissa ja satamassa erilaisissa ammateissa työskennelleitä ihmisiä olen oppinut tuntemaan naapurustossa ja oman perheeni tuttavapiirissä. Myös oma isäni ja parhaan ystäväni isä olivat töissä satamassa. En koskaan ajatellut, että he olisivat kärsineet satamatyön huonosta maineesta, mutta minua alkoi vaivata se, miten erilainen oma näkemykseni satamasta oli verrattuna niihin tunnelmallisiin ja romanttisiin käsityksiin, joihin törmäsin erilaisissa yhteyksissä. Minulle satama oli arkipäiväinen, likainen ja tylsä – asfalttikenttää ja ruosteisia laivankylkiä, hiilikasoja ja nostureita, jotka tuntuivat olevan usein rikki ja vaikeita korjata. En halua esiintyä ahtaajien tai muiden satamassa työskentelevien, työskennelleiden tai muuten aikaa viettäneiden – miesten tai naisten – puolestapuhujana. Sellaista he eivät edes tarvitse. Silti oma taustani ja tutkimuksissa esitetty satamatyöntekijöiden ”hämäräperäinen ja epäilyttävä” tai ”kova” maine muodostavat ristiriidan, joka on vaikuttanut tutkimuksen tekemiseen.²²⁵ Löydän myös ajankohtaisempia yhtymäkohtia oman elämäni ja haastateltavien elämäntarinoiden välillä. Työväenluokkaisen taustan lisäksi jaan useimpien haastateltavien kanssa kokemuksen ”pätkätöiden” tekemisestä. Toisaalta tutkimusprosessin aikana henkilökohtaisesti hyvin merkittäviksi ovat nousseet ne haastattelut, joita analysoimalla olen voinut käsitellä myös omia äitiyteen liittyviä tunteitani.

Tutkimusetiikka

Tutkimuseettisen neuvottelukunnan mukaan humanistisissa tieteissä tärkeimmät eettiset periaatteet ovat tutkittavien itsemääräämisoikeus, tutkittavien vahingoittamisen välttäminen sekä yksityisyyden suojelu ja tietosuojakysymykset. Neuvottelukunta on julkaissut tieteellisen tutkimuksen eettiset periaatteet, joita olen noudattanut tutkimusta tehdessäni.²²⁶ Perinteentutkija Sinikka Vakimon mukaan haastatteluihin pohjautuvassa tutkimuksessa tärkeimmät tutkimuseettiset kysymykset koskevat tutkimussuhteen luomista, haastatelluille annettujen tietojen ja lupausten oikeellisuutta sekä haastatteluaiheiden arkaluontoisuuteen reagoimista. Tutkimuksen aihe, kesto, kysymysten ja haastattelutilanteiden luonne sekä tutkittava yhteisö vaikuttavat siihen, minkälaisia eettisiä kysymyksiä on otettava huomioon. Vakimon mukaan olennaisena on pidetty tutkijan avoimuutta ja herkkyyttä ennakoita ja havaita tutkittaville tutkimuksesta aiheutuvia haittoja.²²⁷

²²⁵ Satamatyöntekijöiden maineesta esim. Bergholm 1994, 56; Teräs 1999, 252–253.

²²⁶ http://www.tenk.fi/eettinen_ennakkoarviointi/eettisetperiaatteet.pdf. (Luettu 12.1.2013.)

²²⁷ Vakimo 2010, 102–103.

Olen pitänyt tärkeänä sitä, että tutkimusta varten äänitetyt haastattelunauhut ja niistä kirjoitetut litteraatiot on tallennettu museoiden arkistoihin, missä ne ovat myös muiden tutkijoiden käytettävissä. Arkistossa haastattelut ovat valvotussa tutkimuskäytössä, jolloin väärinkäytöksiä ei pitäisi päästä tapahtumaan. Jokaiselle haastateltavalle olen jättänyt yhteystietoni sekä perustiedot siitä, mihin haastatteluaineisto tallennetaan ja miten sitä tulen käyttämään. Myös haastattelutilanteessa olen pyrkinyt kertomaan haastatelluille mahdollisimman selkeästi siitä, mihin aineisto tallennetaan ja miten sitä käytetään. Jokaisen äänityksen alkuun on tallennettu haastateltavan suostumus siihen, että aineisto voidaan tallentaa Suomen merimuseon kokoelmiin haastateltavan omalla nimellä. Jo haastattelua sovittaessa olen kuitenkin kertonut, että haastateltavat esiintyvät tutkimustekstissä peitenimillä. Suurimman osan pseudonyymeistä olen poiminut Väestörekisterikeskuksen verkkopalvelun listoista, joihin on koottu suosituimpia suomalaisia etunimiä vuosikymmenittäin. Osa nimistä on valikoitunut sattumanvaraisesti artikkelien kirjoittamisen yhteydessä, mutta kautta linjan olen käyttänyt mahdollisimman neutraaleja ja yleisiä nimiä. Poikkeuksena voi pitää suosituimpien nimien listalta poimittua Helmi-pseudonyymiä, joka on myös sanaleikki sekä kannanotto aikaisempaan satamassa työskennelleitä naisia käsitelleeseen tutkimukseen.

Tutkijan eettiset pohdinnat voivat vaikuttaa voimakkaasti tutkimuksen kulkuun ja lopputulokseen. Esimerkiksi Armi Oinonen on halunnut *Repijänaiset ja rantatyöt* -raportissa poistaa tekstistä kaikki tiedot, jotka voisivat tehdä haastateltavista tunnistettavia. Samalla aineistosta on poistunut paljon näkökulmia, jotka olisivat voineet tehdä analyysistä syvällisemmän ja monikerroksisemman. Koska materiaalin keräämisestä on kulunut niin pitkä aika, että enää harva kotkalainen pystyy haastateltuja naisia tunnistamaan joidenkin yksittäisten tietojen perusteella, olen uskaltanut "paljastaa" haastatteluista enemmän tietoa kuin Oinonen raportissaan. Silti olen edelleen saman peruskysymyksen edessä: miten kirjoittaa ihmisten yksityisimmistä pohdinnoista loukkaamatta haastateltavia, mutta säilyttäen samalla kriittisyys ja tutkimuksellinen ote sortumatta kaunisteluun tai romantisointiin.

Koska käytän aineistona haastattelujen lisäksi elokuvia, tulevat työn alle myös mediarepresentaatioita koskevat eettiset pohdinnat. Vakimo on hahmottanut tutkimuskenttää siten, että median rakentamat representaatiot ovat tutkijan ja tutkittavien tai representoitavien henkilöiden välimaastossa. Vakimo toteaa, että mediatutkimuksessa liikutaan aina "representaatioiden politiikan" kentällä, jossa on mietittävä sitä, kuka ja mitä saa esittää ja tulkita, ja minkälainen poliittinen teko tutkimus ylipäätään on.²²⁸ Tutkimuseettisen pohdiskelun on kohdistuttava myös tutkimukseen kokonaisuudessaan: tutkimusasetelmaa ei saisi rakentaa epäeettiseksi siten,

²²⁸ Vakimo 2010, 105.

että se syrjii tai marginalisoi joitakin ryhmiä.²²⁹ Tämän tutkimuksen kohdalla syrjijämisen tai marginalisoinnin riski on suuri ainakin silloin, kun kirjoitan luokkaisuudesta ja alkoholinkäytöstä. Vaikka tutkimuksen tarkoituksena ei ole toistaa ja uudelleen tuottaa kuvaa sataman työntekijöistä alkoholin suurkuluttajina, jossakin määrin tulen niin tahtomattani tehneeksi pohtiessani asiaa. Toisaalta on vaarana, että raittiiden satamatyöntekijöiden määrä ylikorostuu, sillä alkoholinkäyttö oli 1950-luvun Suomessa vähäistä ja raittiusaate oli voimakas myös työväenliikkeen piirissä.²³⁰ Erontekoja ja vallankäyttöä analysoidessaan tutkija väistämättä myös tulee toistaneeksi ja vahvistaneeksi aineiston tuottamia asetelmia. Yksi tätä tutkimusta koskeva keskeinen eettinen pohdinta koskee erojen tekemisen politiikkaa. Tutkija ei saisi rakentaa vastakohtaisuuksia tai vastakkainasetteluja sinne, missä niitä ei ole.²³¹

Performatiivinen luenta

Olen analysoinut aineistoani metodilla, jota nimitän performatiiviseksi luennaksi. Yhteiskuntapolitiikan tutkija Marja Kaskisaari sekä folkloristi Anna Hynninen ovat soveltaneet luentaa omaelämäkertaa-aineistoihin.²³² Performatiivinen luenta perustuu filosofi Judith Butlerin teoretisoinnin pohjalle ja perusidealtaan kiinnittyy käsitykseen siitä, että representaatioita tuotetaan lainaten ja toistaen kulttuurissamme jo valmiina olevia esittämisen tapoja.²³³ Hynninen on kuvannut performatiivista luentaa prosessiksi, jossa tarkastellaan sitä, miten eri erokategoriat (esimerkiksi sukupuoli, luokka, etnisuus tai ikä) rakentuvat ja kohtaavat kerronnassa.²³⁴ Anu Koivusen mukaan Butlerin teoretisoinnin avulla on usein jäljitetty muutoksia ja ”murtumia”, mutta Koivunen on kiinnittänyt erityistä huomiota toistojen kautta rakentuvaan jatkuvuuteen ja pysyvyyteen.²³⁵ Elokuvasa toisto ja kesto voivat olla vaikuttavia retorisia keinoja. Saman tapahtuman toistaminen tai lyhyen tapahtuman esittäminen hidastettuna pyrkivät vaikuttamaan katsojaan. Useimmiten tapahtumat esitetään tiivistelminä, lyhyemmässä ajassa kuin mitä niiden kesto todellisuudessa on. Korostamiseen tai asioiden vähälle huomiolle jättämiseen on lukuisia tyylikeinoja, joista valaisu, kuvakoot, kuvakulmat ja leikkauspöydällä tehdyt

²²⁹ Vakimo 2010, 106; Martikainen 2009.

²³⁰ Esim. Peltonen 2002, 175.

²³¹ Aiheesta tarkemmin Steel 2010, 50.

²³² Hynninen 2004. Kaskisaari 2000.

²³³ Esim. Kaskisaari 2000, 56–57. Butlerin teorian merkittävydestä sukupuolentutkimukselle ks. esim. Lykke 2009, 41.

²³⁴ Hynninen 2004.

²³⁵ Koivunen 2004, 247–248.

valinnat ovat yleisimpiä.²³⁶ Haastattelupuheen tai kirjoitettujen muistelmien tulkinnassa on kiinnitettävä huomiota samantyyppisiin elementteihin, kuten toistoon, kerronnan yksityiskohtaisuuteen, aikamuotoihin ja erilaisten näkökulmien esiintuomiseen.²³⁷

Performatiivisen luennan perustana on lähilukemisen prosesseja. Jyrki Pöysän mukaan lähilukemisen termi viittaa nykyisin väljästi lähes kaikkeen huolelliseen ja ymmärtävään teoksen tai tekstin tulkintaan. Pöysä näkee lähiluvun tutkimuksen tekemisen periaatteena korostavan empirian ja teorian yhteenliittämisen vaatimusta, yritystä yhdistää tutkijan käyttöön poikkeittieteellinen kulttuurintutkimuksen käsitteistö ja "läheltä" tapahtuvan analyysin tuottama empiirinen perusta. Pöysä pitää uudempia, tiedostavia lukutapoja, kuten vastakarvaan lukemista sekä dekonstruktiiivista luentaa lähiluvun perillisinä tai ainakin hengenheimolaisina. Hänen mukaansa nykyisen lähiluvun näkökulmaisuus ja sen teoreettinen näkökulma erottavat metodin varhaisemmista kirjallisuuden tutkimuksen piirissä kehitetyistä lähilukemisen tavoista.²³⁸

Lähiluvun tärkeimmät käytännön periaatteet ovat Pöysän mukaan useaan kertaan tapahtuva luenta sekä tutkittavan tekstin tietoinen lukeminen eri tavoin ja eri näkökulmista.²³⁹ Pitkän tutkimusprosessin aikana tutkimuskysymyksen vaihtunut useampaan kertaan, joten luentakertoja ja lukemisen tapoja on tullut sen myötä useampia. Pöysän mukaan lähilukemisen prosessiin sisältyy myös kirjoittamista ensimmäisten muistiinpanojen tekemisestä valmiimpien tulkintojen tekemiseen. Oma väitöskirjatyöni on edennyt muistiinpanojen sekä erilaisten artikkeleiden ja esitelmien kirjoittamisen kautta. Lähilukemisen ohjeissa on erotettu omille tasoilleen sanaston, virkkeiden ja tekstin kokonaisrakenteen tarkastelu.²⁴⁰ Pystyn erottamaan tasot teoriassa, mutta käytännössä analyysi ei ole edennyt loogisesti sanaston tasolta lauseiden kautta tekstin kokonaisrakenteen tarkasteluun, vaan tekstien tarkastelu on ollut kokonaisvaltaisempaa – tai poukkoilevampaa. Haastatteluaineistoja lähiluettaessa tekstin kokonaisrakenteen tarkastelussa on otettava huomioon myös haastattelijan osuus kokonaisuuden muodostumisessa. Sanastotason analyysissä tärkeimmäksi tässä tutkimuksessa nousi metaforisten ilmaisujen paikantaminen ja purkaminen. Pöysä on pohtinut läheltä lukemisen konkreettista toteutusta, ja kysyy, voisiko läheisyys tarkoittaa jonkinlaista emotionaalista suhdetta tekstiin.²⁴¹

Sekä elokuvia katsoessani että haastateltavia tavatessani ja haastatteluja kuunnellessani tai lukiessani olen läsnä ihmisenä, joka ei voi aina tai täysin

²³⁶ Plantinga 1997, 96–98.

²³⁷ Esim. Abrams 2010, 128.

²³⁸ Pöysä 2010, 331–344.

²³⁹ Pöysä 2010, 339.

²⁴⁰ Pöysä 2010, 339–340, 342–344.

²⁴¹ Pöysä 2010, 343, 333.

erottaa toisistaan ”järkeä” ja ”tunteita”. Hermeneuttisessa aineiston analyysissä tutkijan omat tunteet ovat välttämättä läsnä, joten olen pyrkinyt myös hyödyntämään omia tuntemuksiani tulkintoja auki kirjoittaessani.²⁴² Tekstien lukeminen on aktiivista merkitysten antamista, jota kirjallisuuden ja mediakulttuurin tutkija Mikko Lehtonen on kuvannut kanssakäymiseksi tekstin kanssa.²⁴³ Samantyyppisinä prosesseina pidän puheen kuuntelemista tai elokuvan katselemista. Pöysän mukaan lähiluennan tulee olla pohdittua ja valikoivaa siten, että huomio kohdistetaan tekstin keskeisiin piirteisiin.²⁴⁴ Nähdäkseni keskeiset piirteet puolestaan määrittyvät tutkimuskysymyksen pohjalta.²⁴⁵ Johdantoluvussa asetin tavoitteekseni selvittää, millaisia ihmisten välisiä eroja ja eroihin pohjautuvia arvoasetelmia tai hierarkioita satamakuvauksiin sisältyy. Erot ja arvoasetelmat sekä niiden ilmaiseminen ja tulkinta ovat tiiviissä yhteydessä ihmisten tunteisiin. Valaisevasta esimerkistä käy Elokuvat-alaluvun päättänyt Petteri Summasen lausunto, jossa näkyy näyttelijän julkilausuttu asenne fyysisesti raskasta työtä tehneitä ihmisiä kohtaan. Lähilukemisen prosessiin sisältyy useita lukukertoja, joissa tutkija tietoisesti valitsee näkökulmansa tekstiin. Tämän tutkimuksen lukukertoihin on sisällynyt huomion kiinnittäminen tunteisiin: sekä omiin että tekstissä, puheessa tai elokuvassa eksplisiittisesti esiin tuotuihin emootioihin tai ”tunteella” representoituihin katkelmiin, kuten Summasen kunnianosoitus 1950-luvun ”satamajätkille” ja merimiehille.

Muistitiedon tutkiminen on aina sen analysoimista, miten menneisyyden tapahtumat on tulkittu ja esitetty muistelutilanteessa.²⁴⁶ Haastattelujen tulkinnassa haasteellista on vähintään kolmiulotteinen aikatasojen vaihtelu. Esimerkiksi lukiessani Armi Oinosen tekemiä haastatteluja, tutustun 20 vuotta sitten kerätyyn aineistoon, joka kertoo 40 tai 60 vuoden takaisista tapahtumista, jolloin on pohdittava myös haastattelujen tekemisen ajankohtaa ja kontekstia. Yhtä lailla elokuvaa analysoitaessa on otettava huomioon ainakin sen konteksti ja funktio, tuotannon kulku ja vastaanotto, tyylin ja kerronnan analyysi sekä intertekstuaaliset viittaukset muihin teksteihin.²⁴⁷ Intertekstuaalisten viittausten etsiminen on pyrkimystä tunnistaa aineistosta sellaisia seikkoja, joiden tulkinta edellyttää kulttuuristen tapojen, stereotyyppien tai yleisen yhteiskunnallisen ilmapiirin tuntemusta.²⁴⁸ Toisin sanoen tutkijan on etsittävä ”lausumia, diskursiivisia

²⁴² Ks. esim. Hynninen 2004, Kristensson Uggla 2007.

²⁴³ Lehtonen 2000, 167.

²⁴⁴ Pöysä 2010, 342.

²⁴⁵ Ja tutkimuskysymys tarkentuu tutkimusprosessin kuluessa tutkijan tutustuessa tarkemmin aineistoihinsa ja tutkimuskirjallisuuteen. (Ks. esim. Pietikäinen & Mäntynen 2009, 157–158.)

²⁴⁶ Korkiakangas 1999, 175; Korkiakangas 2006, 125; Portelli 2008.

²⁴⁷ Vonderau 1999, 22.

²⁴⁸ Jokinen et al 1993, 32.

tapahtumia", jotka läpäisevät monia diskursseja, sosiaalisia kerrostumia ja uskomusmaailmoja kulttuurin sisällä.²⁴⁹

Etnologian näkökulmasta näytelmäelokuvassa kiinnostaa ennen kaikkea sen vastaanotto ja tulkinta, merkitysten antaminen.²⁵⁰ Juuri tulkintaprosessi on yhteydessä siihen, miten elokuva (tai muu representaatio) vaikuttaa arkielämän valintoihin. Tekijät ovat voineet käyttää satamaa elokuvassa paheellisuuden symbolina olematta kiinnostuneita satamasta itsessään. Katsojat tekevät omat tulkintansa kuitenkin usein tietämättöminä tekijöiden tarkoituseristä. Tulkintoihin ei kuitenkaan ole oikotietä: elokuvan analysoinnin peruslähtökohtia ovat tyyli, rakenne, otokset, henkilöt sekä kertoja ja kerronta.²⁵¹ Elokuva rakentuu kuvaamalla ja leikkaamalla eli yhdistelemällä kuvattuja osia.²⁵² Elokuvakerronnan osatekijöitä ovat kuvan sisältö, kuvan esitystapa ja ääni.²⁵³ Elokuvaa analysoivan on tunnettava audiovisuaalisen kerronnan toimintatapoja. On otettava huomioon elokuvan eri aikatasot: ajankohta johon elokuvan kerronta on sijoitettu, ajankohta, jona elokuvan pohjana oleva teksti on kirjoitettu, elokuvan valmistumisajankohta sekä sen vastaanottoajankohta.²⁵⁴ Lopullinen editoitu filmi on osa monimutkaista vuorovaikutusta elokuvan ja yleisön, rakenteen, sisällön, kontekstin ja kulttuurin välillä.²⁵⁵ Elokuvaa on opeteltava "lukemaan", kuten kirjallisiakin lähteitä.²⁵⁶

Elokuvan tulkintaan vaikuttavat katsojan omat henkilökohtaiset kokemukset. Silti voidaan tehdä useita melko yhdenmukaisia tulkintoja johtuen tulkitsijoiden samanlaisista sosiaalis-kulttuurisista taustoista.²⁵⁷ Ihmismielessä olevat muistinvaraiset tietorakenteet auttavat monimutkaisen maailman hahmottamisessa. Näiden skeemoiksi kutsuttujen tietorakenteiden avulla yksinkertaistetaan ja konkretisoidaan asioita.²⁵⁸ Yksiselitteistä katsomiskokemusta ja tulkintaa ei kuitenkaan ole olemassa.²⁵⁹ Kirjallisuustieteen ja kirjallisuussosiologian parissa on tehty erilaisia taiteen vastaanottoon keskittyviä tutkimuksia. On huomattu, että "todellista lukijaa" on vaikea erottaa tutkijan omista ennakkokäsityksistä ja oletuksista.²⁶⁰ Etupäässä tutkijan tekemiin tulkintoihin perustuva tekstilähtöinen analyysi on koettu riittämättömäksi taiteentutkimuksen piirissä. Erityisesti etnisten,

²⁴⁹ Hakosalo 1994, 35.

²⁵⁰ Vrt. Monaco 2000, 390, 395.

²⁵¹ Bacon 2000.

²⁵² Kolker 1998, 15.

²⁵³ Aaltonen 2003, 115.

²⁵⁴ Hakosalo 1994, 36. King 1998, 213.

²⁵⁵ Kolker 1998, 15.

²⁵⁶ Esim. Monaco 2000, 64.

²⁵⁷ Kangasniemi 1994, 138.

²⁵⁸ Karvonen 1999, 53, 139.

²⁵⁹ Esim. Mäkelä & Oittinen 1993, 38.

²⁶⁰ Alanko 2001, 231.

kulttuuristen ja seksuaalisten vähemmistöjen luomat tulkinnat ovat osoittaneet empiirisen vastaanoton tutkimuksen tarpeellisuuden.²⁶¹ Laajamittaisen reseptiotutkimuksen tekeminen on kuitenkin kallista tai erittäin aikaavievää. Tutkijan on myös voitava luottaa omiin tulkintoihinsa, jotka perustuvat monipuolisen aineiston tuntemukseen.

Näytelmäelokuvien analyysissä on suurena apuna Suomen kansallisfilmografia, joka luettelee kaikki kotimaiset pitkät elokuvat sisältöselostuksineen ja kertoo myös elokuvien tuotannosta sekä vastaanotosta. Vain muutama elokuva sijoittuu kokonaisuudessaan satamaan, joten useimmiten satamaan sijoittuvat kohtaukset joutuu ensin etsimään elokuvasta. Olen aloittanut työn katsomalla elokuvan kokonaisuudessaan. Sen jälkeen olen katsonut useita kertoja uudelleen niitä kohtauksia, jotka sijoittuvat satamaan tai joissa satamasta puhutaan. Muistiinpanojen kirjoittaminen selkeyttää omia ajatuksia ja helpottaa intertekstuaalisten yhteyksien näkemistä. Koko tutkimusprosessin ajan olen pyrkinyt pitämään tutkimuspäiväkirjaa, jotta saisin tuoreeltaan muistiin oivallukset ja ongelmat. Tutkimusprosessin loppuvaiheessa olen kuitenkin kaivannut paljon tarkempia muistiinpanoja siitä, mitä reittejä analyysi ja tulkinta on tapahtunut. Tarkemman tutkimuspäiväkirjan pitäminen onkin tulevien tutkimusprosessien haaste.

Jatkossa aion myös pyrkiä haastatteluaineiston analyysiin laajemmin alkuperäisten tallenteiden kautta. Nyt käytössäni on ollut ainoastaan tätä tutkimusta varten kootun Suomen merimuseon tallennetun aineiston C-kaseteille tallennetut ääninauhat. Pro gradu -työtä varten tekemäni haastattelut ovat olleet käytössäni vain litteraatioina. Osasta Kairo-haastatteluja on olemassa vain tekemäni muistiinpanot, koska en saanut kaikilta haastateltavilta lupaa keskustelun nauhoittamiseen. Armi Oinosen keräämän aineiston kelanauhurilla tehtyjä nauhoituksia en ole kuunnellut lainkaan, vaan olen lukenut Kymenlaakson museon arkistoon tallennettuja litteraatioita. Kotkalaisten ahtaustyötä tehneiden naisten haastatteluaineiston runsaus ja kiinnostavuus selvisi minulle suhteellisen myöhäisessä vaiheessa tutkimusprosessia, joten sen kokonaisvaltaisempi tarkastelu jää tulevaisuuden tehtäväksi.

²⁶¹ Kangasniemi 1994, 135.

Helmi, Aili, Kalevi ja Sven

Naiset rautaa?

Helmi²⁶² syntyi 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä Etelä-Savossa varakkaan maalaistalon neljänneksi lapseksi. Hänen isänsä jakoi talon omistuksen ja työt veljiensä kanssa, mutta Helmin ollessa kuusivuotias joutuivat kaikki muuttamaan pois talosta, koska se pakkohuutokaupattiin vanhimman veljen epäonnisten velkatakauksien vuoksi. Kuusitoistavuotiaana Helmi lähti ensimmäiseen palveluspaikkaansa kotiapulaiseksi. Hän työskenteli sisäkkönä useammassa palveluspaikassa eri paikkakunnilla, kunnes muutti Kotkaan lokakuussa 1927. Hän oli varakkaan perheen kotiapulaisena kuusi vuotta, mutta vaihtoi sitten teollisuustyöhön Gutzeitin sellutehtaalle. Helmi avioitui tehtaalla työskennelleen kirvesmies Einon kanssa 1936 ja muutti hellahuoneeseen, jossa Eino asui äitinsä ja veljensä kanssa. Helmin ja Einon ensimmäinen lapsi syntyi 1937 ja toinen 1938. Eino sairasteli paljon, eikä tehtaalla vielä ollut sairaskassaa, joten sairausloma-ajoilta perhe ei saanut mitään tuloja. Helmi päättikin lähteä takaisin töihin heti kun tyttäret olivat sen ikäisiä ”että juoksivat ulkona”. Talven 1941 Helmi työskenteli Kotkansaaren etelärannalla sijaitsevassa Sapokassa, joka nykyisin on vilkas huvivenesatama, mutta oli silloin täynnä kolmemetrisiä halkopinoja, joita Helmi kasasi ja purki. *Klapeja* myytiin kaupunkilaisille asuntojen lämmityspuiksi.

Kotkansaaren koillisrannoilla sijaitsevassa rahtisatamassa työskennelleen naapurin houkuttelemana Helmi lähti lastaus- ja purkutyötä kokeilemaan keväällä 1941. Palkka satamassa oli Helmin laskujen mukaan parempi, kuin mitä hän olisi saanut vanhassa työpaikassaan sellutehtaalla. Ylityö- ja viikonloppulisien takia satamassa saattoi ansaita lyhyessä ajassa enemmän rahaa. Vastapainoksi oli viikkoja, jolloin töitä ei liikenteen vähäisyyden takia ollut. Helmille satamatyön kausivaihtelut ja epätyypilliset työajat sopivat hyvin, sillä työtä riitti kotonakin.

Se taas oli siitä hyvä, että sitten sai tehdä, pyykit pestä ja suursiivoukset ja kaik nuo tuommoset isommat työt tehdä silloin, kun oli niitä vapaapäiviä, kun ei siellä aina työtä ollu.

Helmi palkkasi naapurissa asuneen tytön hoitamaan tyttäriään ja seinänaapurina asunut vanhempi nainenkin auttoi, esimerkiksi sodan aikana tämä lupasi viedä lapset hälytyksen tullessa pommisuojaan.

²⁶² Helmin haastattelun signum on KyM:A KOTYLEL5042:2. Tämä alaluku perustuu Helmin haastatteluun, paitsi jos jokin muu lähde on ilmoitettu. Helmiä haastatteli Armi Oinonen.

Ensimmäisenä työpäivänä Helmi meni satamaan aamulla kello seitsemän Juttutuvaksi kutsutun puurakennuksen ulkopuolelle, jossa työhönotto tapahtui. Hän muistelee, miten työnjohtajat valikoivat paikalla olleista työntekijöistä tarvittavan määrän työvoimaa oman mielensä mukaan. Usein he valitsivat samoja, ahkeriksi tuntemiaan työntekijöitä. Helmi kertoo, että tottuneemmat naiset eivät yleensä olisi halunneet ottaa uutta tulokasta työryhmäänsä, sillä työtä tehtiin urakkapalkalla. Jos sitten todettiin, että porukkaan on tullut "kova työntekijä", pyydettiin häntä pian kilpaa mukaan työryhmiin. Työnjohtajat hakivat työvoimaa laivoille kello 7 aamulla ja kello 12 päivällä. Joskus lisää työntekijöitä saatettiin tarvita siinä välilläkin, joten monet töitä vaille jääneet pysyttelivät lähistöllä. Päivän aikana naiset myös saattoivat kierrellä laitureilla kyselemässä, josko olisi tarvetta lisätyövoimalle.

Helmin ensimmäinen työ satamassa oli perunalaiivan lastin purku. Perunoita lapiotiin puisella lapiolla *baskettiin*, suureen päältä avoimeen metalliseen laatikkoon, jonka nosturi nosti ylös laivan ruumasta. Kotkassa naiset olivat työskennelleet esimerkiksi hiiltä ja glaubersuolaa eli natriumsulfaattia²⁶³ lapioidessa ainakin 1920-luvulta lähtien. Pienikokoista sahatavaraa naiset lastasivat 1890-luvulta alkaen, ehkä jo ennen sitä. Naisia toimi myös työnjohtajina jo noina vuosikymmeninä. Toisen maailmansodan aikana naiset tekivät töitä, jotka rauhan aikana oli varattu miehille. Naiset kärräsivät paperirullia ja selluloosapaaleja, tekivät säkkitaakkoja ja lastasivat liukkaita propseja laivan ruumassa.²⁶⁴ Helmi muistelee, että 50 kilon painoisten kipsisäkkien nostelu oli rankkaa, vaikka työtä tehtiin pareittain. Hiilen ja natriumsulfaatin lisäksi hän lapioi viljaa, ryynejä ja suolaa. Pommitusten uhasta huolimatta osa puutavaralaiivoista lastattiin *redillä*, merellä sataman ulkopuolella, missä laivoja oli ankkurissa.

Uuden työn alkaessa työnjohtajan valitsemat työntekijät muodostivat itse työryhmät ja valitsivat lastiluukut, joilla työskentelivät. Helmi kiirehti muiden mukana varaamaan merenpuoleista työskentelypaikkaa, sillä useimmat eivät halunneet työskennellä maan puolella, koska silloin joutui tekemään töitä kohdassa, josta nosturin koukussa roikkunut taakka meni jatkuvasti yli. Yksi Helmin työtovereista kuoli, kun basketti tönäisi häntä ruumassa. Baskettien ohella nostureissa oli käytössä irtolastia mekaanisesti kahmivia kauhoja, mutta lapiotyötä riitti silti, sillä tavaraa oli siirrettävä ruuman reunoilta keskelle, lastiluukun kohdalle, mistä kauha siihen ylettyi. Toisinaan Helmi työskenteli rautatievaunuissa, jotka oli lakaistava puhtaaksi ennen uuden tuontilastin sinne lastaamista. Kun irtolastia purettiin laivasta ja siirrettiin jatkokuljetusta varten junanvaunuihin, oli vaunussa kaksi naista

²⁶³ Glaubersuola eli natriumsulfaatti on rikkihapon dinatriumsuola. Sitä käytetään muun muassa sellun valmistuksessa. (<http://echa.europa.eu/information-on-chemicals/registered-substances>. Luettu 13.1.2013)

²⁶⁴ Oinonen 1996, 9. Naisten sodan aikana tekemistä ”miesten” töistä maataloudessa ks. Olsson 2011, 244–245.

levittämässä basketista tai nosturin kauhasta vaunun keskelle kaadettua kasaa vaunun kulmiin päin.

Normaali työaika oli kello seitsemästä aamulla neljään iltapäivällä. Lauantaisin työt loppuivat puolelta päivin ja periaatteessa sunnuntai oli vapaa. Helmin kertoman mukaan ”kaikki” halusivat kuitenkin tehdä sunnuntaisin töitä, jos niitä oli tarjolla, koska palkka oli kaksinkertainen. Ylitöistä maksettiin ensimmäisen kahden tunnin osalta 50 prosentin lisä ja siitä eteenpäin sadan prosentin lisä. Työvoimasta oli suuri pula, joten ylitöitä olisi ollut enemmän kuin jaksoi tehdä.

No, mie muistan ykski laiva, se oli kolilaiva... Se oli niit Amerikan jenkiks sanottii ja ... ku myö oltiin kaks yötä ja kaks päivää tehty yhtä kyytiä töitä, niin sit ne tulee kysymään vielä, et ois pitäny jäähä kolmanneksi, niin mie sanoin: ”Mie lähen kyl kotiin, mie en jää tänne.” Mut toiset oli niin sisukkaita, että ne vielä jäi sinne.

Helmi teki töitä yleensä Federation Stevedoring Ltd -yhtiössä eli ”Federenssillä”. Sittemmin yritys muutti nimensä Oy Kotka Stevedoringiksi ja Helminkin käyttämä ”Vetekki”-lempinimi on Kotkassa käytössä edelleen, vaikka yhtiö on muuttanut nimensä Stevecoksi.²⁶⁵ Helmi kertoo, että hän työskenteli toisinaan myös niin kutsutuissa *pinnariporukoissa*. *Pinnarit* olivat pieniä yrityksiä, jotka sopivat lastaus- tai purku-urakasta suoraan laivan kapteenin kanssa. Pinnarit saivat työnsä pieniltä rannikkoliikenteen laivoilta. Palkka pinnareiden töissä saattoi olla suurempi tai pienempi kuin Stevedoringilla. Eläkejärjestelmän tultua käyttöön ei pinnareiden töihin ollut enää yhtä paljon menijöitä kuin aikaisemmin, sillä nyt tuli tärkeäksi kartuttaa ”Vetekillä” työtunteja tulevaa eläkettä varten.

Helmi muistelee, että ensimmäisinä työssäolovuosina hänellä oli aina kiire. Hän laitto ruuan uuniin aamuisin ja juoksi töistä takaisin kotiin ruokatunnilla syöttämään lapset, sian ja myös miehen, jos kotona ei aamulla ollut evästarpeita. Helmi vei lapset yöksi nukkumaan Palotorninvuoren pommisuojaan, kun jäi itse ylitöihin. Hän kertoo olleensa rauhallinen, kun tiesi lasten olevan turvassa. Päiväsaikaan oli yleensä rauhallista, mutta öisin oli enemmän hälytyksiä. Useimmiten selvittiin säikähdyksellä, eivätkä pommit osuneet kaupunkiin. Eräänä sodan loppuvaiheen päivänä Helmi oli palaamassa ruokatunnilta takaisin töihin, kun tuli hälytys ja kaupunkiin alkoi tulla osumia. Helmi juoksi läheisen kerrostalon kellarin pommisuojaan pelosta itkien, koska lapset olivat kotona. Hälytyksen päätyttyä Helmi ei mennyt töihin, vaan lähti kotiin katsomaan lapsia.

Mut sit ku se loppu se hälytys, ni mie en menny, mie sanoin mie en mene töihin. En menny, läksin kotiin kattoon, että onko lapset hengissä.

²⁶⁵ Oy Kotka Stevedoringin historiasta ks. Haavikko 1983, 153.

Lapset olivat kotona vahingoittumattomina ja haastattelusta päätellen Helmin perhe selvisi sodasta ilman suurempia menetyksiä.

Helmin muistoissa sataman hyvä työllisyystilanne jatkui myös sodan jälkeen.²⁶⁶ Ylitöitä riitti ja naisia pyydettiin edelleen välillä esimerkiksi säkkiläivoihin, kun miehiä ei ollut tarpeeksi töitä tekemään. Satama-alalle saatiin ensimmäinen koko maan käsittävä työehtosopimus, jossa sovittiin muun muassa työkonttoreiden perustamisesta. Ruotsista kopioidun järjestelmän tarkoituksena oli taata töiden jakaantuminen entistä tasapuolisemmin sekä mahdollistaa perheen elättämiseen riittävät ansiot satamassa vakituisesti työskennelleille. Työntekijät jaettiin A- ja B-ryhmiin, joista A-ryhmän työntekijöille jaettiin työt ensin, ja B-ryhmään kuuluneita *huudettiin* mukaan, jos töitä vielä riitti. Suomen Kuljetustyöntekijäin Liitto organisoi työkonttorit, eikä työtä saanut ilman liiton jäsenyyttä.²⁶⁷ Kotkan työkonttori perustettiin 1946, ja naisille luotiin kaksi työhönottajärjestelmää: yksi puutavaran lastaukseen ja toinen irtolastien purkamiseen. Helmi pääsi purkauspuolen A-ryhmään eli sai *prikan*. Prikat olivat numeroituja metallilevyjä, joiden avulla työkonttorin hoitaja piti huolen siitä, että työntekijät palkattiin töihin vuorotellen. Prikkajärjestelmän tultua käyttöön eivät työnjohtajat enää saaneet täydentää työryhmiä pitkin päivää, vaan huudot olivat aina kello seitsemän ja kello 12, eikä työntekijöiden tarvinnut enää odotella satamassa koko päivää.²⁶⁸ Toisen maailmansodan jälkeisinä vuosina työnjohtajien valta väheni ja työryhmien vastuu kasvoi: Työkonttorijärjestelmä pyrki jakamaan työt tasapuolisesti, ei työnjohtajien mieltymysten mukaan. Työehtosopimukset ja urakkatyön käyttöönotto vahvistivat työntekijöiden asemaa. 1950-luvulta lähtien työnjohtajan tärkein tehtävä oli työryhmän työn ohjaaminen ja järjesteleminen. Oikea osaaminen piti saada oikeaan työtehtävään.²⁶⁹

Vaikka Helmin päivät ja illat täyttyivät työstä, ehti hän käydä joskus teatterissa ja elokuvissa. Eino oli usein iltaisin pois kotoa, sillä hän oli mukana ammattiyhdistystoiminnassa ja järjestysmiehenä työväentalolla sekä vapaapalokunnan talolla, kun Kotkan Teatteri piti siellä esityksiä. Helmi nauraa haastattelussa, että oli hyvä, kun mies sai omiin menoihinsa rahat järjestysmiehenä toimimisesta. Einon ollessa järjestysmiehenä Helmi pääsi ilmaiseksi teatteriesityksiin ja kävikin katsomassa kaikki Kotkan Teatterin näytelmät sinä aikana, kun Eino oli ovimiehenä.

Haastattelussa Helmi kertoo, että hän alkoi työskennellä 1950-luvun kuluessa yhä useammin puutavaran lastauksessa, vaikka priikka pysyikin purkauspuolella. Lankut ja laudat lastattiin ruumaan irtonaisina. Nosturilla

²⁶⁶ Meriliikenne kuitenkin katkesi lähes täysin syksyllä 1944, kun Saksa muuttui liittolaisesta ja kauppakumppanista viholliseksi. Liikenne elpyi niin että 1950 päästiin samoihin tonnimääriin kuin ennen sotaa. Bergholm 1997, 88–89.

²⁶⁷ Bergholm 1997, 109–110.

²⁶⁸ Oinonen 1996, 27.

²⁶⁹ Koivisto 1956, 151; Teräs 1999, 273.

ruumaan siirrettiin nippu lankkuja, joita sitten aseteltiin ruuman pohjalle tiiviiksi ”matoksi”, joka kohosi kerros kerrokselta. Usein lankkuja kantoivat naiset, ja heidän kanssaan ruumassa työskenteli *tivi*, miltei aina vanhempi mies, jonka tehtävänä oli katsoa, että lastista tulee tasainen ja tiivis. Kun lankkuja oli ladottu paikoilleen koko ruuman mitalta, oli ammattitaitoa vaativaa löytää päihin juuri oikean mittaisia puita, niin ettei laivan rungon ja lastin väliin jäänyt tyhjää tilaa. Tivin työväline oli *hosu*, puunuija, jonka avulla lasti tiukattiin. Helmi huomasi, että osa puutavaraa lastanneista naisista huomautteli tiville töykeästi, jos hän ei tehnyt työtään nopeasti. Osa tiveistä oli vanhempia miehiä, joiden työskentely saattoi olla hidasta.

Puutavaralainoissa Helmin työvaatteet olivat työtakki, pressun palasta tehty esiliina ja ohuet nahkarukkaset. Hän kertoo, että jotkut tekivät töitä paljain käsin, mutta silloin meni tikkuja käsiin. Jalassa pidettiin tavallisia kenkiä, ja kerran Helmi joutui olemaan viikon pois töistä, kun lankku kaatui jalkapöydän päälle. Lapiotöissä käytettiin vanhoja, kuluneita vaatteita tai erikseen töihin valmistettuja yksinkertaisia vaateparsia. Natriumsulfaattia käsiteltäessä suun eteen laitettiin kangas ja silmät suojattiin nylon-sukan avulla. Yhtiö antoi naisille kyllä suojanaamarit, mutta suojain hikosi kovasti ja sen kanssa oli vaikea hengittää, joten naiset käyttivät mieluummin kankaita.

Irtolastien käsittelyn koneellistuminen alkoi, kun ahtausliike 1950-luvun lopulla osti pieniä puskutraktoreita. Traktorilla kasattiin suurin osa irtolastista lastiluukun kohdalle, mistä nosturi kävi kauhossa sen mukaansa. Kun irtotavaraa tuoneen laivan ruumaan oli aikaisemmin palkattava vähintään 12 naista lapiomaan, tarvittiin nyt vain muutama auttamaan traktoria rapsimalla seiniä ja kolistelemalla kulmauksia. Helminkin elämä muuttui. Kun lapset kasvoivat isommiksi, eikä Helmin tarvinnut enää käydä kotona keskellä päivää, hän alkoi syödä lounaansa ”Vetekin” ruokalassa huoltorakennus Ankkurissa.

Eräänä toukokuun päivänä 55-vuotias Helmi oli töissä tavalliseen tapaan. Kesken työn hän sai sairaskohtauksen, ja hänet vietiin ambulanssilla sairaalaan. Aivoverenvuodosta toivuttuaan Helmi olisi halunnut palata töihin, mutta työnantajan mukaan lääkärintodistus oli kirjoitettu niin, että jos Helmi saisi uuden sairauskohtauksen, joutuisi työnantaja korvausvelvolliseksi. Helmi joutui jäämään työstä pois, muttei saanut eläkettä. Hän oli ollut satamassa töissä 20 vuotta, mutta työtunteja ei ollut riittävästi eläke-etuuden saamiseen. Helmi kertoo, että uusi eläkelaki tuli voimaan heinäkuussa, hänen kannaltaan kaksi kuukautta liian myöhään. Pettyneenä hän irtisanoutui ammattiliitosta. Eläkkeellä Helmi omistautui kodille ja perheelle. Hän kävi konserteissa ja teatterissa sekä osallistui seurakunnan järjestämiin tilaisuuksiin. Katsoessaan taaksepäin elämäänsä Helmi sanoo, ettei hävennyt työtään satamassa, koska tuli toimeen omalla rehellisellä työllä.

Helmin jo jäätyä eläkkeelle alkoi tavaraliikenteen suuri muutos suuryksikköliikenteeksi. Sahatavaraa ryhdyttiin 1960-luvun kuluessa yhä

enemmän pakkaamaan suurempiin yksiköihin. Teräsvanteilla niputettuja puutavarapaketteja siirreltiin haarukkatrukkien avulla. Ahtaustyöhön Kotkan satamaan ei otettu enää uusia naistyöntekijöitä 1950-luvun alkupuolen jälkeen, joten heidän määränsä laski vähitellen. Kun ahtaajat 1970-luvulla vakinaistettiin, sijoitettiin jäljellä olleet naiset lähinnä siivoustöihin, ja vain muutama nainen siirtyi koneahtajaksi.²⁷⁰

Nainen miehisessä työympäristössä

Millaista oli olla naisena työssä miehisessä satamaympäristössä? Ainakin osa Armi Oinosen haastattelemista naisista on valittanut, että naiset joutuivat tekemään raskaimmat työt. Purkulaivoissa *puorttimies* otti basketin vastaan ja ohjasi sen oikeaan kohtaan sekä irrotti ja kiinnitti nosturin koukun, mutta lapion varressa huhkivat yleensä naiset. Kun ruumaan tulivat puskutraktorit, niitä ajoivat miehet, mutta lapionvarressa naiset ”mätti minkä kerkesivät”. Tivien työskentelystä kertonut nainen vaikuttaa katkeralta:

Katos ku sitä laivaa lastattiin, ku se alkaa toisest pääst ne lauvat ja sit piti vähän kattoo, miten ne käy päittäin, että ne tulee hyvin sitten. Sehän on se viimeisen puun laittaja, sit sanottiin tiviks ja et se oli tietysti mies sit siihen aikaan, mikä vaan seiso siin yhes paikas. Naiset juoks eestakasin vaikka kui pitkii matkoi ne lankut käsii ja mies varttuu siinä, että tulee nyt se minkä hän laittaa. - - Ja sit se mies piti, se oli olevinaan niiku vähän ammattimies sit. Osashan siihen nainekin, osas samal viisiin.²⁷¹

Helmi ei omassa haastattelussaan tuo esiin tällaista vastakkainasettelua. Hän puhuu tiveistä ja puorteista lähinnä vanhoina miehinä, jotka eivät enää jaksaneet tehdä fyysisesti raskaampia töitä.

Helmi kertoo, miten työnjohtaja ojensi vanhemmalle tiville äksyilyttä naista. Laivan kannella ollut työnjohtaja kuuli ruumasta huutoa ja luuli, että läksytyksen kohteena oli Helmi, joka oli poikkeuksellisesti lastaustöissä, kun naisia ei muuten ollut löytynyt töihin tarpeeksi.

Mut se huuti sille tiville, kun se oli semmonen vanhempi mies... no, se oli hitas. Niin se työnjohtaja: ”Ja siä piä suus kiinni! Kyl mie muistan, ku tulit, ku mie käjestä pitäen... Tääl ei niin tuhmaa naista oo ollukaa ku sie olit, et ku sinuu sai käest pitäe opettaa, ennenku sie opit puuttamaan käsistäis.”

²⁷⁰ Oinonen 1996, 104.

²⁷¹ Oinonen 1996, 53.

Työnjohtaja siis moitti vihaisesti tiville huutanutta naista ja muistutti häntä siitä, ettei hänkään työuransa alussa ollut nopea työntekijä vaan itse asiassa oppi työn tavallista hitaammin. Vihaisen vastauksen voi tulkita kumpuavan historioitsija Matti Peltosen kirjassaan *Remua ja ryhtiä* hahmottelemasta reilun jätkän ihanteesta. Tämän työväenluokkaisen – tai Peltosen nimeämänä ”alustalais-rahvaanomaisen” – ihanteen pääsisältö on Peltosen mukaan tasa-arvoisuudessa, joka pyrkii ilmenemään kaikessa toiminnassa. Reilun jätkän ihanne poikkeaa kilpailevista aristokraattis-virkamiehisestä ”sivistyneisyydestä” ja talonpoikaisesta ”kansanomaisuudesta” selvimmän suhtautumisessa naiseen. Kun naista kohdellaan reilusti, häntä kohdellaan kuin miestä. Peltonen huomauttaa vielä, että herrasmies ei voi tällaista ymmärtää ja pitää sitä sovinismina.²⁷²

Esimerkki tällaisesta tasa-arvoisuuteen ja mutkattomuuteen pyrkivästä asenteesta löytyy Oinosen haastatteluaineistosta: Yksi satamassa työskennelleistä naisista on kertonut, ettei ahtaajien huoltorakennukseen tehty erikseen sauna- ja peseytymistiloja naisille, vaan kaikki kävivät saunassa yhtä aikaa. Haastateltavan kertomuksesta saa sen käsityksen, että saunavuoro olisi ollut periaatteessa naisten, mutta miehet eivät malttaneet odottaa. Miehet vain sanoivat naisille, etteivät ”katsele” heitä, ja niin saunottiin sekasaunassa. Tarkempaa tietoa yhteisistä saunavuoroista ei muissakaan haastatteluissa ole, mutta se selviää, että ainakin osa naisista meni kotiin peseytymään.²⁷³ Haastateltavan kuvaama sekasauna sopii hyvin Peltosen hahmottelemaan reiluuden ihanteeseen, jossa reiluus näyttää olevan miesten määrittelemää. Oma tulkintani *Remua ja ryhtiä* -kirjasta on, että se on 1950-luvun ”alustalais-rahvaanomaisten” miesten puolustuspuhe suhteessa ”ylempiin” yhteiskuntaluokkiin, mutta samalla työväenluokkaisten miesten ja naisten väliset valta-asetelmat jäävät piiloon.

Peltosen analyysi alkoholiin liittyvästä tapakasvatuksesta on terävää. ”Englantilaisen gentlemanni-ihanteen” kontrastiksi luotu reiluuden ihanne on kärjistetty, ja siksi nimenomaan ihanne. Silti Peltonen kirjoittaa, että se pyrki ilmenemään kaikessa miesten toiminnassa. Siksi Peltonen mielestäni esittää ”alustalais-rahvaanomaiset” miehet tasa-arvopyrkimyksiensä kannalta paremmassa valossa kuin mihin olisi aihetta. Käytännössä reilun jätkän tasa-arvoisuuden ihanne ei näkynyt satamassa ainakaan palkkauksessa, sillä naisten urakkapalkat olivat pienempiä kuin miesten.²⁷⁴ Palkkaeroja saatiin kavennettua Kotkan satamassa ajoittain 1940-luvun

²⁷² Peltonen 2002, 122.

²⁷³ Oinonen 1996, 74. Vielä 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä maaseudulla koko talonväen oli tapana saunoa yhtä aikaa. Usein ensin oli miesten vuoro kylpeä ja joku naisista toimi ”passarina”. (Nikkilä 1940, 82.) Kaupungeissa työväestö kävi yleisissä saunoissa, joissa oli erikseen naisten ja miesten osastot. (Lappi-Seppälä 1940, 156.)

²⁷⁴ Palkkoja kontrolloi työnantajan lisäksi kansallinen palkkaneuvosto (myöhemmin hinta- ja palkkaneuvosto sekä hinta- ja palkkaneuvoston palkkajaosto), jossa oli edustajia työnantajien sekä työntekijöiden liitoista. (Bergholm 1996a, 137–140.)

aikana, mutta ainakin ammattiyhdistysliikkeen lehdessä käydyssä keskustelun perusteella naisen paikka oli selvä: keskusteluissa painotettiin, että kapitalismissa nainen ei voinut olla yhtä vapaa kuin mies – ja miesten mielestä vain he itse saattoivat siirtää kapitalismin historiaan. Vuosina 1944–1945 Kotkan naiset saivat miehetkin puolelleen vaatimaan samapalkkaisuutta, mutta Tapio Bergholm on päätellyt, ettei miesten tuki naisten palkkauksen parantamiselle ollut ”vakaalla aatteellisella pohjalla”.²⁷⁵ Ehkä pontimena olikin toive siitä, etteivät työnantajat palkkaisi naisia, jos heille oli maksettava sama palkka kuin miehille?²⁷⁶ Miesten vaatimusta suuremmista palkoista voi perustella mies perheen elättäjänä -mallilla, mutta myös osa naisista oli perheensä ainoita palkansaajia.²⁷⁷ Sukupuolen mukaan epätasa-arvoisesti määrittyvä palkka oli historioitsija Anu Suorannan mukaan 1900-luvun alusta 1960-luvulle asti suomalaisessa yhteiskunnassa avoimesti noudatettu sosiaalinen normi. Suoranta huomauttaa, että naisten mukaantulo työmarkkinoille toisen maailmansodan aikana on usein nähty merkittävämpänä kuin se oikeastaan oli. Perusteena sodan mullistavuutta korostavassa tulkinnassa on, että sodan aikana puolet teollisuustyöntekijöistä oli naisia. Kuitenkin Suorannan mukaan jo ennen sotaa neljä kymmenestä teollisuustyöntekijästä oli naisia. Sodanjälkeisessä ilmapiirissä oli itu merkittävälle muutokselle, kun huomattiin ja tunnustettiin naisten menestyminen aloilla, joita oli pidetty ainoastaan tai erityisen hyvin miehille soveltuviksi. Naisten ja miesten välistä palkkaeroa ei kuitenkaan kurottu umpeen.²⁷⁸

Helmi tuo omassa haastattelussaan esiin, että työnjohtajat suhtautuivat naiseen samalla tavalla kuin miehiin. Tässä hän käyttää esimerkkinä *tiviä* haukkunutta naista ojentanutta työnjohtajaa. Toisaalla haastattelussa kuva saa kuitenkin synkempiä sävyjä, kun haastattelija ottaa puheeksi Helmin väyn äidin, joka oli myös aikanaan satamassa töissä. Tämä oli joutunut miehensä päätöksellä jäämään pois työstä, kun mies sai työnjohtajan paikan. Helmin mukaan mies oli niin ylpeä, ettei oma vaimo voinut olla samassa työpaikassa työläisen asemassa. Taustalla vaikutti varmasti malli miehestä perheen elättäjänä: työnjohtajan vaimon tuli keskiluokkaisen ihanteen mukaisesti olla kotirouva. Käytännössä naisen pienempi palkka asetti hänet joustamaan ja pakotti luopumaan työstä. Esimerkki kertoo omalla tavallaan siitä, miten vaimo oli miehelleen alistainen. Tehdastyöläisyyttä tutkinut folkloristi Niina Lappalainen on löytänyt omasta aineistostaan vain yhden viittauksen siihen, että 1940-luvulla työväestön keskuudessa ajateltiin, että oli miehelle häpeä, jos vaimo joutui käymään töissä. Lappalaisen mukaan

²⁷⁵ Bergholm 1996, 145.

²⁷⁶ Bergholm & Teräs 1999, 112–113.

²⁷⁷ Esim. Oinonen 1996, 62.

²⁷⁸ Suoranta 2009, 53–54, 264. Suomessa naiset ovat tehneet 1800–1900 -luvulla raskaita töitä maatalouden ulkopuolella paitsi satamissa ahtaajina, ainakin lautatarhoissa pinoajina, sahoilla lastaajina ja rakennustyömailla muurilaastin kantajina. Rahikainen 2001, 18.

käsitys naisten kotipiiriin kuulumisesta tulee esiin varsinkin kansainvälisissä työväenhistoriaa ja -kulttuuria koskevissa tutkimuksissa.²⁷⁹

Helmin haastattelussa eroa miesten ja naisten välille tehdään myös keskustelussa politiikasta ja ammattiyhdistysliikkeen toiminnasta. Oinonen kysyy, vaikuttiko puoluekanta tai ammattiliiton valinta työntekijöiden keskinäisiin väleihin. Helmi arvelee, ettei politiikka välttämättä vaikuttanut työpaikalla kanssakäymiseen, mutta ”jotkut” naisista olivat niin kiihkeästi oman puolueensa ja ammattiliittonsa kannattajia, että yrittivät muokata muidenkin mielipiteitä.

AO: Mutta luuletko, että miehillä tää, miehillä just tää tekijä, et mihin puolueeseen kuulu, vaikutti enemmän niihin väleihin?

H: Se on kun miehet on vähän topakampii vissii kun [nauraa]... Mut kyl nää naisetkin ni ainahan ne sitä korosti, että ykskin, se on nyt jo hauvassa, kun se sano, että meil on hyvä, hyvä meil on siel itänaapurin puolella. Nyt se on ollu jo monta vuotta tuol Tampsalla [hautausmaalla], ei tarvi enää itänaapurii.

Haastattelija esittää johdattelevan kysymyksen, johon haastateltava ei vastaakaan täysin myötäilevästi. Helmin mielestä miehet ajoivat omia asioitaan, esimerkiksi vaativat parempaa palkkaa, päättäväisemmin kuin naiset. Mutta osa naisistakin oli poliittisesti aktiivisia ja he toivat oman vakaumuksensa esille työpaikalla. Kertomuksen Neuvostoliiton oloja ylistävästä työtoverista tulkitsen kritiikiksi kiihkoilevaa poliittisuutta, erityisesti kritiikitöntä neuvosto-sosialismin ihannointia, kohtaan.

Helmi ei kuulunut mihinkään puolueeseen ja liittyi ammattiyhdistysliikkeeseenkin ilmeisesti lähinnä siksi, että oli pakko. Helmi kertoo, miten ammattiosaston sihteeri tuli kysymään häneltä ja kahdelta muulta naiselta, ovatko he liiton jäseniä. Kun Helmi vastasi, ettei tiennyt halusiko liittyä, sihteeri vastasi yksikantaan, että liityttävä on tai sitten täytyy lähteä kotiin. Ammattiosaston sihteeri oli Bergholmin arvion mukaan hyvin merkittävä tekijä siinä, että naiset saivat miehet edes joksikin aikaa puolelleen palkkakiistoissa.²⁸⁰ Haastattelun kohta tuo mieleen etnologi Anders Björklundin tutkimuksen Ruotsin koillisrannikon naislastaajista. Björklund on kirjoittanut siitä, miten naisia 1900-luvun alussa pidettiin ”näköalattomina”: kuljetustyöväen liiton lehteen kirjoittanut mies valittaa, että naiset ylipäättään eivät edes halunneet ymmärtää organisaatioita ja politiikkaa. Lakosta naiset ymmärtävät vain sen, että lakkoajan palkka jää saamatta – aivan kuten Helmikin haastattelussa miettii. Naisten näkökulmasta satamatyö oli kuitenkin paremmin palkattua kuin mikään muu palkkatyö, mitä he olisivat voineet saada, joten motivaatiota palkankorotusten ajamiseen ei välttämättä löytynyt.²⁸¹ Ja millä ajalla he

²⁷⁹ Lappalainen 2008, 71.

²⁸⁰ Bergholm 1996, 145.

²⁸¹ Björklund 1977, 61, 101.

olisivat ammattiyhdistystoimintaan osallistuneetkaan, koska olivat vastuussa myös lastenhoidosta ja kotitöistä? Lakonajan palkan puuttuminen kosketti ehkä konkreettisemmin naisia, joiden oli käytännössä saatava rahat riittämään talousmenoihin. Ainakin itävaltalaisista työväenhistoriaa tutkinut J. Robert Wegs on huomannut, että mieselättäjyyden mallista huolimatta lopullinen vastuu rahojen riittävydestä jäi vaimon kontolle. Työläisvaimo joutui tarkkaan harkitsemaan, miten saada miehen tuoma palkka riittämään perheen menoihin.²⁸²

Vappumarssilla Helmi kävi vain kerran, heti sodan jälkeen kun oli vain yksi työväen kulkue. Hän kritisoi suorasukaisesti työväenliikkeen jakautumista kahteen leiriin.

Mie tykkään, et meidän pitäis kaikkien työtä tekevien ymmärtää toinen toistamme. Ei siin pitäis puoluerajoja pitää liikoi. Saahan sit jokainen sen oman katsomuksensa pitää ja omaa ajatusta, mut ei sit pitäis työläisten keskenään riellä.

Lakkoihin Helmi suhtautuu haastattelussa hyvin kriittisesti. Hän arvelee, ettei lakoilla voita mitään, menettää vain palkan lakkopäiviltä. Neuvotteluratkaisu olisi ollut hänelle mieluisampi, mutta rikkuriksi Helmi ei lähtenyt. Lakkopäivinä Helmi teki kotitöitä, eikä osallistunut lakkotilaisuuksiin.

Sataman huono maine

Helmi kertoo, että töissä naiset ja miehet tulivat hyvin toimeen keskenään, mutta vapaa-ajalla he eivät viettäneet aikaa yhdessä. Naiset esimerkiksi viettivät keskenään syntymä- ja nimipäiväjuhlia ja syksyisin kävivät marjastamassa sellaisina päivinä, kun töitä ei saanut heti aamusta. Eino ei halunnut Helmin viettävän liikaa vapaa-aikaa työkavereidensa kanssa, mutta Helmi ei haastattelussa mainitse mitään erityistä syytä tähän. Ehkä Eino vain halusi viettää aikaa Helmin seurassa mahdollisimman paljon, mutta on hyvin mahdollista, että häntä huolestutti satamatyöntekijöiden huono maine.

Haastattelussa Armi Oinonen on kysynyt, miksi satamassa työskennelleet eivät uskaltaneet kertoa, missä olivat töissä. Ennen kysymystä haastattelussa on juuri ollut tauko, nauhuri on käynnistetty uudelleen ja hypätään asiasta toiseen. Ehkä aiheesta on jo keskusteltu ennen kuin nauhuri on laitettu takaisin päälle, mutta näyttää siltä, että haastattelija omalla kysymyksellään ohjaa vastausta. Kysymys sisältää oletuksen siitä, että satamatyöntekijät olisivat hävenneet työpaikkaansa. Helmi vastaa, että satamatyöntekijöitä kutsuttiin halventavasti jätkiksi.

²⁸² Wegs 1982, 623.

H: No kattokaa se oli yleisesti, että sanottiin, että jätkät. Se oli jätkä se satamatyöläinen silloin, nyt se on ahtaaja kyl ja sille on annettu arvonimi. Mut silloin ne oli jätkii, satamajätkii. Ja siellä oli vissiin semmoist huonoo ainesta niin kun ne vanhemmat ihmiset puhu, että siellä oli semmosiikin naisii, jotka kulki siel laivoissa. Laivoissa yötkin saattoivat olla...

AO: Niin, laivatyttöinä?

H: Niin, laivatyttöjä. Mut olivat työssä sitten silloin tällön ja... Että ehkä se sen takia leimattiin semmoseksi...

AO: Niin, se koko ammattiryhmä sen perusteella.

H: Niin, koko ammattiryhmä, että joka siihen työhön menee, ni se leimattiin sen huonoimman mukaan.

Helmi uskoo, että hänen aikanaan kukaan satamatyötä tehneistä naisista ei myynyt seksiä merimiehille, mutta huhuttiin, että aikaisemmin jotkut yksittäiset naiset olivat niin tehneet. Haastattelija lähtee vahvistamaan haastateltavan näkemystä sanomalla, että tällainen toiminta on ehkä aikojen kuluessa karsiutunut tai ainakin vähentynyt. Helmi arvelee, että aiemmin oli löyhempi kuri. Hän arvelee, että 1940-luvulta lähtien järjestystä pidettiin muutenkin jo tarkemmin, myös alkoholinkäytön suhteen.

Seksuaalisuuteen liittyvät uhkakuvat saivat polttoaineensa satamassa käytetystä ”roisista” puhetavasta. Helmi kertoo, että naisissa oli monia ”hirveän huonopuheisia”, mutta väittää, että häneen puhetapa ei tarttunut. Hänen mielestään ympäristö ei pakottanut ketään ”rumia puhumaan”, vaikka haastattelija ehdottaakin, että työympäristö suorastaan pakotti naiset vastaamaan samalla mitalla.

H: - - ei ihminen muutu siel sen kummemmaks, jos se ei halua muuttuu. Kyl se pysyy ihan samanlaisen.

AO: Joo. Ehkä se oli se työympäristö, joka, joka tota niin pakotti niinkun naiset vastaamaan samalla tavalla mitä niille huuveettiin.

H: Se on se, että kaikki oli semmost, vähän semmost, huumorintajusii... Vaikka se oli vaikiaa ja raskasta se työ, se siinä sen lystinpion sivussa se meni huomaamatta se työkin. Siinä puhuttiin kaikennäköstä ja höpsötettiin, se mäni se päivä niin ratevasti että.

Käsiahtauksen ajan satamatyö oli ryhmätyötä, jossa työnantajalla ei ollut samanlaista mahdollisuutta kontrolloida työntekijöiden keskusteluintoa kuin teollisessa työssä. Esimerkiksi Anu Suorannan tutkimassa tekstiilitehtaassa työtovereiden kanssa seurustelu ja turha keskustelu oli kielletty. Toisaalta tehdassalissa koneet olivat niin kovaaäänisiä, ettei juttelusta työn ohessa olisikaan tullut mitään.²⁸³ Vaikka työ erityisesti purkulaivoissa oli likaista ja välillä ”keljutti”, viihtyi Helmi satamassa hyvin. Hän ei lähtenyt tehtaalle töihin, vaikka häntä pyydettiin Gutzeitille monta kertaa. Helmille tärkein syy

²⁸³ Suoranta 2009, 168. Suorannan tutkimus koskee 1900-luvun ensimmäisiä vuosikymmeniä.

satamassa viihtymiseen oli mahdollisuus pitää välillä vapaata ja hoitaa silloin kotitöitä. Mutta myös työilmapiiri oli mieluisa. Helmi kuvailee työkavereitaan kivoiksi, reiluiksi ja huumorintajuisiksi. Helmi korostaa yksilön vastuuta päättää itse omasta käytöksestään ja kehuu työporukan omaa huumoria.

Folkloristi Niina Lappalainen on tutkinut miesten ja naisten välistä seksuaalihuumoria Tikkakosken tehtaalla. Lappalainen toteaa, että aloite seksuaalisuuteen liittyvään sanailuun tuli useimmiten miehiltä, ja naisilta odotettiin jonkinlaista vastausta, ei kuitenkaan alistumista. Lappalainen kertoo esimerkin omasta lapsuudestaan, jossa tehtaan miesten kohtaaminen kylän kaupassa nähdään yhteisön sisältä käsin jopa täysin päinvastaisena kuin tilannetta ulkopuolisena tarkkailijana voisi tulkita. Esimerkissä lapsen kiusoittelun voisi ymmärtää jopa lapsen seksuaalisena (verbaalisena) ahdisteluna, mutta Lappalainen koki tilanteen siten, että häntä kannustettiin puolustautumaan. Lappalainen huomioi kuitenkin eron huumorin ja todellisen ahdistelun välillä. Hän esittää seksuaalihumoristisen kommunikoinnin pelinä, jossa nainen kerää pisteitä vastaamalla kulttuuristen koodien mukaan oikein miesten pilailuun. Mies taas ”läpäisee testin” asettumalla alttiiksi yhteisesti hyväksytylle nöyryyttävälle vastaukselle. Työyhteisön arvostuksen voi saada asettamalla itsensä huumorille alttiiksi ja nauramalla itselleen yhdessä muiden kanssa.²⁸⁴ Myös Oinosen haastattelemat naiset ovat korostaneet sitä, että naisen tuli osata vastata nokkelasti miesten letkauksiin. Yksi naisista pohdiskelee, että osittain kyse oli siitä, että satamassa oli oma kulttuurinen koodinsa sille, mistä asioista sai puhua.

Siel oli jo, ku nykyäänhän puhutaan kaikkien kanssa melkein, meidän nuoren tytön kanssa puhutaan kaikki asiat, siel puhuttiin sillon kaikki. Ei ne ollu niin, tavallisia seksuaaliasioita ne kaikki puhutti ku jokapäivästä leipää ja semmost jo siihen aikaa, ei sil ketään loukattu. Ihmiset oli siellä semmosii vapaita, vaikka se työ oli raskasta. Jos siel ois semmonen nirppanokka ollu, ei se ois tullu toimeekaa, se oli pakko oppia, puhu sitten mukana tai kuunteli.²⁸⁵

Lainaus herättää jälleen kysymyksen siitä, kenen näkökulmasta ja kenen pohjatiedoilla puheen ”hävyttömyyden” astetta milloinkin määritellään.

Satamatyön huonoa mainetta lisäsi myös se, että työntekijöiden mielestä vähäinen lastista varastaminen oli oikeutettu etu. Helmi kertoo olleensa niin arka, ettei uskaltanut ottaa lastista mitään, vaikka varsinaisia rangaistuksia ei näpistelyistä seurannutkaan, tullimiehet vain käännöttivät laivasta tulijan takaisin palauttamaan laukkuun tai taskuihin laitettut tavarat. Erityisen hyvin jäi mieleen kauraryynilasti. Naisia oli ruumassa säkittämässä ryynejä, jotka olivat päässeet irralleen puhki menneistä säkeistä.

²⁸⁴ Lappalainen 2008, 72, 74.

²⁸⁵ Oinonen 1996, 79.

Ja nää vanhemmat naiset ne kaikki pisti sen, kun oli aina eväskassi mukana siellä ja mitä siel oli niit tykötarpeita siin kassissa, ni pistivät kassiinsa ja sanoivat: ”Pane siekin”.

Helmi kieltäytyi ryynien ottamisesta, koska arveli tullin tarkastavan heidät. Laiturilla tulli penkoikin Helmin kassin, mutta muut pääsivät sillä aikaa ohi. Kerran sentään Helmikin vei kotiin pussillisen suolaa ja sai heti poliisin peräänsä. Etsivä seurasi Helmiä ja pysäytti hänet kadulla, sillä hän epäili naisen ostaneen laivalta salakuljetettua kahvia, jota ei tuohon aikaan saanut lainkaan kaupoista. Mies kuitenkin uskoi, että kassissa oli suolaa, ja antoi Helmin mennä menojaan ilman että edes katsoi laukkuun.

Helmin puheissa korostuvat kertomukset naisten välisistä hyvistä ja mutkattomista suhteista. Hyvä seura sai raskaan työn tuntumaan kevyemmältä, ja aika töissä kului nopeasti. Joskus tuli sanomista siitä miten työt piti hoitaa ja vähän riideltiinkin. Myös työkavereiden yksityisasiasta juoruilu saattoi johtaa epäsopuun. Helmi korostaa kuitenkin, ettei riitely ollut pitkäaikaista vihanpitoa.

Ja välillä ne toiset siel kinastelikin, mutta... toiseksee se ol semmosta, et kinakin se meni... sen hetken ja sit oltiin taas kaverii.

Yksi haastatelluista naisista on arvellut, että riitely johtui ylitöiden aiheuttamasta väsymyksestä. Kun töihin palattiin seuraavana päivänä levänneinä, kaikki ymmärsivät tämän ja hyvät välit palautuivat. Toisenlasiakin näkemyksiä on nauhalle tallentunut, mutta vähemmän. Yksi korostaa naisten kateellisuutta ja toinen pitkää vihanpitoa.²⁸⁶ Konfliktitilanteita ja epämiellyttäviä muistoja jätetään haastattelussa ehkä kertomatta, mutta performatiivisuuden näkökulmasta merkittävää on, että naiset eivät puhu omasta sukupuolestaan yhtenäisenä ryhmänä, jolle joku tietty käyttäytymistapa, esimerkiksi juoruilu, olisi ”luonnollinen”.

Myös Helmin rakentamassa kuvassa naisten keskinäisistä hyvistä suhteista on yksi särö. Hän kertoo, että osa puutavaraa lastanneista naisista piti itseään parempina kuin purkauspuolella työskentelevät. Hän sanoo haastattelijalle nauraen, että olivathan puutavaralastaajat parempia kuin purkauspuolen ”mummot”. Tämä näkyi erityisesti siten, että vain harva puutavarapuolella työskennellyt nainen otti töitä purkauspuolelta, jos puutavaran lastausta ei ollut tarjolla. Helmi sanoo syyksi purkaustyön likaisuuden. Lika merkitsi raskasta purkaustyötä tehneet naiset, mutta lastaustyön suosio johtui myös terveydellisistä syistä.²⁸⁷ Purkaustavarasta noussut pöly aiheutti ihottumaa sekä äräytystä ja tulehduksia silmissä ja hengityselimissä.²⁸⁸

²⁸⁶ Oinonen 1996, 82–90.

²⁸⁷ Likaisista töistä ja liian symbolisesta merkityksestä ks. esim. Arvastson 1987, 14–15; 82–85. Hytönen & Koskinen-Koivisto 2009, 146–148.

²⁸⁸ Oinonen 1996, 71.

Etnologit Kirsi-Maria Hytönen ja Eerika Koskinen-Koivisto ovat tuoneet esiin, että naiset todennäköisesti kokivat työn likaisuuden eri tavalla kuin miehet. Työmies voi olla likainen, mutta naisen, etenkin äidin, on oltava puhdas voidakseen olla hyvä.²⁸⁹ Tätä huomiota vahvistaa Helmin kuvailema kohtaaminen, joka tapahtuu sodan aikana, kun Helmi on tehnyt koko päivän töitä hiililaivassa. Gutzeitin tehtaan puutarhuri asui Helmin lähellä ja tämä viitto kotimatalla ollutta Helmiä tulemaan luokseen. Puutarhuri keskusteli Helmille tuntemattoman miehen kanssa, joka osoittautui tehtaan johtajaksi. Hän kyseli Helmiltä kahdesta työstä, jotka olivat joutuneet tulirokkosairaalaan. Puutarhuri viittasi Helmiin ja kertoi, että tässä on tyttöjen äiti. Helmiä nolotti, mutta jälkikäteen hän muistelee tehtaanojohtajan kohtaamista nauraen. Helmi tulkitsee johtajan katseen arvostelevaksi, koska itse häpesi likaisuuttaan. Ehkä hän ajatteli johtajan tekevän johtopäätöksiä myös kodin hygieniatasosta. Hygienian puutteen taas voi helposti yhdistää lasten sairastumiseen, mikä olisi siten Helmin vika.

Yksi Kotkan satamassa työskennelleistä naisista sanoo, että sukulaiset ja oman kaupungin väki osasi arvostaa ahtaajan työtä, mutta sisämaassa ei tiedetty, millaista satamassa oli:

Sukulaisten keskuudessa tietysti merkitsi henkilö eikä se missä on töissä. Sisämaassa ei osaa arvostaa kun ne ei tiää mitä on olla satamassa töissä ja mitä työ on ollu. Mutta se joka tietää, nii kyl ne osaa antaa arvoa miten arvokasta työtä se loppujen lopuksi oli silloin sotien jälkee etenki. Sillähän myö maksettii velat Venäjälle.²⁹⁰

Haastateltava vastustaa satamassa työskennelleiden leimaamista, mutta tulee itse luokitelleeksi maaseudulla asuvat tietämättömiksi ja suvaitsemattomiksi.

Työnjako kotona

Helmi toteaa, että oli raskasta ruveta tekemään toista *löysiä*, toista työvuoroa, kotiin tultua. Helmin mukaan Einon kanssa oli ”vähäsen ristiriitaa” ansiotyöhön lähtemisestä, sillä mies oli huolissaan lasten hyvinvoinnista, mutta Helmin mielestä rahaa oli saatava enemmän.

Se sano, että kun lapset jätät ja lähet työhön. Mutta kun se markka oli niin tiukalla niin. Ku ei sillon vielä ollu näitä lastenhoitajakaan hoidettu silleen niinkun nyt, noit lastentarhoja ja kaikkii päivähoitajia. Se oli itte löydettävä hoitaja jos kerran hoitoon pani lapset, niin.

²⁸⁹ Hytönen & Koskinen-Koivisto 2009, 148.

²⁹⁰ Oinonen 1996, 24.

Huoli lapsista olikin joskus suuri. Yksi haastatelluista naisista on kertonut, miten kysymys lapsen pärjäämisestä painoi mieltä koko työpäivän. Hänen oli jätettävä lapsensa jo kaksivuotiaasta usein aamuisin yksin päiväkodin rappusille odottamaan hoitajien tuloa. Äidin kun oli lähdettävä niin aikaisin töihin, ettei hän voinut odottaa tarhan avaamisaikaan asti.²⁹¹ Vaikka perheen ja työn yhdistäminen onnistui haastateltujen naisten mielestä satamassa paremmin kuin tehdastyössä, Helmi ajatteli, että oli häpeä, kun perheenäiti joutui lähtemään töihin. Naapurissa asunut vanhempi nainen kehuu Helmille kasvattaneensa viisi komeaa poikaa olematta päivääkään ansiotyössä. Naapuri ei ymmärtänyt, miten Helmi saattoi lähteä työhön ja ”jättää lapset”. Työväen naisliikkeen piirissä pyrittiin edistämään lasten päivähoitoa, mutta samanaikaisesti korostettiin porvarillisen naisliikkeen tapaan ihanteellista äitiyttä ja koti-ideologiaa. Vaatimus työläisäidin oikeudesta jäädä kotiin lapsia hoitamaan oli ollut pitkään työväen naisliikkeen asialistalla.²⁹²

Edellisessä Helmin lainauksessa näkyy, miten hän kommentoi menneisyyden tapahtumia haastatteluhetkestä käsin. Hän siirtyy aiheesta toiseen, itsensä ja Einon välisestä ristiriidasta vertaamaan silloisia ja nykyisiä mahdollisuuksia järjestää lastenhoito. Myös toisaalla haastattelussa pyykinpesusta kertoessaan Helmi vertaa silloisia oloja nykyisiin. Isoissa muuripadoissa keitettiin vettä ja pyykki hangattiin puhtaaksi pyykkilaudan päällä. ”Ei ollu koneita silloin.” Ikääntyneiden omaelämäkerrallista muistelua tutkinut psykologi Marja Saarenheimo on omasta aineistostaan hahmottanut ”terasnaisdiskurssin”, jossa haastatellut naiset ihmettelevät, miten köyhydessä ja puutteessa tultiin toimeen. Saarenheimon mukaan diskurssin olennainen osa on, että menneisyyden kovuus vertautuu nykyajan helppouteen, vaivattomuuteen ja yltäkylläisyyteen.²⁹³

Helmi rakentaa kuvaa itsestään työteliäänä naisena. Työnteko opittiin jo lapsesta ja siitä tuli itsestään selvyys, tapa olla olemassa. Pahvitehtaan työntekijöiden lapsuusmuistoista kirjoittanut perinteentutkija Elina Makkonen on todennut, että 1920–1930-luvulla lastenkaan työntekoa ei kyseenalaistettu, eikä työtä pidetty lapsuutta kurjistavana tekijänä. Muistitietoaaineistossa kertojat kyllä kyseenalaistavat lapsena teetettyjä töitä ja työntekoon liittyneitä liian suuria vaatimuksia. Esimerkiksi 1930-luvun alussa syntynyt Leena tuotti sisariensa kanssa ryhmähaastattelussa kuvaa onnellisesta lapsuudesta, johon olennaisena kuului työnteko. Pari vuotta myöhemmin tehdyssä haastattelussa, jossa Leena oli kertojana yksin, hän kuitenkin kyseenalaisti aiemman onnellisen lapsuuden tulkinnan. Yksilöhaastattelussa Leena toi esille ristiriidat äidin kanssa ja työntekoon liittyneet negatiiviset tunteet. Muistelupuheessa kiitollisuus siitä, että on oppinut tekemään ahkerasti työtä, kulkee käsi kädessä negatiivisten

²⁹¹ Oinonen 1996, 98.

²⁹² Rojola 1999, 357.

²⁹³ Saarenheimo 1997, 144.

muistojen kanssa.²⁹⁴ Sama ajattelutapa näkyy myös Helmin haastattelussa. Oinonen kysyi häneltä, oliko hänellä lainkaan vapaa-aikaa. Helmi vastaa, ettei ollut, vaikka toisaalla haastattelussa hän on kertonut, että kävi teatterissa ja elokuvissa. Helmi luettelee askareitaan: viikonloppuisin ja muina vapaapäivinä oli kotitöitä, pyykkiä, leipomista, siivousta ja ruuanlaittoa. Kesäisin perhe lähti usein heti töiden päättymisen jälkeen lauantaisin veneellä saareen, missä nautittiin luonnosta ja saunottiin telttasauunassa, mutta sielläkin Helmillä oli koko ajan jotakin tehtävää.

AO: Niin, se oli niinko luonnollista, et sitä koko ajan oltiin ja tehtiin?

H: Et se oli ihan luonnollista. Sitähän mie sanoin, että mie en voi muuta kun kiittää, että minun äiti opetti minut tekemään työtä. Me jouvuttiin ihan lapsena tekemään ni se on jollain lailla siihen on kasvannu, että ihmisen pittää tehdä.

Helmi sanoo, ettei osannut kaivata sitä, että hänen olisi pitänyt saada ”lötkötellä ja olla”. Jos joskus laiskoteltiinkin, niin ”kuitenkin kyl se melkein oli sitä yhtä menoo koko ajan”. Tulkitsen erityisesti Helmin puheen lötköttelystä ja oleilusta kommentiksi, jolla hän rakentaa eroa oman sukupolvensa ja nuorempien naisten välille. Sen taustalla tuntuu olevan esimerkiksi naistenlehdistä tuttu puhe naisten ”omasta ajasta” tai levon ja laiskottelun tärkeydestä jaksamiselle.

Jatkuvan työnteon korostus rikkoutuu kiinnostavalla tavalla erityisesti naapuruston yhteisöllisyyden kuvauksessa. Helmi nimittäin kertoo, että kun kotityöt oli tehty, oli säiden salliessa aikaa istua kuistilla. Yhteisellä kuistilla istuttiin ja juteltiin naapureiden kanssa ”kaiket illat”. Helmin vanhempi tytär on kertonut äidilleen muistavansa hyvin sen mukavan tunnelman, mikä kuistilla oli, kun kaikki istuivat siinä yhdessä ”haastelemassa”. Naapureiden kanssa oltiin kuin yhtä perhettä. Sukulaisten ja tuttavaperheiden luona kyläiltiin, ja Helmi käyttää haastattelussa pitkään aikaa sen selittämiseen, miten kyläilytavat ovat muuttuneet. Käynneistä ei ilmoitettu koskaan etukäteen, vaan menttiin vain koputtamaan tuttujen ovelle, jos he sattuisivat olemaan kotona. Tulijat olivat aina tervetulleita, jos vain kotona oltiin. Eino ei kylläkään ollut kovin innokas kyläilijä, sillä hän olisi mieluiten lähtenyt vapaa-ajalla veneellä merelle ja vienyt perheen saareen aina kun siihen tuli mahdollisuus.

Helmi toteaa haastattelussa yksikantaan, että kotityöt kuuluivat naiselle, koska se oli ”sen ajan tyyli”. Mies kalasti paljon, joten Helmi kokkasi usein kalaa. Joskus Eino haki vettä pihalla olleesta hanasta, mutta muuten Helmi teki kaikki kotiaskareet ja hoiti lapset. Lasten ollessa pieniä hän pesi pyykit yöllä pyykkivalla, kun mies oli nukkuvien lasten kanssa kotona. Syksyisin Helmi ja Eino sienestivät ja marjastivat yhdessä. Haastattelussa Helmi

²⁹⁴ Makkonen 2005, 88–90.

syyttää itseään siitä, ettei pyytänyt tai vaatinut miestä osallistumaan kotitöiden tekemiseen.

H: Oma syynti! Oisin sillon kun mentiin naimisiin, niin sanonu et tehääs työt yhdessä. En mie, en mie, ei se mitenkään ilkimys ollu...

AO: Se oli vaan menny siihen, että sie niinku teet ja...

H: Niin, se oli menny, että sitä nuorena sitä niin herkkä ku mie olin rakastunu, että en mie mee komentaa toista ja sitte kun se siihen kerran tottu, niin se tykkäs.

Hän toistaa vielä, kuin itseään puolustellakseen, että oli tapana, että nainen tekee kotityöt. Helmi toteaa, että vielä nykyisinkin naisten täytyy pitää puolensa, että saavat miehet osallistumaan kotiaskareisiin. Sitten Helmi muistaa, että tehtaan asunnoissa asuttaessa hän oli kyllä huomannut, että monissa perheissä mies teki kotitöiksi laskettuja työtehtäviä.

Mie muistan yhen kerran, kun mie menin liiteriin. Puuliiteris yks naapurin mies tuli ja sano, että missäs sinun mies on, ku sie ite täällä hakkaat puita. Mie sanoin, että eihän tää kirves minunkaan käestä tipaha. ”Ja minun muija ei tiijäkkään, missä meidän on puuliiterikään”, se sano se mies [nauraa].

Miehen kommentin perusteella voisi siis olettaa, ettei ollut mitenkään poikkeuksellista tai hävettävää, että mies osallistui kotitöiden tekemiseen. Päinvastoin, voisi jopa arvella asian olleen niin, että myös miehet olettivat aviomiesten tekevän oman osuutensa talousaskareista, joista puiden hakkaaminen ja veden kantaminen voitiin myös katsoa miesten töiksi, koska niissä käytettiin kirvestä ja fyysistä voimaa.

Armi kysyy vielä Helmiltä hämmästellään, miten hän onnistui sovittamaan yhteen ansiotyön ja kaikki kotityöt.

AO: - - että mite sie ehit niinku tehä kaikki? Milt se niinku tuntu?

H: En mie tiijä, kun sitä ei oikeestaan osaanu sillo, ei sit osannu vaatiikkaan. Sillon tykkäs, että tää kuuluu nyt mulle ja mie tein.

Helmi kertoo, että aikuistuttuaan hänen tyttärensä kritisoivat äitiään siitä, että hän oli liikaa ”passannut” isää. Muutoksen mahdollisuus ja naisten aktiivinen asioiden pohdinta näkyvät keskustelussa. Nuorena äitinä hän ei kyseenalaistanut työnjakoa, jossa lasten ja kodin hoito jäivät yksin hänen vastuulleen. Helmi teki ”miehisiäkin” töitä ikään kuin osoittaakseen, että jaksaa ja osaa, että ”pysy se kirves naisenkin kädessä”. Vasta hänen tyttärensä ovat osanneet vaatia myös miesten osallistumista kotitöihin. Helmi soimaa itseään siitä, ettei kyseenalaistanut mielessään ollutta ihannekuvaa vaimosta, joka palvelee miestänsä. Einohan ei Helmin mukaan ollut ”ilkeä”, vaan olisi hyvinkin saattanut tarttua toimeen, jos Helmi olisi asiasta puhunut. Sekä haastattelija että haastateltava näyttävät olevan yhtä

ymmällään sen edessä, miten paljon työtä Helmi ehti tehdä niinä vuosina kun lapset olivat pieniä.

Työn sankarit

Armi Oinosen haastattelemat naiset eivät jyrkkärajaisesti voineet erottaa työssäkäyntiä ja perhe-elämää toisistaan niinä vuosina, kun heidän lapsensa olivat pieniä. Elämä oli heille jatkuvaa perheen asioiden hoitamista ja erilaisten työtehtävien sovittelua päivään. Sataman epäsäännölliset työajat vielä korostavat tätä joustavaa ja jatkuvasti muuttuvaa arjen rakennetta. Myös haastattelijan kiinnostus aiheeseen on tuonut aihepiiriin näkyvästi esiin. Koska esimerkiksi Helmin ajatukset siitä, miten hän oli tehnyt virheen totuttaessaan miehensä siihen, että vaimo teki kaikki kotityöt, on jätetty pois kirjasta, toistaa *Repijänaiset ja rantatytöt* etnologialle tyypillistä näkemystä naisesta kotitalouden hoitajana, työntekijänä ja implisiittisemmin äitinä ja kasvattajana. Suomalaisen kansankulttuurin kuvauksissa on korostunut kansan, myös naisten, työteliäisyys ja sen toimintojen funktionaalinen viisaus. Kaija Heikkisen mukaan kansankulttuurin yleisesityksissä sukupuoli tulee esille ennen kaikkea sukupuolisena työnjakona, mitä näkemystä tutkimus jatkuvasti uusintaa.²⁹⁵

Työteliäs ja raskas arki alkoi Helmille jo lapsena. Koulukin oli vaikeaa. Hän ei oppinut asioita helposti, vaan joutui lukemaan ja panttämään koulukirjoja kaiket illat. Hammasta purren hän luki läksyjä, ”vaikka väkipakolla”. Samanlainen määrätietoinen raadannalla pärjäämisen ajatus tulee esiin myös Helmin kertoessa käsitöistään. Helmi ompeli paljon vaatteita: itselleen ja miehelleen työvaatteita ja lapsille kaikki vaatteet. Hän kuvailee haastattelussa yksityiskohtaisesti kauneimpia tekemiään tyttärien vaatteita ja kertoo, miten toiset naiset ovat niitä kehuneet.

Kaikki vaatteet on tehty ja hyvin on tehty. Enkä mie oo mitään kouluu koskaan käyny, mie oon sanonu aina, että jos ihminen toisissaan tahtoo, niin se osaa mitä vaan. Mut sit täytyy olla ite oma tahto mukana.

Sosiologi Matti Kortteinen on kirjoittanut suomalaisesta selviytymisen eetoksesta, siitä että hänen tutkimissaan elämäkerroissa korostuu selviytymisen pakko. Selviytyminen on kunnia-asia. Omaa arvoa on jäsennetty yhtenäistä tarinatyyppiä toistamalla: on kovaa, on pakko selviytyä ja selvittää. Sodan nuoruudessaan nähneen sukupolven naisten ja miesten elämäntarinoita yhdistää valmius oman elämän kokoiseen uhriin. Miehet

²⁹⁵ Heikkinen 2007, 35.

ovat uhranneet työlle terveytensä ja jopa henkensä, naiset taas oman elämänsä käyttämällä kaiken aikansa muiden auttamiseen omat toiveensa ja halunsa hautaamalla.²⁹⁶ Kortteisen tutkimuksen luoma kuva on masentavampi kuin Helmin haastattelun antama. Helmi harmittelee sitä, ettei patistanut miestänsä tekemään kotitöitä, mutta kertoo myös tarkasti elämän positiivisista puolista: ”ratevasti” kuluneista työpäivistä, naapureiden kanssa vietetyistä kesäilloista ja perheen yhteisistä saariretkistä.

Bergholmin ja Teräksen esimerkki siitä, miten naiset neuloivat töitä odotellessaan, mutta miehet pelasivat korttia, on tulkintani mukaan jonkinlainen kiteytymä sukupuolien esittämisestä ainakin 1950-luvun kontekstissa. Naisten työteliäisyyden ja miesten ajattelemattomuuden tai itsekkyuden vastakkainasettelu tapahtuu ainakin minun ajattelussani tätä lukiessa. Neulomisen ja ruokaostosten hoitamisen vastakkainasettelu ”turhan” kortinpeluun kanssa tekee naisista työn sankareita, jotka eivät lepää milloinkaan. Naisten näkökulmasta asia saattaa näyttää vähän toiselta: yksi haastatelluista ihmettelee, miksi he olisivat istuneet toimettona koko päivän töitä odottaessaan.²⁹⁷ Kotityöt ja esimerkiksi ruokaostosten tekeminen saattoi olla heistä ihan mukavaakin tekemistä. Neulominen, virkkaaminen tai muut käsityöt puolestaan voivat olla yhtä ”koukuttavia” harrastuksia kuin pelaaminen.

Taidehistorioitsijat Hanna Johansson ja Kirsi Saarikangas ovat kirjoittaneet siitä, miten Simone de Beauvoirin ajattelu on vaikuttanut käsityksiimme kotitöistä ja kodista. Beauvoir kuvaili kotitöitä toistuvina ylläpitorutiineina, joihin ei liity minkäänlaista luovaa toimintaa. Hänen innoittaminaan feministikriitikot ovat esittäneet kodin ennen kaikkea naisen alistamisen paikkana.²⁹⁸ Beauvoirin ajattelu, jossa itseään voi toteuttaa ainoastaan kodin ulkopuolella itse asiassa vain toistaa ja uusintaa maskuliinisina pidettyjä arvoja ja patriarkaalisia normeja. Kärjistyimmillään tässä ajattelussa kaikki tavoittelemisen arvoinen ja kiinnostava on kodin ulkopuolella. Käänteisesti asiaa voisi ajatella vaikkapa suhteessa ruuan valmistamiseen. Kun keittokirjojen, tv-ohjelmien ja koreiden aikakauslehtien kautta on korostettu mahdollisuuksia itsensä ilmaisemiseen ja luovuuteen ruuanvalmistuksessa, on kokkaus ruvennut kiinnostamaan yhä useampia miehiä.²⁹⁹

²⁹⁶ Kortteinen 1992, 50.

²⁹⁷ Oinonen 1996, 26.

²⁹⁸ Johansson & Saarikangas 2009, 12–13.

²⁹⁹ Ks. esim. Salomonsson 1979, 150–151.

Äitiys määrittää naiseutta

Ajatus naiseuden kategorian sisällä risteävistä eroista näkyy selvimmin kysymyksessä äitiydestä. Haastateltujen naisten ja heidän perheidensä toimeentulon kannalta oli useimmiten välttämätöntä, että äiti käy työssä. Porvarillinen perheelle ja kodille täysin omistautuvan äidin kulttuurinen ihanne aiheutti työläisäideille suuria ongelmia.³⁰⁰ Miehiltä ei edellytetty osallistumista lastenhoidon järjestämiseen tai kotitöiden tekemiseen, koska nämä olivat naisten velvollisuuksia.³⁰¹ Helmi ja hänen työtoverinsa näyttävät jääneen melko lailla yksin kantamaan vastuuta koko perheen hyvinvoinnista, kun miehen velvollisuus oli ainoastaan ansaita rahaa. Nekin äidit, jotka saivat lastenhoidon helposti järjestymään naapureiden tai sukulaisten avulla, tuntuvat kärsineen huonoa omaatuntoa siitä, että ”jättivät lapset”.

Kotiäitiys ei ollut näille naisille mikään kaukainen unelma, vaan nuoruuden palveluspaikoissa nähty konkreettinen – ja saavuttamaton – naisen malli, jota heille suositeltiin ja jota heiltä vaadittiin esimerkiksi naapureiden ja sukulaisten puheissa riippumatta siitä, mikä perheen taloudellinen tilanne oli. Kodille ja lapsille täysillä uhrautuvan äidin kuva myös tietyllä tavalla sulkee miehen pois perheen ja kodin piiristä. Viitteen tästä saa esimerkiksi Helmin kommentista, jossa hän sanoo, että oli hyvä kun mies teki järjestysmiehen töitä ja sai siitä rahaa omiin menoihinsa. Kärjistetty tulkinta on, ettei Einolla ollut perheessä muuta tehtävää kuin tuoda tehtaalta saatu palkka kotiin. Helmi ei kerro tarkemmin, mitä Einon omat menot olivat. Jää arvoitukseksi, miten paljon alkoholia hän käytti tai harmittiko Helmiä esimerkiksi Einon veneilyharrastus, johon saattoi mennä paljonkin rahaa.

Haastatellut satamatyöläiset ovat rakentaneet porvarilliselle kotiäitinaiskuvalle vaihtoehtoa, jossa perhe ja työssäkäynti eivät sulje toisiaan pois. Äitiyspuheen voi nähdä luokkakysymyksenä, mutta siihen liittyy myös ikä, sukupolvien väliset erot. Helmi vertaa 1940- ja 50-luvun äitiyttä nykyaikaan ja viesti näyttää selkeältä: elämä on nykyisin helppoa. Haastatteluissa ei kyseenalaisteta tai rikota millään tavalla kuvaa naisesta, joka oli kärsivällinen äiti ja nöyrä vaimo heteroavioliitossa. Haastateltujen naisten kunniallisuus korostuu kuin itsestään puheessa laivatytöistä, jotka 1950-luvulla edustivatkin ”ulkoistettua” naisten ”pimeää puolta”. Helmi rakentaa itsestään kuvaa ei-seksuaalisena ihmisenä. Folkloristi Mari Hatakka on todennut, että naisten elämäkertahaastatteluissa tämä on hyvin yleistä, mutta vastoin ennako-odotuksia suhtautuminen seksuaalisuuteen näyttää riippuvan ensisijaisesti yksilöllisistä eikä niinkään sukupolvien välisistä eroista. Seksuaalisuuden sijaan äitiys määrittää naiseutta: Hatakan tulkinnan mukaan naisten oman kokemuksen perusteella äitiys ja sen mukanaan

³⁰⁰ Kotirouva-ihanteen toteutuminen kaipaisi lisää tutkimusta, sillä myös koulutetut keskiluokkaiset naiset halusivat käydä töissä.

³⁰¹ Äitiyden muuttumisesta, ks. esim. Nätkin 1993, 166.

tuoma työmäärä ovat vaikuttaneet naiseuden rakentumiseen enemmän kuin mahdollinen palkkatyö.³⁰² Näin on myös Helmin kohdalla, vaikka hän korostaa myös jo lapsuudesta asti opittua tapaa olla olemassa työtä tehden.

Ritva Nätkinin mukaan pohdinta työuran ja äitiyden yhteensovittamisen vaikeudesta kuuluu vasta modernin, koulutetun naisen puhetyyliin ja elämäntapaan.³⁰³ Helmi pohtii näitä kysymyksiä katsellessaan 1990-luvulta ”ruuhkavuosiaan”, vaikkei olekaan kouluja käynyt. Hän myös tiedostaa, ettei aikanaan kyseenalaistanut totuttuja tapoja ja työnjakoa perheessä. Nätkin on hahmottanut käyttämästään elämäkerta-aineistosta kaksi pääasiallista tapaa kertoa aviomiehestä: hän on joko roisto tai luotettava ja sankarillinen kumppani. Molempiin tarinoihin liittyy taistelu ja selviytyminen: roiston vaimo taistelee ja selviää miehestä huolimatta, luotettavan kumppanin vaimo taas taistelee vaikeuksia vastaan miehensä kanssa liittoutuen ja yhdessä pärjäten. Nätkin huomauttaa, että tarinat ovat sukua toisilleen, sillä ne perustuvat selkeään sukupuolijakoon, jota vahvistavat monet sukupuolittuneet rakenteet.³⁰⁴ Helmi kertoo Einostaan hyvin uskottavasti ja vivahteikkaasti: rakkaudella, muttei jalustalle nostaen. Helmin kuvaus Einosta ei asetu kumpaankaan Nätkinin aineistosta nostamaan tyyppiin, vaan on monitahoisempi. Mari Hatakka on todennut, että jos parisuhde on sopuisa, ei sukupuolten vastakkaisuutta ole tarvetta korostaa. Parisuhteen ongelmia puolestaan on helppo selittää sukupuolten välisellä erolla. Hatakka arvelee, että hyvässä yhteisymmärryksessä elävät puoliset ottavat toisensa huomioon ensisijaisesti ihmisinä.³⁰⁵ Myös Helmin haastattelupuheessa on paljon ymmärtämystä monenlaiselle ihmisyydelle.

Äitiyden modernisaatio tapahtui 1960- ja 1970-luvun vaihteessa, kun äidit entistä yleisemmin hankkiutuivat työmarkkinoille ja ryhtyivät jakamaan hoito- ja kasvatusvastuuta enemmän isien sekä ammattikasvattajien kanssa.³⁰⁶ Työläisnaiset olivat kuitenkin joutuneet tekemään palkkatyötä sekä huolehtimaan lapsistaan ja kotitaloudesta jo pitkään. Helmin ja hänen työtovereidensa elämäntapa, äitiyden ja palkkatyön yhdistäminen, on Suomessa nykyisin yleisempää kuin kotiäitiys. Helmin elämän valinnat näyttäytyvätkin lukijoille sekä hänelle itselleen tämän muutoksen valossa.

³⁰² Hatakka 2011, 294, 296.

³⁰³ Nätkin 1993, 166.

³⁰⁴ Nätkin 1993, 172–181.

³⁰⁵ Hatakka 2011, 299–300.

³⁰⁶ Esim. Nätkin 1997, 230.

“Rouva sopii hyvin mantteliin”

Aili³⁰⁷ aloitti pitkän uransa Helsingin satamassa keväällä 1942, vuotta myöhemmin kuin Helmi, mutta samassa tehtävässä: lapiotöissä perunalastia purkaen. Aili oli muuttanut Helsinkiin noin 20-vuotiaana nuorena naisena vuonna 1939. Hän oli kotoisin luovutetun Karjalan alueelta, mutta oli ennen Helsinkiin tuloa asunut jonkin aikaa Pohjois-Kymenlaaksossa, missä myös tapasi tulevan miehensä. Pari avioitui Helsinkiin tultuaan ja seuraavana vuonna heille syntyi lapsi.

Aili oli jo nuoresta ollut töissä vanhempiensa omistamassa leipomossa ja kahvilassa. Ennen Helsinkiin muuttoa hän työskenteli tarjoilijana ravintolassa, missä myös tapasi tulevan miehensä. Aili kertoo, että Helsinkiin muuton jälkeen mies ei halunnut vaimonsa jatkavan tarjoilijana. Ailin mukaan mies oli mustasukkainen, koska hän ”oli itse pihkaantunut” vaimoonsa ravintolan asiakkaana. Aili löysi työpaikan eräässä vaatetusliikkeessä, mutta myymälän tuhouduttua pommituksissa, oli etsittävä uusi ansiolähde. Talvella 1942 Ailia pyydettiin mukaan viiden naisen ryhmään, joka aikoi etsiä töitä lumenluojina. Ensilumen tultua naiset palkattiin ja he saivat ryhmänsä johtajaksi Hiiri-nimisen miehen. Aili kertoo haastattelussa, miten ”hiirenpoikaset” herättivät huomiota Helsingin kaduilla. Prässätyt hiihtohousut ja naisten riuska työnteko kirjoitti kommentteja, joita esimies välitti alaisilleen:

A: Ja no siinä oli sitte aika vitsikästä ku me oltiin kaikki semmosia liikkuvaisia ja hiihtäviä ihmisiä ja tollatavalla ni meillä oli pitkät housut. Ja minkäs sille voi jotta niissä oli rässit.

TB: Joo, joo.

A: Sit kun ihmisiä kulki siinä ni sitte se oikee se esimies kuunteli sitte ku ihmiset siellä jutteli että siellä on naisia töissä lapioimassa ja tekemässä kaikkea. Mehän tehti oikein riuskasti kaikkee. Ja prässätyt housutki! Se kerto sitte meille että tommosta ihmettä ne ihmiset sai katella.

Ennen toista maailmansotaa naisten pitkien housujen käyttö oli kiistanalainen ilmiö. Etnologi Arja Turusen mukaan naistenlehdissä housut edustivat muodikkautta ja funktionaalisuutta sekä korostivat ”nykyaikaisen naisen” aktiivisuutta. Aikakauden pukeutumisohjeissa housujen käytön pelättiin antavan naisista, ei vain tasa-arvoa tavoittelevan, vaan maskuliinisen vaikutelman. Toisen maailmansodan aikana housuista tuli naisten jokapäiväinen vaate, ja naisten muoti yleisemminkin muuttui maskuliinisemmaksi. Turusen mukaan naisten housujen käyttö esitettiin sota-aikana sekä välttämättömyydeksi että itsestäänselvyydeksi. Sodan jatkuessa naisten housujen käyttö sai kuitenkin taas negatiivisempia sävyjä:

³⁰⁷ Ailin haastattelun signum on MV:SMM A200803:5. Tämä alaluku perustuu Ailin haastatteluun, paitsi jos jokin muu lähde on ilmoitettu. Ailia haastatteli Tapio Bergholm.

naisilta edellytettiin viehättävää ja kaunista pukeutumista vähintään silloin, kun mies tuli lomalle rintamalta. Vaimon sievän pukeutumisen katsottiin edustavan miehille kodin ja rauhanajan elämän unelmaa.³⁰⁸ Ailin kertomuksessa hiihtohousujen prässit ovat merkittävässä asemassa. "Täydelliset naiset" kykenevät raskaaseen fyysiseen työhön, mutta pystyvät silti pitämään huolta ulkonäöstään asun yksityiskohtia myöten.

Satamassa työskentelyn Aili aloitti perheen tuttavapiiriin kuuluneen sataman työnjohtajan kehoituksesta. Tämä oli sanonut, että ahtaustyö on raskasta, mutta Ailin kaltainen ihminen oppisi työtä helpottavat kikat nopeasti ja pärjäisi hyvin. Työvoimapula satamassa oli kova, sillä useimmat satamatyötä tehneet miehet olivat rintamalla. Heitä pyydettiin töihin lomillakin, sillä ammattitaitoista työvoimaa tarvittiin erityisesti ruumassa.³⁰⁹ Ailin mukaan laatikoiden tai säkkien lastaaminen nostolavalle eli *pöydälle* oli melko helppo oppia niin että nosturi sai taakan nostettua ruumasta turvallisesti. Sen sijaan esimerkiksi pitkien raudan kappaleiden noston valmistelu vaati jo enemmän ammattitaitoa, sillä *slingat* oli osattava laittaa juuri oikeille kohdille, että nosto onnistui.

Aili oli tehnyt lumitöitä Kauppatorin luona, muttei ollut koskaan käynyt satamassa ennen työnhakua. *Huutokonttorilta* laivalle tultua työnjohtaja kysyi Aililta vielä erikseen, oliko tämä tulossa töihin ja jaksako hän tehdä työtä. Tähän Aili kertoo vastanneensa, ettei tiedä vielä, koska ei ole kokeillut. Aili lapioi perunoita 15-tuntisia päiviä viikon ajan – ja niin hänestä omien sanojensa mukaan tuli ruumamies. Aili arvelee haastattelussa, että sodan aikana Länsisataman tuhannesta työntekijästä noin 350 oli naisia. Aili ei arvioi tarkemmin heidän ikäänsä, mutta hänen mukaansa he olivat suurimmalta osin ”aikuisia naisia”, sillä nuoremmat naiset oli viety maaseudulle pommituksilta suojaan ja maataloustöitä tekemään.³¹⁰ Naisia oli ollut satamatöissä jo ennen sodan alkua. Aili muistelee, että viisi naista oli ollut siellä töissä jo pitkään ennen sotavuosia. Helsingissä naiset eivät muodostaneet omia työryhmiään, kuten Kotkassa, vaan olivat mukana miesten työryhmissä, ja saivat Ailin mukaan saman urakkapalkan kuin miehet.³¹¹ Arvo Heinosen kuvaamassa dokumentissa *Sataman arkea* vuodelta 1948 nähdään yksi nainen työryhmässä, joka on nostamassa tavaraa

³⁰⁸ Turunen 2011, 316–317; 326; 395–396.

³⁰⁹ Merikuljetusten sujuvuuden parantamiseksi satamien toimintaa pyrittiin tehostamaan esimerkiksi ylitöitä tekemällä. Lisäksi nosturinkuljettajia ja tullitarkastajia sekä -vartioita vapautettiin rintamalta. (Iskanus 2008, 103–104, 255.)

³¹⁰ Naisten vapaaehtoinen työpalvelu oli alkanut jo talvisodan aikana. Perheettömät nuoret naiset työskentelivät maataloilla tai sotatarviketeollisuudessa, olivat mukana siivous- ja jälleenrakennustöissä sekä auttoivat sotatoimialueilla esimerkiksi pesemällä pyykkiä rintamalinjojen läheisyydessä sijainneissa pesulajunissa. (Paavilainen 2010, 10–11, 44.)

³¹¹ Sen sijaan vuonna 1955 käyttöön otettu odotusajan tuntipalkka oli Ailin mukaan naisilla pienempi kuin miehillä. (Ns. huutorahajärjestelmästä ks. Teräs 1999, 263.)

junanvaunusta.³¹² Helsingissä naisia työskenteli myös Länsisataman hiililaiturilla *tuuttityttöinä*. Nosturit siirsivät hiilet laivasta säiliöihin, joista hiili laskettiin kuorma-autoihin. Tuuttityttöjen tehtävänä oli hiilen annostelu kuormureihin.³¹³

Aivan kuten tuttu työnjohtaja oli arvellut, Aili oppi työn nopeasti. Hän pääsi parin vuoden työkokemuksen jälkeen myös *mantteliin*, merkinantajaksi laivan kannelle. Aili ei näytä pitävän omaa etenemistään mitenkään erityisenä, vaan kertoo vaatimattomasti, että hän vain ”huomioi mitä pitää tehdä”. Aili oli niin hyvä mantteli, että häntä pyydettiin tekemään työtä kokopäiväisesti. Hän kuitenkin kieltäytyi, koska varsinkin talvisin työ oli äärimmäisen kylmää, koska manttelina ei päässyt juurikaan liikkumaan eikä suojaan tuulelta.

A: Mutta muuten sit kun on tämmöset lauhemmat ilmat ni kyl mä silloin mielelläni oon manttelissakin. Miehet nimittäin sano että se, se on parempi kun miehet.

TB: Jaaha.

A: Niin, niin siinä mielessä tää kun tuli johtaja sano no mutta rouva sehän sopii hyvin mantteliin, et käy kokonaan vakinaiseks, ni mä sanoin että ei, se on just tää kylmä kun on esteenä.

TB: Joo.

A: Miehet huusi [työnjohtajalle]. Sano, että se on parempi kun miehet.

Lainauksessa Aili mainitsee kahteen kertaan, että miehet kehuivat työnjohtajalle hänen olevan parempi mantteli kuin miehet. Näin Aili korostaa sitä, että sai arvostusta miespuolisilta työtovereiltaan.

Haastattelijan kysyessä likaisista töistä Aili mainitsee hiili- sekä glaubersuolalastit. Hän kertoo, miten naisporukassa lähdettiin hiilestä mustina kaupungin keskustan kautta kotiin. Huoltorakennuksessa oli vain muutama lavuaari, joissa peseytyminen olisi ollut hankalaa, eikä naisilla ollut aikaa jonottaa pesupaikalle, koska kotona odottivat lapset ja kotityöt.

Mehän oltiin kiiltävän mustia oikein kaikki. Hienon näkösiä. [Sovittiin] ettei yhtään sotketa kasvoja, ettei ruveta pyyhkimään. No meitä oli puolenkymmentä naista jotka tultiin tänne Sörkkään päin. No niin, se oli aika kiva. Ihmisiä hymyilytti aika kovasti ja sit oli oikein semmosia hienoja herrasmiehiä, semmosia vanhempia miehiä sitte tuolla Ylioppilastalon luona vaihdettiin vaunua, niin katteli meitä ja ne tervehti, niin ystävällisesti sanovat päivää. Totta kai kun se oli vitsikästä. Kaikilta vaan näky valkoset hampaat ja valkoset silmät ja naama niin kamalan musta. Tiesihän ne että mistä nää

³¹² KAVA O-1810.

³¹³ MV:SMM A200803:1.

*töistä tulee (nauraen) mutta... Mutta niistä oli huvittavaa ja meistä kans.*³¹⁴

Kari Teräs on kirjoittanut, että mustat ja haisevat satamatyöntekijät pitivät yllä alan huonoa mainetta kaupunkilaisten keskuudessa. Aili kuitenkin esittää naisten hiilipölyisinä liikkumisen käytännön pilana tai performanssina, joka huvitti myös muita kadulla liikkujia. Teräs on väittänyt, että naispuoliset työntekijät kärsivät huonoista pesumahdollisuuksista enemmän kuin miehet. Hänen tutkimuksensa lähdeviitteiden mukaan yksi naispuolinen työntekijä on kertonut vältelleensä yleisiä kulkuneuvoja kalajauho-, hiili- tai vuotatöiden jälkeen. Miehet puolestaan saattoivat Teräksen tulkinnan mukaan ”kääntää sinänsä kiusallisen likaisuuden maskuliiniseksi ja proletaariseksi uhmakkuudeksi: tulipahan raitiovaunussa tilaa”.³¹⁵ Naiset Teräs tulee esittäneeksi olosuhteiden uhreina, kun taas miehiin hän liittää positiivisen rohkeuden ja ylpeyden omasta fyysisyydestä. Tässä Teräs tulee toistaneeksi ja vahvistaneeksi stereotyyppisiä käsityksiä sukupuolten vastakkaisuudesta, sillä viitteen perusteella aineisto sisältää vain yksittäisiä mainintoja aiheesta.

Haastatellut miehet puhuvat naisista työkavereina yleensä positiivisesti, kuten tässä Ilmarin haastattelussa:

SS: No mites naisiin suhtauduttiin työkavereina?

I: Kyllä ne... Hyvin. Hyvin suhtautu, ei niitä koskaan moitittu ja ne oli tarmokkaita tyttöjä.

SS: Että kun ne hoiti hommansa, niin ne oli...

I: Ne hoiti hommansa hyvin. Sen takia ykskin nainen sai Juntta-Kaisan nimen. Hän oli semmonen hyvin teräväpuheinen nainen! Se saatto sitten aina juntata pojille vastaan, niin siitä sai lempinimen Juntta-Kaisa! Nyt hän on kuollut. Upea nainen!

Yksi raskaimmista töistä oli jätetäpaperipaalujen kärrääminen epätasaisella laiturilla. Aili kertoo, että naisia auttamassa saattoi olla joku vahva mies, joka tyrkkäsi kärryä voimalla kohdissa, joissa naisten voimat eivät riittäneet. Aili puolustaa kovasti naisia ja sanoo, että jotkut miehet saattoivat jättää työn kesken, mutta naiset eivät tehneet niin koskaan:

A: No niillä jos ei ollu sitä taitoa niin sepä ei lähtenykään. Niin tuota ne saatto sanoa että viekööt ne ku on keksinytki. Ja lähti pois. Mutta naiset teki, minkä ne oli alkanu, ne teki sen loppuun asti.

TB: Joo, ja naisilla saatto olla sota-aikana sitten jo kehittyyny enemmän sitä ammattitaitoa.

A: Ammattitaitoa, sepä se juuri.

³¹⁴ MV:SMM A200803:5.

³¹⁵ Teräs 1999, 245.

Haastattelija arvelee, että naisilla oli enemmän ammattitaitoa kuin miehillä, mutta kumpikaan ei näytä huomioivan sitä seikkaa, että naiset saivat joissakin tilanteissa apua itseään vahvemmilta miehiltä. Silti haastattelukatkelmassa rakennetaan asetelma, jossa naiset yhtenäisenä ryhmänä esitetään ammattitaitoisempina ja parempina työntekijöinä kuin miehet. Aili näyttää pitävän työn keskeyttämisestä erityisen pahana asiana, mutta katselee asiaa yksinomaan naisten näkökulmasta. Naisten ei tarvinnut jättää työtä kesken, koska he saivat apua itseään vahvemmilta miehiltä.

Kotiasioista puhuttaessa haastattelussa nousee esiin mielenkiintoisia seikkoja. Aloittaessaan satamassa työskentelyn Ailin ei tarvinnut pohtia lapsenhoitojärjestelyjä, sillä kaksivuotias tytär oli viety sotaa pakoon tätinsä hoiviin maaseudulle. Haastattelussa hän ohittaa lastenhoito-aihepiirin nopeasti toteamalla, etteivät naiset töissä puhuneet kotiasioistaan, eikä hänellä ollut mitään käsitystä siitä, miten hänen työtoverinsa järjestivät lastenhoidon. Hän arvelee, että muidenkin lapset oli lähetetty pois Helsingistä. Sodan jälkeen Ailin tytär oli päivisin ”leikkikoulussa” ja naapurin hoidossa, kun äiti oli ylitöissä. Ajoittain Aililla oli alivuokralaisena nuori nainen, joka kävi päivisin töissä ja lisäksi hoiti lasta iltapäivisin sekä tarvittaessa iltaisin ja viikonloppuisin. Aili arvelee, että muillakin saattoi olla samanlaisia järjestelyjä, mutta näistä asioista ei juuri puhuttu, koska aikaa ei ollut. Naisväki oli kiireistä: töihin tultiin kiireellä ja kotiin lähdettiin juoksujalkaa. Ruokatunnillakin naiset saattoivat hoitaa perheen ruoka- tai muita ostoksia, vaikka miehet jäivät pelaamaan korttia ja pingistä huoltorakennukseen.³¹⁶ Aili sanoo, että kortinpeluu oli naisilta täysin pois suljettu harrastus, mutta pingistä hän olisi halunnut pelata. Aili ei kuitenkaan koskaan aloittanut pelaamista, koska ajatteli, ettei hänellä ole aikaa sellaiseen.

Verrattuna Helmiin Aili puhuu haastattelussa perheestään hyvin vähän. Ailin toteamus siitä, että naiset eivät töissä puhuneet kotiasioistaan, ei sovi stereotyyppiseen käsitykseen naisten käyttäytymisestä. Samaa aihepiiriä on käsitelty myös miesten haastatteluissa. Yksi toteaa, ettei perheestä ja kotiasioista puhuttu töissä sodan jälkeisinä vuosina.³¹⁷ Toinen esittää syyksin sen, että oli paljon ongelmia, joita ei haluttu tuoda työkavereiden tietoon.

Kotiasiat jäi aika vähälle, ei niitä periaatteessa kenenkään asioita niin tongittu. Koska sillonhan ei varmaan kellään ollu oikeen viimeisen päälle hyvin asiat. Se sillon viiskytluvun lopullakin vielä, siihen vaikutti nämä sotajutut ja kaikki niin se oli semmosta vähän niinku enemmän yhteen hiileen puhaltamista.³¹⁸

³¹⁶ Länsisatamaan oli rakennettu huoltorakennus 1937 ja sitä laajennettiin 1957. (Erävuori 1981, 399.)

³¹⁷ MV:SMM A200803:2.

³¹⁸ MV:SMM A200803:6.

Haastateltava näkee perheestä puhumisen negatiivisena yksityisten asioiden urkkimisena, joka oli parasta jättää sikseen. Sodan negatiivisia vaikutuksia mies ei selitä enempää, mutta viittaa ilmeisesti sotatraumoihin, joihin saattoi liittyä alkoholiongelmia ja perheväkivaltaa sekä sodan aikana tai pian sen jälkeen pikaisesti solmittuihin avioliittoihin, jotka arjessa osoittautuivatkin epäonnistuneiksi valinnoiksi.³¹⁹ Myös Ailin haastattelusta saa kuvan, jossa työaikana pyrittiin puhumaan mukavia, jotta raskas työ olisi tuntunut helpommalta ja päivä olisi sujunut nopeasti. Ailin mukaan hänen läheisin työkaverinsa Tyne oli hyvä kertomaan tarinoita. Ruokalassa heidän pöytänsä täyttyi aina nopeasti miehistä, jotka halusivat kuunnella Tyynen juttuja, joille naurettiin kovasti. Suurempana ryhmänä naisten keskinäistä yhteydenpitoa vaikeutti se, että he pääsivät usein eri aikoihin töistä. Satamatyössä ei ollut samalla tavalla vakituksia työaikoja kuin vaikkapa tehtaissa, koska kotiin lähdettiin, kun laiva oli saatu valmiiksi. Myös ylityöt vaikuttivat siihen, että työajat vaihtelivat paljon.

Teräsnainen: johtaja, kouluttaja, hengenpelastaja

Aili sanoo, ettei koskaan antanut huudossa minkään työtehtävän mennä ohi, että olisi säästynyt menemästä johonkin ikävämpään tehtävään. Hän toteaa, että työvelvollisuuden takia tehtäviä ei voinut valikoida.³²⁰ Usein naiset kokivatkin sodanaikaisen työskentelynsä ”asevelvollisuutena” miesten rinnalla. Joutilaita ja ulkonäköönsä keskittyviä naisia paheksuttiin ja kotirintamalla tehty työ koettiin velvollisuutena, jolle ei ollut vaihtoehtoa. Ailin kertomus kaikkien työtehtävien vastaanottamisesta rinnastuu työpalveluksessa työskennelleiden naisten muisteluihin, joissa todetaan, että työt oli vain hoidettava. Eivät miehetkään rintamalla voineet valita tehtäviään.³²¹

Ajallinen hyppäys sodasta myöhäisempiin vuosikymmeniin luo haastattelupuheessa kuvaa Ailista teräsnaisena, joka hoitaa vaikeimmat ja rankimmatkin työtehtävät. Miesten satamatyötä koskevissa kuvauksissa ja tutkimuksissa korostuu työn väliaikaisuus ja sen vastapainona mahdollisuus kieltäytyä ikävämmissä töistä.³²² Jää hieman epäselväksi, tarkoittiko Aili todella, että hän ei kieltäytynyt koko työuransa aikana yhdestäkään epämiellyttävästä työkeikasta, vai tarkoittiko hän vain sota-aikaa. Supernaisen kuva terävoittoy entisestään, kun haastatteli seuraavaksi kysyy, oliko Helsingin satamassa naisia työnjohtajina. Aili kertoo, että hänelle

³¹⁹ Sodanjälkeisten vuosien avioerojen suuresta määrästä esim. Pesola 1996, 113.

³²⁰ Laki työvelvollisuudesta säädettiin lokakuussa 1939. Ks. Paavilainen 2010, 43.

³²¹ Paavilainen 2010, 10–12.

³²² Esim. Bergholm 1997, 112, 307; Teräs 1999, 279; Örsell 1998, 16.

tarjottiin työnjohtajan pestiä, kun Helsingin satamassa siirryttiin urakkatyöstä tuntityöhön 1972.³²³

TB: Joo, tuliko sitte sellasta kanssa että oliko työnjohtajina Helsingin satamassa yhtään naista?

A: Ei ollu. Musta ois tullu jos oisin menny [naurahtaa].

TB: Aha. Jaa jaa. Mut ei ollu, eikä sitte kerenny tulemaankaan?

A: Ei kerenny.

TB: Joo, koska, no miksi et menny työnjohtajaksi?

A: Se sattu siinä vaiheessa kun urakkatyö lopetettiin ja ruvettiin tuntitöihin ja minä näin että ne jotka tuli tuntitöihin ni ne ei sitte tehny mitään.

Vastaava johtaja yritti houkutella Ailia ottamaan työnjohtajan pestin vastaan kehumalla tätä. Aili tiesi hänen mukaansa ”kaiken” ja sai työt luistamaan. Mutta Aili kieltäytyi arvelen, että saattaisi olla liian tiukka ja sanoa ”liian tulisesti”, jos huomaisi jonkun laiskottelevan.

Aili kertoo esimerkiksi paperirullien lastaamisesta laiskan työkaverin kanssa. Koska paperirullien oli pysyttävä puhtaana, käytettiin niiden alustana laiturilla suojapahvia, joka oli suoristettava joka kerta, kun taakkaa siirrettiin. Ailin ja pidempään satamassa työskennelleen miehen kanssa laiturilla oli uusi tulokas, joka ei kertaakaan kumartunut oikaisemaan paperia. Ailia tämä suututti niin, että hän kieltäytyi ylitöistä, kun kumartelua vältellyt ”poika” vastasi ensimmäisenä myöntävästi työnjohtajan ylityökutsuun. Myös kokeneempi mies kieltäytyi:

A: Se oli ensimmäinen kerta kun mä kieltäydyin ylitöistä.

TB: Joo joo.

A: Niin teki tää mieskin. Ei. Toiset ihmetteli sitte että no mitäs varte sä et jääny ylitöihin ku on näin kaunis ilma ja kaikki että kyllä se nyt ainakin kahteen asti menee että kyllähän se nyt ois passannu olla. Perhana ku Aili jäi pois ni en minäkään jääny semmosen kans joka ei mitään tee.

Ailin puhe korostaa sitä, että sukupuoli ei ollut määräävä tekijä siinä, ketä arvostettiin ja ketä ei. Ahkeruus ja ammattitaito olivat tärkeintä.

Aili tuntuu olleen niitä työntekijöitä, joita työnantaja sai kiittää uusien työntekijöiden perehdyttämisestä. Hän kertoo opettaneensa esimerkiksi sellupaalien käsittelyä uusille miehille jo silloin, kun he vasta työskentelivät laiturilla, missä paalujen liikuttelu oli kärryjen avulla helpompaa kuin ruumassa. Aili varoitti uusia työntekijöitä, että ruumaan mentäessä kokeneemmat työntekijät menevät mielellään omaan porukkaansa, jotta työ kävisi heille mahdollisimman joutuisasti. Nopeammalle porukalle tarjoutuisi

³²³ Vuonna 1972 tehdystä työehtosopimuksesta ks. esim. Bergholm 2000, 344.

sitten mahdollisuus lepäämiseen sillä aikaa kun odoteltiin uutta taakkaa laiturilta.

Kerran Aili kuuli, että hänen opettamansa ”pojat” olivat osanneet työnsä ruumassa yllättävän hyvin, ja kun nuorukaiset kertoivat ihmettelijöille, että olivat olleet Ailin opissa, vastaus oli ollut: ”No sitten tietää, mistä oppi on tullut.” Aili kertoo myös ylioppilaista, jotka lukivat lääketieteellisen pääsykokeisiin, mutta hankkivat lisäansioita satamasta. Hän opetti ”pojille”, miten työtä kannatti tehdä voimiaan säästellen.

Ja niitä [ylioppilaita] tuli kerrankin niin kymmenkunta kappaletta sinne ja no sit ne oli kaikki siellä samassa porukassa. Sitte ne heitti alkuun, noin heitteli, leikitteli niitten säkkien kans. Mä sanoin: "Hei, hei, pojat, ei se kannata leikitellä. Illalla se on painavampaa. Sit kun me tehdään varmasti ylitöitä niin se on sit ihan painavaa. Huomenna vielä painavampaa." Katteli, että mistäs sä tiedät. Mä sanoin, että kuule mä oon kokenu sen ni sitä varten mä sanon teille ettei kannata nyt leikkiä. Ja se oli sitte, ne oli sitte kaveria aina vaan kun ne tuli niin ne oli heti ensimmäisenä sanomassa että muista sitte että neuvot vähäsen. Minä sanoin totta kai, totta kai.

Uusien työntekijöiden kouluttaminen on kiinnostava sukupuoleen liitetty toimintatapa. Haastatteli kysyy, oliko tyyppisempää naisille, että he neuvoivat ja miehille, että halusivat pitää ammatin niksit omana tietonaan. Aili vastaa, että miesten asenne oli, että ”he eivät kyllä selittele”. Silti kaikki olivat tyytyväisiä, että Aili opetti uusia työntekijöitä, koska koko ryhmän työtahti pysyi hyvänä. Ehkä uusien työntekijöiden opastaminen nähtiin ”pehmoiluna”, joka sallittiin helpommin naiselle, etenkin kun työn niksien oppimisesta oli hyötyä koko työryhmälle.

Haastattelussa Aili kertoo pelastaneensa useita ihmishenkiä ripeällä toiminnalla. Yksi esimerkki pelastamisesta on kertomus satamaan vasta tulleesta miehestä, joka oli jäää junanvaunujen väliin. Aili tönäisi hänet pois vaunun puskurin edestä, muttei itse ehtinyt pois kiskoilta, vaan jäi vahingoittumattomana selostuksesta päätellen vaunujen väliin puskurin ja kiinnityskoukun väliseen pieneen tilaan. Pitkän takkinsa Aili oli aikaisemmin ripustanut vaunun päähän koukkuun, ja vaunujen törmätessä yhteen jäi ”pomppa” puristuksiin. Lähellä ollut työnjohtaja huusi työryhmälle, että vaunut on heti siirrettävä takaisin. Joku huusi ”Aili on poikki, Aili on poikki!”. Pelastunut mies panikoi ja yritti repiä Ailia pois vaunujen välistä ihmetellen, miksi tämä vaaransi henkensä toisen vuoksi. Mies vannoi, ettei ole enää päivääkään satamassa ja kauhisteli, ettei hän olisi enää hengissä, ellei Aili olisi tönäissyt häntä turvaan.

Toinen läheltä piti -tilanne sattui laivan ruumassa antrasiittilastin purkaustyössä. Lapiohommissa oli muutama vanhempi mies ja Aili, joka sanoi menevänsä *lemppaamaan* hiiltä ruuman nurkkaan, mihin miehet olivat juuri menossa. Miehet vastustelivat, mutta Aili lähti nurkkaa kohti. Samaan aikaan nosturinkuljettaja ei nähnyt tai totellut näyttömiehen ohjeita,

vaan lähti heittämään nosturin kauhaa *karvelin* alle, juuri siihen nurkkaan, mihin Aili oli menossa. Aili kuuli työnjohtajan ja muiden työntekijöiden huudon ja hyppäsi pois edestä viime hetkessä. *Krapi* osui Ailia jalkaan, mutta hän nousi itse tikkaat ylös ruumasta.

No mul oli tietysti kyllä saappaat, pitkät saappaat jalassa, no sitte kun sieltä tulin pois ja eikä siinä sen kummempaa ollu niin pojat heti että mitä nyt, mitä nyt, miten sulle nyt ja kiitos sulle et sä pelastit mun hengen ja jokainen joka ois ollu sinne, no meistä oli kuka hyvänsä niin meistä jäi sinne, ettei ois päässy pois, et sä pelastit meiän hengen. Noin ja sit ne lähti että otetaan se saapas pois ja katotaan mitenkä se kävi ja niin ne veti sen saappaan pois jalasta ja kun oli se saapas pois jalasta ja sitten jo pikkusen hiero sitä ni sitten mä tunsin että mä tulin valkoseks. Sano, no nyt sä vasta reagoit! Sano, sä oot kummallinen!

Aili ymmärsi tilanteen vakavuuden vasta, kun oli tullut pois ruumasta ja jalkaa tarkasteltiin työkavereiden kanssa. Työnjohtaja tunsu syyllisyyttä tapahtuneesta ja sanoi, ettei enää ikinä laita naista ruumaan. Kommentti heijastelee Ailin erityistä asemaa työyhteisössä: häntä haluttiin suojella. Virhe oli kuitenkin nosturinkuljettajan, joten tuntuu oudolta, että Ailia olisi rangaistu jättämällä hänet pois arvostetuimmista työtehtävistä. Aili päättää dramaattisen tarinan kevennykseen: Työnjohtaja oli kertonut hänelle huutaneensa Ailia unissaan kahden viikon ajan tapaturman jälkeen.

Sitte se kerto myöhemmin, sano hän on kaks viikkoo huutanu Ailia unissani. Sano, vaimo ihmetteli mikä se on. [nauravat] Ni se sano että jos se olis ollu mies ni se ei olis tehny niin, mut kun siel oli Aili.

Työnjohtajan erityisen suhtautumisen Ailia kohtaan voisi päätellä johtuneen naisten asemasta satamassa. Ahkerat ja suorasukaiset naiset olivat mieluisia työkavereita miehille, sillä he muuttivat työryhmän ryhmädynamiikkaa. Seuraavassa sitaatissa kertoja on 1950 –1960 -luvulla ahtaajana toiminut mies.

Kyllä, kappaletavaralaivassahan niitä oli paljo. Kärräreinä ja niin edelleen, nehän oli ahkeraa porukkaa, naiset. Aina melkeen haluttiin mennä semmoseen jengiin, missä oli pari kolme naista, niin hommat kävi paljo mukavammin. Vähän huulta heitettiin siinä sivussa niin.³²⁴

Työryhmässä oli haastateltavan mielestään parempi henki, koska naisten mukanaolo muutti miesten tapaa käyttäytyä. Ehkä työnjohtajan järkytyskin kumpusi hyvin myönteisestä naiskuvasta: Aili oli äiti – ja äitiys oli erityisesti sotavuosina nostettu naisen tärkeimmäksi tehtäväksi – mutta hän vastasi myös yhtä sota-ajan ihannetyyppeä, fyysisesti ja henkisesti vahvaa

³²⁴ MV:SMM A200803:6.

työläistä.³²⁵ Todennäköisesti tapaturmasta työnjohtajalle erityisen merkittävän teki kuitenkin myös se, että kyseessä oli juuri Aili henkilönä. Hän oli ammattitaitoinen, huumorintajuinen, ulospäinsuuntautunut ja ilmeisesti henkilönä hyvin valloittava. Haastattelupuheessa kertomus työtapaturmasta ajoittuu vain väljästi Ailin uran alkupuolelle: ruumassa ei ilmeisesti ollut vielä käytössä työkoneita, eikä Aililla ollut jalassaan turvakengkiä. Jos elettiin jo 1950-lukua, oli Aili siihen mennessä työpaikallaan hyvin tunnettu – eikä ainoastaan siksi, että hän oli pelastanut jonkun hengen tai siksi että hän mielellään opasti uusia työntekijöitä.

Myrskyn silmässä

Aili liittyi ammattiyhdistysväen sosiaalidemokraattiseen yhdistykseen muistinsa mukaan 1946. Eräs satamassa työskennellyt ”vanhempi kiva mies ja kova demari” rekrytoi Ailin ja tämän työkaverin Tyynen jäseniksi. Sodan jälkeisinä vuosina Aili ajatteli monen muun työntekijän tavoin, ettei satamasta kannata jäädä pois, koska työkoneet tulevat jatkossa helpottamaan työtä.³²⁶ Neuvostoliiton rauhanehtojen seurauksena Suomen poliittisella kentällä tapahtui toisen maailmansodan päätyttyä selvä siirtyminen vasemmalle.³²⁷ Aililla alkoivat töissä vaikeat vuodet, koska 1949 lakon jälkeen satamat olivat käytännössä kommunistisen työväenliikkeen hallinnassa.³²⁸ Bergholm on kuvaillut sosiaalidemokraattien ja kommunistien suhteita sarjaksi konflikteja, jopa järjestösodaksi.³²⁹ Aili ja Tyyne saivat kokea vihanpidon seuraukset, sillä heitä ”savustettiin” pois töistä. ”Ois pitänyt jäädä vaikka millä konstilla pois”, hän toteaa. ”Mutta mehän ei jääty. - - Me ei alettu ollenkaan näyttämäänkään että me pelättäis mitään,” on Ailin kuvaus naisten uhmakkuudesta. Haastattelusta välittyvä voimakas vastakkainasettelu, jota Aili kuvaa muun muassa kertomalla, että kommunistit opettivat uudet työntekijät välttämään häntä ja Tyyneä, ja antaa ymmärtää, että heistä kerrottiin tulokkaille paikkansapitämätöntä tietoa.

Vuonna 1949 Aili oli keskellä naisten palkkausta koskenutta kiistaa. Helsingin satamassa työskenneille naisille kerrottiin, että Kotkassa naisille on maksettu tuntipalkkaa jo pidemmän aikaa, ja nyt siirryttäisiin

³²⁵ Toisen maailmansodan aikaisista naisihanteista ks. Olsson 2005, 57.

³²⁶ Satamatyöntekijöiden myönteisestä suhtautumisesta koneellistumiseen ks. Koivisto 1956, 122–123. Teräs on huomauttanut, että koneellistuminen tapahtui Suomessa verrattain myöhään, joten uuden teknologian käyttöönotossa voitiin välttää muissa maissa tehtyjä virheitä. (Teräs 1999, 281.)

³²⁷ Bergholm 1997, 404, 412.

³²⁸ Bergholm 1997, 354.

³²⁹ Bergholm 2000, 52.

Helsingissäkin naisten osalta pois urakkapalkoista.³³⁰ Aili sai kuitenkin tuttavansa kautta selville, että Kotkassa naiset saivat urakkapalkkaa, kuten miehetkin. Kun Aili sitten otti härkää sarvista ja sanoi pääluottamusmiehen valehtelevan palkka-asiansa, kieltäytyi pääluottamusmies täysin neuvottelemasta. Ailin sovitteluyrityksestä huolimatta riita kehkeytyi aikamoiseksi, kun Aili ja Tyyne yrittivät selvittää työnantajalta, miksi naiset vaihdettaisiin tuntipalkalle, he kun olivat omasta mielestään tehneet yhtä kovasti töitä kuin miehet. Suomen Kuljetustyöntekijäin Liiton puheenjohtaja Frans Hiilos³³¹ kutsui naiset luokseen keskustelemaan ja sanoi, että asiat sujuisivat kyllä, kunhan naiset vain pyytäsivät anteeksi ammattiosastolta ja luottamusmieheltä. Aili kieltäytyi, koska hänellä ei omasta mielestään ollut mitään anteeksipyydettävää.

Kertomatta kenellekään Aili ja Tyyne matkustivat Tampereelle valtakunnallisiin palkkaneuvotteluihin. Puheenjohtaja Hiilos antoi Ailille ensimmäisen puheenvuoron, jossa hän kertoi, miten Helsingissä oli yritetty saada naiset siirtymään tuntipalkkaan vetoamalla siihen, että Kotkassakin tehtiin näin. Kokouksen jälkeen he saivat kuulla kotkalaisilta naisahtaajilta, että jos tätä asiaa ei olisi sanottu, olisivat helsinkiläiset ”saaneet turpaansa”. Kotkassa oli heidän mukaansa ryhdytty vaatimaan naisten siirtämistä tuntipalkalle sillä varjolla, että Helsingin naiset halusivat siirtyä urakkapalkasta tuntipalkkaan. Aili ja Tyyne erotettiin ammattiosastosta toukokuussa 1949, mutta myöhemmin Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto määräsi peruuttamaan erottamispäätöksen.³³² Palkkakiistan osalta Ailin haastattelu on hyvä esimerkki siitä, miten ihmisen muisti on valikoiva ja järjestää asiat omalla tavallaan. Aili kuvailee tapahtumia elävästi ja uskottavasti. Muistelijalle hyvinkin merkittävät tapahtumat saattavat tulla haastattelupuheessa esiin muuten kuin kronologisesti. Aili sanookin, ettei muista tarkalleen missä järjestyksessä kaikki tapahtui.

Sukupuolen esittämisen kannalta tämä osa haastattelusta on hyvin kiinnostava. Aili ei esitä miehiä yhtenä yhtenäisenä ryhmänä, vaan hän puhuu joistakin vanhoista pinttyneistä ”ukonkõiriläistä”, jotka olivat naisvastaisia. Esimerkkinä hän kertoo miehestä, joka puhui usein siitä, miten naisten palkat eivät periaatteessa voineet olla yhtä suuret kuin miesten.³³³ Kun haastattelija pohtii, ettei miehen kunnia kestänyt tasa-arvoa, vastaa Aili napakasti, että naisten mukanaolo oli ongelma vain pienelle osalle miehiä:

³³⁰ Bergholmin mukaan kyse oli eräiden ”naistöiden” palkkojen alentamisesta. Bergholm 1997, 310.

³³¹ Hiilosta on kuvattu vasemmistososialistiksi, eikä hän ollut Suomen Kommunistisen puolueen jäsen. (Bergholm 1997, 43.)

³³² Bergholm 1997, 310–311.

³³³ Ammattiliitto oli rajoittanut naisten satamissa työskentelyä vain kevyimpiin töihin 1900-luvun alussa. Keskusteluissa esitettiin myös naisten työskentelyn kieltämistä kokonaan. Bergholm & Teräs 1999, 112–113.

TB: Joo. No näähän on mielenkiintosta. Kylhän tästä tulee sukupuoli ja palkka, joo. Et se otti miehille koville jos ne...

A: Niin, ei se kaikille ottanu. Ei kaikki tykänny ollenkaan sillä tavalla että ois noin, mutta sattuu olemaan vaan semmonen vanhempi mies joka oli semmonen oikee semmonen köriläs.

Kiistassa Aililla ja Tyynellä oli vain vähän puolestapuhujia, sillä heidät äänestettiin erotettavaksi äänin 235–11. Heidä puolustanut entinen satamatyönjohtaja erotettiin myös ammattiosastosta. Kiistan selvittelyissä Aili tutustui Suomen Kuljetustyöväen Liiton sihteerin Viljo Suutariin,³³⁴ joka taivutteli Ailia jäämään pois satamasta sanoen, että tämä ei sovi satamaan. Aili ei osaa selittää tarkemmin, mitä Suutari tarkoitti, mutta arvelee, että hänen puheensa ja lukeneisuutensa tekivät vaikutuksen.

Suutarin ideoima dokumenttielokuva *Valtasuoni sykkii* on yksi harvoista elokuvista, joissa naisahtaajat ovat mukana. Heidä nähdään työkonttorissa, jossa naispuolinen konttorinhoitaja jakaa töitä. Lisäksi naisia on kuvattu ilmeisesti Kotkan satamassa ”roikkapaateissa” menossa redille sekä lastaamassa puutavaraa. Yksi kohtaus alkaa dramaattisesti räjäytyksellä vaaleassa rinteessä ja selostajan kysymyksellä ”Mitä nyt, kivityömaallako?” Käy ilmi, että ollaan kali- eli glaubersuolaa kuljettavan laivan lastiruumassa.³³⁵ Selostaja kertoo, että pölyinen työ aiheuttaa lapsettomuutta.

Suomessa naiset joutuvat tällaiseen raskaaseen lapiotyöhön, joka on suvunjatkamisen surmaa. Luuletteko määrällä nenälinalla voitavan suojata hengityselimiä syövyttävältä pölyltä, joka tunkeutuu keuhkoihin? Ei, mutta työssä käyttökelpoisia suojaamareita ei ole.

Kuvissa naiset ja miehet lapiοivat glaubersuolaa, joka pölyää valkoisena. Ilma on sakeana jauheesta ja työntekijöiden vaatteet ovat täysin pölyssä. ³³⁶ Kerronnassa käytetään hyödyksi pysäyttävää kuvastoa ja tietoa, jossa naiselle aikakauden asenneilmapiirissä tärkein tehtävä eli äitiys on uhattuna.

Toisaalta äidillistä ohjeistamista ja asioiden organisoimisen tahtoa ei aina katsottu hyvällä. Aili toteaa, että miehet eivät pitäneet siitä, että hän neuvoi heitä neuvotteluihin ja ammattiyhdistyksen asioihin liittyen. Myöskään kaikki työnantajan edustajat eivät pitäneet Ailin suorista mielipiteen

³³⁴ Esim. Bergholm 1997, 295.

³³⁵ Kostuneena ja tiiviiksi painuneena glaubersuola oli joskus niin kovaa, että sitä oli räjäytettävä pienellä panoksella, jotta lastin purkuun päästiin ryhtymään.

³³⁶ KAVA: YV-7193. Muita pölyäviä ja vaatteet likaavia irtolasteja olivat ainakin hiili, koksi, briketit, vilja, rauta, pahi, sinkkioksidi ja muut väriaineet, asbesti, rehut, sillijauho, maissijauho, sementti, sooda, suola, apatiitti (fosfaattimineraali), luujauho, maasälpä, kipsi, lannoitteet, hiekka, kalkki, savi, jauho, soijajauho, rikki, tiesuola ja kimrööki. (Örsell 1998, 27.) Lista kertoo Tukholman sataman tuontilasteista, mutta samoja aineita on käsitelty tai on voitu käsitellä myös Suomen satamissa.

ilmauksista, mutta hän sai pitää työnsä ja kertoo haastattelussa, että häntä myös kuunneltiin. Esimerkkinä tästä Aili kertoo naisesta, joka nautti alkoholia työaikana ja oli vaarassa saada potkut. Aili kertoo hänen ja Tyynen puhuneen pääluottamusmiehelle työkaverinsa puolesta: naisilla tuli olla samat säännöt kuin miehillä, joille annettiin ensin kaksi varoitusta ja vasta kolmannesta sai lopputilin. Nainen oli heidän mielestään hyvä työntekijä, eikä hänen alkoholinkäyttönsä ollut ongelma, minkä jälkeen Aili toteaa, että miehille irtisanomisuhan alla ollut työkaveri saattoi sanoa kipakastikin vastaan. Haastattelussa Bergholm kysyy, oliko naisen ryyppääminen luottamusmiehen mielestä pahempi asia kuin miehen. Aili vastaa, että oli, mutta epäselväksi jää, miten poliittinen kanta vaikutti tapauksessa. Aili itse joutui kuitenkin altavastajaksi työpaikallaan, koska oli nainen ja sosiaalidemokraatti. Bergholm on väitöskirjassaan kuvannut naisten palkkoihin liittyntä kiistaa sosiaalidemokraattien ja kommunistien välisen epäluottamuksen huipentumana.³³⁷

Isku palleaan, sitten leukaan ja äkkiä karkuun

Vuoden 1949 kiistojen jälkeen tapahtui ”odotushuoneessa” – ilmeisesti Länsisataman huoltorakennuksessa – episodi, jossa joitakin naisia oli käymässä käsiksi Ailiin ja Tyyneen. Aili sanoi tappelulla uhkailleille naisille, että voivat kyllä tulla kimppuun, mutta yksi kerrallaan.

TB: Joo joo, no millasta se painostus sitten oli, että ainakin 49 jälkeen niin jotkut naiset oli käynyt teihin käsiks, Tyynen ja sinuun odotushuoneessa.

A: Niin niil oli tarkotus [nauraa] käydä käsiksi.

TB: Ai oli tarkotus?

A: Oli tarkotus, he eivät mitään sihe yltäneet sen takia että mä sanoin että tulkaa vaan, yks kerrallaan. Se on hyvä. Vaikka kaikki sitte tulette niin yks kerrallaan. Mä nimittäin olin just semmonen, kun pappa sano näin ja näin.

TB: Juu juu, että ne oli niinkun haastamassa riitaa, mutta tappelua siitä ei tullu.

A. Joo, ei tullu tappelua.

Tappelua ei ehtinyt tulla, sillä joku huusi poliisien tulevan ja uhkailleet naiset lähtivät pois. Toisen kerran Tyne joutui yksin ruokalassa ollessaan hyökkäyksen kohteeksi, kun uhkaavasti käyttäytyneet miehet piirittivät hänet ja joku Tyynelle tuntematon nainen tuli ja löi häntä kasvoihin. Ailin kertomuksen mukaan poliisit tulivat paikalle ja veivät lyöjän sekä Tyynen poliisilaitokselle, missä lyöjä syytti Tyneä suunsoitosta. Ruokalan

³³⁷ Bergholm 1997, 310.

työntekijöiltä poliisit kuitenkin kuulivat tapahtumien todellisen kulun ja lyöjä sai sakot.

Haastattelussa Aili korostaa, että oli valmis käyttämään fyysistä väkivaltaa, jos joku ei kunnioittanut hänen koskemattomuuttaan.

TB: Joo, tuota, millasta se sitte, millasia ilmenemismuotoja tällanen poliittinen painostus sitten sai että oliko se tällasta haukkumista vai takapuolelle taputtelua vai oliko se sitte suoraviivasempaa? Ja tekis sitä...

A: Minua ei uskallettu taputtaa takapuolelle.

TB: Joo.

A: Mm. Kun mä olin semmonen, et mä löin heti.

TB: Et jos taputettiin, ni ei taputtanu toista kertaa.

A: Ei toista kertaa. Ja se oli tullut tiedoks jo että minua ei sitten taputella.

Väkivallasta puhutaan haastattelussa humoristiseen sävyyn, mikä kuvastanee sitä, että naisten väkivaltaan suhtaudutaan eri tavoin kuin miesten. Suurin osa Ailin kertomuksista, joissa hän lyö, sijoittuu sataman ulkopuolelle.

Aili kertoo puolustaneensa itseään jo nuorena tyttönä, kun joku oli ajatellut ”että otetaan tuo tyttö tuosta”. Perheen kahvilaan liittyvissä töissä Ailin voimat olivat kasvaneet esimerkiksi limsakoreja nostellessa ja veljen kanssa painiminen oli opettanut ”poikien” otteita. Hän kertoo, että nyrkkeilyä harrastaneet isä ja veli olivat opettaneet häntä puolustautumaan: tiukan paikan tullen piti antaa ensin isku palleaan, sitten leukaan ja juosta äkkiä karkuun.

Ailin tehdessä lumitöitä ennen satamatöihin lähtöään kaikille naisten työntekoa ihmetelleille ohikulkijoille ei riittänyt pelkkä katselu. Kerran työntekijöiden pakatessa työvälineitä varastoon heidän ohitseen kulki mies, joka taputti Aili takapuolelle. Hän suuttui ja löi miestä nyrkillä kasvoihin. Haastattelijan hämmästelyyn Aili toteaa itsestään yksikantaan, että hän ”oli semmoinen”. Tarina jatkuu vielä niin, että nyrkistä saanut mies aikoi käydä käsiksi Ailiin, mutta tämän miespuoliset työtoverit käskivät ahdistelijan poistumaan paikalta äkkiä, ettei itse saa selkäsaunaa.

A: Ja sano et he ei o ikinä nähny tommosta tapausta. Ja noin nopeeta! [Molemmat nauravat.] No siinä se sitte oli. Sit ku me mentii kahville ni eikös nuo ryökäleet ni tarjosivat mulle koko viikon leivoskahvit.

TB nauraa

A: Ne siellä kerto sitte että mitä varten tää nyt tälle rouvalle tuodaan joka päivä se leivoskahvi. Siinähan tietysti oli nauru ja siinä ravintolassa kävi sitten tavattuaan paljon näitä poliisia niin ne katteli tietysti pitkään että onpas muikki... Että tämmöset hullut sattu ennenku satamaan lähti.

Tässä Ailin kertomuksessa voi kiinnittää huomionsa siihen mieheen, joka taputti naista takapuolelle tai niihin miehiin, jotka puolustivat työkaveriaan. Leivoskahvien tarjoaminen kertoo siitä, miten väkivaltaan suhtauduttiin: miehet halusivat palkita ahdistelijaa nyrkillä lyöneen Ailin, joka teollaan otti käyttöön miehiseksi ymmärretyn tavan reagoida loukkaukseen tai uhkaavaan tilanteeseen. Aili ei ”uhriutunut”, vaan puolusti aktiivisesti itseään.

Aili kertoo, kuinka satamassa uusia tulokkaita opetettiin tavoille. Vasta töihin tullut nuorukainen kutsui Ailia ”ämmäksi”, mutta manttelissa ollut mies nuhteli tätä ja pakotti nuoren miehen pyytämään anteeksi Aililta. Aili kertoo, että hänellä oli ”tavattoman monta puolustajaa”, ja arvelee miesten puolustaneen muitakin satamassa työskennelleitä naisia. Esimerkkinä Aili kertoo, että kerran töihin tuli mies, joka rehvasteli muille alkavansa ”vikitellä” Ailia. Toiset miehet olivat sanoneet, ettei tämä tule onnistumaan. He olivat myös vihjanneet, että ”rumaa” käytöstä ei suvaita, vaan silloin ”tulee lähtö”.

Naiset puolustivat aktiivisesti itse itseään, ja tämä esitetään haastattelussa hyvin positiivisessa valossa. Aili kertoo, miten jotkut miehet ”virnuilivat” hänen kaverilleen. Nainen vastasi, että vinoilijat osoittavat vain oman tyhmyytensä vähättelemällä muita:

Hän oli kova tekeen töitä ja tuota kun hän paljon oli meidän kanssa ni sitä yritettiin kanssa virnuilla ni se sano, ei se mitään, se on teidän häpeänne mitä te puhutte, se on kaikki teidän häpeetä. Se on vaan niin, et te olette itse sellasella [henkisesti] alemmalla asteella.³³⁸

Haastatellut miehet ovat korostaneet sitä, että naiset pystyivät hyvinkin pitämään puolensa ”ronskissa” kielenkäytössä. Yksi haastateltava sanoo, että hänen mielestään satamassa ei ollut sukupuolista häirintää tai eriarvoisuutta. Hän kuitenkin tiedostaa oman näkökulmansa: ”Minähän oon mies tietysti.”

Tietysti ehkä satamamiehet käyttää tällaista ronskia kieltä. Nää oli sellaisia naisia, jotka osas siihen suhtautua ja vastas sittenkin joskus melkein samalla tavalla, mutta ei niistä asioista, kyllä siinä tuli itte nolatuks, jos niistä yritti puhua.³³⁹

Sven, joka on seuraavan alaluvun päähenkilö, kertoo omassa haastattelussaan, että ahtaustöitä tehneet naiset olivat riskejä, rotevia ja sanavalmiita ”ihan kivoja tyttöjä”. Sven nauraa, ettei heidän kanssaan sanailussa pärjännyt ja työnteossa he pärjäisivät ”siinä missä miehet”, niin että heikompi mies ”jäi toiseksi”. Sven tuo kuitenkin esiin sen, että koska naisia oli vähän, pystyivät työnjohtajat antamaan heille kevyempiä töitä. Sven arvelee, että hänen tullessaan satamaan 1951 oli naisten määrä jo paljon vähentynyt sodan aikaisesta. Hän toteaa, että jokaiseen työryhmään ei

³³⁸ MV:SMM A200803:5.

³³⁹ MV:SMM A200803:2.

riittänyt naisia, mutta usein oli kuitenkin niin, että omassa työryhmässä oli joku nainen. Rautatievaunujen puhdistus oli Svenin arvion mukaan tärkein naisten työ. Vaunuja oli siivottava, sillä ne palautuivat satamaan yleensä likaisina, esimerkiksi hiilivaunuun saatettiin seuraavaksi lastata esimerkiksi viljaa, sipulia tai perunaa.³⁴⁰

Vaunujen lakaiseminen tai muut arkipäiväiset asiat jäivät Ailin haastattelussa sivummalle, sillä vauhdikkaita tapahtumia ja puheenaiheita riittää. Seuraavassa keskustelukatkelmassa haastattelija kysyy Aililta kertomuksesta, jossa naistyöntekijää verbaalisesti ahdistellut mies joutuikin itse pakenemaan, kun nainen vastasi samalla mitalla:

TB: Tääkin on kuulopuhetta, mutta mä en tiedä ootko kuullut tällasta tarinaa, - - että joku [mies] oli kanssa ruvennu sanomaan että tulepa tänne, kyllä mä sut hoitelen tai jotain muuta niin sitte oliko sanonu vastaan tää nainen että tuuppas tänne poika niin katotaan että millanen sulla on ja sit se poika oliko lähteny hirveesti juoksemaan karkuun.

A: Se on varmaan ollu sieltä toiselta puolelta, siel oli nimittäin yks nainen joka sano kyllä tollai.

TB: Et otti luulot pois heti.

A: Otti luulot pois heti.

Seuraavaksi haastattelija siirtää keskustelun nykyaikaan. Tulkitsen haastattelijan ihailevan Ailia ja muita satamatyössä pärjänneitä naisia, jotka eivät menneet valittamaan kenellekään tai nostaneet syytteitä häirinnästä, vaan puolustivat itse itseään. Aili ei kuitenkaan lähde mukaan nykyajan pohdintoihin, vaan jatkaa muistelua kertomalla tapauksesta, jossa Ailin ja Tyynen perässä kävelleet miehet ilveilivät naisten kustannuksella. Naiset näkivät varjoista, mitä takana oli menossa ja vastasivat terävällä kommentilla.

TB: Tää on mielenkiintosta siinä mieles että tänä päivänä paljon niinkun tämmösestä ahdistelusta ja muusta puhutaan ja on mielenkiintosta mun mielestä se että oliko sitä ahdistelua tai ei ni satamayhteisössä olleet naiset hyvin varhain oppi puolustaan itseänsä, että ei menty poliisille tai työnantajalle tai työnjohtajalle itkemään että nyt minua kiusataan, vaan se piti olla kyky puolustaa itseään...

A: Puolustaa itseään heti. Kerran mä muistan kun me Tyynen kans käveltiin noin vaan siellä vaunujen välissä ja tuota siellä tuli meidän perässä miehiä mutta ei ne huomannut yhtään että me nähtiin, että varjo näkyy sillai, että niil oli yhtä sun toista siellä, temppuja kun ne, niin minä sanoin siitä jotakin niille vaan että tuota, että ei se mitään pojat, temppuilkaa siellä takana mitä vaan kun ette vaan kiinni tule.

TB: Niin (naurahtaa).

³⁴⁰ MV:SMM A200803:7.

A: (nauraen) Niin ne huus sitte, että perhana niil on silmät takanakin.

Ailin humoristinen kerronta vahvistaa kuvaa, jossa hän hallitsi tapahtumia, eikä ollut koskaan neuvoton, peloissaan tai edes ärsyynytynyt ”poikien temppuilusta”. Tämän kertomuksen kärki on piste i:n päällä Ailin omakuvassa. Teräsnaaisella on silmät myös selässä.

Aikakauden loppu

Sodan jälkeen ei ahtaustyöhön otettu enää uusia naistyöntekijöitä. Syyksi Aili kertoo sen, että töiden piti riittää miehille. Naisia palkattiin kyllä erilaisiin kirjanpitolaitteisiin, joita tehtiin myös laiturilla laivan vieressä. Vähitellen toisen maailmansodan jälkeisinä vuosina satamissa otettiin käyttöön trukkeja, joilla voitiin liikutella erityyppisiä lastiyksiköitä ja irtolastia laivan ruumassa.³⁴¹ Helsingin satamalaitos hankki ensimmäiset neljä trukkia vuonna 1948. Niiden määrä kasvoi vuoteen 1970, jolloin Helsingin satamissa pörisi 84 trukkia.³⁴² Työkoneiden kuljettajista tuli uusi satamatyöntekijöiden ”yläluokka”, jolla oli arvostettu ja vakituinen työ.³⁴³ Jostakin syystä Aili ei kuitenkaan pyrkinyt kuskiksi. Ailin mukaan Sompasaassa oli muutama nainen trukinkuljettajina, mutta ei ole selvää, mistä ajasta hän puhuu. Aili sanoo, että ajamisen sijaan sai itse olla trukkina ja traktorina, sillä työkoneita ei aina riittänyt edes junanvaunuja siirtämään. Työntekijöiden oli kammettava vaunut liikkeelle *spaagien* eli rautakankien avulla. Jos lihasvoima ei riittänyt, saatiin vaunut liikkumaan laivan vinssien avulla. Ailin viimeisistä työvuosista ei haastattelussa juuri puhuta. Bergholm ja Teräs ovat osoittaneet, että koneellistuminen ei avannut naisille uusia tilaisuuksia satamatyöhön, vaikka työn kevetessä useammilla naisilla olisi periaatteessa ollut mahdollisuus ryhtyä ahtaajaksi. Naisten määrä ahtaustyössä laski 1950-luvun 11 prosentista seitsemään prosenttiin vuoteen 1975 mennessä.³⁴⁴

Aili jaksoi työskennellä satamassa miltei 40 vuotta ja jäi eläkkeelle 1980-luvun alussa. Hän viihtyi vaikeuksista huolimatta, joten työssä oli pakko olla jotakin hyvää. Ensin Aili vastaa vain lyhyesti, että kiistat eivät jääneet häntä kaivelemaan. Kaikkien tapahtumarikkaiden kertomusten jälkeen Ailin vastaus tuntuu oikeastaan pettymykseltä lukijalle, eikä haastattelijakaan tyydy ensimmäisiin pohdintoihin.

³⁴¹ Esim. Broeze 2002, 9. Teräs 1999, 282.

³⁴² Erävuori 1981, 347–348.

³⁴³ Esim. Teräs 1999, 281–282.

³⁴⁴ Bergholm & Teräs 1999, 119.

TB: Mut oliks siinä semmosta että kun niinkun pärjää miesten kanssa tai oliks siinä semmosta että saa käyttää voimiaan, tuntuks se hyvältä vai mikä siinä oli semmosta?

A: Niin no tietysti se oli kaikki siinä yhdessä ja sitten jos sieltä jos tarvitsi jäädä pois vähäks aikaa niin sieltä sai pyytää lomaa sitten ei tarttenu vartoa niitä muita lomia, sielt sai pyytää lomaa ja sai sit lomaa.

Tutkija joutuu kysymään asiaa uudelleen ja tulee samalla johdatelleeksi haastateltavaa. Bergholm kysyy, tuntuiko hyvältä, että pärjasi miehisessä työympäristössä ja sai käyttää voimia. Aili sanoo, että kaikki asiat vaikuttivat kyllä yhdessä, mutta nostaa tärkeämmäksi asiaksi sen, että satamasta saattoi olla pois helposti. Palkatonta vapaata sai, kun vain ilmoitti asiasta työnantajalle. Hieman yllättävästi Aili myös sanoo, ettei satamatyö yleisesti sopinut naisille. Suurin syy Ailin mukaan oli se, että työtä joutui välillä odottelemaan ja odotusajalla naisten palkka oli huonompi kuin miesten. Aili ei selitä tarkemmin, mutta voisi olettaa, että rahantulon katkeaminen oli hankalampaa naisille: niille työssäkäyville naisille, jotka olivat perheensä ainoita tai pääasiallisia elättäjiä, oli hankalaa, jos ansiot olivat epäsäännölliset. Vaikka esimerkiksi tehdastyössä palkka olisi ollut pienempi, tuli raha säännöllisesti, mikä helpotti talousmenojen suunnittelua.

Kun puhutaan satamatyön sopimattomuudesta naisille, Bergholm tuo keskusteluun lehdistössä esitettyjä ajatuksia satamasta naisille vaarallisena työpaikkana, jossa ”lankeemuksen riski” oli merimiesten seurassa suuri. Aili ohittaa viittaukset seksuaalisuuteen nopeasti. Sen sijaan hän kertoo omasta elämänfilosofiastaan, jonka mukaan kaikki ihmiset on kohdattava syrjimättä.

TB: Joo joo. Hyvin mielenkiintonen juttu, koska toisaalta niinku Kotkassa on puhuttu just sitä ja paljon lehdissä ja tämmösissä vanhoissa teksteissä pohdittu just sitä että satama on niinku naisille vaarallinen työpaikka koska siellä on tämmösiä on merimiehiä, on paljon miehiä että siel on näitä niinku houkutusia ja on niinku lankeemuksen riski ois niinku satamassa suuri.

A: Ei mun käsitykseni mukaan. Ei mulle ainakaan yhtään haitannu mitään. Siis mä puhelin kyllä kaikkien kanssa. Ihan kaikkien kanssa, kuka tuli mun kans puhumaan niin minä puhelin, olipa se sitten minkänäkönen hyvänsä, se oli mulle aivan samantekevä, se ei minuun vaikuttanu yhtään mitään.

Bergholm viittaa mahdollisesti tämänkin tutkimuksen avanneeseen *Finlands Sjöfartstidningin* juttuun, jossa varoitellaan merimiehiä kotkalaisista naislastaajista.³⁴⁵ Aili kiistää seksuaalisten ”houkutusten” olemassaolon

³⁴⁵ Bergholm on viitannut alkuperäiseen *Finlands Sjöfartstidningin* juttuun ja todennut, että myöhemmin samassa lehdessä myös puolustettiin naistyövoiman käyttöä satamatyössä. Bergholm 1996, 137.

eksplisiittisesti ja jatkaa puhumalla tasa-arvon ideaalista, jossa ihminen on kohdattava ulkoisiin seikkoihin tai omiin ennakkoluuloihin takertumatta.

Haastattelun jo päätyttyä Aili on kertonut Bergholmille miehensä siskon ajattelun, että suvun maine tahriintuu, kun Aili aloitti työt satamassa. Nauhurin käynnistyttyä uudelleen Aili arvelee, että hänen kälyllään, kuten monilla muillakin ”on ihmeellinen kuva” satamasta. Kälynsä ajattelua Aili ei sen pidemmälle pohdi, vaan kertoo eräästä lääkärikäynnistään.

Ja tää lääkäri sai kuulla että mä olen satamasta ni se alko puhelemaan kaikenlaisia satamasta, et minkälaista siellä oikein on ja minkälaista, mitenkä siellä käyttäydytään ja puhutaanko siellä sitten rumia ja kaikkee. Niin mä sanoin että kyllähän siellä puhutaan, mutta ei siinä kuitenkaan missä minä olen ni ei puhuta. Et siellä on se vanhempi väki joka sanoi heti että meil on nainen porukassa ni tääl ei puhuta rumia. Et mä olen niistä kyllä säästynyt. Ja eikä niitä minulle ladella. Ja kaikkea se sit kyseli mitä vaan ikinä hän nyt huomasi niin kysy, et ku mä olen nyt ensimmäinen asia, tommonen potilas tuolta satamasta.

Aili päättää kertomuksen jälleen vitsiin. Määrätyn lääkekuurin jälkeen kuume nousi uudelleen, joten Aili palasi lääkärin puheille sanoen, että kova työ vaatii kovat lääkkeet. Sanonnalla Aili viittaa kuvaan satamamiehistä, jossa kova työnteko ja kova juhliminen vuorottelevat. Ailin tapauksessa lääke vain todella tarkoitti antibiootteja. Aili vahvistaa vielä haastattelijalle, että joskus kohtasi ihmisiä, joilla oli monenlaista kysyttävää siitä millaista satamassa oli työskennellä. Hän mainitsee, että kyselijä saattoi sanoa anteeksi pyydellen, että hän on kuin *Jallun* reportteri udellessaan asioita.³⁴⁶ Haastattelukatkelmassa toimittaja edustaa skandaalihakuista tiedonkerääjää, jota kiinnostavat intiimit ja hämmästyttävät seksiä, väkivaltaa ja alkoholia sisältävät kertomukset.³⁴⁷ Sataman ”syntiset” ja ”hämärät” puolet eivät kiinnostaneet ainoastaan uteliaita ulkopuolisia, vaan ne korostuvat myös joidenkin työntekijöiden puheissa, kuten seuraavaksi Kalevin haastattelussa.

Poikamieskulttuuri ja yksinhuoltajuus

Kalevi syntyi 1920-luvun alkupuolella Kotkassa.³⁴⁸ Hänen isänsä oli ollut nuorena merillä, mutta jäi maihin satamatöihin ja perusti perheen, johon syntyi Kalevin lisäksi toinen lapsi. Satama tuli tutuksi Kaleville jo pikkupoikana, kun hän kävi ystäviensä kanssa laivoja katselemassa. Työt

³⁴⁶ Jallu oli 1958 perustettu miehille suunnattu viihdelehti, jonka 1961 julkaistu Tabe Sliorin muistelmät -artikkelisarja nosti kansallisen mittaluokan mediailmiksi. (Saarenmaa 2010, 71–72.)

³⁴⁷ Julkisuuden skandalisoitumisesta 1950-luvulta lähtien ks. Saarenmaa 2010, 87–92.

³⁴⁸ Kalevin haastattelut: KyM: A 1063:6. MV:SMM A200803:12.

satamassa alkoivat huolintaliikkeen juoksupoikana 1937. Kalevi kertoo, että hänen esimiehensä käytti paljon alkoholia ja antoi siksi juoksupojan usein hoitaa tehtäviään. Tekemällä Kalevi oppi ja pääsi etenemään suoraan työnjohtajaksi. Uransa aikana Kalevi työskenteli huolintatyön johtajana, satamatyön johtajana ja toisen maailmansodan jälkeen myös lyhyen aikaa ahtaajana. Kotkan lisäksi Kalevi työskenteli Haminassa, Turussa, Helsingissä ja Hangossa. Olen haastatellut Kalevia kaksi kertaa, ja käsitykseni hänestä muuttui merkittävästi toisella haastattelukerralla.

Haastattelin Kalevia ensimmäisen kerran pro gradu -tutkimustani varten syksyllä 1998. Kairoa käsitelleessä haastattelussa Kalevi kertoi ravintoloissa käymisestä, kaveriporukalle tapahtuneista sattumuksista ja tyttöjen saattamisesta kotiin ravintolaillan jälkeen. Haastattelun alussa Kalevi kertoo varhaisimmista muistoistaan, jotka koskivat Kairoa 1930-luvun jälkipuoliskolla.³⁴⁹ Olin vasta ehtinyt kysyä hyvin yleisen kysymyksen paikan luonteesta, kun Kalevi ryhtyi puhumaan prostituoiduista.

Siinä ennen sotii täällä oli semmoset kolme, neljäkymment tyttölasta, jotka kävi kerran kuussa, kaupungin toinen lääkäri Neittamo, niin niil oli vihko, että hyö muka terveitä. Ja ne pyörivät sitte Kairossa ja sit Seurahuoneen alakerta ni se oli Mutaponni - -

Kalevin mainitsema vihko tarkoittaa prostituoidun tarkastuskirjaa, johon lääkäri merkitsi tietoja naisen terveydentilasta. Tarkastuskirja oli jäänne niin kutsutusta ohjesääntöisestä prostituutiosta, jossa valtio organisoi pakolliset tarkastukset ja siten hyväksyi prostituution.³⁵⁰ Kalevi kertoo vähän Kairon sisustuksesta ja siellä soittaneista muusikoista, mutta palaa sitten Mutaponniin ja kertoo, miten kaksi uutta tyttöä, kaksi uutta ”yrittäjää”, varasti merimiehiltä rahaa. Vakituiset laivatytöt ja Mutakuopan orkesterissa soittanut rikosetsivä ottivat varkaat kiinni, ja kertomuksen mukaan merimiehet saivat osan rahoistaan takaisin.

Kalevi kuvailee, että 1938–1939 ennen sodan alkamista työtilanne kaupungissa oli hyvä, joten aiempaa useammalla oli varaa käydä tanssimassa ravintolassa. Kalevi kertoo nuorista naisista, jotka väittivät olevansa konttoristeja, vaikka hiuksiin ja ihoon pinttynyt sellun haju tai korvaan jäänyt sahanpuru paljasti työpaikan.

- - ravintolas ku kävi niinku meikäläisetkii ni se, tytöt oli niin hienostoo ollaksee, mutta sen näki... ketkä oli selluloosatehtaal töissä. Ni sit jos tanssitti niitä ja muuta ni vaikka ne oli kuin pessy ni se selluloosatehtaan haju oli. Ja sitte taas ketä oli sahalla töissä, höylällä, no aina sielt, korvannipukas oli sahajauhoo. Että vaikka ne kehu että hyö, kuka mitäkii konttoristii. Mulleki sattu yks tyttö, se kehu että juu, hän on konttoris. Mie sanoin että niihä sie olet, mut

³⁴⁹ Tuolloin Kairo sijaitsi Kirkkokadulla, ei vielä nykyisellä paikallaan Satamakadulla.

³⁵⁰ Tarkastuskirjasta, ks. Häkkinen 1995, 166–168.

että ku ne siivoaa niin huonost sit konttorii, ku siel on, sahajauhohot pölyjää. Että ku sul on korvis sahajauhoo. Kuule, se läks koko ravintolast, ei se sietänny.

Kalevin haastattelussa naiset tulevat esiin hyvin negatiivisessa valossa: he ovat valehtelijoita, halveksittavia prostituoituja tai hyökkäviä nalkuttajia. Hän kertoo haminalaisen ravintola Kompassin perimmäistä osaa kutsutun lihakaupaksi, koska ”vakituiset tytöt”, siis laivoissa usein käyneet naiset, istuivat siellä. Hän kertoo kahdesta eri kerrasta, kun lähti kaverinsa kanssa saattamaan tyttöjä kotiin ja joutui keskellä yötä kävelemään kotiin Metsolasta ja Karhulasta. Tarinoissa nimenomaan tytöt ”houkuttelevat” pojat saatille. Kalevi kertoo myös, miten kävi Helsingissä ravintoloissa vuonna 1943, kun oli koulutettavana Suomenlinnassa. Kalevi ja hänen ”humoristimies” kaverinsa veivät usein ravintolaan mukanaan ulkopuolella odotelleita naisia, jotka etsivät sopivia miespuolisia seuralaisia päästäkseen sisään.³⁵¹

Kalevin kertomuksen perusteella voi päätellä, että tuntemattomien miesten mukana ravintolaan päässeet naiset maksoivat yleensä miehille ensimmäiset juomat, mutta Kalevin kaverilla oli tapana napata myös vaihtorahat omaan taskuunsa. Kun eräs nainen sitten tuli valittamaan edellisiltana viedyistä rahoistaan miesten uusille tuttaville, puolustelivat nämä naiset Kalevin kaveria sanoen, että valittava nainen on komeasti puettu ja kehuu rahoillaan, mutta ”ei raati ryypätä” ja siksi rahat vietiin oikealta henkilöltä. Kalevin mielestä hänen kaverinsa naiselta viemä summa oli iso, mutta hän ei millään tavalla muuten osoita, että rahan ottaminen olisi ollut hänen mielestään väärin.

Haastattelin Kalevia Kotkan kaupunginkirjaston kotiseutuhuoneessa, jota käytin silloin, kun haastateltava ei halunnut tai voinut tehdä haastattelua kotonaan tai työpaikallaan. En kokenut tilannetta vaikeaksi tai itseäni millään tavalla uhatuksi, mutta tulkitsin monet Kalevin jutut rehvasteluksi ja naisten vähättelyksi. Eniten kosketti Kalevin tapa ohittaa oma avioliittonsa ja kritisoida vaimoiaan. Hän kertoo, että kävi ravintoloissa paljon vähemmän sodan jälkeen, koska ”tuli sodan ajan mentyy naimisii”. Ainoa mitä Kalevi kertoo vaimostaan, on että vaimo valitti kun mies haisi ”taas” viinalle töistä tultua. Kalevi kertoo pyytäneensä ”emäntää” laskemaan ne päivät viikossa, jolloin hän ei haissut viinalle. Kalevi puolustautuu sillä, että työnjohtajien ”sosiaalinen etu” oli, että sai ruokailla laivassa päällystön kanssa. Aterian yhteydessä nautittiin myös päällystön verovapaita alkoholiostoksia. Haastattelun lopussa Kalevi vielä kertoo Haminan ravintoloista, ja siitä miten jotkut miehet soittivat työpäivän päättyessä kotiinsa kertoen käyvänsä ensin Messissä ja sitten tarkastavansa vielä Kompassin. Nauraen Kalevi

³⁵¹ Alkon linjaus muuttui vuonna 1969, kun se ohjeisti Suomen Hotelli- ja Ravintolaliitolle lähetetyssä kirjeessä, että ilman miesseuraa tavattu nainen ei enää laske ravintolan tasoa. Sillanpää 2002, 123.

sanoo ilmeisesti vaimoihin viitaten, etteihän monikaan tiennyt, että ne olivat ravintoloita. Minusta taas tuntuu aika epätodennäköiseltä, etteivätkö vaimot olisi tienneet, missä miehet iltansa viettivät.

Kalevin haastattelua voi tulkita Tapio Bergholmin satamatyöntekijöihin yhdistämän poikamieskulttuurin käsitteen pohjalta. Bergholmin mukaan satamien ”kovaan miehisyyteen” kuuluivat arvaamaton käyttäytyminen, raskas ryyppääminen, väkivalta, salakuljetus ja lastista varastaminen. Koska ahtaajan tulot ja työajat olivat epäsäännöllisiä, oli aviopuolison Bergholmin mukaan mahdotonta valvoa siippansa rahankäyttöä. Ennen ympärivuotisen meriliikenteen alkamista siirtyivät monet työntekijät liikenteen seisahtumisen ajaksi työskentelemään Hankoon tai Turkuun. Pohjois-Suomessa osa työntekijöistä eli niin kutsutussa jätkänkierrossa, jossa tehtiin erilaisia maa- ja metsätalouden tai teollisuuden töitä vuodenaikojen vaihtelun mukaan. Näihin tietoihin nojaten Bergholm määrittelee satamatyöstä ansionsa hankkineiden elämäntapaa poikamieskulttuuriksi, vaikka useat työntekijöistä olivatkin naimisissa.³⁵² Sukupuolen performatiivisuuden näkökulmasta ”kova miehisuus” on hankala käsite, koska se näyttää universalisoivan yhden ulottuvuuden mieheyden rakentamisen prosessissa.

Bergholm on pitänyt toisella paikkakunnalla työskentelemistä erityisen yleisenä Pohjois-Suomessa. Ennen toista maailmansotaa satamien työvoimassa ”erityisesti pohjoisessa oli mukana merkittävä määrä kulkureita, joilla ei oikeastaan ollut kotia”. Pohjois-Suomea koskeva tieto on viitteen mukaan kerätty kahdesta ammattiyhdistyksen pöytäkirjasta ja yhdestä sanomalehtiartikkelista.³⁵³ Paikasta toiseen siirtyvien miesten elämä on kuitenkin voinut olla vaikea hahmottaa heitä sivusta seuranneille. Metsä- ja uittotyöhön liittyvää jätkäperinnettä tutkinut Jyrki Pöysä on arvellut, että muistitiedon ja folkloren pohjalta kulkumiesten irrallisuus saattaa helposti korostua liikaa. Hänen mukaansa monilla poikamies-kulkijoillakin oli siteitä maataloihin kausityöntekijyyden tai sukulaisuuden pohjalta.³⁵⁴

Myös Kalevin toisesta, vuonna 2001 tehdystä, haastattelusta löytyy kohtia, jotka on helppo yhdistää poikamieskulttuurin ideaan. Yksi vahvoista poikamieskulttuurin perusedellytyksistä on Bergholmin mukaan työvoiman liikkuminen satamasta toiseen, jolloin naimisissa olleille miehillekin tuli mahdollisuuksia elää ilman kotipiirin kontrollia. Kontrollin puute ”antoi miehille mahdollisuuden käyttää osan palkastaan (ja laittomasti hankituista tuloista) perheen talouden ulkopuolella ja antoi vapautta myös seksuaalikäyttäytymisessä”.³⁵⁵ Perheen kontrollia korostamalla Bergholm tulee toistaneeksi ja vahvistaneeksi käsitystä, jonka mukaan miehiltä puuttui itsekontrolli.

³⁵² Bergholm 1997, 36.

³⁵³ Bergholm 1996b, 39–40.

³⁵⁴ Pöysä 1997, 64–65.

³⁵⁵ Bergholm 1996b, 39.

Seuraavassa Kalevi kertoo, miten sujui kotkalaisten satamamiesten matka Hankoon talvella.³⁵⁶ Kuljetusta varten oli vuokrattu kokonainen junanvaunu.

- - Kotkast lähti satamamiehiä yks vaunulasti ja no senhän tietää että minkälaiat meininkii se oli. Ni Riihimäel ne oli lyöneet vaunun ovet lukkoo [naurahtaa], ettei ne päässy mihkää ja sit ku ne tuli Hankoon ni eihän siel, oli poliisit ne näkivät että mitäs sakkii tulee. Ni jotka ei pystyn itte kävelee, ni VR:llä oli kelkka, jolla matkatavaroit talvel, ni humalaiset kelkkaa, toiset vetivätte - -

Jotkut miehistä eivät humalaltaan pystyneet enää kävelemään, vaan työkaverit joutuivat kelkalla vetämään heidät majoituspaikkaan. Kalevi itse oli työnjohtaja, eikä hän kerro haastattelussa olleensa itse mukana tuossa junanvaunussa, mutta kertoo kyllä toisessa yhteydessä matkustaneensa Haminan ja Hangon väliä kahdestaan toisen työnjohtajan kanssa. Sitaatin sanamuodot antavat enemmänkin aihetta epäillä, että kertomus on kuultu ja moneen kertaan kerrottu työpaikalla. Kalevilla on työväenluokkainen tausta, ja hän teki välillä itsekin ahtaajan töitä, mutta suurimman osan urastaan hän on tehnyt ”työnantajan puolella” työnjohtajana. Haastattelussa hän luo esimiehenä toimimisesta varsin negatiivisen kuvan puhuen esimerkiksi ammattitaidottomista työntekijöistä, jotka eivät uskoneet hänen neuvojaan.

Kalevin kertomus junamatkasta rinnastuu Hangon sataman historiassa siteerattuun paikallisen sanomalehden uutiseen helmikuulta 1932. Lehti raportoi yli 200 kotkalaisen satamatyömiehen tulosta kaupunkiin. Junassa oli tapeltu ja joitakin junan ikkunoita oli rikottu. Huhuttiin puukkotappeluista, koska joillakin junasta tulleilla miehillä oli veriset vaatteet. Vastaanottokomiteana oli poliisiopartio, joka vei muutamia miehiä suoraan poliisiasemalle. Tutkijoiden tekstissä kuva muualta talvitöihin tulleista satamamiehistä on kuitenkin aivan toinen. Ilmeisesti muistitietoaineiston perusteella kirjoittavat toteavat, että yleisen käsityksen mukaan kotkalaiset olivat taitavia ammattimiehiä. Monet tulivat hankolaisten kanssa hyviksi tuttaviksi, kun asuivat useina talvina samoissa alivuokralaisasunnoissa. Hangon historian kirjoittajien mukaan suurin osa muualta – Kotkan lisäksi ainakin Porista ja Haminasta – tulleista työntekijöistä oli ”kunnollista väkeä”. He, jotka halusivat juoda ja juhlaa enemmän, hakeutuivat asumaan tiettyihin paikkoihin, esimerkiksi niin kutsuttuun Löfströmin huvilaan.³⁵⁷

Kalevikin erottaa selkeästi toisistaan työntekijät ja satamassa aikaa viettäneen ”juoppojengin” tai ”pulijengin”. Hänen mukaansa ryppyporukkaan kuuluneet pitivät silmällä töiden edistymistä ja pyrkivät hakemaan työntekijöille palkkioksi tarkoitetun lastipullon itselleen. Lastipullosta Kaleville tulee mieleen norjalainen laiva, jossa jokainen mies

³⁵⁶ Kalevi kertoo käyneensä Hangossa useampana vuonna, mutta ei ajoita tätä kertomusta millään tavalla. Kotkan satama oli suljettuna jääesteiden takia viimeisen kerran 1956. Ks. Saarinen 2008, 201.

³⁵⁷ Ekström Söderlund & Wall 2001, 411–415.

sai pullon viinaa lahjaksi, kun työ oli saatu valmiiksi. Käytäntö jatkui toista vuotta, kunnes tullissa saatiin vihiä asiasta ja lahjat loppuivat. Kalevi esittää asian niin, että menetyksestä syytettiin joitakin työntekijöitä, jotka olivat torilla kehuskelleet saamillaan pulloilla. Kalevi laajentaa pohdiskelua yksittäisestä tapahtumasta työntekijöiden arvioimiseen yleensä:

Ja yleensähan se on mones kohtaa ni eihän työ miestä pilaa, mies pilaa sen työn itte. Niinku meil oli sanotatapa, että työ voiaa tehdä kolmel laadul. Tehää niinku käsketään, tehää niinku joutusast käy ja sit tehää hyvin. Ja siinä hyvän ja joutusan työn välil siin on se ero.

Muistelupuheessa ruumassa käytetyt trukit ja niiden sähkökaapelit, lahjapullot ja miesten keskinäinen kommuninkointi keriytyvät kannanotoksi, jossa arvioidaan erilaisia tapoja tehdä työtä. Kalevin mukaan miehet saivat syyttää itse itseään viinalahjojen loppumisesta ja hän laajentaa kritiikkiään koskemaan työntekijöiden osaamista ja työpanosta. Kalevi ei arvosta niitä, jotka tekevät työt juuri niin kuin käsketään tai mahdollisimman nopeasti, vaan hänen mielestään työt on tehtävä hyvin. Monikerroksisen haastattelukohdan ydin näyttäisi olevan työntekijöiden välisissä eroissa. Niistä sekä työnantajan ja työntekijöiden välisistä ristiriidoista Kalevi kertoo välillisesti myös ottaessaan kantaa huolintaliikkeen joulurahojen jakamiseen sekä tavallisen työntekijän asemaan. Joulun alla maksetuista palkanlisistä päätettiin "pärstäkertoimen mukaan", ja Kalevi näkee palkanlisien aiheuttaneen työntekijöiden sekä työnjohtajien välille kyräilyä ja epäluottamusta. Tavallisen työntekijän asemasta Kalevi kertoo esimerkin ahtaaja Jallun eläkkeellelähtökahveista 1950-luvulla. Kun Jallulta kysyttiin, oliko hän saanut työstään kiitosta, oli hän vastannut, että kyllä kerran. Kun Jallu työnjohtajan toiveesta haki tämän "kopille" unohtamat silmälasit, kiitti työnjohtaja Jallua. Sarkastisen kertomuksen tarkoituksena näyttää olevan sen osoittaminen, miten vähän yksittäinen työntekijä merkitsi työnantajalle.

Työntekijöiden keskinäisiä kiistoja Kalevi löytää myös lautoja lastanneiden naisten keskuudesta. Näin "akkojen" työryhmät kilpailivat keskenään:

Kun se oli laiva jaettu keskelt kahtii ni niilhän tuli kilpa aina, että kumpa. Ja sit ku sanottii että päienparsijaks, ku piti saaha ihan jemptii no sit sinne viimisee, että sinne ei saannu jäähä pitkää välii piti olla että se oli päänparsija ni sitte ku niit lyhkäsi lautoi ei oikee ollu niin paljoo, akat meni varastaa toiselt puolelt. Siel kiroisivat, kerrankii ni yks ku se huitas laualla ni sit sattu tänne näin olkapähän se lauta ni se oli kaks, kolme päivää pois töistä. Sitte ne sano, et tullaaks viel meil varkaisii.

Tämä Kalevin kertomus muistuttaa Toivo Pekkasen kuvausta naisten työskentelystä romaanissa Toverukset. Pekkasen tekstissä lankkuja lastaavat naiset "pärpättivät" jatkuvasti ja "antoivat suunsa syytää sanoja, jotka saivat

rivosuisimmankin miehen punastumaan”.³⁵⁸ Armi Oinonen on todennut Pekkasen kuvauksesta, että se avaa yhden näkökulman satamatyöläisten todellisuuteen. Oinonen pitää näkökulmaa miehisenä ja tulkitsee sen esittävän naiset yhtäältä sääliäviksi, miesten alistamiksi raatajiksi ja toisaalta rääväsuiseksi kanalaumaksi.³⁵⁹

Kaikenkattavan ja yhtenäisen kokonaiskuvan antaminen satamasta tuntuu olevan Kaleville vaikeaa. Miltei samaan hengenvetoon hän kertoo sataman olleen "poiskaatopaikka", mutta työntekijöiden pitäneen omaa työtään tärkeänä. Kaatopaikkavertaus liittyy siihen, että Kalevin mukaan satamassa oli töissä esimerkiksi "virkansa juonut" palomestari ja entinen lääkäri, joka oli muuttanut toiselta paikkakunnalta. Oman työn arvostaminen taas liittyy ammattitaidon arvostamiseen. Erityisesti 200-kiloisten selluloosapaalien "pyörittäminen" oli ammattitaitoa vaativa työ, jonka osaajat olivat ylpeitä taidoistaan.

Ristivalossa

Kalevin toinen haastattelu tehtiin hänen kotonaan. Olohuoneeseen tultua huomasi ikkunalaudalla mustavalkoisen kuvan, jonka arvelin esittävän Kalevin vaimoa. Mietin hetken, missä vaimo mahtoi olla, koska kokemukseni mukaan useimmiten vanhempia miehiä kotona haastateltaessa taustalla keittiössä askaroi vaimo, ja haastattelun jälkeen tai sen lomassa juotiin kahvit ja syötiin pullaa. Nyt keittiö oli kuitenkin tyhjä. Haastattelun kuluessa kysyin, oliko miehillä tapana osallistua kotitöiden tekemiseen. Kysymykseni jäi kesken, enkä ehdi tarkentaa ajankohtaa, josta olen kiinnostunut, sillä Kalevi vastaa tehneensä kaikki kotityöt sen jälkeen, kun hänen vaimonsa oli sairastunut vakavasti 1960-luvun alussa ja joutunut olemaan sairaalassa pitkiä aikoja.

TN: No mitä sitte kotityöt, tekikö miehet silloin...

K: Teki, no minul olikii kotityötä ku minul vaimo sairasti. Mie olin 40-vuotias kun vaimo sairastu ni sit joutu tekee kaikki kotityöt. [Puhuu vaimon sairaudesta.]

TN: Mites tota yleensä sitten miehet?

K: Kyllä, kyllä ne teki kotitöitä. Niinkun nytte tääl omakotialueella kun oli noit perunanviljelyksii ja kaikkee muuta tollasta ni kyl ne sit siel oli askareis mukana.

Vaimon sairaus oli Kaleville selvästi monella tavalla vaikea asia, josta hän kuitenkin puhui avoimesti haastattelussa. Muutama päivä haastattelun

³⁵⁸ Pekkanen 1948, 173.

³⁵⁹ Oinonen 1996, 7.

jälkeen Kalevi soitti ja pyysi minua poistamaan sen kohdan haastattelusta, jossa hän oli yksityiskohtaisemmin puhunut vaimonsa sairaudesta ja siihen liittyneistä ongelmista. Lupasin jättää kohdan litteroimatta.

Kalevin elämäntilanteen kokonaisuuden ymmärtäminen sai minut tulkitsemaan haastatteluja uudella tavalla. Nyt ajattelen, että Kalevi vältteli puhumasta vaimostaan, koska tämän sairauteen liittyi monenlaisia ristiriitaisia tunteita, jotka mahdollisesti heijastuivat myös hänen asenteisiinsa ylipäättään naisia kohtaan. Haastattelujen tulkinta sai uudenlaisen kontekstin, jossa osasin ottaa paremmin huomioon myös oman osuuteni haastattelun kulkuun. Esimerkiksi lautoja lastanneista naisista en kysynyt yhtään tarkentavaa kysymystä, joten jää arvoitukseksi, olisiko Kalevi kertonut heistä myös jotakin positiivista.

Toisessa haastattelussakin Kalevi kyllä mainitsee laivatyöt ja lääkäri Neittamon, mutta jo haastattelun aiheen takia käsiteltävät aiheet ovat erilaisia. Kalevi kertoo yksityiskohtaisesti satamatöistä: työtavoista, työn oppimisesta, ruoka- ja kahvitaukojen järjestelyistä, työtapaturmista, sattumuksista ja työntekijöiden huumorista. Hän kuvailee nuoruutensa Kotkaa ja sitä miten lähes kaikki Kotkansaaren rannat olivat satamaa, kun teollisuuslaitoksilla oli omat laiturinsa raaka-aineiden tuontia tai valmiiden tuotteiden lastaamista varten.

Kalevin elämäntarinaa mahtuvat rinnakkain sataman poikamieskulttuurin elementit ja vastuullinen yksinhuoltajaisän elämä. Tätä kuvaa esimerkiksi Kalevin suhde kiroiluun. Hänen mielestään kiroilu oli luonnollista satamassa, se ”kuului työrytmiin”. Sataman ulkopuolella vallitsivat kuitenkin erilaiset säännöt, ja Kalevi kertoo humoristisen tarinan avulla, miten opetti naapurin pikkutyölle, ettei saa kiroilla.

Bergholmin poikamieskulttuuri-pohdinnoissa vaimon tarve tarkkailla ja kontrolloida miehensä tekemisiä tulee esiin itsestäänselvänä ja kyseenalaistamattomana. Voidaan kuitenkin kysyä, kuinka montaa aviomiestä ei tarvinnut tarkkailla tai kontrolloida, koska he olivat vastuullisia, eikä heillä ollut ongelmia rahankäytön tai alkoholin kanssa. Ja vaikka nämä miehet olisivat olleet vähemmistö – vaikka kuinka pieni vähemmistö – eikö ole väärin niputtaa heidät samaan joukkoon perheestään piittaamattomien miesten kanssa? Stigmatsoiko mahdollinen alkoholiongelma, esimerkiksi satunnaiset ryypypyputket, miehen niin että hän ei voinut samalla olla vastuullinen perheen elättäjä? Eikö väkivaltaiselle ja tylylle kovalle maskuliinisuudelle ollut mitään vastavoimaa?

Poikamieskulttuurista kirjoittaessaan Bergholm nojautuu paljon anglo-amerikkalaisiin merihistorian tutkimuksiin, eikä kaikissa kohdissa erittele sitä, miten hänen keräämänsä muistitieto ja ulkomaiset satamatutkimukset argumentaation rakentamisessa ovat suhteutuneet toisiinsa. Kirjoittaessaan vaimojen rajatuista mahdollisuuksista miestensä rahankäytön kontrolloimiseen Bergholm viittaa vain ulkomaiseen lähteeseen.³⁶⁰ Sekä

³⁶⁰ Bergholm 1996b, 38–39.

merihistorian että maskuliinisuuden tutkimus on hyvin anglo-amerikkalaista, eivätkä tutkimusten luomat mallit tai johtopäätökset ole aina suoraan sovellettavissa Suomeen.³⁶¹ Naisten työskentelyn yleisyys Suomen satamissa on piirre, joka itsessään nostaa esiin kysymyksen paikallisten olosuhteiden ja asenteiden merkityksestä.

Tässä tutkimuksessa käytetyn aineiston perusteella vaimot pystyivät ja jotkut joutuivatkin miestensä tuloja valvomaan. Kotkassa monet satamassa työskennelleet naiset olivat myös naimisissa ahtaajan kanssa. Naiset työskentelivät usein omissa työryhmissään, mutta heillä oli silti mahdollisuus kontrolloida miesten tekemisiä ja palkkatuloja. Pienessä kaupungissa ihmiset oppi tuntemaan ja koska töihin tultiin usein naapureiden ja tuttujen vinkistä, oli työntekijöiden välillä monenlaisia sosiaalisia verkostoja.³⁶² Toisaalta naapureiden ja tuttavien verkostot mahdollistivat sen, että myös kotona olleet naiset saattoivat saada tietoja miesten tekemisistä. Helsingin kokoisessa kaupungissa tilanne oli toinen, mutta Svenin mukaan osa vaimoista haki miehen palkan perjantaisin.

TN: Mites se ahtaajien palkanmaksutilaisuus, miten...

S: No ahtaaja kyllä haki tuolta, sitten määrättyinä päivinä, siellähän maksettiin kerran viikossa palkka niin tota perjantaipäivänä niin sen ne kyllä haki toimistossa, joka niitä lappuja vastaan sitten makso ja kellä ei ollu lappua ni silloin se haki se joka oli luottoa antanut niin se haki ne palkat että se oli kyllä aikamoista. Ja joidenkin kohdalla niin vaimot haki palkan. Sehän oli tämmöstä vähän juoppoväkeä niin kyllä kai siel oli tehty sitten sopimus, että vaimo hakee ne.

TN: Lappu annetaan parempaan säilöön.

S: Joo, sit ei tuota pääse, joo, se oli kyllä. Paljo nähty tämmösiä. Ja jos ei vaimolla ollu ihan lappua niin se odotti siellä palkanmaksutoimiston ulkopuolella ja sitte kun ukko tuli niin sit kävi kurkusta kiinni ja sai.³⁶³

Ensilukemalla sitaatti antaa karun kuvan avioliitoista, joissa vaimon oli haettava talousrahat mieheltä väkisin. Jos palkan noutamisesta oli tehty Svenin arvelun mukaan sopimus, voi sen kuitenkin nähdä kertovan myös alkoholiongelmisten miesten vastuullisuudesta: mies antoi vaimon hoitaa raha-asiat, jotta oman alkoholiongelman negatiiviset vaikutukset perheen pärjäämiseen saatiin vähenemään.

Bergholmin väitös käsittelee 1940-luvun jälkipuoliskon ammattiyhdistystoimintaa. Hän huomauttaa, että on vaikea päätellä, oliko satamien ”kova maskuliinisuus” tulosta sodassa koetusta vai onko se liikennesektorin eetosta.³⁶⁴ Jos asenteiden kovuus johtui mahdollisesti tai

³⁶¹ Ks. esm. Ahlbäck 2010, 26.

³⁶² Oinonen 1996.

³⁶³ MV:SMM A200803:7.

³⁶⁴ Bergholm 1997, 30–37, 415.

osittain sodan traumaista, pitäisi tarkastella sitä, oliko ”kovuus” sodan jälkeisinä vuosina jotakin yleisempää, ei tyypillistä vain liikenteen alojen ammattiyhdistysliikkeen jäsenille. Mikä on se ”kovuuden” taso, johon satamatyöntekijöiden maskuliinisuutta verrataan? Toisen maailmansodan jälkeisinä vuosina ainakin Helsingissä rikollisuus yleistyi siinä määrin, että aikaa on kutsuttu jopa rikollisuuden kukoistuskaudeksi.³⁶⁵ Kulttuurin ja arkipäivän kokemuksen tasolla sota-aika ja sodan jälkeiset vuodet eivät eroa toisistaan niin paljon kuin voisi ajatella. Sotatoimet rintamalla loppuvat rauhan tultua, mutta kotirintamalla sodan seuraukset jatkuvat ja kumuloituvat.³⁶⁶

Sodan aikana jatkuvasti läsnä oleva kuoleman riski sai osan ihmisistä elämään kuin viimeistä päivää, mikä muutti seksuaalikulttuuria Suomessa merkittävästi. Rintamalla miehet viettivät pitkiä aikoja näkemättä naisia, mikä johti jatkuvaan ja rujoon puheeseen seksistä ja seksuaalisuudesta. Seksuaalimoraali muuttui ja asenteista tuli sallivampia. Tietynlainen asenteiden kovuus näkyi esimerkiksi siinä, että sodan aikana yleistyneiden raiskausten määrä väheni sotaa edeltävälle tasolle vasta 1950-luvun alkuun mennessä. Elintarvike- ja kulutustavarahyödykkeiden pula sai monet naiset ryhtymään vaihtokauppaan, jossa tavarasta maksettiin seksillä. Rintamalla vietetyt vuodet kasvattivat miesten yhteenkuuluvuuden tunnetta, ja traumaattisia muistoja oli vaikeaa tai mahdotonta käsitellä niiden kanssa, jotka eivät olleet kokeneet sotaa eturintamassa.³⁶⁷ Esimerkiksi Kotkan poliisimestari arvioi 1950-luvun puolivälissä, että sodan jälkeiset vuodet olivat olleet poikkeuksellisen levottomia ja myös salakuljetusta harjoitettiin silloin paljon.³⁶⁸ Helsingissä vuosien 1946–1947 rikollisuuspiikki tasaantui vuosikymmenen loppuun mennessä.³⁶⁹ Jos ajatellaan poikamieskulttuurin olleen satamatyöntekijöiden eetosta, voidaan kysyä missä määrin se toisen maailmansodan jälkeisinä vuosina oli miesten reagointia sotatraumoihin.

Bergholm itsekin huomauttaa, että työväenliikkeen aktivistit korostivat myöhempinä vuosina muistellessaan nostalgisesti 1930-luvun nuoruuden intoaan, uhrautumishalua ja valmiuttaan koviin yhteenottoihin.³⁷⁰ Käyttämäni haastatteluaineisto käsittelee paljolti aikaa 1950-luvun alusta eteenpäin, mutta tuon sieltä tähän liittyviä kertomuksia vertailtavaksi. Yksi haastatelluista ahtaajista on kertonut, että alkoholiin liittyviä kertomuksia liioiteltiin toisinaan varsinkin jos kuulijalla ei ollut paljon tietoa sataman arjesta.³⁷¹ Omaa mielipidettä saatettiin tehostaa vetoamalla

³⁶⁵ Pulma 2000, 243.

³⁶⁶ Loipponen 2006, 333.

³⁶⁷ Näre 2008; Pesola 1996, 113–114.

³⁶⁸ Lahtinen 1956, 19.

³⁶⁹ Pulma 2000, 118–119.

³⁷⁰ Bergholm 1996b, 35.

³⁷¹ SMM: A200803:6.

satamatyöntekijöiden kovaan maineeseen.³⁷² Ryyppyjutut tai väkivaltaisen maineen hyväksikäytön voi tietenkin nähdä osana poikamieskulttuuria. Silti on eroa siinä, mitä puhuttiin ja mitä tehtiin. Emme voi koskaan saada täysin tarkkaa kuvaa siitä, miten paljon satamassa oikeasti alkoholia käytettiin tai miten väkivaltaisia siellä työtään tehneet olivat. Sen sijaan voidaan todeta, että alkoholinkäyttö ja väkivallan uhka ovat olleet kertojille ja tutkijoille tärkeitä asioita, joihin on kiinnitetty huomiota. Tämä on hyvä esimerkki siitä, miten muistitieto kertoo vähemmän historiallisista tapahtumista, mutta sitäkin enemmän tapahtumien merkityksestä muistelijoille.³⁷³

Esimerkiksi Kalevin kertomus Hangon-matkasta ja humalaisten vetämisestä kelkalla voi palvella monenlaisia retorisia päämääriä. Sen tarkoituksena saattaa olla kuulijan hätkähdyttäminen, humalaisten vastuuttomuuden ja sitä kautta oman kunnollisuuden korostaminen tai ”suomalaiseen viinapähkään” liittyvän alkoholikeskustelun myötäileminen. Usein tutkija löytää aineistosta sitä, mitä hän on sieltä lähtenyt etsimään: esimerkiksi kelkkakertomuksessa tulkitsijan huomio kiinnittyy helpommin kelkassa vedettäviin humalaisiin kuin niihin miehiin, jotka ovat selviä ja huolehtivat työkavereistaan. Jos tutkijan lähtökohtana olisi vaikkapa ahtaajien urheiluharrastusten kartoittaminen, saattaisi heistä rakentua toisenlainen kuva. Kalevin mukaan urheilusta tuli toisen maailmansodan vuosien jälkeen satamassa tärkeää: lentopalloa, hiihdossa, ”potkupallossa”, pilkkimisessä ja uinnissa järjestettiin kilpailuja. Myös penkkiurheilu oli ajanvietteenä tärkeä. Kalevi jopa väittää, että töissä ei ollut muita puheenaiheita kuin urheilu. *Ahtaajien saari* -elokuvassa esiintyvä ahtaaja muistelee, että satamatyöntekijöiden joukkueen voitettua KOP:n pankkivirkailijoiden joukkueen shakkiturnauksessa, olivat työntekijät ylpeitä itsestään.³⁷⁴

Kalevin haastattelut ovat osoitus siitä, että kaksi aivan erilaista tapaa olla olemassa voi mahtua yhden ihmisen elämään. Erityisesti elämäntilanteen muuttuminen voi saada ihmisen muuttumaan. Rinnakkaisena esimerkkinä tuon vielä esiin, että Hanna Snellman on osoittanut monen pohjoisen savotoilla työskennelleen lentojätkän haaveena olleen oman maatilan hankkiminen. Määrätietoisen säästämisen tuloksena unelma toteutuikin monille, jotka jälkikäteen ovat muistelleet nuoruuden savottavuosia nostalgisesti.³⁷⁵ Menneisyyden muistojen avulla työstetään omaa suhdetta muuttuvaan toimintaympäristöön ja kulttuuriin.

³⁷² SMM: A200803:2.

³⁷³ Vrt. Portelli 2008, 36.

³⁷⁴ Kava YV-5037.

³⁷⁵ Snellman 1996, 216.

Tie jätkästä johtajaksi

Toukokuussa 1951 parikymppinen Sven³⁷⁶ oli kyllästynyt työhönsä. Kultasepän työpäivän jälkeen päätti ja niskoja särki. Kevätaurinko viilsi keinovalossa pikkutarkassa työssä rasittuneita silmiä. Sven kaipasi ulkotöihin, joita oli tehnyt opiskeluaikana kesäisin rakennuksilla. Hän päätti lähteä kokeilemaan työntekoa satamassa, sillä sinne etsittiin jatkuvasti lehti-ilmoitusten avulla uusia työntekijöitä. Satama oli Svenille tuttu, koska hän oli lapsena Punavuorella asuessaan kierrellyt Hernesaaren ja Jätkäsaaren rantoja isänsä kanssa. Työpaikan vaihtaminen oli Svenin mukaan shokki hänen lähipiirilleen. Sven oli mennyt naimisiin pari vuotta aikaisemmin, ja nyt perheessä oli myös vauva. Asuntopula oli kova, ja perhe vaihtoi tiuhaan asuntoa hellahuoneesta toiseen.³⁷⁷ Vaimo oli huolissaan, koska satamassa työt olivat lyhytkestoisia, eivätkä ansiot enää vakituisia ja turvattuja. Työpaikan vaihdosta kommentoitiin paljon, ja Sven arvelee, että ihmiset eivät voineet ymmärtää, miksi hän jätti "sentään jonkinlaista statusta" omaavan ammatin ja lähti "satamajätkäksi".

TN: Minkälaisia kommentteja sinne tuli?

S: No kyllä niitä kommentteja tuli joo tietysti paljon ja oli se varmaan, oli se varmaan monelle paha semmonen, ensin ei tahtonu koulua käydä, eikä tahtonu kunnan ammattia pitää ja mutta niinpä se vaan sinne ura lähti menemään.

Läheisten epäilyksistä huolimatta Svenin yhden kesän kokeilusta urkeni yli 40 vuotta kestänyt ura satamassa.

Keväällä 1951 työnhaku oli yksinkertaista. Fabianinkadulla sijaisi ahtausliike Stevedoringin *huutokonttori*, jossa työhönotto tapahtui.³⁷⁸ Sven antoi nimensä "luukulle" ja meni sitten odottelemaan saliin, jossa oli jo satoja miehiä odottamassa työhönoton alkamista. Työkonttorin hoitaja kutsui töihin ensiksi ne miehet, joilla oli numero eli *prikka*³⁷⁹. Kun kaikki

³⁷⁶ Svenin haastattelun signum on MV:SMM A200803:7. Tämä alaluku perustuu Svenin haastatteluun, paitsi jos jokin muu lähde on ilmoitettu. Sveniä haastatteli Tytti Nieminen (nyk. Steel).

³⁷⁷ Toisen maailmansodan jälkeisten vuosien asuntopulasta ks. esim. Pulma 2000, 123–125; Sarkki 2012, 19–22, 76.

³⁷⁸ Helsingin satamassa oli 1950-luvun alussa monta ahtausliikettä. Suomen Höyrylaivaosakeyhtiön (Effoa) omistama Oy Stevedoring Ab oli niistä suurin. Stevedoring huolehti kaikista Effoan laivoista, samoin ruotsalaisista valtamerilaivoista, Moore & Mc Cormackin Pohjois-Amerikan linjan laivoista sekä esimerkiksi Puolaan kulkeneista linjoista. Pienempien firmojen – Åkermanin, Finnish Stevedoresin ja Näppärän – asiakkaana oli enimmäkseen hakurahteja ajaneita laivoja. Pienillä ahtausfirmoilla oli omat työhönottonsa, eikä Sven kerro niistä. Oy Stevedoring Ab:n historiasta ks. Haavikko 1983, 152.

³⁷⁹ Prikka oli numeroitu, pieni pyöreä metallinen levy. Prikkojen avulla työntekijöille annettiin työt ilmoittautumisjärjestyksessä.

paikalla olleet *prikkamiehet* oli otettu johonkin laivaan, huudettiin mukaan myös niin kutsuttuja *nimimiehiä*. Jos töitä oli riittävästi, otettiin jokaiseen työryhmään tietty määrä prikkamiehiä ja täydennykseksi nimimiehiä. Nimimiesten joukossa nousi myös Sven Fabianinkadulla kuorma-auton lavalle, jolla työntekijät kuljetettiin satamaan ja laivan vierelle. Laiturilla odotti työnjohtaja, joka jakoi tehtävät. Työhön ei perehdytetty millään tavalla, mutta Svenille se ei ollut ongelma. Hän sanoo, että ”normaalijärjellä varustettu ihminen” oppi työn ja siihen liittyvät termit nopeasti.

Ruumassa tavara oli lastattava puisen *pöydän* eli nostolavan päälle siten, että se saatiin turvallisesti nosturilla laiturille. Kokeneimmat miehet määrättiin ruumaan, koska taakkojen teko vaati eniten ammattitaitoa. Laiturille työnjohtaja määräsi kaksi miestä, jotka purkivat pöydän päälle lastatut *kollit* ja pinosivat ne uudelleen kärryihin. Yleensä viisi miestä kärräsi tavaraa laiturilta varastoon. Varastossa Laiturihuollon työntekijä näytti paikan, mihin lasti oli pinottava. Varastossa oli vielä töitä muutamalle ahtausliikkeen palkkaamalle työntekijälle, jotka pinosivat kolleja. Isoissa laivoissa saattoi olla kuusikin lastiluukkuja, jolloin jokaisella lastiluukulla oli oma työryhmänsä. Pienemmissä laivoissa pärjättiin parilla työryhmällä. Sven muistelee, että esimerkiksi Hampurista tuli säännöllisesti laivoja, joissa oli aina vähintään neljä työryhmää ja lastin purku kesti useita päiviä.

Työryhmä muuttui usein, sillä aina kun yksi laiva oli saatu valmiiksi, joutuivat kaikki työntekijät takaisin jonoon, prikkamiehet omaansa ja nimimiehet omaansa. Sven kertoo, että osui harvemmin uudelleen samaan työryhmään tuttujen kavereiden kanssa, mutta sitäkin tapahtui. Svenin mukaan työntekijällä ei ollut mitään mahdollisuuksia valita työtehtävää tai työryhmää. Työhönottoa hallitsi täysin työkonttorin johtaja, joka saattoi johonkin erityistehtävään ottaa miehiä myös jonon ohi. Esimerkiksi ne miehet, jotka osasivat käyttää laivojen vinssejä, olivat etulyöntiasemassa työnsaannissa. Toisen haastateltavan mukaan mantteli- ja vinssimiehillä oli oma listansa, joten he eivät varsinaisesti ohitelleet ketään jonossa, kuten Sven asian esittää.³⁸⁰ Lyhyiden työsuhteiden ja suuren vaihtuvuuden takia satamassa työskentelevien määrää oli vaikea arvioida.³⁸¹ Mauno Koiviston 1950-luvun puolivälissä tekemän tutkimuksen mukaan lähes puolet Turun sataman ahtaajista aikoi jäädä satamatöihin pysyvästi ja joka kymmenes pyrki varmasti muihin töihin. ”Ei kukaan ajattele jäämistä, mutta jäädään” oli yksi vastaus Koiviston kysymykseen.³⁸²

Osalle työntekijöistä satama oli vain läpikulkupaikka tai fyysisesti raskas ahtaajan työ välivaihe omalla uralla. Tullin palveluksessa pitkään työskennellyt mies kertoo lähteneensä koululaisena kesätöihin satamaan, koska oli kuullut, että ”satamajätjänä tienaa hyvin”.

³⁸⁰ MV:SMM A200803:8.

³⁸¹ Esim. Teräs 1999, 246.

³⁸² Koivisto 1956, 118–119.

Ja mun kesästä suurin osa meni siihen, että mä seisoin semmosella lautalla ja löin semmosella [ei saa selvää] löin niitä tukkeihin ja nostin niitä kahden metrin propseja semmoseen nosturiin, joka sitte hilas niitä sinne ylös ja tuota sitte mä huomasin näitä laiskoja tullimiehiä siellä [naurahtaa] aina kulkevan pitkin rantaa valkoset lakit päässä ja komeet virkapuvut niin tuota mulle tuli sikäli että tuommosiaki hommia on - -³⁸³

Sitaatissa konkretisoituu arvoasetelma ahtaajien ja Tullin työntekijöiden välillä. Tullimiesten valta-aseman symboleja olivat ”laiska” kävely, virkapuku sekä kesäisin pukuun kuulunut valkoinen virkalakki.

Tukholman satamassa 1950–1990-luvulla työskennellyt Bengt Örsell on kirjoittanut, että ahtaajille *huuto* oli kuin arpajaiset, peli, joka innosti osaa työntekijöistä. Järjestelmän huono puoli oli tietenkin, että tulot olivat epäsäännölliset ja oli vaikea suunnitella elämää eteenpäin.³⁸⁴ Helsingissä vakituiset priikka- eli a-miehet saivat huudossa laskea kaksikin vuoroa ohi, jos tiesivät että vuorossa oli huonosti palkattu laiva.³⁸⁵ Kerrottiin joidenkin jopa soittaneen Harmajan luotsiasemalle kysyäksään, mitä laivoja on tulossa. Ahtaustyötä tehtiin urakkapalkalla ja jokaisella lastityypillä oli oma hintansa. Svenin mukaan kappaletavara ja hedelmälaivat oli hinnoiteltu siten, että jos työ sujui, sai urakasta hyvän korvauksen. ³⁸⁶ Säkkitavara taas oli hänen mielestään alihinnoiteltu. Säkkien heittäminen oli raskasta, mutta rahaa jäi käteen vähemmän kuin kappaletavaralaivoissa. Niin sanottu takuupalkka piti huolen siitä, että hitaasti edenneestä urakasta sai kuitenkin vähintään tietyn tuntipalkan. Takuupalkka oli kuitenkin Svenin mukaan hyvin alhainen. Esimerkiksi hedelmälaivasta saatu laskennallinen tuntipalkka saattoi olla moninkertaisesti enemmän kuin takuupalkka. Helsingissä parasta oli päästä Hernesaareen Fordin tehtaalle. Autolastista sai kaksinkertaisen palkan appelsiinilaivaan verrattuna.³⁸⁷ Epämieluisin työpaikka oli Katajanokan päässä sijainnut vuotamakasiini.³⁸⁸

Fabianinkadun huutokonttorin kautta saattoi päätyä myös muunlaisiin töihin kuin laivojen lasteja käsittelemään. Suomen Höyrylaivaosakeyhtiön laivojen *bunkraus* oli tällainen työ. Fabianinkadulta työryhmä vietiin Katajanokalle Effoan varastolle, missä lapioitiin hiiliä 50 – 60 kilon säkkeihin. Hiilisäkit kuljetettiin kuorma-autolla laivan vierelle ja kannettiin laskusiltaa, *laakonkia*, pitkin laivaan. Säkit tyhjennettiin laivan kannessa olleisiin luukkuihin, josta hiili valui putkea pitkin alas laivan hiilivarastoon. Yksi mies joutui *hiiliboksiin* levittämään hiiltä, joka muuten olisi jäänyt kasaksi vain putken suuaukon kohdalle. Sven kuvailee bunkrauskeikkoja

³⁸³ MV:SMM A200803:11.

³⁸⁴ Örsell 1998, 18.

³⁸⁵ Töiden valitsemisesta ks. esim. Teräs 1999, 279.

³⁸⁶ Myös MV:SMM A200803:8.

³⁸⁷ Kava YV-5037.

³⁸⁸ MV:SMM A200803:8, 11.

hirveiksi ja hän harmittelee sitä, ettei peseytymismahdollisuuksia juuri ollut. Hän sanoo, että ”sosiaaliolot” olivat ylipäätään huonot. Vuonna 1948 oli annettu asetus, jonka mukaan satamiin tuli rakentaa työntekijöitä varten erillisiä huoltorakennuksia, mutta Helsingissä näin ei menetelty. Katajanokan huoltorakennus, jossa oli pesu- ja pukuhuoneet sekä oleskelutilat ja ruokala, otettiin käyttöön elokuussa 1954.³⁸⁹

Sven kuvailee Länsisatamaa parakkikyläksi, sillä jokaisella ahtausyrittäjällä oli oma parakkinsa, jossa työvälineitä säilytettiin ja huollettiin. Huonokuntoisissa parakeissa oli myös verstaita, kiviveistämö, polttopuuta myyvä liike ja yksityisiä ruokaloita. Länsisataman ”ruokalakopit” ja niiden sakea tupakansavu mainitaan myös toisessa haastattelussa, samoin Soihtu Länsisataman sillankorvassa sekä Elannon ruokala.³⁹⁰ Kaikki eivät käyneet ”kuppiloissa” syömässä ainakaan päivittäin, vaan säästeliäillä oli eväät. Sven kertoo käyneensä usein pyörällä läheisessä Valion kaupassa ostamassa lounaaksi pullon maitoa ja korvapuusteja. Ilta- ja yötyössä oli hankalaa, kun ruokaa ei saanut ostaa mistään. Sven mainitsee Lars Sonckin piirtämän pienen huoltorakennuksen, jossa oli ainoa pesumahdollisuus. Kotona hellahuoneessa oli likaisten vaatteiden huoltaminen hankalaa.

Toisinaan töitä oli enemmän kuin jaksoi tehdä, mutta välillä oli päiviä ja pahimmillaan viikkoja, jolloin huudossa sai vain tietää, onko oma nimi edennyt listalla eteenpäin. Hyvällä onnella sai työn joka kesti viikon, kun laivan tuontilasti ensin purettiin ja vientilasti lastattiin. Lyhytkin bunkrauskeikka johti siihen, että joutui taas nimilistan hännille odottelemaan työnsaantia. Kun töitä oli paljon, venyivät työpäivät iltakymmeneen ja jopa yli yön – ja silloin ansiot olivat hyvät. Yön jälkeen saatettiin tehdä vielä seuraavan päivän normaali työaika, ja Sven toteaa sen olleen raskasta. Hän kertoo olleensa innokas tekemään ylitöitä ensimmäisinä vuosina, sillä oli ”kova kamppailu siitä, että piti saada parempi asunto”. Ylitöet ja säästeliäisyys palkittiin 1950-luvun puolivälissä, kun perhe osti ensimmäisen asuntonsa Haagasta. Sven kertoo monien poikamiesten asuneen Stevedoringin asuntoloissa, Katajanokalla ja Fabianinkadulla.³⁹¹ Huoneet olivat käytännössä pieniä koppeja, joista asuinsijan sai Svenin mukaan kovalla sopimuksella. Asuntolassa asuneilla oli velvollisuus lähteä töihin vaikka keskellä yötä, jos työnantaja pyysi ja Sven tietää työnantajan myös hyödyntäneen tätä mahdollisuutta paljon.

Sven toteaa ahtausliikkeen hyötynneen siitä, että työvoimaa oli tarjolla paljon, mutta palkanmaksun velvollisuutta ei ollut, jos laivoja ei tullutkaan.

Olihan se hyvin edullista, otti miehen silloin kun tarvitsi ja sitten potkas menemään ja tää oli yleinen tapa Helsingin tai Suomen satamissa ja tää oli hyväksytty. Kyllähän se on sitten pitkien

³⁸⁹ Erävuori 1981, 145.

³⁹⁰ MV:SMM A200803:8.

³⁹¹ Fabianinkadun asuntola mainitaan myös haastattelussa MV:SMM A200803:8.

taistelujen jälkeen niin aikanaan sitten ahtaajat saanu paremmat olot.

Satamassa aloittaessaan Sven ei kertomansa mukaan tiennyt mitään ammattiyhdistystoiminnasta. Hän näki ammattiyhdistysliikkeen voimistuvan vuosien kuluessa ja hahmottaa poliittisessa kentässä taistelun valkoisten ja punaisten välillä. Sven ei mainitse suoraan sosiaalidemokraattien ja kommunistien kiistoja, mutta kertoo, että satamassa oli "Adenauerin miehiä" ja Adenauerin vastustajia. Konrad Adenauer oli Saksan liittotasavallan liittokansleri 1949 – 1963,³⁹² ja Sven kuvaa hänen kannattajiaan amerikkalaistuneiksi. Adenauerin vastustajat taas kannattivat Itä-Saksaa. Toinen kiistelty asia oli Israel, josta kuultiin mielipiteitä puolesta ja vastaan. Eräs Länsisatamassa työskennellyt nosturinkuljettaja, joka aamuisin auttoi vaimoan lehtien jakelussa, toi työpaikalle kaikki päivän lehdet. Yksi kuskeista luki Kansan Uutisia vain työrukkaset kädessä "ettei oppi tartu".³⁹³ Opiskelurahoja satamassa tienannut mies muistelee kaunokirjallisuuden tyyllillä:

1950-luvun lopulla lastataan massapaaleja suomalaisen laivaan Länsisatamassa. Tauon aikana laivan perämies ilmoittaa, että presidentti Paasikivi on kuollut. Seuraa syvä hiljaisuus. Sitten joukon vanhin mies toteaa, että siinä kuoli porvari, jota jätkäkin voi kunnioittaa.³⁹⁴

Kertomuksessa "jätkyys" ja "herruus" (porvarius) erotetaan selkeästi toisistaan. Tämä jakolinja työntekijöiden ja työnantajien välillä on ilmeisesti sama, johon myös Sven viittaa "valkoisilla" ja "punaisilla". Hän toteaa, että ammattiyhdistysliikkeen kautta työntekijät ottivat vähitellen valtaa itselleen työnantajalta. Suurimmat kiistat Sven liittää työnantajan tavoitteeseen siirtyä vuorotyöhön. Työntekijät vastustivat uudistusta, koska pelkäsivät omien ansioidensa pienentyvän ilman ylityölisää. Vuorotyöhön siirryttiin lopulta, mutta sopimuksen tekemisen vaiheessa oli "kovia taisteluja". Svenin mukaan lakot saattoivat olla vain yhden työryhmän tai koko sataman laajuisia tunnin tai parin mittaisia istumalakkoja. Lakon jälkeen saatiin usein sovittua se "pikkuseikka", jonka takia lakkoon oli ryhdytty.

³⁹² BBC History: http://www.bbc.co.uk/history/historic_figures/adenauer_konrad.shtml. (Luettu 13.1.2012.)

³⁹³ MV:SMM A200803:1.

³⁹⁴ MV:SMM A200803:13.

Rantapirut ja keisarit

Sven kutsuu ahtaustyötä ohjanneita *manttelimiehiä* leikillään keisareiksi. Mantteli oli työnjohtajan oikea käsi, joka sai komentaa muita työntekijöitä. Laivaa lastattaessa ruumaan laitettiin kokeneimmat miehet, jotka tunsivat työn niksit ja osasivat vähimmällä vaivalla ja huolellisimmin siirtää paikoilleen paperirullat ja massapaalit. Heidän työskentelyään seurasi mantteli, joka ohjasi käsimerkein myös nosturinkuljettajan toimintaa.

- - ja sitten on tietysti laivan kannella niinsanottu mantteli, joka, hän onkin aikamoinen keisari, oli silloin ja on edelleen että hänhän valvoo siitä tai se manttelimies niin sehän on työnjohtajan oikea käsi ja määrää paljon mitä ne miehet siellä ruumassa sitten tekee ja huutaa, nekin oli aikamoisia huutajia silloin kyllä [nauraa].

Myös työnjohtajat saavat Svenin puheessa lempinimen, joka ei välttämättä mairittele kantajaansa. Hän kertoo, että asbestisäkkien kantaminen oli yksi rankimmista töistä. Säkkikangas oli harvaan kudottua, joten asbesti pölisi paljon ja vaikeutti hengitystä. Silti työnjohtaja vain huusi, että vauhti oli pidettävä kovana.

Se oli se asbesti semmonen kuitu, joka pysy harvemmassakin säkissä ja ne pölisi ja sitä hengityssuojaimista ei ollu tietoaakaan ja pomo vaan huusi vauhtia ja [naurahtaa]. Ne olikin kovat nää pomot, ne oli kyllä semmosia rantapiruja oikeen. Se oli tota, joku oli, nimettiin Keisariksi ja joku toinen jokskun muuks, mutta ääntä niiltä lähti ja semmoset persoonat on maailmasta kyllä kadonnu.

On vaikea sanoa, onko Sven helpottunut vai haikea sanoessaan, että "rantapirujen" kaltaiset persoonat ovat kadonneet maailmasta. Sven kertoo, että oli myös säyseitä ja rauhallisia työnjohtajia, jotka hän arvioi hyväksi työnjohtajiksi. Mutta jotkut olivat "enemmän keisareita": tyljää ja kovia komentamaan. Sven puhuu työnjohtajista myös ymmärtävästi. Hän arvioi, että oli kova työ saada työt sujumaan nopeasti ja turvallisesti. Oli pidettävä kova kuri, sillä alkoholia käytettiin paljon ja siitä seurasi ongelmia. Työnjohtaja saattoi halutessaan olla tyranni: jos työntekijä vastusti, saattoi työnjohtaja antaa hänelle lopputilin noin vain. "Annettiin lappu kouraan ja sai lähteä. Sai sitten palkan siitä ajasta mitä oli tehny."

Muutkin kuin työnjohtajat ja manttelimiehet saivat lempinimiä. Tummahiuksinen ja pyöreäkasvoinen ahtaaja sai silloisen Egyptin kuninkaan mukaan nimen Farouk. Kotipaikkansa mukaan nimettiin Vaasan Jaakko ja Suomenlinna. Myös yksi manttelimiehistä sai liikanimen Munkkiniemen kreivi asuinpaikkansa mukaan. Raakkuvalla äänellä mielipiteitään kuuluvasti ilmaissut sai nimen Varis. Juoksukilpailujen loppusuoralla irvistelleestä tuli Zatopek. Körmy kertonee kantajansa ulkonäöstä, ja Houdiniksi kutsuttiin sitä miestä, joka työnjohtajan epäselvien ohjeiden vuoksi tietämättömyttään

kantoi kaulassaan painavia kettinkejä, joita yleensä liikuteltiin trukilla. Yhden haastateltavan mukaan melkein jokaisen sukunimestä on tehty jonkinlainen väännös. Työnjohtajien lempinimistä on mainittu Keisarin ja Pikku-Keisarin lisäksi Mikki Hiiri, jonka kantaja oli pienikokoinen, ja Lättähattu, nimi jonka alkuperä ei koskaan selvinnyt haastateltavalle. Ylin johtokaan ei säästynyt nimittelyltä. Erästä toimitusjohtajaa kutsuttiin yleisesti nimellä Kihara.³⁹⁵ Pööki taas oli Mannerheim-ristin ritari. Tarinan mukaan hän oli saanut lempinimensä toisen maailmansodan aikana, sillä heittäessään kranaatin vihollisen puolelle hän karjaisi samalla: "Böö!"³⁹⁶ Naisten lempinimistä on haastatteluihin tallentunut vain aiemmin mainittu Juntta-Kaisa.³⁹⁷

Satama ei tietenkään ole ainoa työpaikka, jossa humoristisilla lempinimillä on leikittely.³⁹⁸ Etnologi Gösta Arvastson pitää tehtaiden ja telakoiden miesten käyttämiä lempinimiä sekä työkavereille kerrottuja mielikuvituksellisia juttuja työntekijöille hyvin tärkeinä. Niillä he osoittivat, että esimiesten käskytyksestä ja työn asettamista fyysisistä rajoituksista huolimatta työntekijät saivat ajatuksissaan liikkua vapaasti missä tahansa. Juttua iskevät työkaverit avasivat tarinoillaan rinnakkaisia maailmoja, joissa pätivät heidän omat sääntönsä.³⁹⁹ Tanskalaisen työväenliikkeen historiaa tutkinut Asger Uhd Jepsen on kirjoittanut, että lempinimet symboloivat työntekijöiden tasavertaisuutta: taustalla ei ole merkitystä, ainoastaan työssä pärjääminen on tärkeää.⁴⁰⁰

Ei kultanauhalle

Sven kertoo, että häntä ryhdyttiin houkuttelemaan töihin kaupungin puolelle tavaramerkitsijäksi ja vuoden satamassa työskenneltyään hän siirtyi Helsingin kaupungin Satamalaitoksen palvelukseen. Työvoimasta oli nimittäin pula myös laiturihuollossa, jonka tehtävä oli varastoida satamaan tullut tavara.⁴⁰¹ Tavaramerkitsijän työ oli vastuullista ja tarkkuutta vaativaa, sillä laivasta varastoihin siirretty tavara oli Satamalaitoksen vastuulla.⁴⁰²

³⁹⁵ MV:SMM A200803:1, 2, 3, 8.

³⁹⁶ MV:SMM A200803:13.

³⁹⁷ MV:SMM A200803:8.

³⁹⁸ Ks. esim. Mälkki 2008, 262; Snellman 1996, 146.

³⁹⁹ Arvastson 2003, 376–377.

⁴⁰⁰ Jepsen 1985, 41.

⁴⁰¹ Laiturihuollolla tarkoitettiin satamaan saapuneen kappaletavaran vastaanottoa. Yleisen talletusvaraston tavaravaihto kasvoi vuodesta 1948 vuoteen 1960 mennessä 60 prosentilla. Erävuori 1981, 311, 332.

⁴⁰² Talletustodistuksesta ja warrantista ks. Erävuori 1981, 300–301. Satamalaitoksen varasto- ja laiturihuoltotoiminnan edeltäjä oli Makasiiniosakeyhtiö, jolta varastointitehtävät siirtyivät kaupungille 1945. (Erävuori 1981, 317.)

Asiakkaalle oli varastosta luovutettava sama määrä samassa kunnossa olevaa tavaraa, mikä raportissa oli luetteloitu. Jos jotakin puuttui tai tavara oli vahingoittunut, joutui Satamalaitos korvaamaan vahingot asiakkaalle.

Työpaikan vaihtuessa kaikista likaisimmat ja ikävimmät työt jäivät pois, ja Sven alkoi viihtyä satamassa ”yllättävän hyvin”. Tavaramerkitsijän työ oli Svenin arvion mukaan arvostetumpaa kuin ahtaajan työ. Se ei ollut fyysisesti yhtä rankkaa, mutta laitureilla ja lämmittämättömissä varastoissa tavaramerkitsijätkin olivat säiden armoilla. Tavaramerkitsijän tuli merkitä ylös jokainen *kolli* eli säkki, laatikko, tynnyri tai muu pakkaus, joka laivasta tuotiin tai laivaan vietiin. Tuontilastien osalta vihkoon merkittiin myös, jos pakkaus oli rikkoutunut, kolhiintunut tai kastunut. Kun kaikki lasti oli purettu, verrattiin tavaramerkitsijän listoja laivalta annettuun lastiluetteloon eli *manifestiin*. Jos tavaramerkitsijän listasta oli jäänyt puuttumaan jotakin, jouduttiin puuttuvaa kolliä etsimään varastosta siltä varalta, että joku merkintä oli epähuomiossa jäänyt kirjaamatta ylös. Tavaramerkitsijän muistiinpanot kirjoitettiin puhtaaksi, ja tämä raportti lähetettiin varustamolle.

Saksasta tulleissa kappaletavaralaivoissa oli monenlaista kulutustavaraa, ja lastiluettelossa saattoi olla tuhat erää eli *konosementtia*. Haastattelussa Sven päivittelee, miten kaikenlainen tavara tuli pieninä pakkauksina tai irtonaisena tavarana, kuten rautaromu. Jopa tiilet tulivat irtonaisina. Ne pinottiin ruumassa laivoille niin, että tavaramerkitsijä saattoi helposti laskea, montako niitä oli. Kahvilaivassa saattoi olla montakymmentä tuhatta kahvisäkkiä, jotka olivat useita eri laatuja. Lähtömaassa eri laatuja ei ollut mitenkään merkitty esimerkiksi laittamalla paperia erien välille, joten jokainen kahvisäkki oli laiturille nostamisen jälkeen tarkistettava ja ohjattava varastossa oikeaan pinoon. Trukkeja tuli vähitellen käyttöön ja niitä saatiin ensin painavimpia ja suurikokoisimpia kolleja käsittelemään. Esimerkkeinä Sven mainitsee villapaalit, jotka olivat useamman sadan kilon painoisia.

Talvella, jos Helsingin satama jäätilanteen takia jouduttiin sulkemaan ja liikenne ohjaamaan Hankoon, siirtyivät ahtaajatkin sinne. Tavaramerkitsijät jäivät kuitenkin Helsinkiin ja tekivät ahtaajien töitä, sillä he purkivat junalla Hangosta Helsinkiin lähetetyt tavarat varastoihin. Svenin uralle tällaisia talvia on osunut vain yksi. Helmi–maaliskuussa 1956 satama oli suljettuna, mutta silloin tilanteeseen vaikutti myös yleislakko. Muutoin talviliikenne Helsingin satamassa on toiminut talvesta 1952 lähtien. Myös 1940-luvun talvista puolet oli niin leutoja, että laivaväylät pystyttiin pitämään läpi talven auki jäänmurtajien voimin.⁴⁰³ Saattoi mennä viikko, ettei satamaan tullut yhtään laivaa, vaan alukset kerääntyivät ulkomerelle odottamaan jäänmurtajan tuloa. Murtajan perässä satamaan saattoi sitten tulla pitkäkin saattue laivoja, joista osa joutui odottelemaan purkausvuoroaan. Tavaramerkitsijät saivat palkkansa, vaikka laivoja ei olisi

⁴⁰³ Murtajien kehityksen lisäksi talviliikenteen vakiintumiseen vaikutti laivojen jäävähvisteisuuden paraneminen. (Erävuori 1981, 282–284.)

tullutkaan ja Svenin mukaan oli ”käsittämättömän monta” päivää, jolloin vain odoteltiin: lueskeltiin ja harrastettiin kuka mitäkin ajan kuluksi. Työpaikalla piti olla kahdeksasta viiteen, vaikka töitä ei ollut tehtäväksi.

Tavaranmerkitsijöitä valvoi heidän oma työnjohtajansa. Vanhemmat tavaranmerkitsijät saivat tehtäviä, joissa sai olla enemmän sisätiloissa ja tehdä itsenäisiä päätöksiä: he määräsivät varastossa, mihin ahtaajien oli pinottava laivasta tuodut tavaraerät. Sven sanoo, että ahtaajat kärräsivät ja pinosivat tavaroita ”kiltisti” tavaranmerkitsijöiden antamien ohjeiden mukaan. Arvoasemat näkyivät myös vaatetuksessa. Tavaranmerkitsijä sai työnantajalta ohuen työtakin ja koppalakin, jossa oli kaupungin kokardi. Muuten työvaatteet oli hankittava itse. Länsisatamassa oli 30 tavaranmerkitsijää, joiden käytössä oli viisi turkkia. Sven kertoo, että vanhimmat miehet ottivat turkit ja nuoremmat ”saivat palella”.

Työskenneltyään ”useamman vuoden” tavaranmerkitsijänä Sven ylennettiin esimieheksi. Hänen virkalakkiinsa lisättiin kullanvärinen nauha, joka Svenin mielestä oli ärsyttävä. Hänestä kultainen nauha oli turha merkki, eikä hän suostunut sitä lakkiinsa lisäämään, vaikka esimies sitä vaati.

- - siitä sai sellasen kultasen nauhan tohon lakkiin ja sehän mua aina ärsytti. Mä en sitä koskaan käyttäny ja johtajaki oli siitä niin vihanen kun mä en tota käyttäny sitä kultasta nauhaa mutta minusta se oli aivan älytöntä että ihmisiä merkitään tolla tavalla mut sehän on edelleenkin monessa [naurahtaa], monessa kun katselee näitä sotasankareita tuolla.

Sven jatkaa vielä, että monille ihmisille ulkoisten merkkien kantaminen näyttää merkityvän enemmän kuin itse työn tekeminen hyvin. Hän on selvästi ärsyyntynyt asiasta ja ikään kuin käskee itse itseään lopettamaan asiasta puhumisen: ”- - mutta se siitä.”

Esimiehenä Sven huomasi, että joutuu olemaan vastuussa muidenkin käytöksestä ja tekemisistä. Hän valvoi tavaranmerkitsijöiden ja ”varastomiesten” työskentelyä ja sai enemmän vastuullisia paperitöitä. Kun laivan lasti oli purettu, tehtiin konttorilla yhteenveto kirjanpidosta: esimies istui pöydän päässä ja kävi läpi laivan manifestissa ilmoittamia tavaramääriä. Tavaranmerkitsijät kertoivat sitten vuorollaan määrät omista listoistaan. Lastiluettelon läpikäymiseen saattoi kulua useita tunteja. Luettelo vietiin käsinkirjoitettuna konttorinhoitajalle, joka kirjoitti sen puhtaaksi raporttilomakkeelle ja toimitti kopiot varustamolle sekä tulliin.

Uudessa tehtävässään Sven ei joutunut sisätöihin juuri enempää kuin aiemmin. Hän kritisoi joitakin esimiehiä, jotka eivät olleet tarpeeksi siellä, missä alaiset työskentelivät.

Minä olen kyllä, kyllä sitä oli laivan sivulla, varastossa ja seuras tätä toimintaa, jokuhan viihty liiankin paljo sisällä ja sehän nyt ei ole hyvä. Kyllähän sen johtajan pitäis olla siellä missä hänen alaisensa on

ja seurata siitä mistä vastaa että. Joo se on tota, siihen mä en kyllä syyllistyny.

Sven eteni tarkastajaksi, jonka vastuulla oli kaupungin omistamien varastorakennusten johtaminen. Hän kiersi sataman eri osissa, sillä tarkastajan tuli olla selvillä siitä kuinka paljon missäkin oli tilaa tulevan tavaran varastointiin. Yhdessä ahtausliikkeiden kanssa päätettiin, mihin laituriiin laivat sijoitettiin, että tavaran varastointi kävi mahdollisimman helposti. Tarkastaja kiersi varastoissa päivittäin, ja aloittaessaan Svenillä oli palveluksessaan autonkuljettaja, joka kuskasi häntä satamasta toiseen mustalla autolla. Sven halusi kuitenkin liikkua itsenäisesti, "olla oma herransa". Hän sai oikeuden käyttää omaa autoa ja periä kilometrikorvauksia sen käytöstä.

Hunsvotit, kanat ja äkäpussit

Svenin mukaan yksityisten ahtausliikkeiden pestamat työntekijät olivat sataman suurin työntekijäryhmä. Seuraavaksi suurin ryhmä oli kaupungin palveluksessa olleet tavaranmerkitsijät ja varastojen hoitajat. Kaupungin työntekijöitä oli yleisessä tullivarastossa sekä vapaavarastossa.⁴⁰⁴ Myös nosturinkuljettajat olivat kaupungin palkkalistoilla. Kolmanneksi suurin ryhmä olivat tullin työntekijät. Paljon oli myös huolintaliikkeiden edustajia. Sven kuvailee, että heitä oli laiturilla "kuin Vilkkilässä kissoja". Kaikkea tavaraa ei siis viety varastoihin tai jätetty ulkoalueille, vaan huolintaliike saattoi hakea tavaran heti kun se saatiin laivasta ulos ja tullimuodollisuudet oli hoidettu. "Erätavaraa" nostettiin paljon suoraan junanvaunuihin tai kuormureihin eteenpäin kuljetettavaksi. Jokaisessa varastossa oli oma tullaustoimisto, jossa huolintaliikkeen "keikkamiehet" veivät näyttille tarkastajan pyytämät laatikot.

- - jokaisesta erästä vietiin aina muutama laatikko, tämä tarkastaja määräsi että siitä erästä numero se ja se tuodaan tänne. Se avattiin siellä ja se tarkastettiin ja luet-, pakkalistojen mukaan katottiin, että se sisälsi sen mitä piti sisältää ja siinä suoritettiin sitte tämä tullaus.

Kun tarkastaja oli hyväksynyt esiteltyt tavaraerät, sai maahantuojat viedä hankintansa mukanaan.

Svenin mielestä työilmapiiri oli "mukava", eikä hän suoraan kysyttäessä kerro minkäänlaisista ristiriidoista eri työntekijäryhmien välillä tai omien viiteryhmiensä sisällä. Hän oli aloittaessaan nuori mies, mutta tuli hyvin

⁴⁰⁴ Vapaavarasto perustettiin Länsisatamaan 1965. Tullivarastojen käsitteistä ks. Erävuori 1981, 320–321.

toimeen vanhempien työntekijöiden kanssa. Hän kuvailee toimintaa tai ilmapiiiriä ”reiluksi”. Reiluus oli hänen mielestään välittömyyttä ja tasa-arvoisuutta. Sven ei itse puhu tasa-arvosta, mutta tulkintani mukaan tarkoittaa sitä sanoessaan, että ei ollut ”ikärasismia tai muutakaan raisismia”. ”Sitä taputettiin selkään niinkun,” Sven sanoo. Ainoa vaikeampi asia oli se, että Sven ei juonut alkoholia. Ryyppyjä tarjonneet kaverit eivät ilmeisesti tahtoneet uskoa korviaan tai loukkaantuivat kieltäytymisestä.

Jossain määrin mulla oli ehkä siinä mielessä ennenkun opittiin oikeastaan kunnioittamaan sitä että, sitähan hyvin hyvin paljon tarjottiin sillon huikkia ja kun mä en tota periaatteessa juuri ollenkaan ole alkoholia koskaan nauttinu niin se oli tietysti vähän vaikeeta ymmärtää, koska se henki oli kyllä, oli toisenlainen että se oli jopa sitten kun tulin kaupungin töihinkin niin aika vaikeeta kun kaikki vähän, se ei ollu vaan työntekijät vaan työnjohtajia myöten niin...

Sven jää omiin ajatuksiinsa, enkä minä ole ymmärtänyt kysyä tarkennusta tässä kohtaa: miten ryyppyjen tarjoajat käytännössä suhtautuivat kieltäytymisiin. Ryyppyjen nauttiminen näyttää olleen yhteishenkeä vahvistanut rituaali, jonka ulkopuolelle jääneen oli perusteltava erilainen käytöksensä. Sitaatista käy ilmi, että Svenin valintaa opittiin kuitenkin kunnioittamaan ajan myötä.

Vaikka Sven väittää, ettei ristiriitoja ollut, erottuu hänen haastattelustaan selvästi erilaisia valta- ja asennekysymyksiä sataman työntekijäryhmien välillä. Tavaramerkitsijöiden ja tullivartijoiden kanssa laivan sivulla työskenteli *taljareita*, jotka pitivät kirjaa puretusta lastista laivayhtiötä varten. Svenin mukaan monet ulkomaiset laivayhtiöt eivät tunteneet Helsingin satamalaitoksen järjestelmää, joten ne palkkasivat oman tarkastajansa. Helsingissä toimi Finska Kontroll -niminen yritys, josta taljareita palkattiin.

Usein niin nää oli vähän semmosia hunsvotteja nää miehet. Ne oli kyllä siellä laivan sivulla mutta ne kopsas, tai moni niistä niin kopsas, vähän näiltä sataman miehiltä mitä sieltä laivalta nyt sitte tosissaan oli tullu että se vastuu nyt ei ollu niin. Ja joskus se kävi jopa sillä tavalla että tämä sama sataman mies joka siinä kirjas ylös tavaraa niin se teki kaksoisvihon, jonka se sitte tavallaan luovutti korvausta vastaan tälle taljausfirmalle.

Sven kuvailee taljareita epäluotettaviksi, sillä usein he kopioivat tiedot tavaramerkitsijöiltä ja viettivät päivän itse asiassa jossakin muualla. Kotkassa huhupuheiden mukaan jotkut taljarit työskentelivät ravintola Kairon ikkunapöydässä. Tarinoissa näin tekivät Effoan alusten lasteja

taljanneet, sillä yhtiön ”pikinokkien” vakituinen laituripaikka oli lähimpänä Kairoa.⁴⁰⁵

Arvostettuna työntekijäryhmänä Sven pitää nosturinkuljettajia. Hän pohtii, että nosturinkuljettajia kunnioitettiin enemmän, koska he olivat korkealla ja muutenkin etäällä. Nosturinkuljettaja saattoi joskus istua samassa kahvipöydässä, mutta heillä oli omat sosiaalitilat, joissa he enimmäkseen viettivät taukonsa. *Ahtaajien saari* -dokumenttielokuvassa ahtaaja kertoo, miten nosturinkuljettajat olivat ”vähän niinku kunkkuja”. Hänen mukaansa nosturinkuljettajat päättivät, milloin pidettiin kahvitauko ja milloin alkoi ruokatunti. Elokuvassa tarinan tehoa on lisätty kuvaamalla nosturinkuljettajaa kaukana ylhäällä nosturin ajokopissa alhaalta laiturilta.⁴⁰⁶ Tätä tutkimusta varten haastateltu nosturinkuljettaja kuitenkin sanoo, että merkkejä antanut manttelimies määräsi työtahdin ja tauot.⁴⁰⁷

Nosturinkuljettajien kuvan lisäksi mielenkiintoinen aineiston sisäinen ristiriita piirtyy koskien toimistoissa ja *prikkareina*⁴⁰⁸ työskennelleitä naisia. Svenin mukaan näillä naisten töillä ei ollut mitään tekemistä ahtaustyön kanssa.

TN: Oliko ne sitte kaksi ihan eri maailmaa, konttori ja...

S: No joo, se oli varmasti joo ja ne oli täysin erilleen, ne ei varmaankaan kahtonukaan ahtaajia päin [naurahtaa] että nehän aina tässä maailmassa toiset ihmiset tuntee olevansa parempia kuin toiset. Se oli kyllä varmasti vähän se henki siinä vähän sellanen.

Tässä minä haastattelijana johdattelen puhetta, mutta Sven kehittääle ajatusta eteenpäin. Hän uskoo, että toimiston naiset pitivät itseään ahtaajia parempina. Myös Ailin haastattelussa esiintyy käsitys ”konttorin naisista” ”kanoina”, joiden kanssa työskentelystä Ailin tuntema nainen kieltäytyi, kun häntä pyydettiin toimistotöihin.⁴⁰⁹ Tullissa ja Satamalaitoksella pitkän uran konttorissa tehnyt nainen taas arvelee, että juuri satamajätkien reiluus teki työpaikasta erityisen. Hän kuvailee, miten aamulla töihin tullessa parinkymmenen ahtaajan joukko tervehti häntä hattua nostaen ja miten miesten lausumat kohteliaisuudet tuntuivat mukavilta.

Kyllä tuota yleensä satamassa, mä joskus oon ihmetelly tätä, että niin voimakkaasti miesvaltanen työpaikka kun satama on, niin mä en o koskaan kokenu mitään, en nipistelyä enkä näpistelyä enkä mitään muutakaan. Ja se sellainen, kun tulee töihin ja joku sanoo, että sieltäpä rouva tulee pirteänä niin ei mun mielestä, se oli vaan kohteliaisuus siitä että niin että joku osaa sanoa, tehdä toisen päivän

⁴⁰⁵ KyM:A 1063:12.

⁴⁰⁶ Kava YV-5037.

⁴⁰⁷ MV:SMM A200803:1.

⁴⁰⁸ Priikkaaminen tarkoittaa lastiyskiköiden tietojen ylösmerkkitsemistä.

⁴⁰⁹ MV:SMM A200803:5.

aurinkoiseks jo ihan sillä että ulko-ovella tervehditään ja muuta. Ja tuota miehet satamassa niin kunnioittiko naista sillä tavalla, että tyttöjä ja rouvia, joita siellä näki että se oli sillä tavalla ihan, ainakin mun kohdallani ihan okei. Enkä mä oikeastaan ole kuullu muidenkaan pahemmin valittavan että tuota, sanotaan että satamajätkät ovat reiluja, että se oli ihan tosiaankin, tekee tän työpaikan - - ⁴¹⁰

Myös Sven nimeää reiluuden kehuessaan työntekijöiden hyviä välejä ja sataman ilmapiiriä. Reiluus näkyi Svenin mukaan siten, että kaveria autettiin ”automaattisesti”. Hänen mukaansa ei naurettu, ”jos lihakset eivät kestäneet”, vaan työryhmässä saatiin omatoimisesti päättää työtehtävistä siten, että fyysisesti heikommalle annettiin kevyempi työtehtävä.

Seuraavaksi Sven kertoo kuitenkin, että sekä ahtaajissa että tavarankerksijöissä oli ”äkäpusseja”. Pidempään töissä olleet ahtaajat ymmärsivät, että tavarankerksijän työ oli tärkeä. He osasivat pinota kollit jo valmiiksi kärryyn niin, että merkinnät oli helppo nähdä. Joillekin uusille ahtaajille merkintöjen ylösottaminen näytti olevan vain työn hidaste. Sanomista tuli erityisesti silloin, jos laatikoita tai säkkejä oli merkintöjen löytämiseksi käännettävä ja nosteltava ennen varastoon viemistä. Tavaransiirtely ja kääntely oli ahtaajan tehtävä, ja joskus puolestaan tavarankerksijä saattoi hermostua, jos hänen mielestään ahtaaja oli liian hidas merkintöjen esiin saamisessa. Sven kertoo, että joskus kärsimätön tavarankerksijä saattoi potkaista laatikoita nurin kärrystä. Ahtaajat puolestaan saattoivat tehdä kiusaa tavarankerksijöille esimerkiksi latomalla tiiliä siten, että laskut menivät sekaisin. Sven naurahtaa, että taisi aikanaan itekin syyllistyä ”poikamaisuuksiin” ja jatkaa, että ahtaustyö oli hänelle hyvää valmistautumista tavarankerksijän toimeen, koska hän oppi tuntemaan työn ensin ahtaajien näkökulmasta. Sven kertoo, että hänelle monet ahtaajat pysyivät ystävinä, vaikka työtehtävät ja asema muuttuivat. Hän mainitsee pingiksen ja shakin harrastuksina, jotka yhdistivät eri työntekijäryhmiä.

Osa sataman työntekijöistä yhdisti kokemus työskentelystä merillä, sillä monet meriltä maihin jääneet merimiehet hakeutuivat satamaan töihin. Tukholman satamaan 1956 jäänyt mies muistelee, että useimmiten ahtaustöihin jäivät kansimiehen tehtävissä työskennelleet. Konemiehet taas hakeutuivat esimerkiksi kiinteistöhoitajiksi. Monilla satamassa työskennelleillä oli tarkoitus hakeutua myöhemmin muualle, mutta he tulivat jääneeksi sinne. Satamassa työskenteli miehiä, jotka halusivat olla mahdollisimman lähellä merielämää, mutta pysyä maissa.⁴¹¹ Osa satamassa työskentelevistä miehistä korostaa mielellään sitä, että monilla on takanaan merellä vietettyjä vuosia.⁴¹² Satama oli monelle ensimmäinen vaihtoehto ja

⁴¹⁰ MV:SMM A200803:4.

⁴¹¹ Örsell 1998, 12.

⁴¹² HKM:T satamatyö 13.

luonnollinen työpaikka, kun halusi jäädä maihin.⁴¹³ Esimerkiksi 1900-luvun alussa Glasgown sataman työntekijöistä monet olivat aikaisemmin olleet merillä ja monilla oli poikia merimiehinä. Linkki merimiesten ja satamatyöntekijöiden välillä oli tärkeä. Heillä oli samanlainen kulttuurinen tausta, he asuivat samoissa yhteisöissä, ja he toimivat väliaikaisen työn markkinoilla.⁴¹⁴

Yksikään haastateltavista ei kuvaile sataman työilmapiiriä huonoksi. Tuttavapiiri oli laaja, juteltiin paljon ja laskettiin leikkiä, yhdessä oli mukavaa.⁴¹⁵ Ennen satamaan tuloa merillä pitkään ollut mies kertoo, että merimiehille elekieli ja puhuessa elehtiminen oli luontevaa. Siihen opittiin, kun muutakaan kielitaitoa ei juuri ollut. Sanomaansa oli tehostettava eleillä, jos halusi kommunikoida ulkomaisissa satamissa paikallisten kanssa. Suomalaiset merimiehet palvelivat myös ulkomaisilla laivoilla, joten työkavereiden kanssa keskustellessa oli usein otettava eleet avuksi. Haastateltava kertoo, että juuri merillä opittu välitön tunteiden ja ajatusten ilmaisu siirtyi sitten satamaan ja teki työilmapiiristä paremman, kuin mitä hän oli kuullut muilta työpaikoilta.

*No, välittömyys yhdellä sanalla. Että se välittömyys, mikä sataman työilmapiirissä, minkä koin niinkun aina, aina tota, niinkun yleisenä semmoseena leimaa antavana, se loi niinkun mahdollisuuden semmoseen, vaikeistakin asioista niinkun puhumisen avoimesti ja selkeesti. - - Ja tota, kyl minusta, haluttiin tai ei, niin se lähtee sieltä jostain sieltä veden ja maan rajasta ja laiturin re-. Ne olosuhteet muokkaa semmosen välittömyyden siellä. Sil täytyy olla sillä maalla ja veden rajalla tai joku, jolla on joku semmonen vaikutus - -*⁴¹⁶

Usein hyvä työilmapiiri yhdistetään nimenomaan huumoriin. 1950-luvulla satamatyöt aloittanut mies kertoo, että työilmapiiri oli hyvä, mutta rankkaa huumoria oli kestettävä.

*No työilmapiiri oli aika hyvä. Siellä laskettiin paljon huumoria, huumoria viljeltiin, se oli rankkaakin huumoria useasti, että tota niin, mut kun sen kesti niin se ilmapiiri oli hyvä.*⁴¹⁷

Helsingissä slangin käyttö yhdisti satamassa työskenteleviä ja se tarttui myös muualta tulleisiin.⁴¹⁸ Helsingin tavoille opettelu antoi työkavereille välillä naurun aihetta. Tullissa pitkän uran tehnyt mies muistelee, miten evakkona Helsinkiin tullut mies erehtyi:

⁴¹³ MV:SMM A200803: 3, 9. KyM:A 1063:7.

⁴¹⁴ Kenefick 2000, 329.

⁴¹⁵ MV:SMM A200803:2, 3, 8, 9.

⁴¹⁶ MV:SMM A200803:9.

⁴¹⁷ MV:SMM A200803:2.

⁴¹⁸ MV:SMM A200803:8.

Aaltonen oli tullu Viipurista ja ei tuntenu näitä Helsingin olosuhteita ja sitten lautta tulee siihen Kauppatorille, jollon Aaltonen juoksi sinne, että matkustajat tulee heti ulos: ”Seis seis seis, ykskään ei tule täältä ulos ennen kun tulli on tarkastanu laivan.” [Kaikki nauravat.]⁴¹⁹

Slangi ja paikallistuntemus siis myös erottivat työntekijöitä, jotka saattoivat pilailulla rankastikin toistensa kustannuksella.

Svenin haastattelussa käy hyvin selväksi, että erilaisilla satamassa tehdyillä töillä ja työntekijöillä oli hierarkkinen järjestys. Ahtaustyössä erityyppiset lastit ja tehtävät olivat eritavalla arvostettuja. Tavaramerkitsijän työ oli arvostetumpaa kuin ahtaajan työ. Ammattitaito ja ahkeruus saattoivat nostaa työntekijän väliaikaisesta vakituiseksi. Työnjohtajan ja työntekijän välillä oli selkeä arvojärjestys. Sven pohtii, etteivät ”hampuusit” kumarrelleet tai hattu kourassa työnjohtajan edessä seisseet, mutta nöyrä oli oltava. Ohjeet piti kuunnella ja päätökset ottaa vastaan, vaikka työntekijä olisi pitänyt ohjeita huonoina tai päätöstä epäoikeudenmukaisena.

Sven ei kertomansa mukaan juurikaan käyttänyt alkoholia, eikä hän ole kertonut alkoholinkäyttöön liittyviä karnevalistisia muisteluita. Hän kertoo kyllä esimerkkejä työajalla ryypiskelystä ja tuontitavaran varastamisesta, mutta tekee selvän eron itsensä ja ”hunsvottien” välille. Erilaisten lastien käsittelystä puhuessaan Sven kertoo, että *pöydän* sijaan saatettiin lastin ruumasta nostamiseen käyttää suurta manillaköydestä valmistettua verkkoa. *Stroppua* käytettiin muun muassa autonrenkaita käsiteltäessä, koska ne eivät olisi pysyneet *pöydällä*. Sitten Sven muistaa, että stropuilla nostettiin ruumasta joskus muutakin kuin lastia:

Ja kyllä se, sataman väkihän on perinteisesti ollu semmosta alkoholiin menevää niin tuota, kyllä ne sitten joi ja välillä ne oli, kyllä ne oli välillä kun tuli puolenpäivän aika ja piti ruokailemaan mennä, eihän ne pystynykään sieltä laivan ruumasta tikapuita pitkin nousemaan vaan heitä piti sinne verkkoon laittaa ja sitten nosturilla nostaa maihin ja se oli tietysti sen keikan [naurahtaa] sen ahtauspäivän työn päätös se että haettiin uus mies tilalle, mutta tää ei ollu mitenkään harvinaista.

Hän kertoo, että ahtaajat tahallaan rikkoivat alkoholia sisältäneitä tynnyreitä tai pullolaatikoita. Laatikosta tai tynnyristä valunutta juomaa kerättiin omaan mukiin tai juotiin suoraan pakkauksen kyljestä. Tullissa työskennellyt mies kertoo, että tahallaan pudotetun konjakkitynnyrin sisältöä kauhottiin ratakiskojen välisistä uomista vaikka oman kengän avulla juotavaksi.⁴²⁰ Se,

⁴¹⁹ MV:SMM A200803:11.

⁴²⁰ MV:SMM A200803:11.

kuinka moni näihin tapahtumiin loppujen lopuksi osallistui, jää haastatteluissa epäselväksi.

Svenin mukaan ei ollut harvinaista, että varastoista katosi tavaraa. Sven kertoo, että ahtaajat tunsivat pakkausmerkinnät hyvin ja välillä saattoi kadota esimerkiksi kokonainen laatikollinen nylon-sukkia. Portilla ei tehty tarkastuksia, joten jos tavarahan pystyi viemään pienissä erissä tullin ohi pois laivasta vaatteiden sisällä tai eväskassissa, oli varastelu mahdollista. Koska Satamalaitoksen oli korvattava kadonnut tavara, vartioitiin tiloja, eivätkä korvaussummat Svenin mukaan nousseet kovin suuriksi vuosittain. Yleisimmin näpistettiin pieniä määriä kahvia ja hedelmiä. Sven kertoo, että hänellä oli työhuoneessaan muistona tiliä, joita oli löytynyt jostakin arvolähetykseen kuuluneesta laatikosta. Laatikon sisältö oli kuitenkin todennäköisesti vaihdettu jossakin muualla kuin Helsingissä: tutkimuksissa todettiin, että tiilet olivat keskiaikaisten hansarakennusten rakennusmateriaalia.

Vaikka Sven ei käyttänyt alkoholia, poltti hän tupakkaa ja kävi ostamassa sitä usein laivoilta. Laivalta ostetut tupakat olivat halvempia ja saatavilla oli laatuja, joita ei Suomessa muuten ollut tarjolla. *Lankongilla* seisoi tullimies, joka sai tarkastaa laivasta poistuvat henkilöt, jos epäili salakuljetusta. Kiinnijäänyt sai sakot. Sven toteaa, että vaikka tullimiehet olivat tuttuja, he tekivät tarkastuksia ja sakottivat. Sakotusintoa kasvatti se, että tullimies sai tietyn osan sakosta itselleen provisiona. Svenin mukaan tämä johti siihen, että osa tullin työntekijöistä kävi satamassa vapaapäivinäkin "kyttäämässä". Sven kertoo, että salakuljetus oli tavallista. Salakuljetettavaa tavaraa piilotettiin tankkeihin ja laivan *skotteihin*, rungon sisään jääneisiin tyhjiin tiloihin. Svenin mukaan *kontramiehet* tunsivat alusten rakenteet ja mahdolliset piilot hyvin, joten heti satamaan tulon jälkeen tehdyssä tarkastuksessa löytöjä tehtiin usein. Silti salakuljetettua tupakkaa riitti joissakin laivoissa vielä viikko satamaan tulon jälkeen. Tupakan ja alkoholin lisäksi laivoilta sai ostaa itämaisia mattoja, vaatteita, sakariinia sekä makeisia, kuten suklaata ja marsipaania. Sven osti etelä-amerikkalaiselta laivalta nahkatakkin, jonka lampaantaljavuori lämmitti kylminä ja tuulisina talvipäivinä. Kaikesta oli pulaa, ja salakuljetetun tavarahan verovapaat hinnat olivat edullisia, joten laivoilla hankintoja tekemässä kävi paljon muitakin kuin satamassa työskennelleitä henkilöitä. Linjalaivojen tutulta henkilökunnalta satamassa työskennelleet myös tilasivat ulkomailta tuotavaksi esimerkiksi huiveja, solmioita, makeisia ja vaikkapa kreikkalaisia maljakoita.⁴²¹

Koska useat haastateltavat olivat kehuneet sataman ilmapiiriä, kysyin Sveniltä, korostettiinko ryhmähenkeä tai "satamalaisuutta" myös työn ulkopuolella. Sven kertoo, ettei kukaan varsinaisesti hävennyt satamassa työskentelyä, mutta se ei myöskään ollut ylpeyden aihe.

⁴²¹ MV:SMM A200803:8.

Ei, ei. Kyllähän täällä satamassa oli tietysti oma slangi ja omat nimikkeet, joita ei kukaan muu, ulkopuolinen ymmärtäny mutta ei millään tavalla ja tää nyt on, täällähän oli ahtaajia oli kaikista yhteiskuntaluokista oikeastaan, oli ihan kouluakin käynyttä väkeä, jotka oli joutunu deekikselle ja sai sitten, pääsi sitten leipänsä ansaitsemaan [naurahtaa] tänne satamaan tai jotenkin, mut ei sitä, en minä osaa sanoa että mitä. Kyllä kai sitä vähän, no jos ei nyt hävenny mut ei se nyt kehuman aihe ollu, että oli satamassa töissä.

Sven mainitsee, että satamatöissä oli myös koulutettuja miehiä, jotka olivat alkoholiriippuvuutensa takia pudonneet keski- tai yläluokkaisesta asemasta.

Se vapaus

Seuraavassa haastattelukatkelmassa ovat tulkintani mukaan nähtävillä Svenin haastattelun ydinasiat. Ensin Sven puolustaa kaikkia sataman työntekijöitä sanomalla, että kukaan ei ole huonompi kuin toinen ja kaikkien työpanosta tarvitaan. Samalla Sven kuitenkin tekee eroa itsensä ja muiden välille sanomalla, että *hampuusit ja jätkät* olivat "niitä".

TN: No oisko se alkoholinkäyttö ollu yks syy siihen, että satamaa ehkä pidettiin sitte vähän huonompana, huonomaineisena työpaikkana?

S: No, kyllä se varmasti näin oli. Olihan ne nyt hampuuseja ja jätkiä ja mikskä niitä nyt nimitettiin. Minä nyt en o koskaan kokenu, minkäänlaista rasismia siinä mielessä että se olis... joku joka työtä tekee olis huonompi kun toinen, nehän on kaikkihan on tärkeitä, joka paikkaanhan niitä tarvitaan.

TN: Niin, silloin alussa vaan oli siitä puhetta, että kun menitte töihin niin silloin tuli kommentteja, että onko se nyt hyvä.

S: Joo, no tietysti se näin oli. Ei se minua niinkun häirinny, mutta ympäristöä se nyt häiritsi ja kyllä se, kyllä se mun vaimoakin silloin kyllä, se oli tietysti hirvee shokki ja se ei ollu sen takia et mä en olis menestyny siinä aikanaan valitsemallani uralla, mutta se oli tota, mä en kä-, mä olen semmonen luontoa ja vapautta rakastava ihminen että mulle se ei vaan sopinu sitoutua jonnekin aamukaheksasta iltaviiteen ja istua kyyristyneenä pöydän ääressä ja lampun valossa tehdä työtä - -

Sitaatin jälkimmäisessä osassa Sven puhuu omasta elämäntilanteestaan. Toisaalla haastattelussa hän sanoo, ettei alkoholi ollut hänelle itselleen ongelma, joten ehkä läheisetkään eivät siitä asiasta hätkähtäneet. Sven antaa ymmärtää, että muutos epävarmaan satamatyöhön oli vaimolle järkytys ennen muuta siksi, että hän koki perheen toimeentulon vaarantuvan. Itseään

Sven kuvailee luontoa ja vapautta rakastavaksi ihmiseksi, joka ei sopeutunut kultasepän työn rutiineihin.

Sven kehuu satamatyön vapautta ja ulkoilmassa olemista. Hän kertoo, ettei koskaan ole harrastanut urheilua, mutta pyöräillen taitetut työmatkat ja työn edellyttämä fyysinen aktiivisuus pitivät kunnossa.

No ainakin minulle oli se vapaus ja se että sai olla ulkona ja niistä olosuhteista mistä mä tulín niin sehän oli suuri reaktio, suuri muutos kun oli istunu työpöydän ääressä, jos sä olet nähny, minkälainen se kultasepän pöytä on. Se on semmonen vielä tää pöytä on vielä näin koverrettu ja sitten lamppu on tossa ja kaasuliekit on tossa ja sit sitä istutaa suunnilleen kyyristyneenä sellasen viilausnaakelin edessä, mitä sitten tehdäänkään niin kyllä se oli, kyl mulla tuli silloin kyllä sitten mieleen myöhemmin, että en ikinä kyllä siirry takasin mihinkään sisätyöhön.

Sven pitää vapautena sitä, että sai liikkua ulkona ja jatkaa vielä pohtimalla, että satamassa sai ”jollakin tavalla” olla enemmän oma herransa. Ainoa huono puoli oli kylmyys ja tuulisuus talvisin.

Svenin haastattelua voi lukea kansatieteilijä Katri Kauniston metsäammattilaisten vapauskäsityksistä kertovan artikkelin valossa. Kaunisto on todennut, että metsätyöntekijöille vapaus työssä on tarkoittanut ennen kaikkea mahdollisuuksia liikkua luonnossa sekä valtaa päättää monista työhön liittyvistä seikoista, kuten aikatauluista ja työajoista. Jonkun toisen komennossa kellokortin mukaan työskentely tarkoittaisi vapauden menetystä. Kaunisto huomauttaa, että vapaus merkitsee eri ammattiryhmille osin eri asioita, koska heidän työtehtävänsä eroavat toisistaan. Metsätyöntekijät ovat korostaneet joustavia työaikoja ja luontokokemuksia. Metsäkoneyrittäjien haastatteluissa taas tärkeimmäksi nousivat vapaus tehdä omaa työtä koskevia päätöksiä, mahdollisuudet riskinottoon sekä siihen liittyvä vastuun kantaminen. Metsänhoitajille ja johtajille tärkeintä on ollut työn itsenäisyys ja mahdollisuus suunnitella omaa työtään. Koulutus on nähty mahdollisuutena valita työnsä vapaammin useiden erityyppisten töiden joukosta.⁴²² Metsätyöntekijöille oma vapaus konkretisoitui heidän vertaillen oman tilannettaan maata omistavien talonpoikien elämään.⁴²³ Satamassa työskennelleet taas ovat nähneet oman vapautensa suhteessa tehdastyön pakkotahtisuuteen.⁴²⁴

Käsiahtauksen aikaan satamatyö oli raskasta ja itse työsuoritus rutiininomaista kantamista, kärräämistä tai lapiointia, mutta satama ympäristönä tarjosi vaihtelua: työolosuhteet olivat erilaisia vuodenajasta ja säästä riippuen, laivat ja niiden lastit vaihtuivat, samoin työkaverit. Esimerkiksi Kalevi kertoo omassa haastattelussaan, että parasta

⁴²² Kaunisto 2001, 9.

⁴²³ Johansson 1994, 130.

⁴²⁴ Andersen 2000, 22.

satamatyössä oli sen vaihtelevuus. Laivat ja lastit vaihtelivat, ja Kalevi mainitsee Etelä-Amerikkaan liikennöineet laivat. Hän ei hehkuta eksotiikalla, mutta työn vaihtelevuuteen sisältyväksi voi laskea myös sen, että lastit, laivat ja niiden miehistöt olivat eri maista. Työn koneellistuminen on tuonut myös satamaan enemmän teollisen työn makua, mutta edelleen maisemat vaihtuvat ja työtehtäviä vaihtamalla pyritään saamaan vaihtelua päivään. Työnjohtaja arvelee, että ahtaajat haluavat erottautua tehtaiden työntekijöistä:

Mä uskon, että ne haluaa henkisellä tasolla, koska satamatyö koetaan mielenkiintoiseksi, vaihtelevaksi, reippaaksi, ulkoilmassa olemiseksi ja muuta sellaista. Aivan vastakkaista kuin joku tehtaassa tuotantolaitoksen liukuhihnatyöskentely. Kellokortti ja liukuhihnatyöskentely ne on satamassa niin kuin hyvin etäisiä asioita ja uskon, että ahtaajat kokee sen, että se on aivan eri maailma.⁴²⁵

Työnjohtaja korostaa, että satamatyö mielletään täysin vastakkaiseksi liukuhihnatyöskentelyyn verrattuna. Esimerkiksi Ruotsiin tehdastöihin muuttaneet suomalaiset ovatkin kertoneet liukuhihnatyöskentelyn yksitoikkoisuudesta ja raskaudesta. Liukuhihnalla työskentelevä on henkisesti ja fyysisesti hyvin ahtaalla: liukuhihna määrää työn tahdin ja työasennot ovat yksipuolisia.⁴²⁶ Sana rutiini on herättänyt kielteisiä mielleyhtymiä pitkään, sillä se liitettiin teolliseen työhön hyvin aikaisessa vaiheessa. Tehtaassa työntekijän kehon ja aivojen oli sopeuduttava tuotannon tahtiin ja vaatimuksiin. Syntyi pelko, että ihminen muuttuu robotiksi, ohjelmoiduksi koneeksi, joka ei enää kykene ajattelemaan itse. On väitetty, että yksitoikkoisuus poistaa työstä merkityksen ja arvon. Vapauden (luovuuden) ja rutiinien (totuttujen tapojen) vastakkainasettelu ei kuitenkaan ole aivan yksinkertaista.⁴²⁷ Rutiineista on myös iloa: koska työ ei vaadi täyttä keskittymistä jatkuvasti, voi aikaa käyttää vaikkapa työkavereiden kanssa jutusteluun.

Tapio Bergholm on korostanut sitä, että satamatyöntekijät nauttivat mahdollisuudesta valita, tekikö töitä joka päivä vai ei.⁴²⁸ Myös metsä- ja uittotöitä tehneet miehet on usein kuvattu luppoajasta nauttivina iloisina kulkureina, vaikka muistelmissaan he ovat kertoneet työn määräaikaaisuuteen ja raskauteen liittyvistä ongelmista. Metsätyömiehet ovat itse edistäneet myyttisen tukkijätjän kuvan syntyä tehdessään välttämättömyydestä hyveen korostaessaan vapauden merkitystä.⁴²⁹ Myös Sven näkee työn kausiluontoisuuden eri tavoin kuin Bergholm. Sven kertoo, että työntekijät

⁴²⁵ MV:SMM A200803:3.

⁴²⁶ Esim. Snellman 2003, 122.

⁴²⁷ Ehn & Löfgren 2007, 118.

⁴²⁸ Bergholm 1996, 38.

⁴²⁹ Snellman 2005, 37–39.

olivat kiitollisia silloin, kun töitä oli paljon. Jos laivoja ei ollut satamassa, ei kukaan olettautkaan, että töitä olisi ollut:

En mä osaa sanoa muuta kun että oltiin kiitollisia sillon kun oli töitä. Että tota, minkäs sille mahto, jos ei ollu laivoja niin ei tietysti voinu. Sillon suhtauduttiin, se oli ihan luonnollinen asia että jos ei o töitä niin ei tu palkkaa ja nyt se vasta myöhemmin on muuttunu.

Sven arvelee, että monella muullakin alalla, jolla ei vaadittu koulutusta, työ oli keikkaluonteista. Hän sanoo, ettei väliaikaisuus haitannut, koska vilkkaina aikoina sai enemmän rahaa. Sven sanoo, ettei kaivannut takaisin kultasepän töihin, vaikka palkka oli ennen satamaan siirtymistä ollut jo ihan kohtuullinen.

- - palkka juoksi koko ajan ja loppuajalla [kultaseppänä] se oli aika kohtuullinenkin se palkka mutta tuota en sitten kyllä kaivannu missään nimessä takasin että kyl mä olin tota, tän vapauden, mitä tää soi ja kuitenkin sen pysty perhettä elättämään niin se tota kyllä täällä oli semmosia muita etuja jotka nyt ei aina voida rahallakaan mitata.

Sven ei selitä tarkemmin mainitsemiaan etuja, mutta epäilemättä yksi niistä oli kokemus meren äärellä työskentelystä. Satamassa voi samanaikaisesti olla osa virikkeitä täynnä olevaa kaupunkiympäristöä ja nauttia luonnonkauniista merimaisemista sekä raittiista ilmasta. Metsäammattilaiset ovat pitäneet luontokokemuksia tärkeinä omassa käsityksessään vapaudesta. He eivät ole kokeneet vaikeita sääolojakaan rajoittavana tekijänä, vaan olennaisena osana työtä. Huono sää on yksi tekijä, joka itse asiassa lisää työntekijän hallinnan tunnetta, koska huonon sään aikaan hän voi päättää olla menemättä metsätöihin. Metsä saa merkityksensä myös pakopaikkana: siellä unohtuu kämpän ankeus tai ikävät kotiolot.⁴³⁰ Siinä missä metsällä on symboliarvoa kansalliselle identiteetille, voi merellä nähdä olevan toisenlaisia symbolisia merkityksiä kansainvälisyyteen ja ylirajaisuuteen liittyen.⁴³¹ Merenkulun kansainvälisyyteen liittyy etnisyyteen pohjaava risteävä ero, jota tarkastelen seuraavassa pääluvussa.

⁴³⁰ Kaunisto 2001, 11.

⁴³¹ Kaunisto 2001, 10; Kaukiainen 2008, 8–9.

Ylirajaisia kohtaamisia

Sataman eksotiikka

Erään laivan ohi kulkiessani kuulin äkkiä askeleita, jotka kumahtelivat raskaasti laivan rautaista kantta vasten. Etelämaalaisen tumma mies kurkisti kaiteen ylitse ja silmäili minua uteliaasti. Toisissa laivoissa näyttivät sitä vastoin kaikki nukkuvan. Itse laivatkin tuntuivat kuin uneen vaipuneilta. Mutta niiden ympärillä leijui kuitenkin näkymättömänä ja äänettömänä sataman omalaatuinen tunnelma, erilaisten kansojen ja erilaisten tavaroiden kiihoittava tuoksu.⁴³²

Toivo Pekkasen novelli kertojan kävelyretkestä esittelee Kotkan sataman omalaatuista tunnelmaa, joka rakentuu paitsi ankarasta työstä, myös erilaisten ihmisten kohtaamisista ja kaukaisten maiden tuontitavaroiden tuoksusta. Tarina jatkuu kertojan mielikuvituksen liikkeillä redillä puutavaraa lastanneessa suuressa japanilaisessa laivassa, jonka sisäänsä kätkeviä ”salaperäisen näköisiä, pieniä keltaisia miehiä” hän ei päässyt näkemään.

Tämän tyyppiset kertomukset ja kuvat ovat varmasti olleet mielessäni, kun olen haastatteluissa kysynyt työntekijöiden suhtautumisesta ulkomaisiin laivoihin ja niiden miehistöihin. Aina eivät vastaukset olleet odotusteni mukaisia. Sven, joka kertoo haastattelussa olleensa kiinnostunut tekniikasta, kuittaa kysymyksen ulkomaisten laivojen ihmettelystä sanomalla, että hän kiinnitti eniten huomiota laivan kuntoon:

T: No puhuttiinko näistä ulkomaisista laivoista, jos tuli vaikka joku kauempaa semmonen, semmosta kansallisuutta joka ei yleensä käyny? Oliko ne ihmetyksen aiheita vai oliko se ihan tavallista?

S: No kyllä se nyt oli kai laiva kun laiva, ei se tota, ei siinä nyt ollu. Oli hyväkuntosia ja erittäin hyväkuntosia ja huonoja, erittäin huonokuntosia. Kyllä ne monet oli kyllä aikamoisia ruostepesä. Sillon ei ollu niin tota tarkkaa tämä, mutta en nyt oikein muista että olis ollu. Kyllä nää, kyllä joskus tuli semmosia kyllä poikkeavia laivoja, niinku joku irlantilainen laiva, jossa oli muun muassa savupiipussa tämmönen verinen poikkileikattu käsi, josta tippu veri [naurahtaa]. Sen mä muistan, se oli aika erikoinen - -

Sitaatissa mainitun irlantilaisen laivan lisäksi Sven ottaa esiin yhdysvaltalaiset Moore & McCormackin laivat. Svenin mukaan varustamon alukset olivat hyväkuntoisia ja henkilökunta ”komeita tummaihoisia miehiä”.

⁴³² Toivo Pekkaneen: Satama yöllä. Ylioppilaslehti 1937:5b.

Afroamerikkalaiset olivat ulkonäöltään poikkeuksellisia Euroopan liikenteessä, sillä Svenin sanoin "kolmannen maailman väkeä" alkoi tulla miehistöihin vasta myöhemmin.⁴³³ Kalevi kertoo, että myös Kotkassa yhdysvaltalaiset laivat, *jenkit*, olivat tummaihoisine miehistöineen ihmetyksen aihe.⁴³⁴

Kotkassa kävi 1950-luvulla 42 000 ja 1960-luvulla lähemmäs 50 000 merimiestä vuosittain. Päivittäin kaupungissa oleskelleiden merimiesten määrää on vaikea arvioida, sillä on lähes mahdotonta selvittää, kuinka pitkään mikäkin laiva satamassa vietti. Sääolojen takia kuukausien välillä oli suuria eroja. Hiljaisina talvikuukausina merimiehiä oli satamassa muutama kymmenen, mutta esimerkiksi vilkkaassa elokuussa 1955 Kotkassa oleskeli päivittäin yli 700 merimiestä. Heistä kuusi kymmenestä oli ulkomaalaisia.⁴³⁵ Kotkan kauppakamarin teettämä selvitys kaupungissa käyneiden merimiesten arjesta selvittää merimiesten ja kaupunkilaisten kanssakäymisen reunaehtoja: Maissa merimiehet saivat yöspidon laivasta, mutta tarvitsivat pesulapalveluita, suutaria ja parturia. Laivalla he saattoivat tavata muonituspalvelun henkilökuntaa tai laivakauppiaan, joka kävi myymässä matkamuistoja. Merimiehet tekivät satamassakin töitä, esimerkiksi maalasivat ja kunnostivat alusta.⁴³⁶ Satamassa ollessa kunnostettiin erityisesti niitä laivan osia, joita ei merellä ollessa voinut huoltaa, esimerkiksi maalattiin aluksen kylkiä.⁴³⁷

Laivan henkilökunta saattoi osallistua lastaamiseen tai lossaamiseen. Esimerkiksi puutavaran lastauksessa merimiehet olivat merkitsemässä puueriä. Perämiehen tehtäviin kuului valvoa laivan lastausta, joten heidän kanssaan oltiin tekemisissä paljonkin.⁴³⁸ Haastattelujen perusteella ahtaajat olivat kuitenkin melko vähän merimiesten kanssa tekemisissä. Ulkomaisissa laivoissa työnjohtajan oli osattava englantia, muut pärjäsivät elekielellä. Työnjohtaja selvitti perämiehen kanssa, missä järjestyksessä lasti laivaan laitettiin, sillä määräsatamia saattoi olla useita ja lastin oltava siksi oikeassa paikassa. Myös ylityönjohtaja kävi laivassa useita kertoja päivässä tarkistamassa, että työt etenivät suunnitellusti. Haastateltavien mukaan monet työnjohtajista ja ylityönjohtajista olivat nuorempana työskennelleet laivalla päällystössä, joten heillä oli riittävästi kielitaitoa ja hyvä merenkulun tuntemus. Äidinkielenään ruotsia puhuvat ahtaajat pystyivät keskustelemaan ruotsalaisten kanssa.⁴³⁹ Merimiehistä niillä, jotka toimivat taljareina, oli enemmän tilaisuuksia tutustua sataman muihin työntekijäryhmiin. Nuorena

⁴³³ MV:SMM A200803:7.

⁴³⁴ MV:SMM A200803:12.

⁴³⁵ Lahtinen 1956, 4.

⁴³⁶ Lahtinen 1956. Raporttia varten on haastateltu 60 suomalaista ja ulkomaalaista merimiestä kyselykaavakkeen avulla.

⁴³⁷ MV:SMM A200803:9.

⁴³⁸ MV:SMM A200803:8.

⁴³⁹ MV:SMM A200803:2, 6, 7.

merillä ollut haastateltava kertoo, että taljarina oppi tuntemaan yhden tullitarkastajan niin hyvin, että tämä päästi hänet pälkähästä eräänä jouluna:

Niin tuli semmonen nuori tulli ja sitte vanhempi tulli, kun me veljeni kans käveltiin siinä satama-alueella vielä ja pienessä humalassa olimme [naurahtaa] Ja tota meillä oli sitte kassi käsissä ja tämä nuorempi tulli olis halunnu tutkia meidän kassin, niin tämä vanhempi, johon olin jo tutustunut sano, et annapas olla. Että hän ei enää halunnut joulurauhaa pilata, et oli siellä kassissa mitä tahansa. Jälkeenpäin olen tulkinnut sitä niin.⁴⁴⁰

Svenin mukaan Helsingin ahtaajissa oli paljon maihin jääneitä merimiehiä – myös joitakin ulkomaalaisia, jotka olivat syystä tai toisesta jääneet laivasta Helsingissä. Jos sopivaa laivapestiä ei kuulunut, oli otettava ahtauskeikkoja rahaa saadakseen. Sven kertoo, että hänen isänsäkin oli aikanaan tehnyt satamatöitä joissain ulkomaan satamissa. Tavaramerkitsijänä Sven tutustui usein laivojen kokkeihin, jotka tarjosivat kahvia, etenkin talvipakkasilla. Erityisesti vakituisia linjoja ajaneiden laivojen miehistöön tutustuttiin paremmin, koska heitä tuli nähtyä säännöllisesti. Sven mainitsee linjojen määräsatomiksi Hampurin, Bremenin ja Rotterdamin sekä Puolan satamat. Effoan Amerikan-linjojen miehistöt olivat suomalaisia, joten heidän kanssaan kommunikointi oli helppoa. Tekniikasta kiinnostunut Sven teki tuttavuutta erityisesti konemiesten ja konepäällystön kanssa.⁴⁴¹

Kotkan satamassa huolinta- ja satamatyönjohtajana työskennellyt Kalevi kertoo, että linjalaivojen päällystöön tutustuminen teki työskentelystä sujuvampaa. Tutun perämiehen laivassa kun pystyi ohittamaan hierarkian ja ahtaustyön johtaja saattoi suoraan pyytää laivan henkilökuntaa auttamaan töissä, silloin kun heitä tarvittiin. Kalevi kertoo, että linjalaivojen suomalaisten miehistöjen kanssa ”istuttii aina kaljoilla”, mutta ulkomaisiin merimiehiin ei juuri tutustuttu. Työt hoidettiin ja jotenkin saatiin tarpeelliset asiat kommunikoitua, mutta sen enempää kanssakäymistä ei juuri ollut.⁴⁴²

Työuransa alkuvaiheen merillä ollut ja sittemmin satamaan työnjohtajaksi jäänyt Juhani kertoo satamassaolosta merimiehen näkökulmasta.

Juhani: Kyllä merimiehenä joutuu tuota yhteistyötä satamatyöväen kanssa tekemään, tuota se oli aivan itsestänselvyyys. Liittyi lastin käsittelyyn, lastin purkamiseen, lastaamiseen ja aluksen kansiluukkujen avaamiseen, sulkemiseen ja joskus jopa Englannissa ahtaajien teekannujen lämpimänä pitämiseen. Tästä tuli mieleen eräs tarina, että eräässä laivassa oli vihainen kokki, joka ei

⁴⁴⁰ MV:SMM A200803:9.

⁴⁴¹ MV:SMM A200803:7.

⁴⁴² MV:SMM A200803:12.

hyväksynyt että ”limejuissit” eli nämä engelsmannit tuovat teekannunsa hänen keittiöönsä. Hän heitti ne ulos ja sillä seurauksella, että laivojen lastaus tai purkaustyö pysähtyi tyystin ja sitten hänen oli kiltisti otettava ne teekannut sinne ja pidettävä ne lämpimänä siihen asti, kunnes tulee ”teatime”.

JA: Entä olitteko itse työtehtävien ulkopuolella tekemisissä satamatyöntekijöiden kanssa?

Juhani: No hyvin, hyvin vähän, joskus saattoi semmoista pientä niin sanottua bisnestä olla, ihan sellaista harmitonta. Harmitonta ja joskus lainasin, muistan Ranskassa lainanneeni joltakin satamatyöntekijältä polkupyörää päästäkseni merimiehenä sitten nopeasti kaupungille ja takaisin. Sellaista luottamusta oli.⁴⁴³

Haastateltava esittää laivaväen ja satamatyöväen yhteistyön itsestäänselvytenä. Lastiin ja lastiluukkuihin liittyvien yhdessä sovittavien tehtävien lisäksi haastateltava mainitsee kuitenkin englantilaisten ahtaajien teepannut, jotka laivan kokki vastentahtoisesti joutui ottamaan keittiöönsä. Teepannuepisoodi, jossa laivan kokki joutui antamaan periksi brittiahtaajien joukkovoimalle, kertoo satamatyöntekijöiden ja laivaväen valtataistelusta. Tulkitseen tarinaa myös niin, että se on osoitus kertojansa kulttuurintuntemuksesta, josta vinkkinä on esimerkiksi *teatime*-sanankäyttö. Juhani korostaa merimiesten ja ahtaajien ”bisnesten” harmittomuutta siten, että hän selvästi puolustelee työntekijöitä. Lopun episoodi, jossa haastateltava kertoo lainanneensa ranskalaisen ahtaajan polkupyörää päästäkseen kaupungille, sulkee tarinan kaaren ja palauttaa työntekijäryhmien välisen luottamuksen. Lainatusta polkupyörästä tulee merimiesten ja ahtaajien ylirajaisen luottamuksen symboli.

Ystävät ja viholliset

Haastatteluja lukiessa on toisinaan vaikea tietää, keitä tarkoitetaan, kun puhutaan ”merimiehistä”. Ei ole selvää, tarkoitetaanko kotimaisia vai ulkomaisia tai puhutaanko miehistöstä vai päällystöstä. Esimerkiksi Ilmarin haastattelussa ahtaajat ja merimiehet esitetään hyvinä ystävinä:

SS: No tutustuttiinko merimiehiin?

I: No, merimiehet oli ihan hyviä ystäviä, että mehän tunnettiin melkeen kaikki aina ja laivan päällystöt ja koko merimiesporukka. Meillä oli yhteistoimintaakin aika paljon.⁴⁴⁴

⁴⁴³ MV:SMM A200803:3. Juhania haastatteli Johanna Aartomaa.

⁴⁴⁴ MV:SMM A200803:8. Ilmaria haastatteli Sanna Schildt.

Yhteistoiminnalla haastateltava tarkoittaa ammattiliittojen yhteistyötä, joten tarkemmalla lukemisella selviää, että kyse oli nimenomaan suomalaisten merimiesten ja ahtaajien yhteistyöstä. Myöhemmin haastattelussa käy ilmi, ettei haastateltavan – tai ahtaajien yleensä – kielitaito riittänyt ulkomaalaisten kanssa seurusteluun. Haastateltava kertoo, että kävi sekä ahtaajana että myöhemmiin työsuojeluvaltuutettuna merimiesten kanssa kahvilla.⁴⁴⁵ Myös toinen haastateltu ahtaaja kertoo merimiesten tarjonnan usein kahvia laivan *skanssissa*. Pula-ajan Suomessa laivojen elintarvikevarastot olivat usein poikkeuksellisen runsaita, ja ahtaajat viettivät mielummin taukonsa laivalla etenkin jos ruokalaan oli pitkä matka.⁴⁴⁶ Pitkään merellä olleet miehet kaipasivat varmasti uutta juttuseuraa, ja oleellinen osa seurustelua taisi olla myös kaupanteko, joka oli sekä merimiehille että ahtaajille mahdollisuus ansaita ylimääräistä rahaa. Olavi kertoo, että kaupanteko oli osittain laillista, esimerkiksi varaosien tuontia Saksasta:

SS: No käytiinkö niiden kanssa jonkinlaista kauppaa ehkä tai muuta tämmöstä?

O: No joo, ainahan sitä pientä bisnestä piti tehdä, että sai kahvirahat. Siinähan sitä sit tutustuttiin niihin kavereihin. Sillon 60-luvun alussakin usein jos tarvi jotain varaosia ja tommosii, niin Saksastahan niitä, mitkä Saksaan ajo, niin ne kaverithan usein järjesti sieltä. Ties vaan minkälaista, minkälaisii juttuja. Sit niillähän oli niillä merimiehillä semmonen systeemi, että ne sai tuoda määrätyn määrän semmosta niin sanottuu listatavaraa, niin usein radioita ja tommosii, niin sai ihan, ei tarvinnu maksaa semmosii määrii mitä maissa. Ihan laillista touhuu, ettei ollu mitään semmosta smugelihommaa.

Haastateltava myöntää, että alkoholin salakuljetustakin harjoitettiin ”vähän”.⁴⁴⁷ Rangaistukset pienten määrien salakuljetuksesta tai salakuljetetun tavaran ostamisesta olivat pieniä, joten toiminta oli houkuttelevaa: molemmat osallistujat saattoivat hyötyä rahallisesti ja ostaja saada käsiinsä tavaraa, jota pula-Suomesta ei välttämättä lainkaan saanut kaupoista. Esimerkiksi 1950-luvun aikana muotiin tulleita farkkuja sai ensin vain laivoilta.⁴⁴⁸ Elokuvaohjaaja Pekka Mandart on kertonut, että laivalta ostettu Collaro-levysoitin oli 1950-luvun Kotkassa ”kova sana”.⁴⁴⁹ Taloudellisen tai materiaalisen hyödyn lisäksi salakuljetus toi elämään jännitystä ja juttujen aiheita. Viranomaiset tai lainsäädäntö saatettiin nähdä yhteisenä vihollisena, jonka huijaaminen lujitti kaverisuhteita.

⁴⁴⁵ MV:SMM A200803:8.

⁴⁴⁶ MV:SMM A200803:2.

⁴⁴⁷ MV:SMM A200803:6.

⁴⁴⁸ Poutasuo 2006, 25. Pulma 2004, 25. Seppänen & Kauppi 1996, 143.

⁴⁴⁹ Forss 2004a, 32.

Yhden haastatellun ahtaajan mukaan tullimiehet "kyttäsivät" kaikkia, eikä heistä ei pidetty.⁴⁵⁰ Tullivalvojille jokainen merimies oli potentiaalinen salakuljettaja, sillä toiminta oli usein ryhmätyötä: kun salakuljetettua tavaraa löydettiin, tunnusti vain miehistön nuorin ja pienipalkkaisin. Tullin tietojen mukaan salakuljetuksesta saadut voitot kuitenkin jaettiin usein koko miehistön kesken. Tullin "kontraryhmä" etsi laivoista piilotettua salakuljetustavaraa. Esimerkiksi konehuoneesta saatettiin purkaa seinärakenteita tai väliseiniä ja merimiesten hytit pengottiin läpikotaisin.

- - merimiesten yksityisalue ei ollu mikään yksityinen. Tullimiehet kaivo esiin sänkyjen alustat ja sänkyjen välit ja kaapit ja kaikki esiin.⁴⁵¹

Salakuljetetun tavaran löytäjälle maksettu palkkio oli kaksi viidesosaa tavaran huutokauppa-arvosta, joten palkkioista saattoi tulla merkittävä palkan lisä. Haastateltava kertoo esimiehestään, joka oli tekemässä tarkastusta tullimiehille tutun perämiehen kotona.

No sitten tää päällysmies oli sen verran utelias ja se oli omakotitalo, hienosti rakennettu ja tuota päällysmies kurkisti sinne takkaanki sitte, pani pään oikeen sinne ja katto että tuota mitä tuota sieltä mahtas löytyä kätköjä siinä kotietsinnässä, jollon se konemestari sitten sano, että mitä helvettiä sä nyt joka paikkaa nuuskit. "No en minä mittää, minä vaan katon että ootko sinä salakuljettamalla saanu hienomman kämpän kun minä takavarikkopalkkioilla." [kaikki nauravat] Et siinä vallitsi semmonen määrätynlainen huumori ja harmonia parhaimmillaan siinäkin.⁴⁵²

Haastateltava rakentaa romantisoitua kuvaa "rosvon ja poliisin kaveruudesta", jota on hyödynnetty myös esimerkiksi 2009 valmistuneessa *Rööperi*-elokuvassa, jossa salakuljettajat ja "pimeän pullon" kauppiaat esitetään kuin poliisin kanssa leikkivinä poikina.

- - meil oli muun muassa semmonen päällysmies tuol Katajanokalla, josta tuli erittäin hyvä ystävä sellastenkin henkilöiden kanssa, jotka hän oli saattanu vankilaan. Eli kaveri tuli, kun se pääsi vankilasta ulos ja tapas Kauppatorilla, sano että lähe sinä nyt kahville, että jutellaan [naurahtaa] näistä. Ja jonkinajan kuluttua se salakuljetti taas.⁴⁵³

Ulkomaisista merimiehistä puhuttaessa käy selväksi, etteivät he sataman työntekijöiden silmissä olleet yksi yhtenäinen ryhmä. Olavin mukaan ulkomaisia "aina vähän arvosteltiin ja kateltiin". "Itäblokin" maista tulleet ja

⁴⁵⁰ MV:SMM A200803:1.

⁴⁵¹ MV:SMM A200803:11.

⁴⁵² MV:SMM A200803:11.

⁴⁵³ MV:SMM A200803:11.

varsinkin neuvostoliittolaiset herättivät monenlaisia negatiivisia tunteita ainakin hänen mukaansa:

O: - - Venäläiset nyt oli vähän semmosii. Nehän tuli sillon, täältäähän meni fosfaattia ja sit ne pantiin rautatievaunuun ja ne meni Venäjälle sinne johonkin, niin ne oli ja semmosta porukkaa, joitten kanssa ei oikeen tullu juttuun. Siellä ruumassa kun oli trukki, niin jos sen jätti sinne yöksi, niin seuraavana aamuna siinä ei ollut enää mitään jällellä, lyhdyt ja kaikki oli hävinny. Että ne oli vähän semmosta porukkaa. Niin niihin ei oikeen voinu luottaa yhtään. Niillä ei ilmeisesti ollut mitään, niin ne, ja sitte järjestelmä oli semmonen, että kädet piti pitää toisten taskuissa eikä omissa, niin sehän heijastu joka paikkaan.

SS: Niin tietysti... Niin niihin ei sitten oikeen haluttu mennä töihin, tai oli semmonen...

O: Niin no työtä piti aina tehdä, mutta kanssakäyminen oli hyvin huonoo. Ettei niitä... Eihän ne tietyst kaikki ollu, mutta osa oli semmosta.

SS: Ja varmaan just sillon sotien jälkeen ei muutenkaan ollu...

O: Niin se oli muutenkin, oli se ryssänviha niin kova. Sillon ei paljon seurusteltu kyllä.⁴⁵⁴

Olavi lieventää kantaansa puhuessaan ja osoittaa myös ymmärrystä pulassa eläneille neuvostoliittolaisille merimiehille. ”Semmosen porukan” arvostelusta puhe muuttuu ”järjestelmän” kritisoinniksi. Haastateltava puolustaa vielä omaa asennettaan sodanjälkeisten vuosien asenneilmastolla, jossa Neuvostoliitto nähtiin edelleen vihollisena.

Sama haastateltava kertoo ärsyyntyneensä myös briteistä, mutta toteaa pitiäneensä saksalaisten siisteydestä ja täsmällisyydestä.

No nää itäblokin ihmiset oli semmosii, ettei niiden kans oikeen tullut toimen. Ja sit oli engelsmannit oli semosii teenjuojii ja sit kun tuli jalkapallomatsi, niin sit ei tapahtunut mitään. Piti saada luukut auki, niin äijät kyttäs vaan telkkariä siellä! Niitä sai käydä potkimassa. Sakemannit oli kaikist siistimpiä ja täsmällisimpiä. Niillä oli melkeen aina kunnossa kaikki asiat ja laiva siisti ja hyvin hoidettu.⁴⁵⁵

Olavi jättää mainitsematta, millä laivoilla ei oltu yhtä siistejä ja täsmällisiä, mutta lukija voi arvella, että ainakin eteläeurooppalaisilla laivoilla hän ajatteli tarvitsevansa enemmän kärsivällisyyttä. Aikakäsitysten erilaisuus on ollut tavallinen kitkan aiheuttaja, kun ”pohjoismainen tehokkuus” on kohdannut ”mañana-mentaliteetiksi” nimitetyn ajattelun.⁴⁵⁶ Marika Rosenström on osoittanut, että suomalaiset merimiehet eivät arvostaneet

⁴⁵⁴ MV:SMM A200803:6.

⁴⁵⁵ MV:SMM A200803:6.

⁴⁵⁶ Esim. Ehn & Löfgren 2007, 35.

varsinkaan eteläeurooppalaisia merimiehiä, vaan pitivät itseään kovaluontoisempina ja taitavampina. Jako ”meihin” ja ”heihin” on ollut muutenkin vahva merimieskulttuurissa. ”Me” ja ”he” määritellään Rosenströmin käyttämässä muistitietoaineistossa jatkuvasti uudelleen: vastakkainasettelu saatetaan rakentaa ”merimiesten” ja ”maakrapujen”, miehistön ja päällystön, syvänmerenpurjehtijoiden ja Itämeren purjehtijoiden, vahtivuorojen, eri kansallisuuksien tai miesten ja naisten välille.⁴⁵⁷

Esimerkiksi nosturinkuljettajan haastattelussa tulee esiin eteläeurooppalaisiin liitettyjä negatiivisia asenteita. Haastattelussa ennen seuraavaa sitaattia olen kysynyt, kerrottiinko joistakin huomiota herättäneistä henkilöistä juttuja, ja puheen edetessä haastateltava ryhtyy muistelemaan kreikkalaisille merimiehille tehtyä käytännön pilaa. Nosturissa olleesta pulun pesästä laitettiin munia laivalla olleiden vanhojen ja kärsineen näköisten kanojen pesään:

Semmonen juttu oli kerran, oli kreikkalainen laiva siinä Hiilisataman rannassa ja niil oli sitte kanoja semmoses säkis. Niin vanhoja kanoja, ettei ne enää ollu varmaan munineet monee vuoteen. Meil oli sit puluja, puluja nosturis aina ku oli kevät, ne oli siel muninu, ni yks meiän semmonen suupaltti kaveri ni se otti niitä pulun munia sieltä ja sitte ei ollu ketään siinä yläkannella siin laivas, hyppäs nosturista suoraan siihen kannelle ku se oli niin lähellä ja pisti näitä pulun munia sinne. Mut me ei koskaan nähty, että miten ne reagoi siihen. Mut varmasti siellä kävi pöpinä, kun ne huomasi että siellä oli tullu munia heiän pesäänsä [nauraa]. Että tommosia pieniä kujeita oli aina vähä mielessä.⁴⁵⁸

Tässä kertomuksessa on mukana rasismia. Haastattelijalle kerrottu juttu esittää kreikkalaiset merimiehet saitoina tai köyhinä ja tyhminä: näivettyneiden kanojen pitäminen laivalla näyttäytyy irrationaalisena tekona, ja haastateltava pitää itsestään selvänä, etteivät kreikkalaiset erottaisi eri lintujen munia toisistaan. Haastateltava kertoo myös, etteivät merimiehet ja nosturinkuljettajat olleet juuri lainkaan tekemisissä keskenään ja hän tekee eroa myös nosturinkuljettajien ja ahtaajien välille antaen ymmärtää, että ahtaajat olivat vastuuttomampia ja viinaanmenevämpiä.

Olavin tavoin Ilmari mainitsee saksalaiset mieluisina työskentelykumppaneina, mutta hänen näkemyksensä ovat muutenkin varsin positiivisia.

SS: Mitkä oli ulkomaalaisista semmosia mukavimpia, joitten kanssa parhaiten tultiin toimeen? Minkä maalaiset merimiehet?

⁴⁵⁷ Rosenström 1999, 114–116.

⁴⁵⁸ MV:SMM A200803:1.

I: Kyllä se melkeen oli nää saksalaiset laivat. Minä aina kunnioitan sitä Transgermaniaa, joka oli porttilaiva, niin se aina kulki siitä Sompasaareen ja siellä oli kaikki järjestyksessä! Siellä ei tarvinnut mitään, ne kun näki meikäläisen, niin heti perämies kulki minun mukana. Jos minulla oli mitään huomauttamista, niin tai ei sitä paljon ollutkaan mitään. Koska perämiehetkin siivosivat jopa kansia ja kyllä täytyy sanoa että siellä oli kaikki tip top.⁴⁵⁹

Haastattelija kysyy, ketkä olivat mukavimpia, mutta vastaus kertoo itse asiassa siitä, ketkä hoitivat asiansa säännösten mukaisesti ja pitivät laivan siisteimpänä. Ilmari sanoo Moore & McCormackin laivojen päällystää epämiellyttäväksi. Hänen mukaansa yhdysvaltalaisilla laivoilla oli ”enempi semmosta virkaatekevää esimiestä”. Ilmarin käsityksiä eri kansallisuuksien käytöksestä voi verrata *Tuntemattoman sotilaan* johtajatyyppeihin. Väinö Linnan romaanin vänrikki Koskelan hahmoa on pidetty mallikelpoisena johtajana. Siiallinen ja tärkeilemätön vänrikki osallistuu kaikkiin sotatöihin alaitensa rinnalla – kuten saksalaiset perämiehet Ilmarin esimerkissä. Koskela ei niuhota organisaation pikkumaisten määräysten vuoksi, kuten huoliteltu komppanianpäällikkö Lammio, jota määrittävät kurinalaisuus, täsmällisyys, kylmyys ja virallisuus. Samalla tavoin etäiseltä vaikuttaa Ilmarin suhde yhdysvaltalaisien laivojen päällystöön.⁴⁶⁰

Haastattelija kysyy vielä erikseen Ilmarin mielipidettä itäeurooppalaisien laivojen henkilökunnasta, koska toisessa haastattelussa heidät oli luokiteltu epäystävällisiksi.

SS: Mites nää itäeurooppalaset laivat?

I: No ne, sanotaan itäsaksalaisetkin laivat, niin ne suhtautuivat oikein hyvin. Että en minä... Yhteenkin niiden laivaan, jossa liian vähän ruuman valoja, niin kyllä minun ansiosta valoja tuli. Ja sitten suojakaiteet luukkujen ympärille. Ja niistä valoista sitten, niin ne oli merimiehet oikeestaan tyytyväisiä, että kun ne tuli.⁴⁶¹

Ilmari oli työsuojeluasioissa saanut hyviä kokemuksia itäsaksalaisilla laivoilla, joten hänellä ei ole valittamista ”itäblokin” maiden laivoista.

Koska naisten mukanaolo ahtaustyössä oli poikkeuksellista, on kiinnostavaa tietää, mitä ulkomaiset merimiehet ajattelivat heistä. Ailin mukaan ulkomaiset merimiehet suhtautuivat naisahtaajiin positiivisesti. Hän kuvailee, että miehet tervehtivät heitä kohteliaasti ja tarjosivat usein tupakkaa. Ensimmäisissä sodan jälkeen tulleissa yhdysvaltalaisissa laivoissa tarjottiin satamatyöntekijöille ruokaakin. Ailin kertoman mukaan ruokailukutsut loppuivat pian, sillä laivalta varastettiin jotakin tavaraa. Aili

⁴⁵⁹ MV:SMM A200803:8.

⁴⁶⁰ Koskela 2010, 139, 155.

⁴⁶¹ MV:SMM A200803:8.

on varma, etteivät satamatöissä olijat varkaita olleet, vaan ”vohkijat” olivat tulleet kaupungilta.⁴⁶² Myös yksi haastatelluista miehistä sanoo merimiesten joskus syytäneen ahtaajia varastamisesta. Ahtaaja kuitenkin puolustaa satamatyöntekijöitä yksikantaan. Hän uskoo, etteivät satamatyöntekijät vieneet mitään luvatta, mutta ostivat kyllä alkoholia, tupakkaa ja toisen maailmansodan jälkeisinä vuosina myös esimerkiksi sakariinia.⁴⁶³

Yhteisen kielen puuttuminen tulee esille useassa haastattelussa koskien kanssakäymistä ulkomaisten merimiesten kanssa. Ilmari kertoo, että ulkomaiset merimiehet suhtautuivat ahtaajiin ”aika myönteisesti”, mutta kun ei ollut yhteistä kieltä, kommunikointi oli vaikeaa: ”viittomakielellä sitten jotenkin tultiin toimeen”. Työsuojevaluvaluutettuna laivoja tarkastaessaan haastateltava käytti myös etukäteen valmistettuja papereita, joihin oli kirjoitettu laivan päällystölle tarkoitettuja viestejä.

Yhteisen kielen puuttuminen saattoi saada vakaviakin seurauksia. Kotimaisissa laivoissa oli helpompaa työskennellä, koska perämieheltä sai tarkat selostukset esimerkiksi lastin sisällöstä, ”et osas varoa, jos oli jotakin sen tyylistä”.⁴⁶⁴ Epäselväksi jää, tarkoittaako haastateltava varomisella sitä, että osattiin käsitellä lastia oikein, jotta se ei olisi vahingoittunut, vai ajattelleeko haastateltava työturvallisuutta, jos lastina oli jotakin terveydelle vaarallista ainetta. Kalevi kertoo englantilaisesta kapteenista, joka oli vähällä jäädä junan alle Kotkan Kantasataman ratapihalla.

Ni ne siinä ni ne kaatusvatte siihe ni kiskojen välii ku ne meni täst puolta ja kaks vaunuu meni yli ja ne junamiehet kun näki niin ne huutivat että mikä nyt siel on jäännny vaunujen alle ja ne VR:n miehet ketkä tuli, ne ei osannu puhuu englantii, ni putsasvat vaatteet vaa ja: ”Okei, okei.” Ne meni, sillo ne varmast muistaavat Kotkas käyneesä [naurahtaen].⁴⁶⁵

Kertomus kuvastaa sitä, ettei edes turvallisuuden liittyviä tärkeitä asioita osattu välttämättä toimittaa muulla kielellä kuin suomeksi.

Suomen omista etnisistä ryhmistä haastatteluaineistossa mainitaan romanit. Kalevi kertoo, että Haminassa palkattiin myös romaneja ahtaustyöhön, kun työvoimasta oli pula – tarkempaa ajankohtaa ei kertomuksesta pysty päättämään. Kalevin mukaan myös Kotkassa oli yksi romanimies vakituisesti ahtaajana. Kalevi ottaa haastattelussa romanit puheeksi itse. Edellinen kysymys on käsitelty huumoria, eikä siinä ole viitattu mitenkään etnisyyteen tai erilaisuuteen. Kalevi ei kerro mitään muiden työntekijöiden asenteista ”Mustalais-Kallea” kohtaan, vaan toteaa, etteivät Kallen ”heimoveljet kantaneet kaunaa”, vaikka Kalle töissä

⁴⁶² MV:SMM A200803:5.

⁴⁶³ MV:SMM A200803:2.

⁴⁶⁴ MV:SMM A200803:2.

⁴⁶⁵ MV:SMM A200803:12.

kävikin.⁴⁶⁶ Haastateltava tulee siten paljastaneeksi omat asenteensa romanien työssäkäyntiä kohtaan, mutta näyttää ottavan Kallen esiin esimerkkinä suvaitsevaisesta ilmapiiristä satamassa.

Mahdolliset suomen- ja ruotsinkielisten työntekijäryhmien väliset kiistat ja eronteot jäävät käyttämässäni aineistossa miltei näkymättömiin.⁴⁶⁷ Ainoa viite ristiriidoista löytyy Helsingin Länsisataman hiililaiturissa työskennelleen nosturinkuljettajan haastattelusta. Suoraan kysyttäessä hän kiistää erimielisyydet, mutta toisaalla haastattelussa kertoo valtataisteluista, jotka näyttävät liittyneen sekä satamien erikoistumiseen että etnisyyteen tai kielikysymykseen. Helsingin Katajanokalla oli töissä suomenkielisiä, mutta Jätkäsaaren hiililaiturissa melkein kaikki nosturinkuljettajat olivat ruotsinkielisiä ja monet kotoisin saaristosta, sillä tieto uusista työpaikoista oli kulkenut sukulaisille ja ystäville. Haastateltavan mukaan ammattiosaston äänestyksissä "taktikoitiin", jotta "oma mies" olisi saatu edustajaksi. Kun hiilisataman nosturinkuljettajat vaativat palkankorotusta vedoten raskaampaan työhön, tulivat Katajanokan suomenkieliset nosturikuskit selvittämään tilannetta.

*Ni he tuli kerran semmosella vauhdilla sinne haukkumaan meitä sitte, että tota noin, kuinka te kehtaatte tollasta tehdä. "No, kato vähä meidän satamaa. Meil on töitä, mutta teil on varaa juosta täällä."*⁴⁶⁸

Haastateltava on itse ruotsinkielinen, ja kertomuksen motiivina näyttäisi olevan sen osoittaminen, että erimielisyyteen johti Katajanokalla työskennelleiden tyytymättömyys omaan työhönsä, vaikka se oli itse asiassa kevyempää kuin hiilisataman nostureilla ajaminen. Katajanokalla kappaletavaralastien kanssa tuli nosturinkuljettajalle enemmän odottelua eli lepoa työn lomassa, kun taas hiililaiturissa oli nosturia ajettava jatkuvasti. Haastateltavan mielestä myös hiililaiturin nostureiden hallintalaitteet olivat raskaampia käsitellä kuin Katajanokan *kraanojen*.

Hauskanpito kielletty

Etnisyyteen liittyvät eronteot tulevat esiin myös työajan ulkopuolella, kun työntekijät viettivät yhdessä aikaa esimerkiksi sataman lähellä sijainneissa ravintoloissa. Palaan Helsingin ravintolaelämää vielä laivatyttöjä käsittelevässä luvussa, ja suuntaan seuraavassa katseen Kotkaan, missä merimiehiä liikkui suhteellisesti enemmän kuin pääkaupungissa. Laivojen miehistöillä oli satamassa vapaa-aikaa iltaisin ja sunnuntaisin. Jotkut jäivät

⁴⁶⁶ MV:SMM A200803:12.

⁴⁶⁷ Vrt. Bergholm & Teräs 2000, 90–92.

⁴⁶⁸ MV:SMM A200803:1.

laivalle lukemaan, kuuntelemaan radiota ja juomaan olutta. Kaupungille lähteivistä osa kävi katselemassa kaupungin nähtävyyksiä tai poikkesi elokuviin. Vuodesta 1952 lähtien pelattiin laivajoukkueille tarkoitettua jalkapallon Kotka-sarjaa, ja merimiehet harrastivat myös yleisurheilua, pöytätennistä sekä shakkia kansainvälisissä sarjoissa, joissa kilpailuja ja otteluita järjestettiin satamissa ympäri maailmaa. Illalla moni suuntasi kaupungin tanssiravintoloihin, osa siksi että muutakaan ajanviettopaikkaa ei ollut. Kotkassa Fennia, Kairo, Kent ja Kyminlaakso laskettiin miehistön kantapaikoiksi, päälylystön kerrotaan käyneen Ruotsinsalmessa ja Meritornissa. Ravintolat olivat miltei ainoita paikkoja, joissa merimiehet, kaupungissa vakituisesti tai tilapäisesti asuneet satamatyöntekijät ja muut kaupunkilaiset kohtasivat.⁴⁶⁹ Merimiehet hakivat ravintoloista viihtymistä, ajanvietettä ja rentoutumista, vastapainoa laivalla vietettyjen viikkojen rutiineille. Osalle merimiehistä erityisesti tanssi oli tärkeää, koska tanssilattialla pääsi tekemään tuttavuutta naisten kanssa. Ravintolassa oli tarkoitus tutustua uusiin ihmisiin, kertoa ja kuunnella kiinnostavia juttuja, tanssia ja pitää hauskaa.⁴⁷⁰

Ravintoloita ei 1950-luvun Suomessa ollut kuitenkaan tarkoitettu hauskanpitoon. Kun toisen maailmansodan aikana asetettu ravintoloiden tanssikielto kumottiin 1948, Alkoholiliike vastusti kiellon poistamista. Alkon johdon mielestä ravintoloista ei saanut tulla huvittelupaikkoja. Alkoholiliikkeen mukaan ravintoloiden tehtävä oli lounaan ja päivällisen tarjoaminen, joten alkoholi oli myynnissä vain ruuan ohella.⁴⁷¹ Ravintolassa ei saanut päihtyä tai puhua viereisessä pöydässä istuvan kanssa. Kovaan ääneen puhuminen tai nauraminen oli paheksuttavaa, samoin ruuan tai palvelun huonouden ääneen päivittely. Jopa lasien kilistely häiritsi kanssaruokailijoita. Tuttavallinen leikinlasku tarjoilijoiden kanssa oli tietenkin sopimatonta.⁴⁷²

Ulkomaanliikenteessä työskennelleet merimiehet olivat tottuneet erilaiseen ravintolakulttuuriin. Suomessa he käyttäytyivät ”rennommin” kuin muut asiakkaat. 1970-luvun puolivälissä tarjoilijana aloittanut haastateltava kertoo, että merimiehet olivat riehakkaampia kuin muut ja käyttäytyivät eri tavalla. Merimiehet ”pistivät rahaa palamaan” ja halusivat ”pöydän koreaksi”.⁴⁷³ He käyttivät enemmän rahaa ja maksoivat hyvät juomarahat.⁴⁷⁴ Liisa kertoo, että esimerkiksi samppanjaa tilaamalla merimiehet halusivat näyttää, että heillä on millä maksaa.⁴⁷⁵ Lahtisen raportissa kuvataan merimiesten rahankäytöstä tarkemmin kansallisuuksien mukaan tyyppitellen:

⁴⁶⁹ Lahtinen 1956, 6–9, 16.

⁴⁷⁰ KyM:A 1063:9; Lahtinen 1956, 10.

⁴⁷¹ Sillanpää 2002, 79.

⁴⁷² Sillanpää 2002, 78, 90.

⁴⁷³ KyM:A 1063:3.

⁴⁷⁴ KyM:A 1063:15.

⁴⁷⁵ KyM:A 1063:1.

englantilaiset ja saksalaiset olivat yleensä säästeliäitä, kun taas yhdysvaltalaiset käyttivät runsaammin rahaa ja ostivat kalliimpia tarjoiluja.⁴⁷⁶

Ravintolakäyttäytyminen on yksi esimerkki siitä, miten eri maissa liikkuneiden suomalaisten merimiesten erilaisuus konkretisoitui kotimaassa. Matti on kotkalainen mies, joka lähti merille 16-vuotiaana 1960-luvun alussa. Haastattelussa hän kertoo kysymättä, että merimiehiä ei arvostettu, vaan yleinen mielipide oli, että he olivat alempiarvoisia. Laivan päällystö saattoi ansaita kunnioitusta, mutta eivät tavalliset merimiehet. Matin mukaan merimiehiä pidettiin yhteiskunnan pohjasakkana.

Sillohan niit ei arvostettu, nehän tykkäs et ne on kaikki pummeja. Siis eihän merimiehet 60-luvulla viel arvostettu mitää, et nehän oli niinku pohjasakkaa. Pohjasakkaa, et joku laivan kapteeni nyt ehkä saatto siin viel mennä jollain taval – – 477

Purjelaivojen aikakaudella merimiehet eivät sopineet siihen kuvaan, jonka tutkijat ja taiteilijat olivat luoneet paikallaan pysyvistä ja yhtä kieltä puhuvasta maanviljelijäkansasta. Heidän liikkuvaa elämäntapaansa ihmeteltiin ja tapojaan pidettiin moraalittomina.⁴⁷⁸ Nämä asenteet eivät kuitenkaan poistuneet horisontin taa viimeisten purjelaivojen kanssa. Kotkalaisesta asenneilmastosta kertoo Liisa, joka oli vuosia töissä ravintola Kairossa ja sitä ennen 20 vuotta myös Satamakadulla sijainneessa Kentissä. Liisan mielestä kaupunkilaiset paheksuivat merimiehiä ja tuomitsivat heidän kanssaan seurustelleet naiset. Liisan mielestä merimiehiä, sataman työntekijöitä tai Kairoa ”ei ymmärretty”.

Tunnelma merimiesten, satamatyöläisten ja muun ”rantaporukan” ravintola Kairossa oli erilainen kuin muissa suosituissa illanviettopaikoissa. Kairossa puhuttiin usein työasioita, sinne saatettiin mennä työpäivän aikana tai suoraan töistä.

– – jos vertas Seiskaa tai Ruotsinsalmee ni selvä ero siin oli. Siel lastattii laivoi, haalattii mäntii ja keskustelut pyöri tätä rataa ja kyl laiasta laitaa, että se oli työläisten sellanen jälki.

Satamamiehet kävivät tauoilla, ”hiljasilla”, Kairossa kaljalla tai Gambinalla, joka oli edullisin väkevä viini. ⁴⁷⁹ Likaisissa ja kuluneissa työvaatteissa ravintolaan kiiruhtavat työmiehet herättivät varmasti paheksuntaa niissä, jotka ajattelivat samoin kuin Alkon johto. Nämä miehet eivät kunnioittaneet ”pyhää” anniskelupaikkaa juuri millään tavalla. Työkavereiden kanssa vitsailu, naurunremakat ja voimasanat kuuluivat sataman työntekijöiden

⁴⁷⁶ Lahtinen 1956, 10.

⁴⁷⁷ KyM:A 1063:7.

⁴⁷⁸ Rosenström 1996, 13.

⁴⁷⁹ KyM:A 1063:7, 15.

käytökseen 1950-luvulla niin kuin ne kuuluvat 2000-luvullakin.⁴⁸⁰ Nuorena merillä ja sittemmin satamassa työskennellyt mies kertoo, että Kairossa tavattiin tuttuja kavereita ja puhuttiin työasioita oluen tai Gambina-lasin ääressä. Hän kuvailee asiakaskuntaa "rempseäksi rantaporukaksi", mutta valitettavasti en ole huomannut kysyä, mitä haastateltavan korostama rempseys oikeastaan oli. Haastateltava puhuu myös reiluudesta. Hänen mielestään "reilu meininki" kuuluikin "tuollaiseen kapakkaan". Ravintolaksi Kairoa ei haastateltavan mielestä voinut nimittää.⁴⁸¹

Kotkalainen merimies Veikko kertoo, että Kairossa pukeutuminen oli vapaampaa kuin muissa ravintoloissa. Laivan päällystö kävi etupäässä "paremmissa" paikoissa, kuten Ruotsinsalmessa, Seiskassa ja Fenniassa. Laivalla oli täysi ylöpito, joten ruokailuun ei ollut niinkään tarvetta, vaan etupäässä nautittiin alkoholijuomia. Alkoholiliikkeen sääntöjen mukaan ruokaa oli ostettava alkoholin kanssa, ja usein samat voileivät kiersivät monella asiakkaalla.⁴⁸² "Meininki" Kairossa kuvataan vapaaksi ja asiakkaita iloisiksi.⁴⁸³ Kairo oli hauska paikka, jossa sai vähän "rymytän", jos ei käyttäytynyt aggressiivisesti. Myös Matti kutsuu Kairoa "reilummaksi" kuin muita ravintoloita. Kairon reiluuden vastinparina on muiden ravintoloiden jäykkyys:

No olihan se selvä et se oli reilumpaa silloin ku siel oli sentyyppiset asiakkaat et tuota kylhän se silloin oli se tyyli ravintolas et oli valkoset liinat ja se oli jäykkää 60-luvun alus.⁴⁸⁴

Matti kertoo, että ahtaajilla oli tilipäivä aina kun laiva tuli valmiiksi, ja jotkut menivät juhlimaan, kun tilipussin sai, oli viikonpäivä mikä tahansa. Kairossa ei hänen mukaansa ollut yhtä virallista kuin muissa ravintoloissa, joissa pidettiin tiukemmin kiinni Alkoholiliikkeen asettamista säännöistä. Valkoisista pöytäliinoista huolimatta toiminta Kairossa oli rennompaa: siellä saattoi vaihtaa pöytää ja seuruetta vapaammin sekä uskalsi hakea naista tanssimaan, vaikka hän olisi istunut miesseurassa. Kairossa naisetkin hakivat miehiä tanssimaan, vaikka muualla se olisi rikkonut tanssiravintolan kirjoittamattomia käyttäytymissääntöjä vastaan.⁴⁸⁵ Muusikko vertaa satamakapakkaa ja "tasokkaampia" ravintoloita:

Siis tota siihi aikaa ihmiset oli sellasii, et esimerkiks ku oltii Ruotsinsalmes tai Seurahuoneel voi olla, ni koitettii hyvin olla nästä ja omas pöyässä. Tanssittii, ehkä tällee pöytäpiiris. Kairoo ku meni, siel ku oli merimiehet, ne istu missä pöyäs sattu, ne jutteli siel

⁴⁸⁰ HKM:T satamatyö 13. Oinonen 1996, 79–81.

⁴⁸¹ KyM:A 1063:5.

⁴⁸² KyM:A 1063:9.

⁴⁸³ KyM:A 1063:7, 9.

⁴⁸⁴ KyM:A 1063:7.

⁴⁸⁵ KyM:A 1063:7.

seksin, ei siel ollu niinku sellasta järjestystä että tota se oli ihan niinku toinen maailma tavallaa se Kairon kapakkahomma.

Satamakapakassa ei istuttu "nätisti". Tuoleissa kiikutettiin niin että niitä oli korjattava jatkuvasti.⁴⁸⁶ Merimiehet siirtyivät pöydästä toiseen, keskustelivat ja huutelivat myös naapuripöytiin, eivätkä noudattaneet suomalaisen tanssiravintolan kirjoittamatonta säännöstöä. Muusikot muistelevat vielä, että loppuillasta monet olivat kovin humalassa ja lähtivät ”likkojen” kanssa laivalle. Seuraavana iltana juhliminen jatkui. Haastateltavat huomauttavat, että satamakapakan meno muistuttaa nykyistä ravintolakäyttäytymistä:

- - täl hetkel vois sanoo varmaan nuoriso on tollee noin että, nehän hyppii pöyäst pöytää, että tuttui ku on ja kaikkii tälläst että...

Muusikot muistavat kielten sorinan ja sakean tupakansavun. Joskus oli tarjoilijan tai soittajan suupieleenkin unohtunut tupakka.⁴⁸⁷

Vapaampia tunnelmia haettiin esimerkiksi soittamalla pöydästä pöytään kierrellen.⁴⁸⁸ Asiakaskunnan kansainvälisyys näkyi ja kuului selvimmin musiikissa: merimiehet pitivät latinalaisrytmeistä ja tanssivat sambaa tai cha-cha-chata.

Muusikko 1: - - hurjan paljo ne tanssi tollast sambaa, tai siis periaattees, ku ne ei osan tanssii, ni se oli sellasta, käet ylhäällä ja kova huuto päällä ja siitä niin, mentii ottaa välil paukkuu pöyäst ja...⁴⁸⁹

Liisan mielestä merimiehet eivät osanneet tanssia hyvin.⁴⁹⁰ Muusikoiden mukaan Kairossa tanssiminen oli lähinnä nojailua tai vapaampaa tyyliä:

- - et se tanssi oli kyl sellast että sun tälläst, Afrikan tyylii, kaiken maailman minkälaisii tyylii siel oli että sithän taas niinku Seiskas etenki ni siel ain oli hyvi tanssijoit paljo.⁴⁹¹

Fennia oli tunnettu maanantajameistaan ja siitä, että lavalla nähtiin myös ulkomaisia merimiehiä musisoimassa, mutta toisinaan niin tahtui Kairossakin.⁴⁹² Haastateltujen muusikoiden mieleen on jäänyt erityisesti

⁴⁸⁶ KyM:A 1063:11.

⁴⁸⁷ KyM:A 1063:8.

⁴⁸⁸ KyM:A 1063:8.

⁴⁸⁹ KyM A 1063:8.

⁴⁹⁰ KyM A 1063:2.

⁴⁹¹ KyM A 1063:8.

⁴⁹² Fennian maanantajameista ks. Ikävalko 1998, 51–52.

espanjaksi laulettu *Bésame Mucho*.⁴⁹³ Silti suosituin toivekappale oli *Tähti ja meripoika*.⁴⁹⁴

Kuka pelkää mustaa miestä?

Liisa arvelee, että osa Kairoon liittyneistä ennakkoluuloista johtui siitä, että kotkalaiset pelkäsivät ulkomaalaisia. Hän toteaa, että joskus merimiehet selvittelivät välejänsä tappeluissa, mutta yleensä ravintolan ulkopuolella, muuta ikävää heissä ei sitten ollutkaan.⁴⁹⁵ Toimittaja Hilppa Kimpanpää on kertonut, että hänen perheensä kyllä vei vieraitakin satamaan laivoja katsomaan, mutta leikkipaikkana satama oli ”pikkulikoilta” ankarasti kielletty.⁴⁹⁶ Kimpanpään mukaan 1950-luvun ”meininkiin” kuuluivat laivatyöt ja viinanhakureissut. Paikallislehden kolumnissa Kimpanpää on kirjoittanut, että 1950-luvulla satama oli hyvin pelottava ja vaarallinen paikka. Aikuisten puheissa ”suurimpana vaarana vaani musta merimies”.⁴⁹⁷ Todennäköisesti vanhemmat ovat käyttäneet ”mustaa miestä” lapsen ajatusmaailmaan sopivana avoimen rasistisena pelotteena, joka ei kaivannut selittelyä.⁴⁹⁸ Joukosta helposti erottuvalla ”neekerillä” oli helpompi uhkailla kuin ruveta luettelemaan todellisia vaaroja, joita satamassa riitti: saattoi jäädä taakan, junanvaunun tai auton alle, pudota laiturilta syvään veteen, josta uimataitoisinkin oli vaikea päästä ylös. Varmasti vanhemmat pelkäsivät myös, että lapset näkisivät satamassa huonoja tapoja: humalaisten tappeluja, ”semmoisia” naisia, kuulivat kiroilua ja seksuaalisuuteen viittaavia vitsejä. Jää arvailujen varaan, kuinka paljon aikuiset itse oikeasti pelkäsivät mustia merimiehiä, mutta tummaihoisen ihmisen kohtaaminen on selvästi ollut monelle mieleenpainuva kokemus.

Esimerkki merkittävästä henkilökohtaisesta kokemuksesta löytyy Pentti Heittolan muistelmista. Porin Mäntyluodon satamaan tultuaan Pentti pääsi merimieskaverinsa Arskan mukana yhdysvaltalaisen laivan keittiöön. Miehet saivat kokilta voileipiä ja kaakaota.

Kiipesimme laivaan, jossa oli ahterissa Yhdysvaltain lippu. Arska käveli laivassa kuin kotonaan. Pujahdimme eräästä ovesta sisään ja se oli keittiö. Valkoiseen kokin asuun pukeutunut neekeri mies puuhasi kaasulieden ääressä.

⁴⁹³ Bésame mucho on meksikolainen bolero. Ks. Padilla 1998, 131–132.

⁴⁹⁴ KyM A 1063:8.

⁴⁹⁵ KyM:A 1063:7.

⁴⁹⁶ Alivirta & Hurta & Kimpanpää & Liukkonen & Paananen 2007, 19.

⁴⁹⁷ Kotkansilmä 26.1.2005. Kansalaisten kulttuurisatama.

⁴⁹⁸ Myös esimerkiksi romaneilla on peloteltu lapsia. Romanian syrjinnästä toisen maailmansodan jälkeen ks. esim. Tervonen 2012.

Näin neekerin elämäni ensimmäisen kerran ja se oli mulle sykähdyttävä näky. Arska puhui neekerin kanssa sujuvasti ja mä mitään ymmärtämättä katselin vieressä. Neekeri tarjosi herkkuiset voileivät ja kipolliset kaakaota.⁴⁹⁹

Heittolan kuvauksessa maut ja visuaaliset aistimukset tulevat esiin vahvasti. Hän kirjoittaa ensimmäisen tummaihoisen ihmisen näkemisen olleen sykähdyttävä kokemus, mutta tuo samalla esille oman sivullisuutensa: kokilla ja Arskalla oli yhteinen kieli ja merillä olleiden miesten jaettu kokemusmaailma, josta nuori Pentti oli vasta uneksinut satamassa laivoja katsellessaan.

Lapsia kävi satamassa luvatta tai luvan kanssa laivoja katselemassa. Kotkassa heidän joukossaan oli myös Vainion perheen Juha-poika, josta sittemmin tuli ”suomalaisen satamakaupungin sielunmaisemaa” tulkinnut iskelmänikkari.⁵⁰⁰ Vainion elämäkerrassa tehdään yksityiskohtaisesti selkoa siitä, kuinka hän näki ensimmäisen kerran tummaihoisen merimiehen vuonna 1947. Mies heitti maahan tupakan, jonka Juha nappasi nopeasti. Merimies luuli, että Juha on köyhä katupoika, ja antoi hänelle koko kartongin savukkeita sekä solmion.⁵⁰¹ Ystävällisesti hymyilleet ja ”nälkämaan lapsille” tuliaisia jaelleet tummaihoiset amerikkalaismerimiehet näyttävätkin olleen lapsille mieluisia vieraita kaupungissa.⁵⁰² Muusikot kertovat, että 1960- ja 1970-luvulla Kotkassa oli hyvin vähän tummaihoisia ihmisiä, mutta Kairossa heitä kävi. Haastateltava puhuu tummaihoisista merimiehistä ja kotkalaisista tai suomalaisista, vaaleaihoisista ”normaali-ihmisistä”. Toinen muusikko huomauttaa heti, että rasismia ei kuitenkaan ollut, vaan tummaihoiset olivat kuin ketkä tahansa muutkin. Kolmas toteaa vielä, ettei tummaihoisia näkynyt kaupungilla, vaan ravintolat olivat ainoita paikkoja, joissa heitä saattoi nähdä.⁵⁰³

Liisa kertoo, kuinka näki tummaihoisen miehen ensimmäistä kertaa vuonna 1952. Hän oli töissä Kentissä, jossa oli myös matkustajahuoneita. Liisa oli järjestämässä RUK:n juhlia, joihin tuli niin paljon majoitettavia, että vintiltä oli haettava vanhoja hetekoita. Liisa raahasi vuoteita yksin alakertaan, kun tummaihoisen merimies ja hänen pieni poikansa tulivat yllättäen auttamaan. Parikymmentä vuotta myöhemmin Liisa ja poika kohtasivat uudelleen Kairossa.

– – ni yks neekeri tuli pienen pojan kans, sielt just noin ravintolaa, ni se neekeri autto sänky minuu kantaa ja kun mie pelkäsin. Uskotsie että minun täyty viii sinne Kenttii ja emmie ollu koskaa neekerii nähnykkää ennen ja sil oli tavalliset vaatteet päällä ja se poika oli

⁴⁹⁹ TA:TMT 276:961/2.

⁵⁰⁰ Ks. Bagh & Hakasalo 1986, 378.

⁵⁰¹ Ikävalko 1998, 25.

⁵⁰² Alivirta & Hurta & Kimpanpää & Liukkonen & Paananen 2007, 18.

⁵⁰³ KyM:A 1063:8.

sellanen, oisko viis, kuus vuotta vanha. Ja se kumars näitist että olkaa hyvä ja mie kiitin ja se meni menoja sielt. Ni uskotsie että 20 vuotta sen jälkee tulee sellanen hoikka, pitkä neekeri, ja mie olin Kairon, keskel lattiia siin, menos sinne eteisee, ni tää poika huutaa että mamma mia Kentti [nauraa]. Se poika oli kasvannu isoks ja se muisti minut. Aiku minuu hävetti, mut mie ajattelin että herranjumala sehän oli huomionosotus vaan että hän muisti mamma mia Kentti.

Kertomus jatkuu vielä pohdinnalla, miksi nuoren miehen sanat hävettivät Liisaa niin kovasti, että hän punastui. Liisa ei muista oliko asiakkaita paljon ja miksi tilanne yllätti hänet niin. Sitaatti on mielenkiintoinen, sillä siitä voi aistia Liisan vaihtelevat tunteet. Yllättyminen, pelko, kiinnostus, häpeä ja ilahtuminen ovat suoraan luettavissa Liisan puheesta.

Liisa on ollut töissä sataman ravintoloissa vuosikymmeniä, mutta tämä tarina oli hänen haastattelussaan niitä harvoja, joissa hän kertoi yksityiskohtaisemmin ulkomaalaisten merimiesten kohtaamisesta. Olivatko kaikki kontaktit ulkomaalaisten kanssa näin lyhyitä ja pinnallisia? Hilja kertoo haastattelussaan oppineensa töissä muutaman sanan saksaa, englantia ja ruotsia.⁵⁰⁴ Kovin syvällisiä keskusteluja asiakkaiden kanssa ei siis käyty. Kertomuksessaan Liisa jatkaa, että ”neekerit” olivat yleensä hiljaisia, eikä heistä ollut mitään ”haittaa.”⁵⁰⁵ Hän ei siis kerro monikulttuurisen arjen rikkaudesta tai ilosta tutustua uusiin ihmisiin, vaan toteaa, ettei joidenkin asiakkaiden erilainen ihonväri haitannut muiden elämää.

Liisa jatkaa pitkällä selityksellä siitä, miten hankalimpia asiakkaita ovat humalassa ”tiettyyn pisteeseen” tulleet suomalaiset. Hän mainitsee ohimennen, että jossakin vaiheessa myös romaneista oli haittaa.⁵⁰⁶ Lisätietoa romaneihin suhtautumisesta saadaan Veikon haastattelussa. Hän kertoo 1980-luvusta, jolloin ”Kairo meinasi kuolla kokonaan pois”. Ravintolassa ei ollut enää elävää musiikkia ja asiakkaita yritettiin houkutella karaoken avulla. Laulua harrastavat romanit eivät miellyttäneet muita asiakkaita. Järjestyshäiriöitä tai mitään muuta erityistä syytä nyrpeään asenteeseen Veikko ei kerro:

Ja sitten, en halua mitenkään morkata eri ihmisrotuja, mut sinne alkoi tulemaan suomalaisia tummia, ja jotkut vieroksuivat sitä asiakkaitten vaihtuvaisuutta.⁵⁰⁷

Haastattelussa Liisa ei kerro siitä, että ulkomaalaisiin merimiehiin olisi erityisesti tutustuttu, vaan tiedot ulkomaalaisista liittyvät asiakkuuteen: ravintoloiden pitäjät lukivat saapuvien laivojen listoja sanomalehdestä, että

⁵⁰⁴ KyM:A 1063:15.

⁵⁰⁵ KyM:A 1063:1.

⁵⁰⁶ KyM:A 1063:1.

⁵⁰⁷ KyM:A 1063:9.

tiesivät minkä maalaisia asiakkaita oli tulossa ja osasivat varautua hankkimalla heille mieluisia juomia. Useaan kertaan Liisa mainitsee, että ulkomaalaisista merimiehistä ei ollut haittaa ja lisää heti perään, että kun ”kähnäystä” tuli, he menivät ulos välejänsä selvittämään.

Mikään luonnonlaki ei merimiesten rehellisyyssäkään silti ollut. Jos juopumuspidätykset jätetään pois, oli Kotkan poliisi vuonna 1955 tutkinut seitsemää tapausta, joissa rikoksesta tuomittiin merimies. Skotlantilainen rikkoi näyteikkunan ja varasti mallinukan sekä sen päällä olleet vaatteet, englantilaiset särkivät puhelinkopin puhelimen ja varastivat joitakin kilpiä. Turkkilainen löi linkkuveitsellä suomalaista miestä käsivarteen ”naisesta johtuneen riidan seurauksena”. Tanskalainen pahoinpiteli naisen ja varasti hänen kellonsa Kairon edustalla. Mies oli kestinnyt naista ravintolassa, mutta tämä ei suostunutkaan lähtemään laivalle miehen mukana. Humaltunut ruotsalainen merimies hyppäsi vuokra-auton rattiin ja ajoi kolarin, jossa molemmat autot menivät käyttökelvottomiksi.⁵⁰⁸ Vakavimmat tapaukset olivat ahvenanmaalaisten tekemiä: yksi ampui laivaan luvatta tullutta miestä, joka haavoittui vaikeasti. Toinen pahoinpiteli työkaveriaan niin, että tämä kuoli saamiinsa vammoihin.⁵⁰⁹ Silmiinpistävää listassa on, että humalassa rötöstelyä ovat harrastaneet lähinnä ulkomaalaiset. Raportti ei kerro, onko poliisin kokoamassa listassa lueteltu vain ulkomaalaisten⁵¹⁰ merimiesten tekemät rikokset vai eivätkö suomalaiset merimiehet todella tehneet rikoksia. 1950-luvun alussa eli vahva käsitys suomalaisten ”huonosta viinapästä”,⁵¹¹ mutta tämä lista puhuu sen puolesta, ettei suomalaisilla ollut ainakaan yksityisoikeutta humalassa hölmöilyyn.

Konemestari John McCreadie on muistellut 1950-luvun alun Kotkaa sellaisena kuin se näyttäytyi satamaan rantautuneelle ”engelsmannille”. Alussa kaupunki ”ei näyttänyt miltään”. Kylmä talvi kauhistutti nuorta miestä, jolle karvalakki ja pitkät alushousut olivat tuntemattomia vaatekappaleita. McCreadie kävi aluksen muun päällystön kanssa useimmiten Kyminlaakso-ravintolassa Kauppatorin varrella. Punnan kurssi oli briteille edullinen, joten he olivat tervetulleita asiakkaita, joille tehtiin tilaa vaikka poistamalla anniskelutiloista muutama humalainen suomalainen. Merimiehet saivat lisäansioita myymällä kahvinhimoisille kotkalaisille Maxwell House -pikakahvia, joka kotimaassa oli edullista, mutta pula-Suomessa kovaa valuuttaa.⁵¹² McCreadien laiva kävi kaupungissa kolmen viikon välein. Alkuun kasvottoman pikkukaupungin ilme muuttui hänen silmissään: olut oli hyvää ja tytöt innokkaita tanssimaan. Nuoret naiset halusivat innokkaasti harjoitella englanninkielen taitoa, ja taisi

⁵⁰⁸ Lahtinen 1956, 19.

⁵⁰⁹ Lahtinen 1956, 19.

⁵¹⁰ Ahvenanmaalaistenkin voisi ajatella lukeutuneen ulkomaalaisiin poliisin luokituksessa.

⁵¹¹ Peltonen 2002, 26, 55.

⁵¹² McCreadie 2007, 20–21.

Johnille löytyä mielitettykin.⁵¹³ McCreadien tarina tavoittaa jotakin olennaista muistitiedon olemuksesta ja sen kiehtovuudesta lähdeaineistona: katseen tarkentuessa suhtautumisemme asioihin muuttuu. Muistitiedon avulla voi, kuten Portelli esittää, päästä käsiksi ihmisten aikomuksiin ja käsityksiin.⁵¹⁴ Haasteellista on analysoida haastattelupuheessa heijastuvia ajattelun ristiriitaisuuksia, häilyvyyttä ja esimerkiksi oppimisprosesseja.

Kuvaukset ulkomaalaisten merimiesten viihtymisestä Kotkassa tuovat etnisyyteen ja ylirajaisuuteen liittyvien kuvausten kautta esiin toisen eronteon konstruktion. Siinä satamakaupungin kansainvälisyys ja suvaitsevaisuus asemoituvat vastakohtaisiksi sisämaan tai maaseudun "umpisuomalaisuudelle" ja suvaitsemattomuudelle. Haastateltavan mukaan Kotkassa ja muissa satamakaupungeissa on ulkomaalaisiin suhtauduttu paljon suopeammin kuin sisämaan kaupungeissa. Kun kysyin, miten tämä näkyy, haastateltava vastasi, että vieraita kohtaan ei olla väkivaltaisia fyysisesti tai sanallisesti, eikä erilaisia ihmisiä katsota pitkään, kuten sisämaassa.

Olethan sie nyt huomannu, et missää tääl ei o sellast rasismiä, että jotain mustaa miestä tääl hakattais tai haukuttais tai muuta. Että kyl se saa paljo vapaammin tääl liikkuu, ku se menee heti jonnee ni sit aletaa tuol heti ettimää sen syitä ja... Kyl se menee näis kaikis rannikkokaupungeis, missä niit enemmän on, aikoinaa jo liikkunnu merimiestä ja muuta, ne saa vapaammin olla ja, et ei niit katota pitkää, että toi on ihan joku bläkmanni-vainaa tual.⁵¹⁵

Aikatasot sekoittuvat haastattelupuheessa, joka ottaa kantaa haastatteluhetken tilanteeseen, mutta näkemys pohjautuu aikaan, jolloin merimiehiä vielä näki kaupungilla.

1950-luvun Kotkaa muistelleen Anna-Leena Alivirran mukaan ulkomaiset merimiehet olivat kaupunkilaisten hyväntahtoisen töllistelyn kohteena. Alivirta tuo esitettyyn suvaitsevaisuuteen toisenlaisen näkökulman. Hänen mielestään myös reiluuden ja siihen sisältyvän "rempseyden" vaatimus oli tietynlaista suvaitsemattomuutta: ujon koululaisen näkökulmasta Kotkassa ei hyväksytty mitään erilaisuutta. Kaikkien oli oltava ronskeja ja kovia, omahyväisiä ja itsetietoisia.⁵¹⁶

⁵¹³ McCreadie 2007, 20–21.

⁵¹⁴ Portelli 2008, 35–38.

⁵¹⁵ KyM A 1063:5.

⁵¹⁶ Alivirta & Paananen & Paronen 2007, 48.

Ylirajaisuuden ja luokkaisuuden yhteenkietoutuminen

Ravintolakuvauksissa näkyy, miten rotuteorioihin, ylirajaisuuteen sekä luokkaisuuteen liittyvät käsitykset kietoutuvat yhteen. Lahtisen raportin mukaan Kairoon kokoontui ”sekalaista seurakuntaa sekä ihonvärittään että käyttäytymistasoltaan”. Lahtinen kuvailee Kairossa käyviä merimiehiä ”laivaväen heikoimmaksi ainekseksi” ja vastaavasti siellä käyvää kotkalaisyleisöä ”kuluneemmaksi”.⁵¹⁷ Haastatellut muusikot kuvailevat samaa asiaa eri sanoin. He kertovat, että Kairo oli arvoasteikossa alempana Fenniaa. Naiset, jotka eivät ikänsä takia enää löytäneet seuraa Fenniasta, löysivät sitä Kairosta.

*Että siel ne niinku vapaamieliset likat Kotkastakii mitkä oli vähä niinku menny sen iän ohi jo ni niil oli viel kysyntää tuol Kairos.*⁵¹⁸

Tulkintani mukaan Alli Lahtisen kokoama raportti ilmentää kirjoittajansa ambivalenssia, tunteiden kahtalaisuutta, tutkimuskohdetta kohtaan. Lahtinen haluaa tuoda merimiesten oman äänen kuuluviin ja parantaa heidän olojaan, mutta hänen käyttämänsä arvottavat ja lokeroivat ilmaisut vahvistavat stereotyyppioita. Vahvat ilmaisut huokuvat keskiluokkaisen tutkijan sekä tutkimuksen tilanneen kauppakamarin edustajien paheksuntaa alkoholisoituneita ja moukkamaisesti käyttäytyviä ravintola-asiakkaita kohtaan. Ravintoloiden ja niiden työntekijöiden maine oli erittäin huono 1980-luvulle asti.⁵¹⁹ Liisa ja Hilja ovat siis voineet jakaa ravintolan asiakkaiden kanssa tunteet, joita herää itseen kohdistuvasta vieroksunnasta ja ennakkoluuloista.

Muusikot ovat kokeneet merimiesten arvostaneen heitä enemmän kuin paikalliset ravintolassakävijät. Muusikot rakentavat puheessaan merellistä yhteisöä, jonka jäsenet arvostavat toinen toistaan. Muusikoiden asenteet vertautuvat purjelaivakauden merimiesten ajatteluun, jossa oli tärkeää olla lojaali laivatovereita kohtaan. Mielikuvissa kunnan merimies lainasi kaverille viimeiset rahansa, tupakkansa tai vaikka alushousunsa.⁵²⁰

Kairossa ja muissakin ravintoloissa soittaneiden muusikoiden näkökulmasta merimiesten reiluus oli ennen muuta annettuja avokätisiä juomarahoja sekä tarjottuja juomia.

*Muusikko 1: Ja merimiehet on ollu aina reilui kyl soittajii kohtaa, helvatin reilui. Vaikka viimisil rahoil ni ne osti varmast paukut soittajille aina että...*⁵²¹

⁵¹⁷ Lahtinen 1956, 9.

⁵¹⁸ KyM:A 1063:8.

⁵¹⁹ Sillanpää 2002, 172, 174.

⁵²⁰ Weibust 1969, 189.

⁵²¹ KyM A 1063:8.

Muusikoiden esiin nostamaan reilu-sanaan sisältyy monenlaisia merkityksiä: suora, rehti, vilpittö, aito, oikea, kunnollinen, rehellinen ja kitsastelematon.⁵²² Merimiesten rehellisyyden ideaalista ovat kirjoittaneet purjemerenkulkua tutkineet etnologit. Yksityistä tilaa ei laivalla juuri ollut, joten elämän tapahtumat olivat kaikkien tiedossa. Merimiesarkkuja pidettiin auki, koska olisi ollut suuri loukkaus esittää epäluottamusta laivatovereita kohtaan lukitsemalla arkku.⁵²³

Myös Liisa korostaa merimiesten rehellisyyttä. Hänen mukaansa vain "maamoukat" varastivat ravintolasta.⁵²⁴ Lahtisen raporttia varten on haastateltu poliisimestaria sekä Alkoholiliikkeen edustajia, joiden mukaan merimiehet käyttäytyvät Kotkassa "verrattain hyvin".⁵²⁵ Yhden haastatellun tarjoilijan mielestä merimiehet käyttäytyivät usein paremmin kuin paikalliset.⁵²⁶ Tarjoilija Hilja muistaa 30 vuoden ajalta vain yhden asiakkaan, joka lähti maksamatta laskua. Hänkin oli paikallinen, jonka nimi ja asuinpaikka olivat tarjoilijoiden tiedossa. Sulkemisaikaan oli tosin oltava tarkkana laskutuksen kanssa, sillä merimiehillä oli tapana tilata juomia juuri ennen valomerkkiä ja monesti tuli sitten kiire, kun naiset olivat lähdössä ja miehet olisivat lähteneet perään. Ikävimpinä asioina uraltaan tarjoilija muistaa pariskuntien riidat ja kaksi ampumatapausta, joissa kummassakaan ei käynyt kovin pahasti. Myös tarjoilijoiden näkökulmasta reiluus oli sitä, että merimiehet maksoivat heille kunnan juomar rahat, koska ne olivat tarjoilijan ainoa palkka. Tarjoilijat kirjoittivat kahdenlaisia laskuja: merimiehiltä laskutettiin vain ostokset, koska he osasivat "tipata". Muille kirjoitettiin tarjoilujen hinnan lisäksi 10 prosentin tarjoilupalkkio.⁵²⁷

Kotkalainen satamatyönjohtaja väittää haastattelussaan, etteivät merimiehet esiintyneet humalassa sen useammin kuin muutkaan:

Kyl se kaikki sellanen, mikä kuulu siihe satamaelämää ni sielt se on tullu ja... Että on siit jotaa sellasii puolii tullu, ja eikä ne mitää pahoi, emmie sitä sano että, eikä tääl sit, mie muista ainakaa, et mitenkää suuremmis mittasuhteis ni humalas enempää merimiehet esiintynny, mut tietyst joskus ne otti ja horju satamaa, niinku kuulu asiaa, mut että horjuhan ne muutkii.

Toisessa kohtaa haastateltava muistelee Kairon vieressä Satamakadulla ollutta Seurahuonetta ja sen alakerran merimieskapakkaa, Mutakuoppaa. Haastateltava kertoo kuulleensa, että se oli alamaailman ja juoppojen paikka. Tosin yläkerran "hienostoravintolassa" saattoi olla juoppoja yhtä lailla, hän

⁵²² MOT Kielitoimiston sanakirja 2.0.

⁵²³ Weibust 1969, 191. Rosenström 1996, 126.

⁵²⁴ KyM A 1063:1.

⁵²⁵ Lahtinen 1956, 9, 18.

⁵²⁶ KyM A 1063:14.

⁵²⁷ KyM A 1063:15.

huomauttaa. ⁵²⁸ Toinenkin haastateltava arvelee, että Mutakuoppa, tai Mutaponni, oli ”alamaailman paikka”. Hän yritti pikkupoikana mennä sisään Seurahuoneen alakertaan, muistaa nähneensä rummut ja soittajia, mutta sitten hänet ohjattiin ulos.⁵²⁹ Vuonna 1955 julkaistussa Kotkan historiassa todetaan, että sahatteollisuuden läpimurrosta lähtien maan lehdistössä kierteli jatkuvasti kuvauksia juopottelun Kotkassa aiheuttamasta pahennuksesta ja siihen liittyvistä tappeluista, levottomuuksista ja yleisestä siveettömyydestä. Kirjoittajat syyttävät ”mätäpaiseesta” kaupungin surkeita oloja ja tuovat selvästi esiin myös ”paremmassa asemassa” olleiden huvittelunhalun. Ylempien yhteiskuntaluokkien ansana olivat karkea materialismi, helposti ansaitut rahat, seurustelu ulkomaisten laivurien, ostajien ja asiamiesten kanssa, liikepäivälliset ja yhtiökokoukset sekä pitkä toimeton talvi. 1800-luvun lopun Kotkan ilmapiiriä verrataan ”amerikkalaiseen kullankaivajahenkeen”, johon kuuluivat myös uhkapelit ja puutteellinen rahan arvon tajuaminen, mikä johti keinotteluun, konkursseihin ja kavalluksiin. Historian kirjoittajien mukaan raittiusliikkeellä oli 1950-luvun Kotkassa edelleen laaja työmaa.⁵³⁰

Alkoholitarkastajan käynnit ja huoltopoliisin toiminta ovat esimerkkejä viranomaisten kontrollitoimista, joilla pyrittiin muuttamaan ja hallitsemaan erityisesti työväenluokkaisten ihmisten elämää. Matti arvelee, että ravintolan henkilökunta kyllä pelkäsi alkoholitarkastajan käyntiä, mutta tarkastajatkin katsoivat paikkaa ”löysemmin”.⁵³¹ Liisalle Alkon tarkastajan käynti oli kuitenkin pelottava, suorastaan sydämen pysäyttävä tapahtuma.⁵³²

Satamakaupungin syke

Keisarikunta-elokuvassa 1950-luvun Kotka esitetään kansainvälisenä ja iloisena kaupunkina. Elokuvaan ja sen vastaanottoon liittyviä keskusteluja voi tulkita siten, että juuri ylirajaiset kohtaamiset on esitetty kaupungin erityislaatuisuuden lähtökohtana. Helsinki-elokuvia tutkinut maantieteilijä Sirpa Tani on osoittanut, että maaseudun ja kaupungin välisellä vastakkainasettelulla on pitkät juuret, jotka juontavat osin Vanhaan Testamenttiin. Maaseutuun ja kaupunkiin liitettyjä myyttisiä merkityksiä tutkineet angloamerikkalaiset tutkijat ovat väittäneet, että kirjallisuudessa ja kuvataiteissa maaseutu on usein esitetty paratiisimaisena alkukotina. Maaseudun aurinkoisia ja harmonisia maisemia asuttavat ihmiset on kuvattu

⁵²⁸ KyM:A 1063: 5.

⁵²⁹ KyM:A 1063: 8.

⁵³⁰ Kotkan historia II, 227–228, 234.

⁵³¹ KyM:A 1063:7.

⁵³² KyM:A 1063:1.

köyhinä ja yksinkertaisina, mutta samalla iloisina, aitoina ja ympäristönsä kanssa supusoinnussa eläviksi onnellisiksi ihmisiksi.

Kaupunkeihin puolestaan on yhdistetty enemmän negatiivisia piirteitä. Kaupunkielämän mahdollisuuksia on ihailtu, mutta samalla kaupunkien asukkaat on kuvattu ahneiksi, itsekkäiksi ja apaattisiksi, itsestään ja ympäristöstään vieraantuneiksi ihmisiksi. Suomessa kansallismaisemaksi määrittäytyivät Sisä-Suomen korpi- ja järvimaisemat ja kansallisen identiteetin luomiseen liittynyt kotiseutuhenki liittyi kansallisessa kuvastossa maaseudun kyläasukkueen, jossa oma suku oli asunut sukupolvesta toiseen. Tanin mukaan ”oikea” suomalainen maisema löytyi edelleen maaseudulta myös kaupungistumisen jälkeen.⁵³³ Elokuvatutkija Sakari Toiviainen on nähnyt suomalaisten melodraamojen selkeän kahtiajaon turmeltuneen kaupungin ja puhtaan maaseudun välillä ”ideologisena pakkopullana”, josta ryhdyttiin ottamaan etäisyyttä vasta 1960-luvun alussa.⁵³⁴ Historioitsija Panu Pulma on kuvannut maaseudun ja kaupungin välistä mustavalkoista vastakkainasettelua 1950-luvulla:

Kaupunkielämän vauhti, kuuma asfaltti, välkkyvät neonvalot ja savuiset jazzravintolat esitettiin medioissa turmion lähteinä, ja maaseutunuoria varoiteltiin kaupunkeihin muuttamisen vaaroista. Erityisen vaarallisina kuvattiin satamakaupungit, satamakapakat sekä juopuneet merimiehet ja heidän naisensa. Laivatytöt ja mustan pörssin kauppiaat edustivat rikollisuutta kansainvälisessä kontekstissa, eikä maalaisia tai maaseutukaupunkilaisia tuollainen meno onneksi koskenut.⁵³⁵

Maija Urponen on nähnyt samantyyppistä vastakkainasettelua Helsingin 1952 olympialaisia käsitelleessä julkisessa keskustelussa.⁵³⁶ Pulman essee on kirjasta, jossa *Keisarikunta*-elokuvan käsikirjoituksen ohessa on kerrottu elokuvan taustoista ja sen tekemisestä. Kirjassa toimittaja Maarit Niiniluoto on kirjoittanut Kotkan värikkäästä menneisyydestä nimenomaan musiikin kautta:

Kotkassa oli Suomen suurin kauppasatama 1920- ja 30-luvulla. Kaupunkina se oli kuin Englannin Liverpool: uudet rytmit ja iskusävelet, gramofonilevyt, nuotit, musikaaliset merimiehet, jazzia soittavat konemestarit ja satamakapakoiden värikäs elämä, ne kuuluivat vielä 50- ja 60-luvulla vaikuttavaan elämänmuotoon.

Niiniluodon mukaan Kotkassa kävi ”tuhansia” aluksia vuosittain ja 2000–3000 merimiestä oli maissa pari kolme viikkoa kerrallaan, joten kansat ja

⁵³³ Tani 1995, 98–99; 102–103.

⁵³⁴ Toiviainen 1992, 205.

⁵³⁵ Pulma 2004, 25–26.

⁵³⁶ Urponen 2010, 125–127.

kulttuurit kohtasivat.⁵³⁷ Niiniluodon luvut ovat reilusti yläkanttiin, mutta tarkoituksena onkin ollut osoittaa Kotkan ja sitä ympäröivän maaseudun erilaisuus. Kotkan vertaaminen Liverpooliin jatkui lehdistössä.⁵³⁸ Elokuvan tultua ensi-iltaan se sai paljon näkyvyyttä tiedotusvälineissä. Haastatteluisia Pekka Mandart rakentaa Kotkalle erityistä identiteettiä, jonka se sai juuri sataman kautta:

Merimiehiä oli kaduilla 1-2.000 joka päivä, se oli mieletön määrä, kun suomalaiset eivät yleensä olleet ulkomaalaista nähneetkään. Siitä ajasta Kotkalla on vieläkin identiteetti vaikka [kaupungin maine] ei enää olekaan syntisen kiehtova.⁵³⁹

Keisarikunta-kirjassa Mandart tuo suoremmin esiin näkemyksensä sataman vaikutuksesta kaupungin kulttuuriin. Sanapari kiehtova ja syntinen on intertekstuaalinen viittaus Juha Vainion nuoruuden matkoja kaihoisesti muistelevaan laulutekstiin *Ei ole Kööpenhamina kuin ennen*.⁵⁴⁰ Vainio on yksi *Keisarikunta*-elokuvan nuorten muusikoiden esikuvista "oikeassa elämässä" ja Mandart on kuvannut hänen tuotantoaan myös kahdessa dokumenttielokuvassaan.⁵⁴¹

Toisaalta ilman satamaa ei olisi ollut Fenniaa ja musiikkikulttuuria. Kotka olisi ollut ihan toisenlainen kaupunki. Sataman kautta tuli kaikki: kulttuuri, leipä ja vaikutteet. Satama teki Kotkasta erilaisen, mieltä kiehtovan ja syntisen. - - Kotkan kaltainen satamakaupunki oli tietysti kaksi kertaa syntisempi kuin vaikkapa Mikkeli.⁵⁴²

Elokuvaa esittelevissä lehtijutuissa ja kritiikeissä toimittajat ovat innostuneet kuvailemaan kaupungin tunnelmaa värikkäin sanakääntein. Savon Sanomien mukaan elokuvassa hehkuu suolainen, 50-luvun puolivälin Kotka. Intohimoisen ja kansainvälisen huvielämän keskuksena sykkii Fennia, merimiesten, hienoston ja alamaailman svengaava sulatusuuni.⁵⁴³ Termillä sulatusuuni on useimmiten viitattu Yhdysvaltoihin, missä eri maista tulleiden ihmisten on nähty muodostaneen uudenlaisen yhteisen identifioitumisen kohteen, amerikkalaisuuden.⁵⁴⁴ Keski-Suomen viikon mukaan Kotka oli Suomen tunnetuin satamakaupunki, johon kansainväliset

⁵³⁷ Niiniluoto 2004, 20.

⁵³⁸ Vasabladet 9.12.2004.

⁵³⁹ Hohto 6/2004.

⁵⁴⁰ Ikävalko 1998, 237.

⁵⁴¹ *Kotkan poikii ilman siipii* (1990) sekä *Junnun kaverit* (2003). Wwww. elonet.fi (Luettu 8.10.2012).

⁵⁴² Forss 2004a, 30.

⁵⁴³ Savon Sanomat 4.12.2004. Miltei samoin sanoin elokuvaa esiteltiin Kymen Sanomien viikkoliitteessä 23.11.2004.

⁵⁴⁴ Ks. esim. Österlund-Pötsch 2003, 74.

musiikilliset vaikutteet saapuivat ensimmäisenä. *Keisarikunta* pyrki tavoittamaan ajan henkeä, "työläiskulttuurin ja jazzin sykkeen ainutlaatuisista yhdistelmää".⁵⁴⁵ Kotkan kansainvälisyys nostettiin esiin myös Kouvolan sanomissa, jossa Mandart kertoo muun maailman tulleen kaupunkiin sataman kautta.⁵⁴⁶ Muista lehdistä poiketen Kotkan paikallislehdessä palstatilaa saa erityisesti käsiahtauksen ajan satamatyö, joka monille lukijoille on niin tuttua, että ammattislangia käytetään paljonkaan termejä selittämättä.

*Satama sykki ja huohotti 50-lukua. Lastausta odottavat laivat näyttivät ruosteisilta ja miehet rautaisilta, sillä automatiikasta ei ollut tietoaakaan. Käsipelillä työskentelevän ahtaajan työkaluja olivat sikari ja parafiini, joiden avulla paperirullat saatiin kammettua liukkaasti alas ja nosturiin.*⁵⁴⁷

Musiikkielokuvassa esitetty Kotkan erityisyys näyttää puhutelleen esimerkiksi nuortenlehti Suosikin toimittajaa Hannu Maulaa. Tulkintani mukaan ironisoiden Maula kirjoittaa, että 1950-luvun Kotkassa miehet olivat miehiä ja laivat rautaa. Vähemmällä ironialla Maula maalailee 1950-luvun Suomen "syntisintä satamaa":

*Jazz ja swing sykkivät suuren kauppasataman kaduilla ja savuisissa kapakoissa. Sataman kapakat ovat kohtaupaikkoja, jossa halutaan irtautua kovasta arjesta kiihkeän musiikin, väkevän juoman ja vahvan tupakan voimalla. Laivat tuovat kaupunkiin jatkuvasti musiikillisia vaikutteita eri puolilta maailmaa, ja ulkomaiset merimiehet värittävät Kotkan yöelämää. Jammaamisen väkevä riemu houkuttelee puoleensa myös uuden kapinallisen sukupolven kundeja.*⁵⁴⁸

Elokuvassa "jammaamisen riemu" ja kansainvälinen, "syntinen" ilmapiiri konkretisoituu kohtauksessa, jossa muusikot, merimiehet, laivatytöt ja muut ravintolasta jatkoille lähteneet juhliivat – laulavat, soittavat, tanssivat ja juovat alkoholia – tyhjässä laivan ruumassa. Kansallisfilmografian sanoin "ilta päättyy juhliin, joita vauhdittavat runsas tarjoilu ja Mukambon *Diga Diga Doo* -esitys". Käsikirjoituksessa Mukambo esitellään kohtauksessa, jossa Rempo ja Olli juovat satamassa kreikkalaiselta laivalta ostettua ouzoa mukanaan Rempon rummut, joita ovat yrittäneet myydä merimiehelle.

⁵⁴⁵ Keski-Suomen Viikko 23.12.2004.

⁵⁴⁶ Kouvolan sanomat 23.4.2004.

⁵⁴⁷ Kymen Sanomat 9.6.2004.

⁵⁴⁸ Suosikki 12/2004.

*Mukambo (22) tulee, hän on musta merimies, jolla silmät kiiltävät siihen malliin, että ilta on alkanut jo päivemmällä. Mukambo hiplaa rumpuja.*⁵⁴⁹

Olli hätyyttelee Mukamboja pois rumpujen luota, mutta Rempo rauhoittelee, että mies ”on ihan okei ja laulaakin ihan hyvin”. *Diga Diga Doon* lisäksi MS Isaac Carterin ruumassa soi *Minnie the Moocher* -jazz-klassikko ja messissä improvisoitu blues.⁵⁵⁰

Elokuvan toista pääosaa näytellyt Mikko Leppilampi on kertonut, miksi halusi lähteä mukaan 1950-lukua kuvaavaan elokuvaan. Leppilampi halusi ”vetää hatun päähän ja puvun päälle”. Hänen mielestään 1950-luku oli hyvä vuosikymmen, ja Kotka silloin täynnä merimiehiä ja uusia tuulia.

*Laivojen mukana tuli uusia tuoksujakin, hedelmiä ja musiikkia, uusia ihmisiä. Maailma aukesi, kun hypättiin laivoihin duuniin ja lähdettiin valloittamaan maailmaa. Bändi sai levyjä merimiehiltä ja ryhtyi jammaamaan.*⁵⁵¹

Jammaamalla näyttää olevan sitaateissa merkitys, joka ulottuu laajemmalle kuin vain improvisoivaan musiikin tekemisen tapaan. Mandartin mukaan Fenniassa ei vain soitettu, vaan musiikki elettiin.⁵⁵² Jammaamisessa tiivistyy elokuvantekijöiden käsitys 1950-luvun tunnelmista: sodasta oli selvitty ja katsottiin luottavaisena tulevaan.⁵⁵³ Kontrasti sota-ajan kanssa korostaa uutta, vapaata ja hauskaa elämää. Enää ei oltu kiinni vanhoissa kaavoissa tai aikaisempien sukupolvien määrittelemissä rajoissa.

Useiden elokuvakriitikoiden mielestä *Keisarikunta* antaa 1950-luvusta liian siloitellun ja positiivisen kuvan.⁵⁵⁴ Yksi kriitikko arveli, että elokuva tuo monelle mieleen vanhat suomifilmit, vaikka sen henki onkin kansainvälinen. Mirella Fred kirjoittaa, että *Keisarikunta* on kuvaus erilaisesta 1950-luvun Suomesta.⁵⁵⁵ Kitaristi ”Kinkkua” näytellyt Tuomas Uusitalo tiivistää tunnelmiaan:

*Oli hienoa tutustua Kotkan satamakaupungin vireyteen 50-luvulla. Se on ollut tosi mielenkiintoinen vuosikymmen, uuden ajan alku. Aprikooseja, banaaneita ja mustia miehiä!*⁵⁵⁶

⁵⁴⁹ Keski-Vähälä & Mandart 2004, 73.

⁵⁵⁰ www.elonet.fi. (Luettu 4.5.2011.) Messi on laivan miehistön yhteinen oleskelutila.

⁵⁵¹ City-lehti 23/2004.

⁵⁵² Forss 2004a, 35.

⁵⁵³ Yleisradio, Ykkösen aamu-tv, 22.12.2004 klo 5-55.

⁵⁵⁴ Nöjesguiden 12/2004. Espoon Seurakuntasanomat, päiväys puuttuu KAVAn lehtileikearkiston leikkeestä. Ylioppilaslehti 18/2004.

⁵⁵⁵ 15.12.2004 Vaasan Ikkuna.

⁵⁵⁶ Viikkosavo 9.12.2004.

Keisarikunta on siis tarina kansainvälisestä ja vireästä Kotkasta, jonka omalaatuisuus tulee esiin suhteessa ympäröivään maaseutuun tai verrattuna sisämaan kaupunkeihin. Toisaalta erityistä on 1950-luku, jonka oma henki tulee näkyväksi vain suhteessa aiemmin koettuun synkkään sota-aikaan. Uusitalon sitaatissa hedelmillä ja mustilla miehillä näyttää olevan sama painoarvo. Tarkemmin katsottuna *Keisarikunta*-elokuvan suvaitsevaisuus ja kansainvälisyys perustuukin stereotyyppioihin: ruotsalaiset esitetään hyväntuulisina mutta tyhminä, puolalainen synkkäilmeisenä raakalaisena, yhdysvaltalainen kohteliaana mutta etäisenä tai afrikkalaista taustaa korostamalla rumpuja soittavana lapsenomaisena miehenä.

Tarkennuksia laivatyttöihin

*Ei välttä kohtalooan rohkeinkaan.
Oot kohtaloin mulle, poika kaukomaan.
Tule myötä, kapakassa tanssitaan.
Tule myötä poika, Kotkan satamaan.⁵⁵⁷*

- Leo Anttila, 1941

”Seuraahuolivat naiset ja varsinaiset laivatyöt”

Kotkan satama on ollut kiinnikasvaneena kaupungin kylkeen. Kun laivat viipyivät satamassa aiemmin viikkoja ja 1960-luvulla vielä päiviä, merimiehille jäi runsaasti vapaa-aikaa. Heillä oli tiivis kontakti kaupungin asukkaisiin. Sataman liepeillä vallitsi kansainvälinen tunnelma. Merimiehistä pidettiin hyvä huoli. Myös merimiesten mielissä Kotka oli paikka, jonka ainutlaatuisen tunnelman vuoksi sinne oli mieluisa tulla.⁵⁵⁸

Kotkan sataman historian kirjoittaja Juhani Saarinen arvelee, että merimiesten silmissä Kotka näytti pieneltä kylältä, mutta kaupunkilaiset ottivat heidät avosylin vastaan.⁵⁵⁹ Joskus näin tapahtuikin aivan kirjaimellisesti. Vuosittain kuulutettiin 10–20 kotkalaista naista avioliittoon merimiehen kanssa. Vuonna 1956 oli Kotkan lastenvalvojan kortistoon merkitty 24 lapsen elatusvelvolliseksi isäksi merimies. Heistä 11 oli ulkomaalaisia.⁵⁶⁰ Veikko muistelee, miten ensimmäinen yhdysvaltalainen kauppa-alus toisen maailmansodan jälkeen tuli Kotkaan. Vain viikko sen jälkeen ensimmäinen kotkalainen tyttö oli jo kihloissa amerikkalaisen

⁵⁵⁷ Viimeinen säkeistö laulusta Kotkan Ruusu. Ks. Bagh & Hakasalo 1986, 271.

⁵⁵⁸ Saarinen 2008, 186.

⁵⁵⁹ Saarinen 2008, 230.

⁵⁶⁰ Lahtinen 1956, 18.

merimiehen kanssa. Veikon mukaan amerikkalaiset olivatkin tyttöjen keskuudessa suosituimpia.⁵⁶¹ Olipa nopea kihlaus totta tai ei, tarina kertoo Veikon halusta tuoda esiin yhdysvaltalaisen merimiesten suosio Kotkassa.

Porvarillisten naisjärjestöjen valistuskampanja ennen vuoden 1952 olympialaisia halusi varoittaa nuoria naisia ihastumasta kansainvälisiin vierailijoihin. Kampanja kiinnitti erityistä huomiota laivatyttöihin, jotka esiteltiin varoittavana esimerkkinä: kaiken ulkomailta tulleen "importmerkkisen" kätteetoman ihailun varoitettiin saavan kohtalokkaita seurauksia.⁵⁶² Hyvin toimeentulevat ja "oikeasta" suunnasta saapuneet yhdysvaltalaiset merimiehet saattoivat olla poikkeus,⁵⁶³ mutta yleensä valtaväestön tavoista poikennut sukupuolielämä stigmatisoi merimiehet ja laivatyöt.⁵⁶⁴ Kuva merimiehiä tapailleista naisista ei kuitenkaan ole niin selkeä, kuin käytöskampanja sen esittää.

Prostituutiota 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun Helsingissä tutkinut sosiaalishistorioitsija Antti Häkkinen on todennut, että Helsingissä koko prostituutiokysymys miellettiin yleisesti "laivatyttöongelmaksi" toisen maailmansodan jälkeen. Ulkomaalaiset merimiehet ovat Häkkisen mukaan olleet 1920-luvulta 1960-luvulle prostituoitujen tärkein asiakasryhmä.⁵⁶⁵ Sotilaiden ja merimiesten prostituoituidut olivat oman "ammattihierarkiensa" alimmalla tasolla asunnottomien alkoholistien, "mäkipeurojen", kanssa.⁵⁶⁶ Haastatellun helsinkiläisen ahtaajan mukaan kodittomia naisia asui toisen maailmansodan asuntopulan vuosien jälkeen satamassa vielä 1960-luvun alussa.

- - Siellä oli Länsisatamassakin paperi- niitä villapaaluja tuli ja silloin sotien jälkeen. Siellähän asui näitä irtolaisnaisiakin monia kymmeniä oli siellä Länsisatamassa niissä paaluissa siellä välissä nukkui.

JA: Vielä silloin, kun te olitte?

Pentti: Niin silloin, kun minä tulin. Ihan alkuaikoina. Ja niillä oli olevinaan kadut ja kaikki siellä. Ne niin kuin postiosoitteet ja kuulemma sellaiset. Jopa ne väitti, että tuli kirjeetkin sinne. En tiedä sitten [nauraa], pitääkö paikkansa.⁵⁶⁷

⁵⁶¹ KyM:A 1063:9.

⁵⁶² Urponen 2010, 140.

⁵⁶³ Yhdysvaltalaisille merisotilaille ja suomalaisille naisille järjestetyistä tanssiaisista ja Suomen ulkopoliitikasta, ks. Urponen 2009, 144.

⁵⁶⁴ Stigma on negatiivinen poikkeus normista ja stigmatisoitu ihminen nähdään ja hän myös itse näkee itsensä ensisijaisesti poikkeavan ominaisuuden kautta. (Kontula 2008, 55–56.)

⁵⁶⁵ Häkkinen 1995, 97.

⁵⁶⁶ Häkkinen 1995, 96, 113.

⁵⁶⁷ MV:SMM A200803:2.

Naiset tarjosivat joskus palveluksiaan myös ahtaajille. Haastateltavan mukaan ”tempu” olisi voinut tehdä tyhjässä junanvaunussa.⁵⁶⁸

Häkkinen mukaan ”laivatyttö”-käsite syntyi 1900-luvun alussa, kun prostituoidut ryhtyivät käymään laivoilla.⁵⁶⁹ Sosiologi Margaretha Järvinen on omassa tutkimuksessaan käyttänyt laivatyttö-nimitystä satamassa toimineista prostituoiduista, koska huoltopoliisi ja muut viranomaiset sekä lehdistö ovat johdonmukaisesti käyttäneet termiä.⁵⁷⁰ Tätä tutkimusta varten haastatellut ovat viitanneet merimiesten kanssa maksua vastaan seurustelleisiin naisiin nimityksillä ”tyttö” tai ”laivatyttö”. Yksi haastateltava kertoo, että satamassa naisia kutsuttiin suoraan laivahuoriksi.⁵⁷¹ Englanniksi heitä on kutsuttu myös ”laiturien enkeleiksi” tai ”lokeiksi”.⁵⁷² Yksi haastatelluista muusikoista kutsuu naisia ilotyttöiksi, tosin hän jättää varauksen asiaan:

- - Että tota, täytyy sanoo, että tää Kairohan oli vähä sellanen, sellanen paikka että normaalisesti paljokaa kotkalaiset, niinku normaalihenkilöt kävi niinku tuol Ruotsinsalmes, Seurahuonees tanssimas, että Kairo periaatteessa perustu toho laivaporukkaa aika paljo ja sit vähä niinku ilotyttöi vois sanoo, että...⁵⁷³

Helsinkiläisen Svenin mukaan vain osa laivoilla käyneistä tytöistä oli ”vakituksia” – siis ilmeisesti prostituoituja, joita ”löytyi” ravintoloista, kuten Salvesta ja Kalevanlinnasta – ja osa ”tavallisia” naisia. Sven haluaa korostaa merimiesten kunnollisuutta:

Mutta ne tytöt kyllä ne, kyllä paljon oli tietysti näitä vakinaisia, mut kyllä oli paljon ihan, tai paljon tai paljon mutta kuitenkin oli ihan tällasia varmaan ensikertalaisia, että rakastuvat merimiehiin tuolla, kävihän merimiehet täältä, kunnan ihmisiä kaikki, eihän ne mitään roistoja ollu, nehän kävi tansseissa ja ne kävi, laivathan sillon viipy, saatto viipyä jopa viikon tossa satamassa niin kyllähän se nyt paljo vapaa-aikaa näillä ja kyllä siellä seikkailunhalusia tyttöjä sitten tuotiin mukaan että - - tää nyt oli enemmän vähän semmonen vitsi kyllä, mutta näin ne jotkut selitti että ne on käyny oikein kielä opiskelemassa [nauraa]. Ja kyllä tää siveyspoliisi niin kyllähän se niitä nappas ja kuulusteli mutta tiedä nyt sitten oikein mitä siinä, mitä siinä tapahtu.

⁵⁶⁸ MV:SMM A200803:2.

⁵⁶⁹ Häkkinen 1995, 97. Prostituution siirtyminen laivoille saattaa liittyä höyrylaivaliikenteen alkamiseen: höyrylaivoilla miehistöllä oli omia hyttejä, mutta purjelaivoilla he yöpyivät yhteisissä skansseissa, jotka eivät tarjonneet minkäänlaista yksityisyyttä. Ks. esim. Weibust 1969, 71–74.

⁵⁷⁰ Järvinen 1990, 125.

⁵⁷¹ Huora-sanan merkityksestä ks. Saarikoski 1999, 113.

⁵⁷² Baker & Stanley 2003, 11.

⁵⁷³ KyM:A 1063:8.

Huoltopoliisin kuulustelupöytäkirjoista saatujen tietojen mukaan tanssien lisäksi muita tapaamispaikkoja olivat rautatieasema, Linnanmäki ja kahvilat.⁵⁷⁴ Sven kertoo, että siveyspoliisi kävi laivoilla yleensä aluksen päällikön kutsusta, otti naisia kiinni ja vei kuulusteltavaksi, mutta tekee selväksi oman ulkopuolisuutensa toteamalla, ettei osaa kertoa asiasta enempää.⁵⁷⁵ ”Seikkailunhaluiset tytöt” olivat sataman työntekijöiden vitsailun kohde, kuten sitaatti Svenin haastattelusta osoittaa. Etenkin sodan jälkeisinä vuosina, kun kaikesta oli pulaa, olivat merimiesten tuliaiset arvokkaita. Veikko kertoo, että tyttö oli tyytyväinen, jos sai lahjaksi 4000 markan arvoiset nylon-sukat. Useimmiten tuomisena oli suklaata, tupakkaa, kahvia tai alkoholia.⁵⁷⁶ Helsingin huoltopoliisin kuulustelupöytäkirjoissa mainitaan lahjoina myös parfyymi ja merimiesten naisille antamat taksirahat. Margaretha Järvisen tutkimuksen mukaan laivoissa käyneiden naisten ja merimiesten väliset suhteet olivat hyvinkin erilaisia: joku naisista itki poliisikuulusteluissa menetettyä neitsyyttään, toinen kertoi ammattilaisen ottein harrastaneensa tällä laivakäynnillä seksiä neljän merimiehen kanssa.⁵⁷⁷ Sosiologi Anna Kontulan 2000-luvun alussa haastatteleminen prostituoitujen kertomana tärkein syy seksin myymiseen on ”kustannustehokkuus”: rahaa saa lyhyessä ajassa vähällä vaivalla. Lähes yhtä paljon valintaan ovat vaikuttaneet seikkailunhalu, henkilökohtaiset seksuaaliset mieltymykset tai itsenäisyyden tarve, sekä joidenkin kohdalla halu kyseenalaistaa vallitsevia moraalikoodeja ja sukupuolirooleja.⁵⁷⁸

Kotkan kauppakamarin tilaamassa raportissa erotetaan toisistaan ylipäättään merimiesten kanssa seurustelevat ”seuraahuolivat” naiset sekä ”varsinaiset laivatytöt”, mutta ei määritellä sen tarkemmin, keitä mihinkin ryhmään kuuluu:

Merimiesten mukana ilmaantuu satamakaupunkiin myös maineeltaan epämääräisiä naisia. Haastateltaessa muuan merimies leikinpäin totesi vanhojen hauskojen aikojen menneen ”Mutakuopan” mukana, ja ravintoloiden nykyään olevan niin ankaran valvonnan alaisena, ettei sieltäkään helposti seuraa löydä. Tuskinpa tätä seuraa nykyisinkään Kotkasta puuttuu, ravintoloissa näyttää liikkuvan verrattain säännöllisesti seuraahuolivia eri-ikäisiä naisia. Varsinaisia ”laivatytöjä” joutui poliisin käsiteltäväksi v. 1955 aikana 147 tapausta.⁵⁷⁹

Lahtisen haastattelema merimies sijoittaa prostituution menneisyyteen, mutta Lahtisen itsensä tai hänen tietolähteensä havaintojen mukaan naisia

⁵⁷⁴ Järvinen 1990, 131.

⁵⁷⁵ Ks. myös Rossi 1999, 298.

⁵⁷⁶ KyM:A 1063: 9.

⁵⁷⁷ Järvinen 1990, 132.

⁵⁷⁸ Kontula 2005, 21.

⁵⁷⁹ Lahtinen 1956, 19–20.

lähtee merimiesten mukana ravintoloista siinä missä ennenkin. Haastatellun merimiehen asenne "vanhoja hauskoja aikoja kohtaan" kertoo Lahtisen mielestä enemmänkin miehen omassa elämässä tapahtuneista muutoksista kuin kaupungin seuraelämän muuttumisesta. Lahtisen mukaan naisia lähti edelleen merimiesten mukaan, vaikkei Seurahuoneen alakerran myyttistä Mutakuoppaa enää ollutkaan olemassa.

Haastattelujenkaan perusteella ei ole aina selvää, milloin nainen oli tyttöystävä ja milloin maksettu seuralainen. Jotkut naiset asuivat vain tietyn miehen kanssa laivalla:

Ja sit ne oli ne vakituiset ketä, niinku laivoi ajo, määrätyl laival täst Kotkastakii kun oli joka toinen viikko ne määrätyt laivat ni niis oli taas ne määrätyt tytöt ketkä kävi niissä ja samahan se oli nytte 50-luvul Haminassakii, ku siel kävi näit Etelä-Amerikan linjan laivoi, ku ne oli viikonkii satamas, vähä toista ni siin oli kolme tyttöö, ni ne ei mennykkää muihin ku niille. Ne siel, ku ne oli asunnot, uusii laivoi mis oli asunnot jo siel perässä ni ne teki messikallejen vapaapäivät ja siivosvat ja pitivät pyykit kunnos ja ne oli siis sellasii, että ne ei lentänny joka puolel.⁵⁸⁰

Tämän haastateltavan mukaan naiset tekivät laivalla talousapulaisen töitä näiden vapaapäivinä. Toinenkin haastateltava viittaa samaan ilmiöön sanomalla, että osa tytöistä tuli alukselle, kun se saapui satamaan, ja poistui vasta laivan lähtiessä.⁵⁸¹ Tyttöjen liikkeitä havainnoineiden muusikoiden mukaan tytöt saattoivat liikkua laivan mukana useammassa Suomen satamissa, kunnes alus suunnisti ulkomaille.⁵⁸² Itse merillä olleen Veikon mukaan naisseuraa ei voinut ottaa laivalle matkan ajaksi. Kapteenin oli pidettävä listaa kaikista laivalla olevista henkilöistä jo turvallisuussyistä: mahdollisessa hätätilanteessa oli tiedettävä kuinka monta henkilöä tuli alukselta pelastaa.⁵⁸³

Matti näkee 1960-luvun laivatytöt enemmänkin hippeinä kuin prostituoituina. Hänen mukaansa tytöt eivät ottaneet maksua, vaan laivoilla eläminen oli heille tapa tulla toimeen käymättä päivätöissä. Huoltopoliisin pöytäkirjoja tutkinut Margaretha Järvinen on löytänyt samanlaisia viitteitä Helsingistä. Kodittomalle naiselle laivalla yöpyminen oli parempi vaihtoehto kuin kaduilla tai rappukäytävässä nukkuminen. Joku hakeutui laivoille alkoholin takia, toinen siksi että ulkomaiset miehet kiinnostivat. Puolet laivatytöinä pidätetyistä joutuivat huoltopoliisin kuulusteltavaksi vain kerran, joten Järvinen on päätellyt, että useimmille laivoilla käyminen oli vain lyhyt vaihe elämässä. Huoltopoliisi tekikin pidätyksiä myös

⁵⁸⁰ KyM:A 1063:6.

⁵⁸¹ MV:SMM A200803:2.

⁵⁸² KyM:A 1063: 8.

⁵⁸³ KyM:A 1063: 9.

ennaltaehkäisevässä tarkoituksessa: haluttiin varoittaa, että laivoilla käyvät naiset voivat joutua vaikeuksiin.⁵⁸⁴

Veikon mukaan kaupunkiin tuli myös koulutettuja ja hyvin palkattuja naisia muualta Suomesta käymään, jos mielitietyn laiva tuli Kotkan satamaan.⁵⁸⁵ Aina eivät siis kohdanneet satunnaiset kumppanit, vaan kihlatut tai aviopuolisot. Ahvenanmaalaisia merimiehen vaimoja tutkinut Hanna Hagmark-Cooper on todennut, että heidän oli matkustettava miestä tapaamaan siihen satamaan, mihin miehen laiva milloinkin sattui tulemaan. Joskus tämä tarkoitti Suomen tai Ruotsin satamia, toisinaan Hampuria tai Kööpenhaminaa.⁵⁸⁶ Myös muu perhe ja sukulaiset saattoivat vieraila laivalla vaikkapa sedän tai enon saapuessa kaupunkiin. ”Mertsut” olivat lasten suosiossa, sillä heiltä sai tuliaisiksi purukumia, makeisia ja hedelmiä. Kotkalainen Anna-Leena Alivirta muistelee käyneensä laivalla huolintafirmassa työskennelleen isänsä mukana. Isän hoitaessa asioita laivan stuertti tarjoili lapsivieraalle lettuja ja mansikkahilloa.⁵⁸⁷ Populaarikulttuurin sumuisten, hämärien ja syntisten satamakuvien rinnalle muistitietoaineistosta nousee siis varsin toisenlaisiakin kertomuksia.

Sulhanen joka laivalla?

Laivatytöistä kertovia haastattelukatkelmia tarkastellessa käy ilmi, ettei naisten ja merimiesten suhteissa ollut mitään yksittäistä kaavaa. Toisinaan rajaa asiakas- tai parisuhteen välillä on vaikea nähdä, sillä osa naisista tapasi vakituisesti tiettyjä miehiä, heillä oli siis rinnakkaisia parisuhteita useiden merimiesten kanssa.⁵⁸⁸ Vakituinen parisuhde sekä perheen ja kodin perustaminen oli miehistöön kuuluvalla vaikeaa, sillä vielä 1960-luvulla laivalla oli oltava töissä puolitoista vuotta ennen kuin sai ilmaisen kotimatkan. Jos lähti kotiin ulkomaan satamasta ennen aikojaan, joutui oman kotimatkinsa lisäksi maksamaan tilalleen Suomesta tulevan miehen matkakulut.⁵⁸⁹ Matti kertoo, että hänen työkavereistaan yleensä vain päällystöllä oli perhettä. 1960-luvun alussa Kotkassa ei ollut vielä merimiestaloa, eikä merimiehillä yleensä ollut vakituista kotia. Osa asui vanhempiansa kodissa maissa ollessaan, muut laivasta ulosmaksun ottaneet hankkivat alivuokralaishuoneen, ”ottivat kortteerin” matkustajakodista, Pelastusarmeijan yömajasta tai ”Vetekin” eli ahtausfirma Stevedoringin

⁵⁸⁴ Järvinen 1990, 130–133.

⁵⁸⁵ KyM:A 1063:9.

⁵⁸⁶ Hagmark-Cooper 2008, 55.

⁵⁸⁷ Alivirta & Hurtta & Kimpanpää & Liukkonen & Paananen 2007, 17.

⁵⁸⁸ KyM A 1063:9.

⁵⁸⁹ KyM A 1063:7.

asuntolasta.⁵⁹⁰ Matin mukaan maissa oltiin muutamia viikkoja, kunnes rahat oli loppu ja oli lähdettävä takaisin merelle.⁵⁹¹

– – joka laivas mis mä olin, ni oli mitkä oli Kotkas naimisissa, se oli yleensä päällystön puoli. Miehistön puolel saatto olla joku pursimies, poosu, joku dunkki perheellinen, sit moottorimiehet, matruusit ja puolmatruusit ja kaikki nää, kaikki mess- ne oli kaikki poikamiehiä. Ei yleensä seurusteltukaa vakituisee, että se nyt että morsian joka satamas ei paikkaasa pitän, mut kovast tietyst yritettiä.⁵⁹²

Merimiehellä saattoi olla tyttö joka satamassa, mutta heidän maissa olevilla kumppaneillaankin saattoi olla mies joka laivalla. Merimiehet olivat ”tuoreita kasvoja”, jotka toivat mukanaan tuulahduksen vieraista, eksoottisista paikoista. Jos nainen ei halunnut perinteistä avioliittoa, mutta kuitenkin miessuhteen, saattoi merimies olla hyvä vaihtoehto: miestä ei tarvinnut katsella päivittäin.⁵⁹³ Jotkut haastateltavat korostavat laivatyttyöjen ja merimiesten suhteiden pysyvyyttä. Yksi muusikoista kertoo, miten naiset lukivat paikallislehden laivalistaa ja miettivät, kuka tuttu tällä kertaa olisi tulossa satamaan.

Niil oli aika paljo noit likkoi muuten sellasii, et ne ties ihan, laivalistoi ne katteli, et ”Aha, toi laiva tulee. Sielt tulee se kaveri taas, että sinne mennää taas.” Että ne oli ihan, ihan tietosii että... Jotkuthan jopa meni naimisii aina, mut että kyl ne sit aina katto kuitenkin, että ukko ehti lähtee pois, ku toinen laiva sielt tuli, että joku tuttu sit sielt taas, että...⁵⁹⁴

Toinen muusikko vielä vahvistaa kertomusta vakituisista suhteista huomauttamalla, että naiset asuivat laivoissa ja saivat sieltä ylöspidon. Toisaalta suhteen vakituisuus saattoi olla molemmille osapuolille vain silmänlumetta.

- - ni siel kävi niit vakituisii tyttöi ja sit ykskii tyttö, se piti kihlajaisiaa ja sit se oli, seuraavan kerran se oli, laiva tuli ja se sama tyttö meni sen merimiehen kaa ja, myö istuttii siel, juotii kaljaa ja se kysy: ”No, missäs sun sormukses on?” Se otti rahapussisa ja kaato sormukset siihe pöyvälle ja kysy: ”Mikäs sun nimi on?” Sil oli neljä sormust siel, et se osas valikoija oikean.⁵⁹⁵

⁵⁹⁰ KyM A 1063:7, 9; Lahtinen 1956, 26.

⁵⁹¹ KyM:A 1063:7.

⁵⁹² KyM A 1063:7.

⁵⁹³ Ks. esim. Järvinen 1990, 132; Baker & Stanley 2003, 11–12.

⁵⁹⁴ KyM:A 1063:8.

⁵⁹⁵ KyM:A 1063:6.

Koska suomalaisessa prostituutiokeskustelussa on yleensä korostettu naisen uhrin asemaa,⁵⁹⁶ on seksuaalisesti aktiivisesta ja rinnakkaisia miessuhteita "pyörittävästä" naisesta tullut kiinnostava kertomuksen aihe. Prostituotujen uhrin aseman korostaminen oli tyypillistä siveellisyyden korostajille 1800-luvun lopun keskusteluissa. Kun prostituoituja tutkinut lääkäri kysyi naisilta heidän ensimmäisen viettelijänsä ammattia, monet naiset vastasivat, ettei voida puhua viettelystä, koska he itsekin olivat "miehellään mukana". Viettelyn sijaan naiset puhuivat ihastumisesta.⁵⁹⁷ Naisen aktiivinen rooli tulee selvästi esiin edellä esitetyissä haastattelusitaateissa. Niitä lukiessa tulee pohtineeksi, voidaanko prostituutiota pitää ainoastaan miesten vallankäyttönä naisia kohtaan.

Myös naisia "jahdannut" poliisi on noussut suosituksi anekdoottien lähteeksi. Matti kertoo, että Kotkassa oli 1950–1960-luvulla huoltopoliisi, joka hyvin aktiivisesti etsi laivoilla käyviä naisia ja pidatti heitä irtolaislain nojalla useammin kuin esimerkiksi haminalainen ammattiveljensä. Merimiestalojen rakentamisen jälkeen "morsiamet" saivat vakituisen asunnon, eikä huoltopoliisi voinut enää puuttua asiaan. Matin mukaan työttömyys ei ollut rikos, mutta asunnottomuus katsottiin irtolaisuudeksi ja siitä seurasi komennus muutaman kuukauden kestäväälle "lypsykurssille".⁵⁹⁸ "Pillupoliisi" oli seurattu ja puhuttu hahmo, josta kerrottiin esimerkiksi, että hän jouluna pukeutui joulupukiksi ja meni laivoille tarkastamaan, onko siellä laivatytöjä. Juttujen mukaan poliisi vei putkaan myös monta kapteenin vaimoa, ja ryhtyi vasta pidätyksen jälkeen selvittämään naisen henkilöllisyyttä.⁵⁹⁹ Kairossa työskennellyt Hilja kertoo, että talvella poliisi olisi halunnut tulla tarkkailemaan satamalaituria Kairon keittiön ikkunasta, mutta henkilökunta ei päästänyt häntä sisään.⁶⁰⁰

Liisa suhtautuu ymmärtäväisesti merimiesten ja laivatytöjen kohtaamisiin. Hän arvelee, että paheksunta johtui osaltaan siitä, että kaikki merimiesten kanssa seurustelleet naiset eivät huolehtineet puhtaudestaan ja terveydestään. Liisa ajattelee, että kaupunkilaisten silmissä juuri prostituoidut leimasivat Kairon huonomaineiseksi:

– – mut että noin vaan ne tytöt leimas sen, että kun noi laivamiehet tulivat niin ne oli niit määrättyi apusisarii mitkä siel sit istuvat ni kotkalaiset pelkäs niitä. Mut että se oli taas ajattelemattomuutta minun mielestäin. Syystä että merimiehil, laiva oli niitten koti, ei niil muuta kotii ollu. Sit ku ne toi naisii sinne ni sit poliisi tuli heti perää.

⁶⁰¹

⁵⁹⁶ Kontula 2005, 42.

⁵⁹⁷ Lennartsson 2001, 228.

⁵⁹⁸ KyM A 1063:7. Irtolaisuudesta annetuista rangaistuksista ks. Häkkinen 1995, 189; Järvinen 1990, 90–91.

⁵⁹⁹ KyM A 1063:7, 8.

⁶⁰⁰ KyM A 1063:15.

⁶⁰¹ KyM A 1063:1.

Liisa ymmärtää merimiesten tarvetta seurustella naisten kanssa maissa ollessaan. Hän kutsuu laivatyttöjä kiertoilmauksella, mutta myös huumorilla, apusisariksi. Hän siis vertaa laivatyttöjä leikillään sairaanhoitajiin ja tulee samalla korostaneeksi tarkemmin määrittelemättömien ”niiden” suvaitsemattomien ja ”meidän” eli ymmärtävien sisäpiiriläisten eroa. Muusikot rakentavat omassa haastattelussaan kuvaa ravintolan ”kantajengin” ystävällisistä väleistä. Esimerkkinä he mainitsevat, että laivatyöt ravintolasta lähtiessään kävivät hyvästelemässä soittajat poskisuudelmilla.⁶⁰²

Satamakapakka laivatyttöineen pelotti joitakin, mutta kiehtoi toisia. Liisan kanssa Kairossa työskennellyt haastateltava kertoo, että ”jotkut” väittivät Kairoa huonomaineiseksi vain sen takia, että se sijaitsi satamassa. Hänen mielestään Kairo oli aivan kuin muutkin ravintolat, kaikissa paikoissa kävi samoja ihmisiä: ”Merimiehet hakivat seuraa joka ravintolassa, kuka vain mukaan lähti.”⁶⁰³ Hilja, joka toimi Kairossa tarjoilijana 1938–1968, kertoo että ravintolassa kävi myös ”tavallisia naisia”. He eivät pelänneet tulevansa leimatuiksi, vaikka viereisessä pöydässä istui tunnettu laivatyttö, vaikkapa Viipurin Lyyli, Kotkan Kerttu tai Pitkä-Lempi. Hiljan mukaan naisia kohdeltiin ravintolassa hyvin, heitä palveltiin kuin keitä tahansa asiakkaita ja ”he tunsivat olonsa kotoisaksi”. Hiljan mielestä Kairon tarjoilijoita ”pidettiin huonompina” kuin muita ihmisiä. Kun kysyin, miten tämä ilmeni, Hilja sanoi, ettei osaa selittää tarkemmin. Hetken mietittyään hän jatkoi, ettei kukaan suoraan syyttänyt mistään, mutta hän oli kokenut väheksyntää. Häneltä kysyttiin esimerkiksi, että eikö siellä ole vain ”semmoisia” asiakkaita. Aina ei suhtautuminen kuitenkaan ollut paheksuvaa. Kerran Hilja joutui käymään lääkärissä, mutta hänen vaivansa eivät enää kiinnostaneet lääkäriä, kun tämä kuuli missä potilas on töissä. Lääkäri kyseli kovasti, millaista Kairossa on ja sanoi tulevansa käymään siellä joskus. Hilja esteli lääkäriä sanoen, ettei Kairo ole herrasmiehen paikka.⁶⁰⁴ 1950- ja 1960-luvulla keittäjänä Kairossa työskennellyt nainen kertoo, että Kairossa kävi monenlaisia ihmisiä: ”Uteliaisuudesta kävivät laidasta laitaan, vaikka halveerasivat.”⁶⁰⁵

Helsinkiläisen Olavin mukaan sataman työntekijät eivät suhtautuneet laivoilla käyneisiin naisiin negatiivisesti, vaan enemmänkin välinpitämättömästi:

O: Ja sitten nämä tytöt kävi siellä muuten vaan. Jos laiva oli pitemmän aikaa satamassa, niin siellähän oli semmoset systeemit käynnissä.

⁶⁰² KyM A 1063:8.

⁶⁰³ KyM:A 1063:14.

⁶⁰⁴ KyM:A 1063:15.

⁶⁰⁵ KyM A 1063:13.

SS: Mitä niistä ajateltiin?

O: No mitäs siinä tartti ajatella, sehän oli ihan luonnollinen asia. Äijät monta kuukautta oli merellä, niin täytyyhän sitä vähän ystäviä saada.

SS: Että niihin ei suhtauduttu mitenkään hirveen negatiivisesti tai?

O: Ei, en mä ainakaan muista että ois koskaan ollu semmosta. Kyllähän ne tota tiedettiin ketkä siellä kävi. Sit kun siellä oli ollu, niin kyllähän ne naamat tunti sieltä. Noin ulkonäöltä, eihän niitten kanssa missään tekemisissä oltu. Ne hoiti niitä omia asioitaan ja me hoidettiin omia.⁶⁰⁶

Täysin välinpitämättömästi laivatyttöihin ei suhtauduttu, sillä naiset olivat sataman työntekijöiden pilailun kohde, joista liikkui paljon kertomuksia.⁶⁰⁷ Vitsailu saattoi asettaa kyseenalaiseksi myös miesten toiminnan, kuten tässä tullivartijan kertomassa esimerkissä:

Näitähän näitä naisjuttuja on kanssa on tavattomasti, että tullivartija kulki oman vaimonsa kanssa sunnuntaina pitkin Ruoholahden rantaa ja tuli niitä laivahuoria yks vastaan ja sano sit sille vaimolle, että älä me sen kanssa, se on huono maksamaan!⁶⁰⁸

Olavin ”jokainen hoitaa omat asiansa” -asenteelle voi etsiä taustaa useasta suunnasta. Prostituutiota 1800- ja 1900-luvun taitteen Tukholmassa tutkinut Rebecka Lennartsson on todennut, että työväenluokan asenteet prostituutiota kohtaan ovat ainakin toisinaan poikenneet ylempien luokkien moralisoinnista: naapurit auttoivat naisia piilottelemalla heitä poliisilta tai lainaamalla vuokrat rahat. Köyhillä oli yhteinen vihollinen: virkavalta ja prostituutiota koskeva lainsäädäntö, jota pidettiin alempia sosiaaliluokkia syrjivänä.⁶⁰⁹ Olavin mielestä oli luonnollista, että merillä pitkään olleet miehet kaipasivat naisten seuraa. Miehet olivat pitkiä aikoja pois kodin ja perheen piiristä. Tämä fyysinen etäisyys voidaan nähdä synnä merimiesten ”irtosuhteille” — hairautumiset ovat ikäänkuin ammattiin itsestäänselvästi sisältyvä riski.⁶¹⁰ Olavin asennoitumisessa näkyy myös prostituution tutkimuksessa vallinnut funktionalistinen näkökulma. On ajateltu, että naisen ja miehen seksuaalisuus on erilaista. On oletettu, että miehillä on suurempi tarve tiiviimpään seksuaaliseen kanssakäymiseen kuin naisilla, joten prostituution on nähty vastaavaan luonnollisiin, biologisiin miesten tarpeisiin.⁶¹¹

⁶⁰⁶ MV:SMM A200803:6.

⁶⁰⁷ MV:SMM A200803: 3, 7, 11.

⁶⁰⁸ MV:SMM A200803:11.

⁶⁰⁹ Lennartsson 2001, 193.

⁶¹⁰ Baker & Stanley 2003, 13.

⁶¹¹ Lennartsson 2001, 17.

Muita prostituution tarkastelun näkökulmia ovat feministinen ja relativistinen ajattelu. Feministinen prostituution tutkimus on korostanut miesten vallankäyttöä suhteessa naisiin. Prostituutio on silloin nähty yhtenä miehisen vallan muotona ja tapana alistaa naisia.⁶¹² 2000-luvun taitteessa tutkimuksessa ovat yleistyneet äänenpainot, joissa ei pyritä kaikenkattavien teorioiden muodostukseen, vaan tuomaan esille yksittäisten prostituoitujen kokemuksia ja ajatuksia. Nykyisin tiedetään, että ihmiskauppa ja siihen liittyvä prostituutio sekä itsellisten ”seksityöläisten” asema ja elämä ovat erilaisia. Relativistinen näkökulma esittää, että prostituutio itsessään ei johda yksilön vahingoittumiseen tai tuhoon, vaan ongelmana ovat ympäröivän yhteiskunnan asenteet. Rebecka Lennartsson on huomauttanut, että sekä relativistinen että feministinen näkökulma perustuu ajatukseen, jonka mukaan prostituution lähtökohtana on, että miehellä on valta, jolla he hallitsevat naisia. Naisten seksuaalisuus nähdään erilaisena kuin miesten ”luonnollinen” seksuaalisuus. Miehen seksuaalisuuden problematisointi on ollut paljon vähäisempää.⁶¹³

Viimeinen raja

Rahtisatamaa kuvaavissa elokuvissa etninen tausta ihmisiä erottelevana tekijänä tulee selvästi näkyväksi juuri laivatyttökuvauksissa, sillä ulkomaiset merimiehet esitetään elokuvissa useimmiten juuri prostituoitujen asiakkaina.

Teuvo Tulion elokuvassa *Sellaisena kuin sinä minut halusit* (1944) merimiehille itseään myyvä nainen näyttäytyy täydellisesti epäonnistuneena, groteskina ja ilottomana. Elokuva alkaa satamasta, missä nähdään kuinka mustaan kiiltävään sadetakkiin ja mustaan baskeriin pukeutunut nainen (Marie-Louise Fockin esittämä Maija) on lähdössä laivasta ja vaatii saksaksi maksua raitapaitaiselta merimieheltä. Nainen kävelee pää alas painettuna pois laivalta synkän musiikin säestäessä hänen hitaita askeliaan. Laiturilla Maija näkee nuoren naisen, joka on lähdössä merimiehen mukaan. Maija ajaa miehen pois ja kääntyy tytön lähteä kotiinsa ja etsimään kunnon työtä. Tytön vastustellessa Maija kääntyy häntä katsomaan itseään, sillä hän on ”viimeinen raja”. Tämän alemmas nainen ei enää voinut vajota. Prostituoitu nainen on symboloinut monia uhkia ja pelkoja kaupungin epäjärjestyksestä ja rappiosta: 1800-luvun lopulla hän oli uhka perheelle, koska vietti perheen elättäjän ja vei miehen rahat. Yksin elävä ja itsensä prostituutiolla elättävä nainen ei alistunut miehisen perheen pään elätettäväksi ja vallan alle. Hänet nähtiin provokaationa työmoraaalia vastaan. Prostituutio oli

⁶¹² Lennartsson 2001, 17–18.

⁶¹³ Lennartsson 2001, 18–21.

vastaan lakeja, jotka vaikuttivat itsestään selviltä. Prostituoituidut liitettiin homoseksuaalisuuteen, alkoholismiin, väkivallantekoihin ja varasteluun. Prostituoitu edusti degeneraatiota ja moraalista rappiota.⁶¹⁴

Sellaisena kuin sinä minut halusit -elokuvan merimiehet ovat mykkiä ja kylmiä "saalistajia". Pelastettuaan nuoren naisen Maija itse lähtee merimiehen vihellyksestä laivalle. Merimies viheltää Maijalle kuin kutsuisi koiraa. Raitapaidoissaan merimiehet näyttävät samalta, katsojan on vaikea erottaa heitä toisistaan. Vaakaraidallinen paita on ollut laivaston merisotilaiden vaate Euroopassa 1700-luvulta lähtien. Raidallisten vaatteiden historiaa tutkinut Michel Pastoureau on väittänyt, että 1900-luvun aikana raitapaidasta tuli "kelmin" merkki: se kertoo esimerkiksi mainoksen katsojalle tai sarjakuvan lukijalle nopeasti, että paidan kantaja on katulapsi, rikollinen, gangsteri tai muuten epäilyttävä hahmo.⁶¹⁵ Jorma Nortimon ohjaamassa elokuvassa *Synnin puumerkki* (1942) nähdään hyvin samaan tapaan esitetty ranskaa puhuva merimies, joka ryhtyy lähentelemään Irma Seikkulan esittämää elokuvan päähenkilöä Stiinaa. Elokuvan lehdistöarvioissa todettiin, että "apashiluolia" muistuttavat kahvilat ovat kadonneet Helsingistä ajat sitten.⁶¹⁶ Eksotisoiva nimitys apashiluola tuo esiin sen, että satamakapakan "alkukantaisuus" yhdistettiin juuri ulkomaalaisiin.

Alkukantaisuuden ja seksuaalisuuden yhdistelmällä pelaa myös *Läpi usvan* -elokuvan esitys tummaihoisista merimiehistä. Nykyajan elokuvakatsojan silmään tökerösti mustiksi maskeeratut miehet esittävät ilmeisesti yhdysvaltalaisia merimiehiä ja vikittelevät satamassa uraansa aloittelevaa laivatyttöä, jota kokeneempi nainen houkuttelee mukaan laivalle. Suomalaiset puhuvat mustista miehistä kauhistelevasti: hämmästellään ja paheksutaan sitä, miten joku nainen voi olla "vielä tuollaisen kanssa!" Näyttää siltä, että prostituutio sinällään olisi jo paha asia, mutta musta mies tekee suhteesta vielä tuomittavamman. Mustat esitetään elokuvassa iloluontoisina, mutta valkoisten halveksimana luonnonlapsina. Pian toisen maailmansodan jälkeen tehdyssä elokuvassa näkyvät varmasti vielä sodan aikaiset asenteet: seksuaalisuus oli suomalaisen omakuvan kannalta vaikea asia, ja hillittömänä viettinä se liitettiin usein viholliseen.⁶¹⁷

Elokuvatutkija Anu Koivunen on tulkinnut *Sellaisena kuin sinä minut halusit*, *Nokea ja kultaa* sekä *Läpi usvan* -elokuvien kuuluvan toisen maailmansodan jälkeen valmistuneisiin ongelmaelokuviin, joita on nimitetty myös kuppaelokuviksi.⁶¹⁸ Ne käsittelivät ajankohtaisina miellettyjä, sodan

⁶¹⁴ Lennartsson 2001, 204.

⁶¹⁵ Pastoureau 2001, 69, 81–83.

⁶¹⁶ Suomen Kansallisfilmografia 3, 93.

⁶¹⁷ Kempainen 2006, 236.

⁶¹⁸ Koivusen mukaan ongelmaelokuva oli yleinen lajityyppi toisen maailmansodan jälkeen. Italiassa sitä nimitettiin neorealismiksi, Ranskassa dokumentaariseksi neorealismiksi ja Iso-Britanniassa ongelmaelokuvaksi. Hollywood-tuotannoissa käytettiin nimitystä *film noir* (musta elokuva). (Koivunen 1995, 108.)

kärjistämiä ongelmia: rikollisuutta, alkoholismia, avioeroja, sukupuolitauteja ja lapsettomuutta. Koivusen mukaan ongelmia käsiteltiin nimenomaan naisen kehon ja seksuaalisuuden kuvien kautta. *Sellaisena kuin sinä minut halusit* voidaan Koivusen mukaan nähdä perustyyppinä, jonka tarinaa kaikki suomalaiset sodanjälkeiset ongelmaelokuvat tavalla tai toisella toistivat.⁶¹⁹ Esimerkiksi Roland af Hällströmin ohjaamassa elokuvassa *Läpi usvan* (1948) on sivujuonena nuoren Anjan tarina. Anja Lehtinen on älykäs tyttö, mutta kotoisin köyhistä oloista. Saadakseen rahaa koulunkäyntiin ja pienempien sisarusten elättämiseen Anja on aloittamassa prostituutiota satamassa. Hän on ulkoiselta olemukseltaan hyvin samannäköinen kuin Maijan hahmo *Sellaisena kuin sinä minut halusit* -elokuvassa. Musta sadetakki vain on vaihtunut vaaleaan. Rebecka Lennartssonin mukaan on paljon esimerkkejä siitä, miten prostituoitu nainen on esitetty äärimmäisen piinattuna ja hairahtuneena olentona.⁶²⁰ Asiakirjoista ja tilastoista saa kuitenkin monipuolisemman kuvan: prostituutio oli monille naisille väliaikainen vaihe elämässä. Julkisessa puheessa elämän tuhoutumista prostituution seurauksena haluttiin kuitenkin korostaa moraalisisista syistä: synninteosta seurasi vääjäämättä rangaistus.⁶²¹

1900-luvun alkupuoliskolla naisten tuli olla moraalisia ja puhtaita olentoja. Naisten tuli olla äitejä tai ainakin äidillisiä, epätsekkäitä ja ahkeria. 1948 tehdyn kyselyn mukaan yhdeksän kymmenestä suomalaisesta naisesta nautti alkoholia vain hyvin vähän tai ei lainkaan.⁶²² Toisen maailmansodan vuodet olivat korostuneen äitiys- ja perhepropagandan aikaa niin Suomessa kuin muualla.⁶²³ Ihanteina olivat oikeamielisyys, raittius, puhtaus, epätsekkäisyys, uhrautuvuus, suuruus ja sankaruus. Moraalin merkitystä korostettiin, koska siveellisten vaarojen koettiin olevan suuria juuri sota-aikana.⁶²⁴ Naisten tärkein tehtävä oli olla hyvä äiti ja äitiyden korkein aste oli sankariäitiys, lapsen uhraaminen kansakunnan puolesta.⁶²⁵ Anu Koivusen mukaan ihannoitu äitiys ja tuomittu lankeemus (seksuaalisuus) olivat toisen maailmansodan aikaisissa elokuvissa kytköksissä toisiinsa nimenomaan kansallisuussymboliikan kautta. Äitiyden ollessa kunniallisuuden ja jatkuvuuden symboli, langenneen naisen kuva merkitsi sille uhkaa.⁶²⁶ Laivatyttöjen toiminta ja olemus kapinoivat perhearvoja vastaan. Edvin Laineen elokuvassa *Nokea ja kultaa* päähenkilöt satamajätkä Laiska-Jammu ja hänen adoptiopoikansa kohtaavat satamakapakassa laivatytön. Naisen

⁶¹⁹ Koivunen 1995, 108–109, 116.

⁶²⁰ Lennartsson 2001, 219.

⁶²¹ Järvinen 1990, 130; Lennartsson 2001, 221–222; Snellman 2005, 80–84.

⁶²² Matilainen 2006, 276–277.

⁶²³ Koivunen 1995, 57.

⁶²⁴ Olsson 2005, 70.

⁶²⁵ Olsson 2005, 203.

⁶²⁶ Koivunen 1995, 230.

ilkeys orpoa lasta ja hänen isähahmoaan kohtaan löi korville kaikkia sota-ajan naisihanteeseen liitettyjä hyveitä.

Myös Helmin ja muiden satamassa työskennelleiden naisten haastatteluissa puhe laivatyöistä tuo esille vyyhden naiseudesta käytyä keskustelua. Kuvaillemalla oman vaatepartensa miehekkäitä piirteitä haastateltava tekee eroa ”rehellistä työtä” tehneiden naisten ja laivatyttöjen välille.

Nehän oli niin hienosti puettu ja maalattu ja paklattu. Nehän oli niin hienost, eihän myö työihmiset, myöhän oltiin, meillähän ol pitkät housut ja monta kertaa ol semmonen, sanottiin förkkeli. Se ol nahasta tehty tällanen näin esiliina. Ja sitten oli suojuksii oli ja rukkaset ja muutenkiä monta kertaa paikatut vaatteet kun se sahatavaralla sehän hirveesti kulutti vaatetta. Ja nehän ol niin hienosti, siististi, kauniisti puettu ja nuorii, että kyllähän ne erotti kun yön päivästä, että näkihän kuka on kuka, ei tarvinnu kysyy.⁶²⁷

Haastateltava korostaa laivatyttöjen koodipukeutumista: meikkiä ja kauniita vaatteita.⁶²⁸ Hän kertoo yksityiskohtaisesti lankkuja lastanneiden naisten vaatteista, joihin kuului muun muassa nahasta tai pressusta tehty esiliina.⁶²⁹ Myös merillä olleet naiset ovat korostaneet omaa ”sukupuolettomuuttaan” ja ”epäseksuaalisuuttaan”. Se on ollut heidän keinonsa selvitä miehisessä ympäristössä, jossa feminiinisyys on edustanut heikkoutta.⁶³⁰

Tullissa työskennelleet naiset pyrkivät erottumaan laivatyöistä ”kulkemalla arvokkaasti” ja välttämällä kulkemasta laitureita pitkin. Haastatellun miehen mukaan Turun satamassa tullitarkastajana työskennelleen naisen oli hankittava itselleen virkapuku, koska siviilivaatteissa hän herätti liikaa kiusallista huomiota.

- - tuolla oli semmonen vanha naistarkastaja, joka oli hyvin arvokas rouva Turussa ja kun hän käveli siellä sitten tuota satama-alueella niin hänelle sitte satamamiehet huusi, että on siinäki vanha laivahuora ja tuota tän jälkeen tämä nainen päätti, et hän ei mee enää ilman virkapukua sinne ja sitte hänelle hankittiin oma virkatakki [naurahtaa] ja semmonen koppalakki ja kun hän, hän halus kuitenkin käydä niissä laivoissa myöskin välillä tsekkaamassa sitä tavaraa et mitä siellä oli ja tuota noin niin sen jälkeen ne huudot loppu kyllä [naurahtaa] kun nähtiin, että...⁶³¹

⁶²⁷ KyM:KOTYLEL 5042:2.

⁶²⁸ Prostituoitujen vahvasta meikistä ks. Häkkinen 1995, 32. Koodipukeutumisesta ks. esim. Kontula 2005, 13.

⁶²⁹ Oinonen 1996, 43.

⁶³⁰ Kaijser 2005, 15; Karjalainen 2007, 100.

⁶³¹ MV:SMM A200803:11.

Haastattelusta ei selviä tarkempaa ajoitusta kertomukselle, mutta virkapuvun tilaamisen on täytynyt tapahtua ennen vuotta 1957, jolloin Tullissa toteutettiin virkapuku-uudistus. Sitä ennen virkapukua koskeneita määräyksiä ei juuri noudatettu, vaan tarkastajat käyttivät omia vaatteitaan, joten heidät erotti vain virkalakista.⁶³²

Helmin haastattelussa on kiinnostava kohta, kun haastattelija kysyy olivatko satamatyötä tehneet naiset missään tekemisissä merimiesten kanssa. Helmi vastaa ensin, ettei tiedä. Sitten hän sanoo vähän yllättäen itse olleensa aina ”semmonen ruma ihminen”, josta merimiehet eivät olleet lainkaan kiinnostuneita.⁶³³ Itse tulkitsin kysymyksen viittaavan siihen, tutustuttiinko ulkomaalaisiin merimiehiin ja välittyikö Kotkaan heidän kauttaan joitakin uusia kulttuurivaikutteita. Helmi kuitenkin näyttää ajattelevan, että haastattelija kysyy mahdollisista seurustelu- tai sukupuolisuhteista merimiesten kanssa. Hän torjuu kysymyksen vetoamalla rumuuteensa. Helmi rakentaa vastauksensa sen stereotypian varaan, että kaikki miehet pitävät haluttavina vain naisellisesti pukeutuneita ja ”kuvankauniita” naisia.

Kun Oinonen seuraavaksi kysyy, olivatko naiset yleensä tekemisissä merimiesten kanssa, Helmi kertoo kohtaamastaan ruotsalaisesta merimiehestä. Oli pakkaspäivä, ja syystä tai toisesta naiset joutuivat odottelemaan lastin tuloa laivalle. He hakivat kylmyydeltä suojaa laivan kannelta kohdasta, johon tuli lämmintä ilmaa konehuoneesta. Helmiä ja hänen työkavereitaan tuli jututtamaan merimies, joka kysyi puhuvatko naiset ruotsia. Helmi vastasi: ”Inte tala svenska.” Mies kirosi suutuksissaan ja tapauksen jälkeen pui nyrkkiään Helmille aina kun näki tämän. Helmi arvelee merimiehen luulleen, että Helmi kyllä osasi ruotsia, mutta kieltäytyi puhumasta hänen kanssaan. Sukupuolen performatiivisuuden näkökulmasta Helmi rakentaa kertomuksella omakuvaansa naisena, josta miehet eivät olleet kiinnostuneita ja joka ei ollut kiinnostunut miehistä – ainakaan muista kuin Einosta. Lainausta kertoo tietysti myös siitä, miten vaikeaa kommunikointi ulkomaalaisten merimiesten kanssa oli ilman yhteistä kieltä.

Oinonen päätelee, että haastatellut naiset suhtautuivat ”laivoissa käyneisiin tyttöihin” suhteellisen välinpitämättömästi, mutta hiljaisesti paheksuen, vaikka heitä autettiin joskus.⁶³⁴ Yksi haastateltava painottaa, ettei laivatyttyöjen ja merimiesten seurustelu kuulunut heille. Harvinaisessa kuvauksessa kerrotaan satamatyöläisten ja laivatyttyöjen kohtaamisesta aamulla laivalla, kun yhdet ovat tulossa ja toiset lähdessä.

Kerrankin myö mentiin laivalle ja tota sit vanhemmat naiset sano niille nuorille, oikeen nätti nuorii naisii, kun ne tulivat laivalta pois kun myö mentiin töihin, niin tota kun ne sit sano, että kehtaattekin olla selkätyöläisii. Ne naiset sano niin ikkään, että samanlaisii ootta

⁶³² Nokki 2008, 81–82.

⁶³³ KyM:KOTYLEL 5042:2.

⁶³⁴ Oinonen 1996, 96.

*työkii. Hyö elättää ittesä yhellä työllä, vaan työ teettä kaks, kolme työtä. Työ ootta täällä töissä, te ootte kotona töissä ja yöllä ootte kuitenkin sen seipään nenässä.*⁶³⁵

Laivatyötöt painottivat siis elättävänsä itsensä yhdellä työllä, kun heidän sanailukumppaninsa taas joutuivat tekemään kolmea työvuoroa joka päivä: satamatyön jälkeen odottivat kotityöt ja kolmas työrupeama yöllä aviovuoteessa. Laivatyttöjen repliikissä näkyy käsitys, jossa vaimo ei nauti seksistä, vaan se on hänelle kotitöihin verrattava velvollisuus. Avioliitosta tulee taloudellinen vaihtosuhde, jossa kiintymyksellä tai kumppanuudella ei ole sijaa. Miesten näkökulmasta saman rinnastuksen olivat tehneet esimerkiksi yhteiskuntakriitikko Max Nordeau ja kirjailija August Strindberg 1880-luvulla. Miehet syyttivät sekä prostituoituja että aviovaimoja maksun ottamisesta mieheltä.⁶³⁶ Keskustelu heijastelee naisvihamielisiä näkemyksiä, joissa nainen ei voi koskaan tehdä oikein. Samanlainen paradoksi on se, että prostituutioon ”lankeamisen” on katsottu johtuvan liiallisista naisellisistä piirteistä: anteliaisuudesta, pehmeystä, luonnollisesta halusta olla muille mieliksi sekä alistumisesta toisten toiveisiin ja vaatimuksiin.⁶³⁷ Naisilta siis vaadittiin luonteenpiirteitä ja käytöstä, jotka johtivat heidät ”turmelukseen”.

Kulutussyhteiskunnan airueet

Huoltopoliisin keräämän lehtileikeaineiston perusteella keskustelu laivatyöistä oli intensiivisintä 1950-luvun lopulla ja 1960-luvun alussa.⁶³⁸ Julkisuudessa keskustelu määrittyi erityisesti nuoriso-ongelmaksi.⁶³⁹ Maunu Kurkvaaran ohjaama *Raportti eli balladi laivatyöistä* (1964) kertoo fiktion keinoin samasta ilmiöstä. Ajankohtaisesta aiheesta oli suunnitteilla myös toinen elokuva, mutta Kurkvaara ehti ensin, joten Fennada-Filmi jätti oman hankkeensa suunnitelma-asteelle.⁶⁴⁰ *Raportin* päähenkilö on toimittaja Ilmari Niemelä, joka saa tehtäväkseen kirjoittaa reportaasin sataman prostituutiosta. Hän käy laivoilla ja ”Varpuskujan” baarissa, missä nuoret naiset ja merimiehet käyvät. Satamassa Niemelä kohtaa baarin tyttöjä vanhemman ja kauniisti pukeutuvan Vuokon (Anneli Sauli), joka elättää itsensä päällystön maksullisena naisena. Elokuva näyttää puolustelevan naisia etsimällä prostituutioon ajautumisen syytä heidän taustastaan. Yhdellä on liian tiukka kotikasvatus, toiset on jätetty heitteille, ja ammatti siirtyy

⁶³⁵ Oinonen 1996, 97–98.

⁶³⁶ Lennartsson 2001, 264.

⁶³⁷ Lennartsson 2001, 223.

⁶³⁸ Järvinen 1990, 125.

⁶³⁹ Järvinen 1990, 87.

⁶⁴⁰ Suomen Kansallisfilmografia 7, 284.

äidiltä tyttärelle. Nuorisokuvauksessa esille nousee seksuaalisuuteen liittyvää häpeää vastaan kapinoiva uhma, joka suuntautuu vanhempiin ja virkavaltaan.⁶⁴¹

Elokuvan alkupuolen dokumentaristinen tyyli muuttuu vähitellen toimittajan ja Vuokon rakastuessa. Vuokko kertoo, että hänet vietti ”miellyttävä” laivan perämies, joka sitten jätti. Kostoksi Vuokko vietti yön saman laivan kapteenin kanssa, ja se oli alkusysäys hänen toiminnalleen maksettuna naisena. Sattumalta Niemelä saa tietää, että oikeasti Vuokon äiti vei tämän ensimmäisen kerran laivalle. Vuokko ei kestä totuuden ilmituloa, vaan päättää tehdä itsemurhan. Elokuvan lopussa toivo elää 17-vuotiaan Ullan hahmossa, sillä hän tulee kertomaan Niemelälle lopettaneensa laivoissa käymisen ja aloittaneensa työt.

Lehdistöarvioissa *Raporttia* pidettiin pinnallisena ”viikonloppunovellina” ja epäiltiin ohjaajan tavoittelevan aiheella suuria katsojajoukkoja sen sijaan, että hän pyrkisi ratkomaan sosiaalisia ongelmia. Tässä yhteydessä viitattiin myös Kurkvaaran aiempaan ohjaustyöhön, 1960 ensi-iltaan tulleeseen *Autotytöt* -elokuvaan.⁶⁴² ”Rohkeista” kohtauksista tunnetuksi tulleen Anneli Saulin kiinnittäminen Vuokon rooliin puhuu sen puolesta, ettei Kurkvaara ainakaan pelännyt elokuvan leimautumista viihteeksi. Kurkvaara ja Sauli olivat vanhoja tuttuja ja ohjaaja tarjosi töitä näyttelijälle, joka etsi töitä Suomesta Saksan vuosiansa jälkeen.⁶⁴³ Saulin ”seksitähden” maineen lisäksi roolitukseen vaikutti näyttelijöiden lakko, johon Sauli ei ammattiliiton ulkopuolisena osallistunut ja mahdollisti siksi elokuvan tekemisen. Kriitikkojen moitteista huolimatta elokuva keräsi toiseksi eniten katsojia vuonna 1964 ensi-iltaan tulleista kotimaisista elokuvista, ja sille myönnettiin valtionpalkinto.⁶⁴⁴

Sellaisena kuin sinä minut halusit ja Raportti eli balladi laivatytöistä -elokuvien melodramaattiset ainekset puuttuvat lähes tyystin Pekka Mandartin ohjaamasta *Keisarikunta*-elokuvasta (2004). Sen sivuhenkilöinä on kaksi Kotkan satamassa 1950-luvulla toiminutta laivatytötä. Heidät esitetään iloisina, lämminsydämisinä, määrätietoisina, itsenäisinä ja älykkäinä. Naiset ovat kadulla kävelemässä, kun Sikin Sokin huomaa kenkäänsä koron irronneen. Hän toteaa, että illalla pitäisi löytää ”joku hollantilainen”, koska silloin voisi saada itselleen uudet kengät. Ravintola Fenniassa Vanha Riimu ja Sikin Sokin lyövät Vinetto-paukusta vetoa, ovatko heitä lähestyvät merimiehet ”norskeja vai svenskejä”. Vanha Riimu puhuu ruotsalaisen merimiehen kanssa sujuvasti ruotsia. Kun mies pyytää häntä tanssimaan, Vanha Riimu kieltäytyy ja toteaa itsetietoisesti: ”Taitaa olla pojan eka reissu.” Vanha Riimu on rakastunut amerikkalaiseen

⁶⁴¹ Häpeästä ja uhmasta ks. Kontula 2009, 45.

⁶⁴² Suomen Kansallisfilmografia 7, 284. *Autotytöt* -elokuvasta Suomen Kansallisfilmografia 6, 469–473.

⁶⁴³ Sauli & Varis 1993, 107, 128–129.

⁶⁴⁴ Anneli Saulin ”paheellisesta” tähteydestä ks. Lehto-Trapnowski 1996, 158.

tummaihoiseen Grantiin, jonka luona viettää aikaa laivalla. Laivan keittiöön sijoittuvassa kohtauksessa Grant paistaa munakoisoviipaleita ja Vanha Riimu syö elokuvassa myös laivalta saatuja säilöttyjä aprikooseja. Aprikoosikohtauksessa tuodaan ilmi myös Vanhan Riimun suhtautuminen lapsiin: hän on ystävällinen ja turvallinen kasvattaja, joka toruu pikkupoikaa kiroilusta. Täysin toisenlainen hahmo siis, kuin *Nokea ja kultaa* -elokuvan katkeroitunut prostituoitu. Näytelmäelokuvissa voi nähdä kehityksen kaaren, jossa täysin halveksituista ja yhteisön ulkopuolisista prostituoiduista tulee nautintoja etsivän elämänasenteen suunnannäyttäjiä.

Keisarikunnan Sikin Sokin puolestaan on onnettomasti rakastunut merimies Heiskaseen, joka on ollut pois Kotkasta pitkään. Vanha romanssi Heiskasen kanssa lämpenee elokuvan aikana, ja kun puolalainen merimies pahoinpitelee naisen, pelastaa Heiskanen hänet laivalta. Kaltoin kohdellut tytöt mainitaan myös työntekijöiden haastatteluissa. Konttorissa työskennellyt nainen muistelee, että oli ikävää nähdä tyttöjä nöyryytettävän:

Ilotyttöjä. Joo, se on tuota, se on, joo, kyllä siellä sitten niitäkin näki ja oikeestaan kaikkein ikävimpiä koke- tai sellanen joka on jääny mieleen niin oli kun tuota neitonen joutu tulemaan niitä portaita jotka tuli tuota laivan kyljestä niin kengätki heitettiin [naurahtaa] sieltä sitte laivasta laiturille.⁶⁴⁵

Elokuvassa Sikin Sokin selviää järkytyksestä nopeasti, joten väkivallan uhriksi joutuminen ei näytä toimivan tarinassa moraalisen pelotteena.

Juha Vainion elämäkertaa varten haastatellut henkilöt ovat kertoneet laivatytöistä *Keisarikunta*-elokuvan linjoilla.⁶⁴⁶ Heidän mukaansa 1950-luvun puolivälin jälkeen Fenniassa ”piti vakituisesti majaa” kymmenkunta ”ilotyttöä”. He olivat kotoisin Kotkasta tai lähiseudulta ja iältään kolmenkymmenen vuoden molemmin puolin. Heidän joukossaan oli ”todellisia kaunottariakin”. Ravintolassa soittaneiden muusikoiden ja naisten välit olivat hyvät. Molemmat katsoivat kuuluvansa ravintolan vakituisiin työntekijöihin ja usein naiset yllyttivät merimiehiä antamaan soittajille isot juomarahat. Soittajat olivat antaneet ”tytöille” lempinimet: Koukku, Kannu, Vanha Riimu, Sikin Sokin sekä Kolmisormi-Smith, jolta puuttui toisesta kädestä kaksi sormea. Asiakkaita odotellessaan naiset istuivat aina tiettyssä pöytärivissä, joka elämäkerran mukaan oli saanut kansan suussa nimen Rako. Kirjan mukaan Fennia oli ”kevytkenkäisistä” naisistaan huolimatta ravintolana keskitasoa parempi. Myös ”tavalliset” nuoret naiset kävivät siellä joskus tanssimassa tai jatsia kuuntelemassa. ”Porukalla” tietenkä, koska yksin ravintolaan meno ei olisi ollut sallittua.⁶⁴⁷

Kolmisormi-Smithiä ja Kannua tunnetumpi nimi on Kotkan Ruusu, joka tuli suomalaisten tietoisuuteen samannimisen tangon sanoituksesta. Alun

⁶⁴⁵ MV:SMM A200803:4.

⁶⁴⁶ Kirja on todennäköisesti ollut Mandartin lähteenä käsikirjoitusta tehtäessä.

⁶⁴⁷ Ikävalko 1998, 53–54.

perin laulu kirjoitettiin kotkalaiseen laulunäytelmään vuonna 1941, mutta versioitiin uudelleen 1969, jolloin Leo Räsänen levytti sen. Kappaleesta tuli hyvin suosittu, ja se oli monen laulajan ohjelmistossa, mutta erityisen suosittu se oli yhteislauluna.⁶⁴⁸ Leo Anttilan sanoittaman tangon innoittajana on mahdollisesti toiminut kotkalainen Rosa Mäkinen, joka piti parturia Satamakadulla.⁶⁴⁹ Rosan parturiliike, ja erityisesti sen pahamaineinen takahuone, oli kaupungissa hyvin tunnettu. Toimittaja Anne Lampisen haastattelemat kotkalaiset ovat kertoneet, että lapsia kiellettiin katsomasta ”huonomaineista tättiä”.⁶⁵⁰ Tarinoiden mukaan Rosalia oli jo nuorena tyttönä viehtynyt kauniisiin asioihin ja naisellisuutensa korostamiseen. Amerikasta tultuaan Rosalla oli leveälierisiä hattuja – jopa niin valtavia, etteivät ne mahtuneet linja-auton ovesta sisään kallistamatta. Rosan hiukset oli aina laitettu erittäin kauniisti, hän oli iloinen ja huumorintajuinen. Liikkeessään hän tarjoili valikoiduille asiakkaille alkoholia ja joi itsekin heidän seurassaan. Tarinoissa mainitaan myös, että bébé-leivokset kuuluivat Rosan arkeen. Hänen heleä naurunsa ja voimakastuoksuinen hajuvetensä jäivät kotkalaisten mieliin.⁶⁵¹

Kun siveellisyuden puolestapuhujat 1900-luvun alussa näkivät prostituoidut yksinomaan uhreina ja pitivät naisten heikkoutta prostituution syynä, syytettiin sosiaalietiellisessä keskustelussa naisten turhamaisuutta. Naisten lankeemus oli seurausta hillitsemättömästä mukavuuden- ja nautinnonhalusta. Naiset olivat työtä vieroksuvia ja viinaanmeneviä tai halusivat koruja ja vaatteita.⁶⁵² Evoluutio-oppiin perustuvan ajattelun mukaan prostituoidut naiset ja väkivaltaiset miehet edustivat degeneroitunutta ja poikkeuksellista ihmiskunnan osaa. Prostituutio nähtiin kaupunkien aiheuttamana ongelmana.⁶⁵³ Ehkä aikalaiset näkivät Rosa Mäkisen kauniit vaatteet, hienostelevat hatut ja leivokset turhamaisuutena. 2000-luvun ihmiselle Rosan tarinan yksityiskohdilla on erilainen merkitys, sillä suhtautuminen kuluttamiseen on muuttunut 1960-luvulta lähtien.⁶⁵⁴ ”Kuluttajakansalaiselle”⁶⁵⁵ vaatteet, ruoka ja kaikki hankinnat sisältävät itsensä ja omien arvojensa ilmaisemiseen liittyviä aspekteja. Kuluttaminen on nykyihmisen elämäntehtävä. Kuluttaja pitää talouden ja yhteiskunnan pyörät pyörimässä, luo työpaikat ja maksaa verot.⁶⁵⁶

Merimiehet käyttivät maissa ollessaan rahaa näyttävästi: he tarjosivat juomia ja ruokia pöytäseurueelleen, antoivat isoja juomarahoja ravintoloiden

⁶⁴⁸ Bagh & Hakasalo 1986, 270–271.

⁶⁴⁹ Lampinen 2006, 17, 22.

⁶⁵⁰ Ylen Elävä arkisto, Kotkan Ruusu; Lampinen 2006, 23.

⁶⁵¹ Ylen Elävä arkisto, Kotkan Ruusu; Lampinen 2006, 15–26.

⁶⁵² Lennartsson 2001, 232.

⁶⁵³ Lennartsson 2001, 264.

⁶⁵⁴ Kuusi 2004, 26.

⁶⁵⁵ Kilpiö 2008, 8.

⁶⁵⁶ Esim. Trentmann 2008, 42.

työntekijöille ja muusikoille, ajoivat taksilla ja toteuttivat mielihalujaan impulsiivisesti. Heillä oli tupakkaa ja laivalla ruokaa ja kahvia, ulkomaiden satamissa oli mahdollista ostaa muodikkaita vaatteita ja elektroniikkaa. Yhden kertomuksen mukaan 1940-luvun loppupuolella merimies ei edes lähtenyt maihin, jollei taskussa ollut satatuhatta markkaa, isoja tuhannen markan seteleitä.⁶⁵⁷ Kovaääniset merimiehet ja meikatut laivatyöt herättivät huomiota. Yksi Kairon tarjoilija muistaa esimerkin tuhlailevasta rahankäytöstä: hetken mielijohteesta lähdettiin taksilla käymään Langinkosken keisarillisella kalastusmajalla. Merimies ja laivatyttö palasivat sitten koskemattomana odottaneeseen pöytään.⁶⁵⁸ 1950-luvun merimiehillä oli mahdollisuus olla oman aikansa ”ökyjä”. Öky haluaa antaa elämästään mahdollisimman näyttävän kuvan ja rikkoo näin sopivaisuus- ja kulutusmallejamme.⁶⁵⁹

Moralistin silmissä laivatyttöjen syntilistä oli pitkä: he käyttivät alkoholia, harrastivat esiaviollista seksiä useiden miesten, myös ulkomaalaisten kanssa. Laivatyöt eivät tyytyneet huonosti palkattuihin naisten töihin, vaan halusivat vähällä vaivalla kunnon korvauksen työstään. Turhamaisuus ja ”turhien” ylellisyustuotteiden haluaminen lisättiin vielä listaan. Naisten turhamaisuuden merkki olivat nylon-sukat, joita oli vaikeaa tai mahdotonta ostaa kaupasta. *Läpi usvan* -elokuvassa nuoren Anjan merimieheltä saadut sukat symboloivat ”lankeemusta”, huonoa elämää ja tietä täydelliseen rappioon. *Keisarikunta*-elokuvassa puolestaan toivotut uudet kengät ja satamalaiturilla syödyt aprikoosit ovat merkkejä huolettomasta elämästä, jossa etsitään nautintoja.

Mandartin elokuvassa laivatyöistä kerrotaan toisenlaisessa tunteiden kartastossa kuin 50 vuotta aikaisemmin. Vanha Riimu ja Sikin Sokin ovat rakastuneita, vaikka hankkivat elantonsa seksiä myymällä. He tulevat toimeen lasten kanssa ja ohjaavat lapsia oikeaan käytökseen. Tekijät esittävät naisista ihanteellisen kuvan: kuinka moni laivatyöstä oikeasti osasi vieraita kieliä tai pukeutui yhtä tyylikkäästi kuin elokuvan naiset? Naisten halu pukeutua kauniisti ja saada rahaa muuten kuin raatamalla aamusta iltaan tuntuu nykyisessä asenneilmastossa tavalliselta.⁶⁶⁰

Elintason noustessa ja muidenkin kulutustottumusten muuttuessa myös naisten alkoholinkäyttö ja siihen suhtautuminen muuttuivat 1960-luvun lopulla. Naisten alkoholinkulutus alkoi kasvaa.⁶⁶¹ Asenteiden muutosta kuvaavat mainokset, joissa naisia ja jopa nuoria äitejä nähtiin juomassa olutta.⁶⁶² 1969 Alko lähetti ravintoloitsijoille selkeän viestin: anniskeluoikeudet eivät ole vaarassa, vaikka asiakkaita otetaan yksin

⁶⁵⁷ KyM:A 1063:6.

⁶⁵⁸ KyM:A 1063: 15.

⁶⁵⁹ Jaatinen 2007, 49–51, 73.

⁶⁶⁰ Ks. esim. Jaatinen 2007, 114.

⁶⁶¹ Matilainen 2006, 276.

⁶⁶² Soikkeli 2006.

liikkuvia naisia.⁶⁶³ *Keisarikunta*-alokuvassa muuttuneet alkoholiasenteet näkyvät selkeästi: kerronnassa korostuu alkoholin käyttäjien iloisuus ja itsensä hallinta. Elokuvaa piikiteltiin liiasta positiivisuudesta ja "makeudesta". Esimerkiksi *Nöjesguiden*-lehden Henrik Laine kuvailee Keisarikunnan mielenmaisemia:

*Keisarikunta kertoo 1950-luvusta: ajasta jolloin kaikkialla tuoksi pulla, satamahuorilla oli hyvä sydän ja nuoret miehet kiskoivat kirkasta viinaa kaiken päivää tulematta humalaan. Ja kertoo elokuva Kotkastakin: kansainvälisestä satamakaupungista jossa kenelläkään ei ole paha olla.*⁶⁶⁴

1950-luvun julkisessa keskustelussa laivatyöt olivat naisia, jotka ylittivät sopivaisuuden rajat. Maija Urponen on korostanut paheksunnan taustalla olleen yhtäältä laivatyttöjen halun saada kahvia, suklaata sekä nylon-sukkia ja toisaalta ylirajaisuuden uhat. Urponen on tuonut esiin, että 1940-luvun lopulta 1960-luvun alkuun laivatyöt olivat suosittuja "pelottelujournalismin" aiheita. Esimerkiksi *Apu*-lehden reportaaseissa laivatyttöilmiötä pidettiin erityisen ikävänä juuri merimiesten rodullisen vierauden takia.⁶⁶⁵ Myös Oinosen haastattelemat naiset ovat pitäneet ulkomaalaisia merimiehiä erityisen pahamaineisina. Urposen esittämät syyt laivatyttöjen stigmatisointiin pitivät varmasti paikkansa. Aikalaiset näkivät satamakaupungin arjessa kuitenkin myös laivatyttöjen ja merimiesten välisten lyhytaikaisten suhteiden pitkäaikaiset seuraukset: naisten kohtaamat alkoholi- ja terveysongelmat sekä lastenkotiin jätetyt lapset.⁶⁶⁶

Anna Kontulan mukaan prostituoidut ymmärretään "toisiksi", muista naisista poikkeavaksi ryhmäksi, joka uhkaa yhteiskunnan moraalia. Kontula väittää, että suomalaisessa keskustelussa prostituoidut kuvataan edelleen usein uhreina, jotka toimivat joko muiden painostuksen alaisena tai joiden mahdollisuudet elämänhallintaan ovat muuten heikot. Prostituotia ei nähdä aktiivisena toimijana, joka etsii seksityöstä ratkaisua vaikkapa köyhyyteen.⁶⁶⁷ Kuitenkin 2000-luvun Kotkassa omana aikanaan stigmatisoidun prostituoidun nimellä ja maineella markkinoidaan monenlaista koiranäyttelyistä golf-turnaukseen.⁶⁶⁸ Kotkan matkailuoppaat ry:n järjestämällä kierroksilla voi tutustua kaupungin nähtävyyksiin itsensä

⁶⁶³ Sillanpää 2002, 123–125.

⁶⁶⁴ *Nöjesguiden* 12/2004.

⁶⁶⁵ Urponen 2010, 126–128, 139–144. Kaupungin vaaroista kertovan "pelottelujournalismin" avulla lehdistö pyrki ehkäisemään nuorison muuttoa maalta kaupunkiin toisen maailmansodan jälkeen.

⁶⁶⁶ Järvinen 1990; Rossi 1999, 306; Alivirta, K-M 2007, 11. Kotkan kaupungin lastenkodissa oli myös erityisosasto poliisin laivoilta kiinnottamia alaikäisiä nuoria varten.

⁶⁶⁷ Kontula 2005, 42.

⁶⁶⁸ Lampinen 2006, 17.

Kotkan Ruusun vetämällä kävelykierroksella.⁶⁶⁹ Kuluttamista ja seksuaalisuutta koskevat asenteet ovat muuttuneet viimeisten vuosikymmenten aikana. Kotkan Ruusun tarinan kaupallistaminen ja *Keisarikunnan* laivatyttörepresentaatiot voi tulkita siten, että 1950-luvun vapaamieliset, kauneudesta kiinnostuneet naiset nähdään nykyisen elämäntapamme "esitaistelijoina".

⁶⁶⁹ <http://www.kotkaguides.fi/kierrokset2.html#ruusu> (Luettu 26.6.2013.)

Kuva ja vastakuva – sommitelma satamatyömiehiä

Myötätuulessa seilaajat

He kiroilivat paljon. Heidän asunsa olivat repaleiset ja he puhuivat paljon viinasta. Jo menomatalla he aprikoivat, että minkämerkkiset viinat oli laivassa ja minkä hintaista aine mahtoi olla. Jätkät tunsivat jo laivan lipusta viinamerkin, jota laivassa myytiin: Puolan lippu oli sama kuin Varsovanlaulu. Hollannin lippu oli Seneverin merkki. Tanskan lippu oli Akvaviitin merkki. Neuvostoliiton lippu oli tietysti Vodkan lippu. Ranskan lippu oli Napoleonin lippu jne...⁶⁷⁰

Pentti Heittolan Työväen arkistoon tallennetussa 16-sivuisessa muistelmatekstissä sataman työympäristön kansainvälisyys näkyy ainoastaan tässä katkelmassa, jossa ulkomaiden liput symboloivat erilaisia alkoholijuomia. Heittolan mukaan alkoholin nauttiminen aloitettiin heti aamusta ja puolelta päivin nostettiin ensimmäinen sammunut vinsillä laiturille:

[19]50 luvulla laivanlastaajilla ei ollut pienintäkään kuria missään asiassa. He ryhtyivät heti aamusta pitäen ryyppäämään ja puolelta päivin saatettiin sammunut mies ropata laivanruumassa ja finssillä nostettiin laiturille. Nosturin kuljettajat saattoivat olla iltapäivällä hulluna päissään ja tarakat lensivät kuin tykinpiipusta ruumaan. Myös etumiehet hilluivat työaikana hulluna humalassa. Selvät miehet yrittivät tehdä humalaisten työt. Ei sekään ollut harvinaista, että koko lastausporukka juopui kesken päivän työkelvottomaksi. Silloin kutsuttiin onnikka joka vei metelöivän lastausporukan kaupunkiin.

Heittola ei ilmeisesti hyväksy ryyppäämistä ja käyttää suuren osan kertomuksestaan sen kuvailemiseen, miten humalassa satamamiehet olivat. Hän mainitsee, että selvät miehet yrittivät tehdä humalassa olleiden työt, muttei sano suoraan, kumpaan ryhmään hän itse kuului. Muistelmatekstin viimeisessä virkkeessä Heittola toteaa, että työmiehissä oli myös ehdottomasti raittiita ja kunnollisia perheen huoltajia, mutta suurin joukko oli ”näitä myötätuulessa seilaajia”.

Pentti Heittola eli lapsuutensa ja nuoruutensa pienellä maatilalla, lähellä Porin Mäntyluodon satamaa. Lapsena, etenkin kesäaikaan, Pentti piipahti silloin tällöin satamassa tunnelmia aistimassa.

⁶⁷⁰ TA:TMT 276:961/2.

Meri, laivat, nostokurjet, merimiehet ja laivojen lastaajat, nämä tekivät minuun suuren vaikutuksen. Katselin haltioituneena vieraiden valtakuntien, vieraita kieliä puhuvia merimiehiä ja ajattelin, että merimiehet elävät suuremmoista ja seikkailurikasta elämää, kun he saavat asua suurissa kiehtovissa laivoissa, jotka kyntävät mittaamattomien valtamerien aaltoja, alituisen auringon alla, kesäisissä maisemissa.

Heittola kertoo olleensa koko sydämellään ihastunut mereen, laivoihin ja niiden lastaajiin. Isän antamia ojaurakoita kaivaessa poika päätti, ettei hänestä koskaan tulee ”maantonkijaa”. Heittola kirjoittaa tunteneensa ”värisyttävän tunteen” nähdessään laivan saapuvan satamaan. Myös lähdön hetket jäivät mieleen:

Samoin koin haikean tunteen, kun laivajätin kiinnitysköydet irroitettiin ja laiva törähdellen lähti verkalleen lipumaan, kohti meren horisonttiin laskevaa aurinkoa ja vieraiden valtakuntien merimiehet huiskuttivat kannella jäähyväisiä.

Samanlaista pikkupojan unelmointia kuvaa yksi haastatelluista miehistä, joka oli ensin merillä ja myöhemmin jäi perheensä vuoksi satamaan töihin:

- - jo pikkupoikana mieli kiehtoi meren lähelle ja Kokkolassa, jossa olen syntynyt niin siellä on Ykspihlajan satama. Siellä sitten joskus tuli käytyä satamassa ja katseltua laivoja. Siitä ehkä syntyi ajatuksia, että jospa kerran minäkin.⁶⁷¹

Pentti ei halunnut merille, mutta armeijasta päästyään nuori lähti hakemaan töitä Mäntyluodosta. Seuraavassa Heittolan tutkiva katse tarkastelee satamatyöntekijöitä Pelastusarmeijan yömajassa. Siellä 20 miestä nukkui kerrossängyissä 30 neliön huoneessa. Kortin peluu, metelöiminen ja ryyppääminen oli kielletty, eikä naisia saanut tuoda vierailulle. Yömajasta piti lähteä viimeistään aamuyhdeksältä, ja aikaisintaan iltapäivällä kolmen jälkeen sai tulla takaisin. Ainoaan vessaan oli iltaisin aina jono.

Majoituksen ikäjakauma oli sileäposkisista pojista koukkuselkäisiin ukkoihin. Sosiaalisesti asukkaat olivat jakautuneet selvästi kahteen osaan: Osa oli lentäjätikiä. Heillä oli repaleiset ja likaiset ryysyt yllä ja maallinen omaisuus selkäreppuun tukittu. Toinen osa miehiä oli lähimaakunnissa asuvia pikkutalollisia, jotka lastasivat viikonpäivät laivoja ja pyhäajaksi menivät perheittensä luo.

Heittolan katse huomaa yksityiskohdat, kuten lentäjätkien rikkinäiset ja likaiset vaatteet. Hän pyrkii kuitenkin hahmottamaan myös kokonaisuuksia. Heittolan havaintojen mukaan yömajan asukkaat olivat selkeästi kahta

⁶⁷¹ MV:SMM A200803:3.

väkeä: yhdet erilaisissa töissä kierteleviä lentojätkiä ja toiset lähiseudulla asuvia perhettään elättäviä isiä, jotka halusivat halvimman mahdollisen asunnon siksi aikaa, kun ovat kaupungissa töissä.

Ensimmäistä kertaa töihin pyrkivän Pentin ottaa suojiinsa Arska, joka on ollut 20 vuotta merillä *söömannina* ja puhuu slangia. Baarin pöydässä Arska antaa Pentille ammattiopetusta. Ensimmäinen on opeteltava ”sataman kieltä”, jossa on ”maakravulle” paljon outoja sanoja. Pentti oppii, että *stuuvaaminen* tarkoittaa lastaamista, *lossaaminen* purkamista. Laivan keula on *fööri*, keskikohta *miitseppi* ja perä *ahteri*. Työnjohtaja on *föörmanni*, nosturinkuljettaja *finsmanni* ja kannella oleva merkinantaja *täkmanni*. *Kaimanni* ohjailee naruilla ”hollaillen” taakat oikeille kohdilleen. Pentti kertoo tunteneensa Arskaa kohtaan kunnioitusta ja pitäneensä tätä viisaana ja elämää kokeneena miehenä.

Arska on selvästi tehnyt syvän vaikutuksen Heittolaan, joka yli 30 vuotta myöhemmin haluaa kirjoittaa hänestä. Täysin ulkomuistista Heittola ei tekstiään ole arkistoa varten kirjoittanut, vaan muistelmatekstin saatteessa hän kertoo kirjanneensa kokemuksiin ylös jo aiemmin, kun tapahtumat ja tunnelmat ovat olleet tuoreemmassa muistissa. Saatekirjeessä Heittola kertoo toivovansa, että hänen kertomuksiaan satamasta ja savotoilta voitaisiin julkaista kirjana. Heittolan kaunokirjalliset ambitiot näkyvätkin selvästi tekstissä, jossa vuorottelevat minä-muodossa kirjoitetut dokumentaarista tarkkuutta tavoittelevat kuvaukset sekä aiheita vapaammin kuvailevat jaksot, joiden tyylit vuorosanoineen vie lukijan ajatukset työväenkirjailijoiden, kuten Väinö Linnan ja Toivo Pekkasen, teksteihin.

Satama oli vielä hiljainen. Suuret valtamerijätit ikään kuin nukkuivat laitureiden vierillä ja nousevan auringon säteet peilasivat niiden mustissa kyljissä ja lokit kirkuiivat mastoissa. Rantabaarissa söimme kaurapuuron. - - Satamaan alkoi tulla yhä enemmän reppuselkäisiä miehiä ja joitakin naisia. Minä päällistelin Arskan tuntumassa ja odotin jännänä mitä tuleman piti.

Odottava tunnelma vaihtuu toimeliaisuuteen, johon lukija tempautuu mukaan.

Summeri piippasi seitsemää ja sen myötä koko satama heräsi uuteen päivään. Satamakonttorin portaille tuli puolenkymmentä tärkeän näköistä föörmannia, joista yksi piti alustuspuheen:

— Huomenta toverit! Tänään meillä on kolme sellulaivaa ja yksi kuhvi, joka lastaa 500 standarttia puutavaraa!

Sitten astui esiin toinen föörmanni ja sanoi:

— Minulla on saksalainen Wilhelm. Se stuuvaa 3000 tonnia sellua. Arikat esille!

Väkijoukossa kuului liikehdintää, kommentteja:

— Se on hyvä kiulu, siitä saa hyvän nakin, sen stuuvaaminen kestää kolme päivää...

Ja miehet ryntäsivät viemään föörmannille peltisiä pyöreitä peltirikkoja. Föörmanni laski rikkoja ja hoki:

— Fööriiluukku täys, mitseppi täys, ja ahteriluukku täysi!

Sitten föörmanni sanoi:

— Otan kaksitoista virkamiestä!

Silloin veivät rikkojaan jo iäkkäämmät miehet ja virkamiehet olivat näitä, finsmanneja ja tåkmanneja.

Tuona aamuna laivan uumenet pysyivät Pentille vielä salaisina, sillä hänelle eikä sadalle muulle miehelle riittänyt töitä. Heittola kuvailee, että ilman töitä jääneet kirosivat hetken huonoa onnea ja häipyivät sitten, osa lähti kotiin, osa rannalle korttia pelaamaan ja jotkut Alkoholiliikkeen oven taakse odottamaan myymälän avaamista. Samansisältöisesti mutta vähemmän dramaattisin sanakääntein kuvaa Helsingissä työskennellyt Sven, miten vaille töitä jääneet hakivat laivasta viinaa ja jäivät satamaan juomaan.

Ei saanu töitä ja sitä joutu päivän ja parikin tuolla istumaan ja siellä oli paljon näitä nuoriakin kavereita, jotka halus samplata ja skrablata ja että joku lähti hakemaan pullon ja sit siellä pullo kiersi ja. Että no, niistähän sitten, niinkun mä jo sanoin niin monesta valitettavasti tuli kyllä alkoholisteja ja ehkä se nyt johtu muistakin syistä et ei ne nyt ihan ne kaikista parhaat pulmuset tänne satamaan hakeutunu vaan olihan se semmonen seka- kaikenlaista sekatyömiestä.⁶⁷²

Usein töitä jouduttiin odottelemaan, ja esimerkiksi Svenin mukaan odotellessa monet joivat kaveriporukassa. Ainakaan työvoimapulan aikoina työnantaja ei puuttunut ryypiskelyyn, vaikka työntekijä olisi sammunut kesken päivän. Kun pää selvisi, pääsi takaisin töihin. Sven toteaa, että useammasta hänen ikäisestään miehestä tuli vuosien myötä alkoholisteja.

Sven ei syytä ongelmista yksin sitä, että alkoholia oli tarjolla vaan arvelee, että satamaan hakeutui miehiä, jotka monesta syystä olivat alttiita alkoholisoitumiselle. Palkkapäivää Sven kutsuu "rahojen ohimarssipäiväksi", koska ravintoloissa, esimerkiksi Salvessa ja Kalevanlinnassa, oli syöty ja juotu velaksi. Palkkapäivänä velkoja lyhennettiin ja "sitten juotiin ja juotiin vielä lisää". Sven itse ei kertomansa mukaan käyttänyt alkoholia juurikaan, mikä onkin uskottavaa hänen urakehityksensä valossa. Hänen oma vähäinen alkoholinkäyttönsä varmasti vaikuttaa siihen, millä tavoin hän kuvaa enemmän juoneita. Esimerkiksi edellisessä sitaatissa ei käy tarkasti ilmi, kuinka moni ilman töitä jäänyt kävi ryypiskelemään. Miesten velkaantuminen tuo puheenaiheeksi niin kutsutut bisnesmiehet, jotka lainasivat rahaa korkeaa korkoa vastaan. Bisnesmiehistä kerrotaan myös lyhytelokuvassa Ahtaajien saari. Vanhoja muisteleva, jo eläkkeellä oleva ahtaaja kertoo, että bisnesmiehet lainasivat rahaa työnjohtajalta saatua

⁶⁷² MV:SMM A200803:7.

työlappua vastaan, ja korko oli kymmenen prosenttia. Jos velkoja ei saanut maksettua ajoissa, saattoi saada "kettingillä naamaan". Kertoja näyttää kritisoivan bisnesmiesten toimintaa, mutta ristiriitaisesti myös ylistää sataman työmiesten "solidaarisuutta" koronkiskureiden suojelussa: Joskus poliisit saivat bisnesmiehiä syyteeseen, mutta kuulusteluissa rahaa lainanneet kertoivat koron olleen vain kahvi ja pulla.⁶⁷³

Aili yhdistää rahanlainaajien toiminnan Helsingin sataman työvoiman suureen vaihtuvuuteen. Hän arvelee, että satamassa ei ollut ainakaan paljon sukuja, joissa ammatti olisi siirtynyt isältä pojalle, vaan usein satamassa käytiin kääntymässä. Ailin mukaan lehti-ilmoituksilla satamaan houkutelleet miehet kuvittelivat saavansa vakituisen työn ja pettyivät, kun työn väliaikaisuus paljastui. Aili kuvaa miesten olleen vatsastansa kiinni satamassa, koska kaikki mikä urakasta jäi käteen, oli annettava bisnesmiehelle. Aili oli tuhtunut koronkiskonnasta ja kertoo väitelleensä aiheesta kerran erään työnjohtajan kanssa. Aili ihmetteli, miksei työnantaja anna ennakkoa työntekijöille, jotka sitä tarvitsisivat. Työnjohtaja lupasi yrittää saada tällaisen käytännön aikaan, mutta Aili sanoi, ettei ehdotus tule menemään läpi. Hän uskoi bisnesmiesten toiminnan hyödyttävän niin paljon työnantajaa, ettei asioihin haluttu muutosta.

Sven toteaa, että rahanlainaajat käyttivät hyväkseen "heikkoja" ihmisiä, jotka olivat riippuvaisia alkoholista. Työlappua vastaan annetuissa "pikavipeissä" oli myös Svenin mukaan kymmenen prosentin korko, vaikka laina-aika olisi ollut vain pari päivää. Osa bisnesmiehistä työskenteli itsekin satamassa. Sven syyttää bisnesmiehiä ahneiksi:

Usea niistä oli semmonen että ne jopa teki ahtaustyötä mutta tuota kyl siel oli, tiedä oikein, ne oli tota aikamoisia rahanahneita yksilöitä. Ja niillä oli rahaa, ne pysty lainaamaan, hyödyntämään toisen hädänalaista tilaa ja, tai tyydyttämään toisen alkoholitarvetta, joo.

Sven jatkaa vielä, että bisnesmiesten toiminta oli kohtuutonta. Hänen mukaansa rahanlainaajien toimintaan yritettiin puuttua 1960–1970-luvulla, ja lopulta käytäntö sai päätöksensä, kun palkanmaksun käytäntöjä muutettiin, eikä "työlappua" enää käytetty. Svenin esilletuoma tieto siitä, että osa bisnesmiehistä oli itsekin töissä satamassa tuo erinomaisesti esiin ajatuksen miesten keskinäisistä eroista. Sekä Ailin että Svenin puheenvuorot ottavat kantaa "heikompien" puolesta ahneutta ja hyväksikäyttöä vastaan.

⁶⁷³ Kava YV-5037.

Julmailmeiset ja karskiääniset

Pentti Heittola ja Arska jatkoivat matkaa Mäntyluodosta Kemiin, koska Arska tiesi että siellä nimimiehet saivat helpommin töitä. Kemin Ajoksessa Heittola työskenteli lastaajana kaksi kesäkautta. Muistelmaan saatekirjeessä hän kertoo tehneensä talvisin metsätöitä Lapin savotoilla viiden vuoden ajan. Kemin satamassa huuto tapahtui Möllärin *möljällä*, mistä 10 kilometrin päähän Ajokseen piti siirtyä busseilla. Työnjohtajia Heittola kuvailee julmailmeisiksi ja karskiäänisiksi.

Kunkin laivan föörmannit hyppäsivät onnikoiden etuovelle ja siinä ne huusivat omat miehensä sisään. Ja kun miehet lappoivat onnikkaan, niin karskiääninen föörmanni otti ovelta lukua. Jos kävi niin, että onnikkaan tuli ylimääräisiä miehiä, niin föörmanni karjui: – Kuka saatanan tomppeli tuli ilman lupaa? Julmailmeinen föörmanni tutki jokaisen pärstän ja kyllä hän luvattomat tulijat tunnisti ja kovalla karjumisella ne ulos kyöräsi.

Pentti huomasi, että satamajätkät puhuivat karskimpaa kieltä kuin tavalliset työmiehet. Töykeän käytöksen taustalta saattaa löytyä yllättäviä kulttuurisia yhteyksiä. Kirjoittaessaan 1950-luvun äreistä miehistä Matti Peltonen on arvellut, että taustalla ovat sääty-yhteiskunnan ajan sotilaan ihanteet: koleerisuus oli arvokkain ominaisuus ja koleerikon tunnuspiirteitä olivat jalous, korskeus, kopeus ja urheus. Koleerikon käytöksessä ihailtiin erityisesti voimaa ja vapautuneisuutta.⁶⁷⁴

Heittola kuvaa, miten illalla väki meni töistä suoraan baariin ja aamulla, muutaman tunnin unien jälkeen, ”hommattiin korjauspullo”.

Ja ne jotka eivät päässeet työhön, he ryhtyivät rannoilla ryyppämään ja pelaamaan sököä. Tämä kierre jatkui, vuodesta toiseen. Heikommot sortuivat jonnekin hoitolaitoksiin tai joivat itsensä hautaan ja uusia tuli jatkuvasti tilalle.

Heittolan antama kuva on masentava. Hänen kuvaamansa jätkät eivät ”porskuta”, vaan sortuvat ja tuhoutuvat. Ja tilalle tuli koko ajan uusia levottomia sieluja, jotka elivät kaltevalla pinnalla. Kun ei ollut työtä, oli aikaa juoda, koska ei kotiinkaan kehdannut mennä. Kun oli töitä, oli laivassa alkoholia kaupan — ja taas oli syytä ryyppäämiseen:

Kun ei aamulla päässyt laivaan eikä aina kehdattu palata eväineen kotiin, niin herkästi porukalla hommattiin viinaa ja ryhdyttiin juopottelemaan ja kuluttamaan joutilaisuutta viinan voimalla. Kun päästiin laivaan, niin laivassa oli viinaa tyrkyllä, aineet olivat hyviä ja halpoja, niin johan sitä piti ryyppätä. Myös tilipäivät olivat usein, aina kun laiva tuli lastiin. Niin saatu tilipussi houkutteli myös kapakkaan.

⁶⁷⁴ Peltonen 2002, 20–22.

Heittolan kertomuksen taustalla voi lukea kaksijakoisia tuntemuksia, jotka tunnistan myös itsessäni. Yhtäältä hän haluaa antaa äänen ryyppiskeleville lentojätkeille, jotka Heittolan sanoin tekivät sodan jälkeisessä Suomessa ”tuiki hyödyllistä työtä erittäin kurjissa olosuhteissa”. Toisalta häntä tuntuu ärsyttävän heidän piittaamattomuutensa ja itsetuhoiset elämäntapansa. Heittola kertoo koskettavasti myös omien toiveidensa särkymisestä. Lapsuuden satamassa uneksittu tropiikin aurinko ja turkoosit aallot vaihtuivat harmauteen ja rumuuteen. ”Romanttinen ihannetyö” laivojen uumenissa osoittautuikin epävarmaksi ja vaaralliseksi:

Lastaajan työ oli epäsäännöllistä. Päivä pari työtä ja jälleen useiden päivien vonkaaminen rannalla. Jos laivanlastaaja joutui juoppoputkaan ja selvittyään poliisi kysyi ammattia. Jos sanoi, että lastaan laivoja niin poliisi sanoi:

— Siis ei työssä missään.

Tämä poliisin toteamus paljasti jo sen, missä arvossa laivan lastaajia yleisesti pidettiin.

Ammatin yleinen arvostus oli siis Heittolan mukaan erittäin huono. Etenkin Pohjois-Suomessa laivauskausi jäi verrattain lyhyeksi, joten satamatyö oli kausiluontoista. Osa työntekijöistä eli niin kutsutussa jätkänkierrossa, jossa tilapäisiä töitä etsittiin sieltä missä niitä oli saatavana.⁶⁷⁵ Toisaalta 1950-luvun alussa töitä riitti, joten satamatyöntekijöillä oli varaa lakkoillakin:

Jos työntekijöiden ja työnantajan välille tuli pienikin erimielisyys, niin yksi lastausmies saattoi hihkaista:

— Eiköhän pojat pistetä pillit pussiin ja lähdemme äitienpäiville!

Tälläisissä tapauksissa kävi usein, että laiva siirtyi Ouluun ja Kemistä jouduttiin ajamaan sinne tavara ja siellä laiva lastattiin. Lastaajat tiesivät, että vaikka he kuinka paljon lakkoilevat, niin joka aamu on uusia laivoja ja niihin pääsee uutena miehenä.⁶⁷⁶

Toisen maailmansodan jälkeen työmarkkinoille tuli sodankäyneitä miehiä, joilla ei ollut perhettä tai vakituista asuntoa. Historioitsija Panu Pulman mukaan sodan jälkeen Helsinkiin suorastaan virtasi miehiä rintamalta ja työnhakijoita muualta maasta. Yksinäisen, sodassa fyysisesti tai psyykkisesti vammautuneen miehen mahdollisuudet asunnon saamiseen olivat olemattomat.⁶⁷⁷ Asunnottomia majaili eri puolilla kaupunkia, myös satama-alueilla tai niiden lähellä: Katajanokan kärjessä sekä Jätkäsaaren rannassa.⁶⁷⁸ 1950-luvulla monet tilapäisahtaajat pitivät majaa asuntoloissa,

⁶⁷⁵ Jätkänkierrosta ja kulkumiehistä ks. esim. Pöysä 1997, 62–66; Snellman 1996, 41–42.

⁶⁷⁶ TA:TMT 276:961/2.

⁶⁷⁷ Pulma 2000, 222.

⁶⁷⁸ Rantanen 2000, 67.

mutta niihin ei päässyt jos oli humalassa. Länsisatamassa joidenkin nimimiesten kerrotaan nukkuneen tyhjiä junanvaunuissa, Lönnrotinkadun päässä olleen sillan tai makasiinien alla, kesällä myös taivasalla nurmikolla.⁶⁷⁹ ”Pultsarin” kuorsaus saattoi yöllä kuulua vaikkapa vasta maahantuodusta autosta.⁶⁸⁰

Ruoholahdessa avattiin talvella 1968 asunnottomien majapaikaksi tarkoitettu Liekkihotelli, joka sai pian lempinimen Lepakkoluola. Alkuaikoina Liekkihotellissa saattoi ”puliukkojen” lisäksi yöpyä myös paikasta toiseen vaeltavia reppumiehiä ja ”sataman duunareita”. Silminnäkiäkertomusten mukaan Liekkihotellin yhdessä nurkassa majailivat sataman keikkatyöläiset ja toisessa kuljetusliike Hakosen miehet. 1970-luvun kuluessa sodan jälkeen alkanut asuntopula viimein hellitti, ja Lepakkoluolaan jäivät vain ”pultsarit”. Lepakon historian kirjoittaneen toimittaja Miska Rantasen mukaan Liekkihotellista kirjoitettiin paljon sensaatiohakuksia lehtijuttuja, sillä sen asukkaat myivät meheviä otsikoita toimittajille ja poseerasivat kuvaajille muutamasta markasta tai savukkeesta.⁶⁸¹

Yksi lehdistä tuttu huonomaineinen paikka oli ”putkibaari”:

Esimerkkinä niin Katajanokalle kerran menin ja tuli sitten rekkakuljettaja ja kysy että missä täällä on putkibaari. Minua alko naurattaa, minä sanoin että no tulehan katsomaan. Sit oli siinä huoltorakennuksen eessä semmonen puisto ja se oli sitten aidattu semmosella putkella. Mä sanoin tuossa on putkibaari! Siinä mustalaismammakin povas jollekin porukalle just parasta aikaa ja kortinpelaajii oli siin nurmikolla ja ukkoja istu sitten kaljaa juomassa siinä putkella. Että no siin on putkibaari, istu siihen! Sitä alko naurattaa! Siitähän oli oikeen lehdessä kirjoituksia, putkibaarista.⁶⁸²

Merillä ja satamassa koko uransa työskennellyt Juhani nostaa esimerkiksi yliampuista kuvauksista Jorma Ojharjun romaanin Koiravahti.

Hän oli nuorena ollut Etelä-Amerikan keikan heittämässä. Se oli yliampuva kuvaus eikä ihan perustunut todellisuuteen. Hän oli myöskin täällä ollut ahtaustöissä ja kauan kauan näin täällä kerrottiin ja semmoista, että ne, osa kuvauksista on, eivät ole oikeita. Ja sitten olen törmännyt -85 vuonna erään lehden, lehden freelancer-toimittaja, halus tehdä satamasta jutun ja hän teki jutun tuota minä kieltäydyin antamasta minkäänlaista haastattelua, koska tajusin, että tässä haetaan nyt sellaista eräänlaista sensaatiota ja aivan sellaisia reunailmiöitä ja menneitten aikojen ilmiöitä, mutta sitten on kirjoituksia, jotka perustuu todellisuuteen ja tähän elävään elämään.

⁶⁷⁹ MV:SMM A200803:2.

⁶⁸⁰ MV:SMM A200803:11.

⁶⁸¹ Rantanen 2000, 53, 68–70, 76.

⁶⁸² MV:SMM A200803:8.

Niitä on vuosien varrella ollut jonkun verran, tuota, ja semmoista menneen ajan epämääräistä, syntistä, osin rikollista romantiikkaa, ei sellaista täältä löydy ja jos joku siitä kirjoittaa niin se on sitten hihasta ravistettua.⁶⁸³

Juhani vähättelee Ojajarjun työkokemusta merillä ja satamassa ja muistaa myös toimittajan, joka halusi kirjoittaa satamasta jutun, jossa satamaan yhdistetty syntisyys ja rikollinen romantiikka olisivat näkyvästi esillä. Juhani kieltäytyi antamasta haastattelua skandaalihakuiselle toimittajalle, mutta toteaa, että on myös kirjoituksia, jotka perustuvat todellisuuteen ja elävään elämään. Epämääräisyyden ja syntisyyden Juhani sijoittaa päättäväisesti menneen ajan satamaan.

Uteliaan toimittajan tai innokkaan kirjailijan tavoin myös uusi työntekijä näkee työpaikan ja työtoverinsa ”tuorein silmin”. Uusi työntekijä havainnoi ja tulkitsee työpaikkaansa hänellä etukäteen olleiden ennakkokäsitysten pohjalta. Tätä tutkimusta varten haastateltu, tullissa pitkän uran tehnyt mies kertoo, että ennen satamaan tuloa hänellä oli romanttinen käsitys tulevasta työpaikastaan. Satama kiinnosti, koska siellä oli monenlaista jännittävää:

No esimerkiksi tytöt, joita tuota noin niin kutsuttiin siellä ihan suoraan laivahuoriksi. Eihän naista satamassa näkynyt töissä. Tullilla esimerkiksi ei ollu naisia silloin kun mä tulin satamassa ollenkaan. Siel oli kaikki tämä salakuljetusmentaliteetti, joka liitty viinaan ja alkoholiin, totta kai se kiinnosti koulupoikaa, joka oli oppinu juomaan ja tota tän tyyppinen.⁶⁸⁴

Haastateltava nimeää kolme mielikuvitusta kiehtonutta asiaa: prostituutio ja alkoholin käyttö sekä salakuljetus. Samoin koko uransa satamassa työskennelleen Kalevin haastattelussa nousevat alkoholi ja prostituutio mieltä kiehtoviksi aiheiksi. Prostituoidut ja heidän ”terveyspassinsa” Kalevi ottaa puheeksi oma-aloitteisesti kummassakin haastattelussaan. Kalevi kertoo, että hän oli jo ennen töiden aloittamista huomannut satamassa kiinnostavia asioita:

- - nuorena miehenä ni tai poikana ni se otti heti mieleen kaikki sellaset erikoiset. Ja silloinkii ni, se oli ennen sotii, ni se viina näytteli niin suurta osaa siel satamassa.

Kouluikäisenä Kalevi ystävineen seurasi, miten poliisit pyrkivät pitämään kurissa laitonta alkoholikauppaa. Ratsupoliisit Puolamäki ja Varttinen ovat jääneet Kalevin mieleen hyvin, sillä hän selittää, miten poliisihevosten kavioiden kopina seurasi tunnettujen ”viinakauppiaiden” liikkeitä sataman liepeillä. Kaleville ja hänen kavereilleen sataman tapahtumat näyttävät olleen

⁶⁸³ MV:SMM A200803:3.

⁶⁸⁴ MV:SMM A200803: 11.

viihdetä, jota seurattiin samalla kiinnostuksella kuin sarjakuvia ja poikakirjoja, joiden maailmaan salakuljettajia seuraavan ratsupoliisin hevosen kavioiden kopse ajatukset helposti vie.

Myös Heittolan muistelmiin ovat varmasti vaikuttaneet edellä esiteltyjen kaltaiset ajatuskulut. Pohjoisen metsätyöntekijöitä tutkinut Hanna Snellman on osoittanut, että muistelmissa esiintyy kolmannessa persoonassa kerrottu miehen elämän murtumisen tarina, jota Heittolan kertomus paljolti muistuttaa. Samantyyppisiä kertomuksia Snellman on löytänyt myös kaunokirjallisuudesta ja lehtiartikkeleista, mutta hän toteaa, että on vaikea osoittaa ovatko ne vaikuttaneet muistelmiin.⁶⁸⁵ Heittolan kohdalla pyrkimys kaunokirjalliseen ilmaisuun on selvä, ja hän on dramatisoinut kertomustaan jakamalla sen erityyppisiin jaksoihin. Pentin ja Arskan kaveruuden kuvaus hakee veijaritarinan muotoa, mutta Kemiin siirtymisen jälkeen juonen kehittäely katkeaa: lukija jää pohtimaan, miten Pentin ja Arskan ystävyysden kävi. Heittola itsekin toteaa, että osa työntekijöistä oli kunnollisia, muttei kerro heistä mitään, joten ilmeisesti tavallisuus ei ole herättänyt hänessä innostusta muisteleamiseen ja kirjoittamiseen. Heittolan tarkoituksena on ollut myös hätkähdyttää, mikä näkyy erityisesti hänen kuvatessaan sahatavaraa lastanneita naisia.

Heittola arvelee naisryhmän olleen ainutlaatuinen Suomessa ja koko maailmassa, vaikka naisia oli samaan aikaan ahtaustöissä useissa Suomen satamissa. Heittola tuo esiin naisten syrjinnän kertomalla, että miehet eivät periaatteesta halunneet töihin ”akkojen laivoihin”, joissa myös työnjohtaja oli nainen. Vuonna 1987 päivätyssä tekstissä näkyvät ajan yhteiskunnalliset keskustelut sukupuolten asemasta.⁶⁸⁶ Sukupuoliroolit, maskuliinisuus, feminiinisyys ja feminismi ovat sanoina Heittolalle tuttuja – vaikka kaksi jälkimmäistä käsitettä menevätkin välillä sekaisin:

Laivanlastaajanaiset eivät edustaneet ulkoisesti kaikkein suloisinta feministiryhmää, vaan käyttäytyivät kovin maskuliinisesti. Heidän asunsa olivat kesälämpimällä su[h]t kohtalaisen feministisiä, mutta syksyllä tuli asuihin jyrkkä muodin muutos: Kylmänä vuoden aikana he pukeutuivat paksuihin miesten sarka-asuihin. Paksu joku ”isävainaan” pomppa oli heidän yllään. Miesten karvalakki oli painettu syvälle päähän ja korvalliset sidottu le[uj]analta kiinni. Lisäksi heillä roikkui reppu selässä ja holkissa käryävä työmies oli hampaiden välissä. Kaikilta osilta he vetivät kovan jätkän roolia, kiroilivat ja puhuivat räävittämiä...

Heittola kirjoittaa, ettei naisten ronskissa käytöksessä ollut mitään ihmeteltävää, sillä työskentelyolosuhteet olivat ”säälimättömän ankarat”. Sahatavaralaidat olivat yleensä ankkurissa kaukana satamasta ja säällä kuin säällä sinne kuljettiin avoveneellä. Merenkäynti sai ”heikkoluonteisen”

⁶⁸⁵ Snellman 1996, 35–37.

⁶⁸⁶ Ks. esim. Liljeström 2004b.

miehen tai naisen voimaan pahoin jo menomatalla. ”Pelko ja kauhu sekoittivat mielen”, kun vedenrajasta laivaan oli kiivettävä heiluvia köysitikkaita pitkin. Paluukyydillä ”pelkurit” palasivat maihin.

Heittola kuvaa sahatavaran lastaamista nopeatempoiseksi ”tanssiksi”, jossa lankkuja pinottiin pitkin ruumaa nopeassa tahdissa. Naiset olivat fyysisesti voimakkaita ammatti-ihmisiä, joiden kanssa heiveröiset miehet eivät pärjänneet. Heittola kertoo naisten kielenkäytöstä yhden esimerkin, joka on jäänyt hänen mieleensä.

*Mukaan oli erehtynyt sellainen naisellinen tyyppi. Nainen päivitteli, että miten noita lautoja kantaa, kun menee tikkuja sormiin... Niin eräs rääväsuien vaimo rääkäisi:
– Lautoja ei hipelöidä niin kuin kyrpiä! – Tartut saatana lautoihin kunnan ottein tai lähdet maihin.
Näistä ronskeista neuvoista hieno nainen sortui itkemään eikä hänestä lastaajaa tullut.*

Kertomusta lukiessa herää kysymys, oliko Heittola itse todistamassa tapausta, vai oliko hän kuullut tapauksesta kerrottavan miesten keskuudessa. Jos miehet eivät ylipäättään työskennelleet sahattua puutavaraa lastaamassa, kuten Heittola kertoo, hän ei ole voinut olla itse todistamassa ylös kirjaamaansa sananvaihtoa.

Ensimmäinen päivä sellulaivassa oli Pentille nöyryyttävä. Massapaaleja lastattiin pareittain, mutta työnjaossa kukaan kokeneemmista työntekijöistä ei halunnut häntä parikseen. Sillä kertaa mukana sattui olemaan myös Niilo, samanikäinen nuorukainen kuin Pentti, ja yhdessä he joutuivat ”tietysti” laivan keulapiikkiin, joka oli vaikein lastattava. Heittola kuvaa hetkeä, jolloin ensimmäinen taakka on tulossa ruumaan.

Höyryllä käyvien finssien takana istui kaksi tärkeytensä tuntevaa vanhaa ja paljon kokenutta jätkää. Heillä oli tukevasti finssinpaakat käsissä ja odottivat ajokäskyä. Luukun reunalla paseerasi täkmanni, jota sanottiin kintaanpyörittäjäksi. - - Hetken aikaa ruumassa odoteltiin tavarankulun tuloa. Laiturilla passattiin seulluvaunuja kohdalle ja muita järjestelyjä. Tänä odotuksen aikana vanhat satamajätkät kävivät tutustumassa laivan viinavarastoihin. Puhuttivat merimiehiä ja tinkasivat viinan hintaa. Ja jo töiden alkaessa oli monilla jätkillä oma konjakkipullo, josta he ryhtyivät heti aamusta korjailemaan huonoa oloaan, joka oli hankittu edellisenä päivänä, edellistä laivaa lastatessa.

Odottava hiljaisuus särkyi. Höyryfinssit alkoivat kalista, finsmannit kiristivät paakoja ja terästivät katseensa. Kintaanpyörittäjä kurkotti päätään ruumaan ja kuuluvalla äänellä huusi:

– Varokaa ruumassa!

Ruumassa olijat kyydistyivät välitäkin alle ja paalutarakka alkoi laskeutua ruumaan.

– Mille nurkalle? huusi kintaanpyörittäjä.

Vanhemmat lastaajat näyttivät minun ja kaverini nurkkaa. Ja siihen se 10 paalun tarakka levisi.

Massapaalu painoi 200 kiloa ja se oli meille kokemattomille toivottoman raskas. Meille ei annettu minuuttiakaan ammattiopetusta - -

Vahvat pojat ryhtyivät kiskomaan paaleja niitä koossa pitävistä rautalangoista kohti keulapiikkiä. Ammattimiehet vieressä naureskelivät. Jotkut huutelivat, että pojat eivät kestäisi iltaan asti omalla tyylillään.

Pari miestä oli jo pikku nousuhumalassa ja he ryhtyivät näyttämään miten massapaalua tuli kuljettaa: Puolihuolimattomasti he yksistään tarttuivat paaluun ja lähtivät sitä nurkkaa hyväksi käyttäen pyörittämään toisella kädellä tönivät ja jalalla potkien, paalu pyöri kuin tulitikkulaatikko. Heille ei painanut 200 kiloa mitään.

Vaikka nuoret miehet olivat vahvimpia, meni heillä kaikki aika paalien siirtelyyn. Muut sen sijaan ehtivät lepäillä tai pelata korttia taakkojen välillä.

Meidän työmme oli hevosen työtä. Me hikoilimme, joimme vettä ämpärikaupalla ja raakalla voimalla kiskoimme paaluja paikoilleen ja nippinappi saimme paalumme levälleen.

Nuorten ärtymystä ja häpeää lisäsi nousuhumalassa ollut työnjohtaja, joka puolenpäivän aikaan tuli näyttämään, miten paalia tulee pyörittää. Pentti jatkaa vihaista kertomustaan toteamalla, että ammattimiehet osasivat kaataa paalin kerralla juuri oikealle paikalle, mutta hänen ja Niilon oli työnnettävä paalit rautakangen avulla tiiviisti vieretysten.⁶⁸⁷ Niin silmiinpistävä on Heittolan pettymys ja nöyryytetyksi tulemisen tunne, että se ei ole voinut olla vaikuttamatta hänen muistelmiinsa kokonaisuutena.

Heittolan muistelmien rinnalle nostan 1970-luvun puolivälissä työnjohtajana satamassa aloittaneen Juhaniin pohdinnan satamasta työympäristönä. Ennen satamaan jäämistä hän oli merillä ja eteni merenkulkijan urallaan jungmannista perämieheksi. Sataman Juhani kertoo hahmottaneensa joustavaksi ja epämääräiseksi verrattuna laivan kurinalaisuuteen, muttei kuitenkaan yhtä hurjaksi kuin ”roskaromaaneissa” ja elokuvissa kuvataan. Sitaatti on haastattelun alusta, eikä haastattelija ole vielä lainkaan ottanut esiin fiktiivisten kertomusten vaikutusta satamasta vallitseviin käsityksiin.

JA: Millainen kuva sinulla oli satamasta etukäteen?

Juhani: Se oli aika, aika luonnollinen, sellainen, että ei minulla ollut mitään, mä tiesin, että se ei ole semmoinen kuin roskaromaanit, elokuvat kertoo, se ei ole sellainen ympäristö. Toisaalta ei se ole pyhäkoulumainenkaan, että se on kyllä sellainen sangen joustava ja

⁶⁸⁷ TA:TMT 276:961/2.

venyvä ja vähän epämääräinenkin ympäristö verrattuna laivaympäristöön, joka on hyvin selkeä, hyvin kurinalainenkin laivassa.

JA: Muuttuiko kuva satamasta työhön tullessa?

J: No kyllä se pikku hiljaa muuttui. Ei niinkään satamasta vaan näin jälkikäteen ajateltuna tuota niin hämmästykseni, hämmästykseni se satamamiljöö se, se ihmisten muodostama tällainen viidakkorumpuverkosto ja semmoinen, semmoinen tiedonkulkemisverkosto, se oli hämmästyksen aihe, kun olin kuvitellut, että niin sanottua juoruilua esiintyy vain ja ainoastaan jossakin naisvaltaisissa puuvillatehtaissa tai muissa ompelimoissa. Mutta melko pian huomasiin, että tämä satama on, tuota, todella sanotaan nyt sitten juoruileva tai tiedonjanoinen ympäristö eli erittäin tehokas viidakkorumpu, että jos jossain tapahtui jotakin, niin toisessa sataman osassa niin se tiedettiin hetkessä kyllä sitten muuallakin. Ja tuota jotkut jutut värittyi hyvin voimakkaasti, että ne kasvoi. Ja tunnetaan tapauksia, että huhuttiin erään työnjohtajan kuolleen ja tuota parin päivän kuluttua hän ilmestyi paikan päälle ja sanoi sitten muutamille kavereille, että puheet kuolemastani ovat hieman liioiteltuja ja ennenaikaisia, että kyllä joskus kuolla, mutta ei nyt sentään vielä, pojat.⁶⁸⁸

Vaikka Juhani kuvaus on Helsingistä 1970-luvulta, nousee siitä kaksi näkökulmaa, joiden voi ajatella liittyvän myös Pentti Heittolan muistelmiin. Juhani yllättyi miesvaltaisen työpaikan tiedonkulun nopeudesta ja huhupuheiden liikkumisesta, koska oletti juoruilemisen kuuluvan vain naisvaltaisille työpaikoille. Esimerkiksi hän nostaa tapauksen, jossa erään työnjohtajan kerrottiin kuolleen, vaikka tämä oli vielä hengissä ja palasi työpaikalle ojentamaan perättömiä puhuneita. Myös Ilmarin mukaan liioittelu ja juoruilu olivat melkein pä sääntö eikä poikkeus työntekijöiden välisessä jutustelussa, sillä kertomusten oli oltava ennen muuta kiinnostavia ja hauskoja.⁶⁸⁹ Heittolan kuvaus Työmies-sätkää polttavasta ja kovasuiseista "butch" naislastaajasta vaikuttaa uskottavalta, mutta liioittelua lienee siinä yleistyksessä, että kaikki naiset olisivat näyttäneet samalta ja käyttäytyneet samoin. Myös Heittolan esimerkki naisten sananvaihdoista on uskottava kotkalaisten naisahtaajien haastattelujen perusteella. Helmi ja hänen työkaverinsa ovat kertoneet, että jotkut naisista olivat töykeitä ja pahansuisia sekä naisia että miehiä kohtaan. Silti Heittolan esilletuoma sananvaihto täytyy nähdä tapauksena, joka erikoisuudessaan on noussut puheenaiheeksi ja jäänyt siksi muistelijan mieleen. Päivästä toiseen samanlaisena toistuvaa ja itsestäänselvänä pidettyä "harmaata" arkea on vaikeampi sanallistaa kuin

⁶⁸⁸ MV:SMM A200803:3. Juhania haastatteli Johanna Aartomaa.

⁶⁸⁹ MV:SMM A200803:8.

värikkäitä ja erikoisia tapauksia, joiden myös ajatellaan kiinnostavan kuulijoita tai lukijoita.⁶⁹⁰

Heittolan naiskuva on kiinnostavaa lukea rinnan kirjailija Joni Skiftesvikin kuvausten kanssa. Skiftesvik on käyttänyt äitinsä muistoja satamatyöstä romaanissa Pystyyn haudattu. Kirjailijan äiti Aila Enojärvi aloitti laivojen lastaamisen Martinniemen satamassa jo 13-vuotiaana toisen maailmansodan aikana. Vakituiseksi ahtaajaksi hän pääsi 1950- ja 1960-luvun taitteessa. Skiftesvik on kuvaillut äitiään vahvaksi, kookkaaksi ja sisukkaaksi. Hän on muistellut, miten äiti lähti satamaan töihin aamukuuden jälkeen päässään baskeri ja vaatteiden suojana pressusta leikattu essu, vörkkeli.⁶⁹¹ Romaanitekstissä äiti sanoo kyllä ronskisti vastaan häntä nöyryyttävälle työnjohtajalle, mutta lepertelee kotona vauvalle. Äiti on perheen koossapitävä voima, jonka uhraukset ovat sota-ajan sankariäitien menetyksiin verrattavissa: Kylmässä lastaustyössä hän saa rintatulehduksen, muttei uskalla jäädä pois töistä. Hoitamaton tulehdus vie pahoin heikentyneen äidin sairaalaan ja sillä välin huonossa hoidossa ollut vauva kuolee.⁶⁹² Kotkalaisten naisahtaajien haastattelussa muistot ovat vähemmän dramaattisia. Esille tulee kuitenkin myös naisten toisenlainen minä. Satamatyö oli se, mitä naiset joutuivat tekemään, mutta nuoruuden unelmissa he olivat kiinnostuneita esimerkiksi vaatteiden suunnittelusta ja ompelemisesta sekä muista käsitöistä, liikunnasta ja tanssista.⁶⁹³ Mahdollisuuksia toiveammattien toteuttamiseen ei vain ollut.

Toisaalta täytyy varoa tekemästä tulkintoja, joiden mukaan työntekijät käyttäytyivät täysin eri tavoin satamassa kuin kotona – tai että heillä olisi joku "aito" minä, jonka he ovat olosuhteiden pakosta kadottaneet satamatyössä. Vuonna 2000 haastattelemani naisahtaaja kertoi, kuinka miehet ottavat satamajätjän roolin samalla kun puukevat työvaatteet päälleen. Heidän puhetapansa ja käytöksensä muuttuu.

*- - Ja se että ei voi olla tosiaankaan kovin herkkä. Koska sitte, ku ne on tottunu ole ronskeja ni ne on ronskeja. Ja täällä satamassa ni monella miehellä muuttuu tää ulkonen anti ja muuttuu koko persoona. Sit ku ne on sataman ulkopuolella, ne on ihan eri ihmisiä. Et tääl pitää näyttää sitä vähän sitä kovempaa hemmoo ku mitä on.*⁶⁹⁴

Haastateltavan mukaan ronskius on tietoinen valinta, mikä tekee satamasta näyttämön, jossa työntekijät eivät esiinny "omana itsenään". Työntekijät näkevät asian omalta kannaltaan – haastateltava sanoo, että satamassa

⁶⁹⁰ Esim. Kaartinen 2011, 236; Koivisto 1956, 187; Miettunen 2009, 260.

⁶⁹¹ Oulun kaupunginkirjaston verkkosivut, Kirjailijat Oulussa.

<http://www.ouka.fi/kirjasto/kirjailijat/skiftesvik/aila.htm>. (Luettu 21.3.2012.)

⁶⁹² Skiftesvik 1984, 131–132.

⁶⁹³ KyM:KOTYLEL5042:1, 7, 12, 13.

⁶⁹⁴ MV:SMM A200803:10.

täytyy näytellä kovempaa kuin on, mikä viittaa siihen, että kovan roolin ottaminen johtuu ympäristön paineesta. Tutkijan on tuotava esiin myös rooliajattelun ja ympäristön paineen taakse piiloutumisen mahdolliset negatiiviset puolet. "Kovan jätkän" roolin ottamiseen täytyy voida suhtautua kriittisesti, jos tilanne johtaa työkavereiden kiusaamiseen tai esimerkiksi kommunikaation puutteiden takia työtapaturmiin.

Väkivalta ja päihdeongelma

Ahtaajien alkoholinkäyttöä ja käyttäytymistä koskevia kuvauksia on tarkasteltava suomalaisen alkoholikeskustelun kehityksessä. Esimerkiksi vuonna 1952 kirjoitettu Hyvän käytöksen opas nimesi Suomen kansan käyttäytymisen perusehekkoudet, jotka Heittolankin kertomuksessa nousevat etualalle. Siivottomuus, juopottelu ja kiroilu sekä töykeys ja epäkohteliaisuus tuli oppaan mukaan tuomita ja luoda uusi kansanmies-gentlemanin ihanne.⁶⁹⁵ Esimerkiksi Heittolan muistelmista välittyvää kuvaa satamatyöntekijästä voidaan pitää vastakohtana oppaan peräänkuuluttamalle herrasmiesihanteelle.

Talvella 1951 Alko julkaisi päivälehdissä ilmoitussarjan, jossa valistettiin suomalaisia alkoholinkäytöstä. Sarjaan kuului seitsemän erilaista ilmoitusta, joista yhdessä esiintyy humalassa ärjyvä "satamajätkä". Mies on pukeutunut raidalliseen puseroon, repsottavaan takkiin ja lököttäviin housuihin. Vaatteet ja kengät ovat likaiset, hiukset hapsottavat ja asento on vinksahaneen räyhäkäs. Vasen käsi on kohottanut viinapullon mielenosoituksellisesti ylös. Kasvoilla on vihainen ja uhmakas ilme, suu on vääntynyt hallitsemattomaan huutoon. Hahmolle kirjoitettu repliikki "Ostan pullon Vaakunaa ja päästän Barbaaran irti!" osuu ilmoitustekstin kirjoittajan mukaan "tietämättään väkijuomakysymyksemme ytimeen". Satamajätkä esitellään suomalaisen alkoholinkäyttäjän malliesimerkkinä: miehenä, joka "ei *nauti* väkijuomia vaan *juo humalaa* itselleen" (korostus ilmoitustekstin kirjoittajan).

Ilmoitussarja kuului niin kutsutun ryhtiliikkeen toimintaan. Pitkälti akateemisten miesten toimesta alkanut liike ei vastustanut alkoholinkäyttöä sinänsä, vaan ainoastaan "juoppoutta".⁶⁹⁶ 1950-luvun alkoholioloja ja tapakasvatusta tutkinut Matti Peltonen on pitänyt satamajätkää Auttamaton Alko -ilmoitussarjan "epäilemättä vaikuttavimpana" hahmona. Mitään muita ammattiryhmiä ei ilmoitussarjassa olekaan erikseen mainittu. Peltonen arvelee, että otsikossakin esiintyvä "Barbaara" on uudissana, jossa on yhdistetty barbaari ja Barabbas. Peltonen rinnastaa satamajätkän hahmon Turmiolan Tommin tarinaan.⁶⁹⁷ Auttamaton Alko -kampanjassa

⁶⁹⁵ Peltonen 2002, 95.

⁶⁹⁶ Peltonen 2002, 32.

⁶⁹⁷ Peltonen 2002, 39.

alkoholinkäyttöä vastustetaan erityisesti vetoamalla humalaisten väkivallantekoihin ja muihin vahinkoihin.

Tapio Bergholm on tutkimuksissaan kiinnittänyt erityisesti huomiota satamatyöntekijöiden väkivaltaisuuteen.⁶⁹⁸ Käyttämässäni muistitietoinneistossa väkivaltaan on hyvin vähän viittauksia. Esimerkiksi Heittolan muistelmissa väkivaltaisista tekoja ei mainita, vaikka muuten hänen antamansa kuva korostaa negatiivisina pidettyjä puolia työntekijöiden käytöksessä. Aina väkivalta ei olekaan konkreettinen teko, vaan vasta uhkaus. Yksi Helsingissä työskennelleistä ahtaajista kertoo, että kaikki työntekijät pyrittiin saamaan liittymään ammattiliittoon, jotta lakkojen aikana kukaan ei olisi varmasti lähtenyt töihin. Kieltäytyneitä painostettiin ja ainakin tällä kuvatulla bussimatalla väkivallan uhka tuntuu olleen ilmassa.

Joo, niin kun linja-autolla mentiin Länsisatamasta Fordin tehtaalle. Oli sellainen yks konemies, joka ei millään halunnut, tuota, liittyä liittoon ja se oli aina pahempi, kun konemies on, koska tota niin niitä pidettiin vähän niin kuin käsiahtaajia ylempänä, konemiehiä. Niin minäkin lähdin mukaan bussiin niin, niin me laitettiin se mies tiukoille siinä sen aikaa, kun se auto kiersi Länsisatamasta, että kun päästiin Fordin tehtailta ulos niin se kaveri sano mulle, että onks sulla kaavake mukana, hän kirjoittaa nimen alle siihen. Mä sanoin: ”Tässähän tää.” [Naurahtaa.]⁶⁹⁹

Ainoa vakava väkivaltaisen teon kuvaus tuli esiin tullissa työskennelleen miehen haastattelussa. Kaksi miestä – jätkä-nimityksestä päätellen ahtaajaa – uhkasi heittää tullivartijan mereen laivan ja laiturin väliin, mistä ylös pääseminen oli hyvin vaikeaa. Länsisatamassa hiilikasojen ja laivan välissä tapahtunut kohtaus päättyi toisen uhkailijan kuolemaan, sillä tullivartija löi häntä lapiolla päähän. Haastateltavan mukaan lyöjä sai tuomion itsepuolustuksen liioittelusta ja potkut tullista.⁷⁰⁰

Sama haastateltava pohtii, että laillisesti ostetun alkoholin korkea hinta sai miehet hakemaan halpaa viinaa laivalta.

Niin, no siitä on niin monta tarua siitä ottamisesta, se on liittynyt tietysti siihen, et Suomes oli kallis alkoholivero aina ollu ja tota viinaa sai halvalla laivasta ni se ottamisen syitä kyllä löydettiin, vaikkei niitä ollut, vaikka meri ois haissu kuinka raikkaalle niin [naurahtaa]. Et tämmösiähän oli ahtaajilla muun muassa että, mä muistan Eteläsatamassakin, niin semmonen konjakkitynnyri niin kun sitä lastattiin Alkon autoihin niin yks tynnyri aina pudotettiin vähän kovempaa ja se pikkusen hajos siihen laituriin ja sitten tuotanoinniin se konjakkia valu siinä pitkin laituria sitten mutta onneks siellä oli rautatiekiskot, jotka oli upotettu ni sinne meni

⁶⁹⁸ Bergholm 1994, 56; Bergholm 1996b, 38.

⁶⁹⁹ MV:SMM A200803:2.

⁷⁰⁰ MV:SMM A200803:11.

enemmän konjakkia niihin uomiin ja sieltä moni otti sitten kengänkin jalastaan ja ahmi sitten konjakkia suoraan suuhunsa ja eikä siellä varmaan silloin haissu mikään muu [naurahtaa]. Et se toinen asia saatto hyvin olla se ettei selvin päin kukaan kestä. Et se oli niin mahdoton paikka.⁷⁰¹

Haastattelussa sitaatti sijoittuu keskusteluun, joka liittyy Katajanokan kärjessä sijainneeseen vuotamakasiiniin. Ensin haastateltava arvelee, että huonot työolot olivat vain tekosyy alkoholikäytölle. Kertomuksen kuluessa haastateltava kuitenkin esittää myös ymmärtämystä vuotamakasiinissa työskennelleille sanomalla, että varasto saattoi hyvin olla niin vastenmielinen työpaikka, että siellä ei kestänyt olla selvänä. Vuotamakasiinissa säilytettiin Etelä-Amerikasta maahantuotuja eläinten nahkoja. Vuotia oli käsitelty hyvin vähän tai ei lainkaan eläimen teurastamisen jälkeen, joten vuotamakasiinissa oli kammottava haju, matoja ja kirppuja. Ahtaajan mukaan juominen oli muuten kiellettyä, mutta vuotamakasiinin olosuhteet olivat poikkeus:

Ja se vuotamakasiini oli ihan siellä Katajanokan kärjessä. Sinne sitten pantiin aina miehet ottamaan vastaan niitä. Ja hirvee haju siellä, niinkun saatat arvata, kesäaikana, kun ne oli tuoreita ne vuodat. Ne oli semmosii, joku viis-kuus senttii pitkiä matoja siellä hyppi ja kyl se oli aikamoista touhua. Se oli ainoa paikka, missä sai ottaa pieniä siivuja, jos ei sattunu henki kulkemaan. Muutenhan se oli kielletty se homma.⁷⁰²

Tullissa työskennelleen haastateltavan mainitsema alkoholin korkea hinta oli seurausta Suomessa harjoitetusta alkoholipolitiikasta, joka on painottanut alkoholin myynnin ja nauttimisen tarkkaa sääntelyä sekä kontrollointia. Kun muualla Euroopassa elettiin ravintolaelinkeinon kukoistuskautta 1871–1914, rakennettiin suomalaisuutta korostamalla vakavahenkisyyttä, isänmaallisuutta, siveellisyyttä ja raittiutta.⁷⁰³ Vuosina 1919–1932 voimassa ollut kieltolaki oli siis pitkän kehityksen tulos.⁷⁰⁴ Kieltolain jälkeen alkoholin käyttöä pyrittiin hallitsemaan perustamalla Alkoholiliike huolehtimaan kaikesta alkoholikaupasta. Toisen maailmansodan aikana alkoholin käyttöä ryhdyttiin säännöstelemään samalla kun monia muitakin ruokatarpeita ja käyttötavaroita ”laitettiin kortille”. Alkoholialaan oli rekisteröidyttävä lähimmän Alkoholiliikkeen asiakkaaksi. Asiakkaiden tarkkailu ja kontrollointi oli hyvin tiukkaa vuoteen 1949. Alkoholiliikkeeseen oli ensin jonotettava kadulla. Myymälässä jonotus jatkui: ensin leimaajan pöydän luo, samalla kun virkapukuinen ja koppalakkinen tarkastaja silmäili asiakkaita. Jos pystyi todistamaan henkilöllisyytensä, eikä ostokorttiin ollut merkitty

⁷⁰¹ MV:SMM A200803:11.

⁷⁰² MV:SMM A200803:6.

⁷⁰³ Sillanpää 2002, 11–12.

⁷⁰⁴ Kaartinen 2011, 49.

liikaa ostoksia, pääsi lopulta kassajonoon maksamaan ostoksensa. Ostajaintarkkailu piti asiakkaista kortistoa, jonne kertyi tietoa esimerkiksi kansalaisten elämäntavoista, varallisuudesta sekä perhesuhteista. Jos tarkastajat epäilivät salakauppaa tai alkoholismia, langetettiin myyntikielto, joka kesti muutamasta kuukaudesta vuoteen. Myyntikieltoja jaettiin jopa kilpailuhenkisesti: henkilökunnalle tarjottiin pullakahvit, kun Helsingissä allekirjoitettiin 10 000. myyntikielto.⁷⁰⁵

Matti Peltosen mukaan suomalaisia kuvataan usein kieltolakikansana, sillä kansallisessa kokemuksessa alkoholilla on latautunut asema, jota rajoitettu saatavuus ylläpiti 1970-luvulle asti.⁷⁰⁶ Saatavuuden rajoittaminen näkyi selvimmin Alkon liikkeissä, jotka olivat kolkkoja ja epäkaupallisia. Pullot oli laitettava hyllyihin niin, että vain pohja näkyi, jotta heräteostoksia ei olisi tapahtunut. Liikaa ja liian usein juomia ostavia puhuteltiin kaupassa tarkastajien toimesta. Tarkastajat keräsivät tietoa asiakkaista myös käymällä esimerkiksi työpaikalla tai kyselemällä naapureilta ”epäillyn” alkoholinkäytöstä. Tarkastajien virat lakkautettiin 1957. Tarkkailujärjestelmän Ruotsista Suomeen tuonut Arvo Linturi arveli, että puhutteluista aiheutuva häpeän tunne saisi kansalaiset käyttämään vähemmän alkoholia. Monet kaupungeissa asuvat olivat ärsyyntyneitä ostajatarkkailusta, mutta heillä kuitenkin oli mahdollisuus käydä Alkossa. Maaseutu sen sijaan säilyi ”kuivana” vuoteen 1969, jolloin keskioluen myynti vapautettiin.⁷⁰⁷

Siinä missä alkoholin hankkiminen ja nauttiminen oli muualla säädeltyä ja kallista, oli se satamassa melko helppoa ja juomien hinnat edullisia, yhden arvion mukaan alle puolet Alkoholiliikkeen hintoihin verrattuna.⁷⁰⁸ Ennen 1970-lukua satamia ei aidattu, joten periaatteessa kuka tahansa saattoi hakea alkoholia laivoilta. Laivojen henkilöstö myi laillisesti sekä laittomasti maahan tuotuja pulloja ahtaajille, heidän esimiehilleen, nosturinkuljettajille ja muillekin satamassa säännöllisesti liikkuville, esimerkiksi huolintaliikkeiden työntekijöille. Osa merimiehistä, ahtaajista ja työnjohtajista hankki viinakaupoilla pientä palkan lisää, joka koettiin oikeutetuksi. Monet tullivirkailijat katsoivat toiseen suuntaan, kun perjantaipullon hakija tuli laivasta. Yksi tätä tutkimusta varten haastatelluista sanoi, että tullivartijat käänsivät katseensa, koska itsekin hakivat ”lauantailaseja” laivoilta.⁷⁰⁹ Fiktiivisissä elokuvissa laittoman alkoholikaupan ja salakuljetuksen sijoittuminen satamiin on niin luontevaa, että tilanteita ei tarvitse esitellä katsojalle. Alekski Mäkelän *Rööperin* pimeän viinan kauppiaat tappelevat Jätkäsaaren hiilikasoilla. Mika Kaurismäen *Rossossa* ja Alekski Mäkelän

⁷⁰⁵ Kuusi 2004, 68–69.

⁷⁰⁶ Peltonen 2006, 8.

⁷⁰⁷ Kahlos 2006.

⁷⁰⁸ MV:SMM A200803:2.

⁷⁰⁹ HKM satamatyö 13; MV:SMM A200803:11, 12; KyM:A 1036:6.

Häjäyissä tehdään sataman alueella pullokauppoja asiaa sen kummemmin selittämättä.

Sataman arkipäivässä osa työntekijöistä ryyppiskeli uutta laivaa odottaessaan, mutta myös laivan päällystö sekä ahtaus- ja huolintatyön johtajat saattoivat käyttää alkoholia yhteisillä aterioilla työaikana.⁷¹⁰ Tapio Bergholm on huomauttanut, että työnjohtajat ja laivojen päällystö myös käyttivät alkoholia puolivirallisesti työntekoa jouduttamaan: ”Luukkupullolla” palkittiin ruuman tyhjentäminen, ja kun laiva oli valmis, oli ”lastipullon” vuoro.⁷¹¹ Työnjohtaja huusi työntekijöille esimerkiksi: ”Eikö viina maista ku ei työ luista?”⁷¹² Toisaalta lastipullolla motivoinnin voimaa ei kannata liioitella. Koska pullo jaettiin kaikkien työntekijöiden kesken, ei alkoholia jäänyt paljoa miestä tai naista kohden. Itsensä täysraittiksi esittelevä Aili kertoo puolustaneensa kerran työkavereitaan, jotka joutuivat vaikeuksiin poliisin kanssa, kun olivat tyhjentämässä lastipulloa laiturilla. Paikalle sattunut poliisi halusi viedä työntekijät poliisilaitokselle, koska he olivat nauttineet alkoholia julkisella paikalla.

Minä sit sanoin että hikkari vieköön! Ne sai tuolta kun ne oli kovan urakan tekivät ja saivat laivan niin aikaseen valmiiks, kun mitä ne sit odottikaan ja nyt ne sit jokainen sai siitä pullosta, eihän siitä tullu ku yks pieni ryyppy miestä päälle, et siitä nyt ei mitään tule.

Kertomuksen poliisin asenteet voi helposti yhdistää alkoholikeskusteluun, jossa on vaadittu täysraittiuutta ja syytetty ”suomalaista viinapäättä”, jotakin myötäsnyntyistä ominaisuutta, siitä että suomalaiset olisivat voineet käyttää alkoholia luontevasti. Matti Peltonen on osoittanut, että alkoholin kulutus on itse asiassa ollut suomalainen viinapää -käsityksiin verrattuna vähäistä. 1900-luvun alussa alkoholin kulutus Suomessa oli alhaisempaa kuin missään muussa alkoholin kulutusta tilastoineessa maassa.⁷¹³

Peltonen erottaa toisistaan ”suomalaisen viinapään” käsitteen ja aiemmille vuosisadoille sijoittuvan säätyläisille tyyppillisen suhtautumisen ”rahvaan” alkoholitapoihin. Vanhempi suhtautumistapa voidaan tiivistää sanoihin ”kansa täällä on kovin juoppoa”, käsitys, joka Peltonen mukaan ilmenee kaikkialla Euroopassa säätyläisten tuottamissa historiallisissa lähteissä 1700- ja 1800-luvulla. Vuoden 1910 tienoilla itsensä läpi lyönyt käsitys ”suomalaisesta viinapäästä” puolestaan sisältää kolme elementtiä, jotka määrittävät sitä. Käsite tekee selväksi eron suomalaisten ja muiden kansojen, erityisesti niin sanottujen sivistyskansojen, välillä. Lisäksi käsitteeseen sisältyvät humalahakuisuus ja suomalaisten humalakäyttäytymisen erityisyys. Olennaista on, että ajatellaan humalaisen

⁷¹⁰ Örsell 1998, 33. SMM A200803: 12.

⁷¹¹ Bergholm 1994, 56.

⁷¹² MV:SMM A200803:11.

⁷¹³ Peltonen 1997, 63.

suomalaisen käyttäytyvän poikkeuksellisen sivistymättömästi tai väkivaltaisesti.⁷¹⁴

”Suomalainen viinapää” -keskustelun yhtenä tiivistymänä voi pitää Pentti Heittolan kertomusta tukkeja lastanneesta Kallesta. Heittola esittelee hänet ”kunnian mieheksi”. Kalle oli ”armoton ryyppymies”, mutta työnjohtajana toimiessaan ei ottanut tippaakaan alkoholia. Kalle edellytti ehdotonta raittiutta myös alaisiltaan. Heittolan mukaan lastaajat kunnioittivat Kallea ”kuin opetuslapset muinoin Jeesusta”.

Ja kun pöllilaiva tuli kunnialla lastiin, sen jälkeen Kalle joukkoineen lähti rannoille ja ryhdyttiin ryyppäämään pöllilaivasta ansaittuja rahoja. Tämä Kallen pöllinlastausporukka oli lajissaan ainutlaatuinen jo siinäkin mielessä, että vaikka nämä olivat elämäntavoiltaan rapajuoppoja, niin työaikana nämä olivat kaikkein raittiimpaa joukkoa.⁷¹⁵

Heittolan kertomuksen raamatullinen vertaus saattaa huvittaa, mutta sen sisältö on näkymä stereotyyppiseen suomalaisen miehen omakuvaan: raittiuteen kykenevä mies on ihmeidentekijä.

Kari Teräksen mukaan 1800-luvun lopun Turussa *hampuu* ja *souvarit* leimattiin lehtikirjoittelussa yhteiskunnan pohjasakaksi. Teräs on todennut, että aikalaisten huomio kohdistui kaikista irrallisimman ja tilapäisimmän työntekijäkunnan elämäntapaan ja mentaliteettiin.⁷¹⁶ Kieltolain tullessa voimaan Turun Kanavaniemeen perustettiin oma poliisiasema, jolta käsin satama-aluetta vartioitiin. Vuonna 1935 Kanavaniemen poliisilaitokselle tuotiin 164 pidätettyä, joista 150 juopottelun tai spriin hallussapidon ja 17 kortinpeluun takia. Teräs toteaa, että satamatyöntekijöiden kovan maineen huomioon ottaen pidätysluvut ovat varsin alhaisia: vuonna 1939 pidätettiin 137 satamatyöntekijää juopumuksen tai kortinpeluun takia.⁷¹⁷ Vuonna 1949 ahtausliikkeiden palveluksessa olleista tehtiin Kanavaniemen poliisin päiväkirjaan 39 merkintää, joista noin puolet johtui luvattomasta kulkemisesta tai asiattomasta oleskelusta kielletyllä alueella. Vakavimmat tapaukset olivat neljä lievää pahoinpitelyä ja yksi ilkivaltatapaus.⁷¹⁸ Satamajätkät eivät olleet ainoita, jotka joivat alkoholia työaikana. Esimerkiksi metsätöissä ja rakennuksilla alkoholinkäyttö oli melko yleistä.⁷¹⁹ 1960-luvun lopussa alkoholia käytettiin työaikana muuallakin kuin savotalla tai satamassa. Johtajat kävivät pitkillä lounailla ja alaiset saattoivat seurata esimerkkiä.⁷²⁰

⁷¹⁴ Peltonen 1997, 63–64.

⁷¹⁵ TA:TMT 276:961/2.

⁷¹⁶ Teräs 1999, 250.

⁷¹⁷ Teräs 1999, 252–253.

⁷¹⁸ Teräs 1999, 255.

⁷¹⁹ Esim. Peltonen 2002, 17–18; Rasinaho 2006, 75; Snellman 1996, 198–200.

⁷²⁰ Esim. Ikävalko 1998, 129.

Satamassa alkoholinkäyttö saattoi kuitenkin saada vakavia seurauksia, jos arviointivirhe tai tarkkaavaisuuden herpaantuminen johti työtapaturmaan.

Työsuojelusta eikä työturvallisuudesta päätettiin tuon taivaallista. Nostoliinat olivat joskus niin lahoja, että ne katkesivat ruuman luukun yläpuolella ja massapaalut sinkoilivat ruumaan. Ei ollut harvinaista, että lastaaja murskaantui hajonneen tarakan alle. Vaikka vakavia tapaturmia tuli usein, ei niitä kukaan tutkinut eikä niistä päätetty työntekijöiden eikä työnantajien taholla.⁷²¹

Hiililastia purettaessa lastiruumassa oli miehiä lemppaamassa eli siirtämässä lapiolla hiiliä lastiluukun kohdalle. Toisinaan hiilipöly oli niin sakeaa, että nosturille merkkejä antanut *manttelimies* ei nähnyt mitä ruumassa tapahtuu. Joskus taas nosturinkuljettaja menetti hallinnastaan *krappin*, jota oli vaikea ohjata. Jotta lemppaamista olisi ollut hieman vähemmän, heitettiin nosturin kauha *karvelin* eli lastiluukun reunan alle. Hallitsemattomasti heiluva painava kauha saattoi saada aikaan kammottavaa jälkeä, ja työntekijät ovat kertoneet mieleenpainuneista kuolemaan tai vaikeaan vammautumiseen johtaneista tapaturmista.⁷²²

Elokuvassa *Valtasuoni sykkii* nähdään, kuinka lankkuja nostetaan nipussa laivaan sen viereen ajetulta proomulta. Laivan vinssi nostaa lautanippua, jonka ympärillä on vaijeri. Se ei kuitenkaan ole taakan keskellä, joten lankkunippu nousee ylös proomulta diagonaalissa. Lautoja ei ole pinottu tiiviisti, joten ne liikkuvat vielä noston aikana, kun vaijeri kiristyy. Yksi lankuista putoaa takaisin proomuun, missä taakkaa tehnyt ahtaaja väistää sitä täpärästi. Hän hyppää proomun katoksen ulkopuolelle karvelin päälle. Hän löytää jonkinlaisen kädensijan ja onnistuu tasapainottelussa, eikä putoa veteen. Selostuksessa tapaukseen suhtaudutaan melko kevyesti: "Hei varo! Olipa sittenkin nopea poika. Ehti alta pois, vaikka täpärältä piti."⁷²³ Kuvissa näyttää olevan lämmin kesäpäivä ja lukijan reipas ääni tekee tilanteesta vitsikkään, vaikka elokuva kokonaisuudessaan puolustaakin työntekijöiden oloja ja kritisoi työnantajia. Vakavampia sävyjä on Pentti Heittolan kertomuksessa Kemin satamasta. Heittolan mukaan tukkien lastaaminen oli todella vaarallista. Kuorittu tukki oli märkänä limainen ja liukas. Lastaajat olivat töissä laivan viereen kiinnitetyllä ponttoonilla ja tukit nostettiin vedestä laivaan sen omilla vinsseillä. Kun *pöllitarakka* hajosi sitä nostettaessa, oli ponttoonilla työskentelevien hypättävä mereen.

Eikä ollut harvinaista se, kun nostettava pöllinippu hajosi ja ponttuulla olijat hyppäsivät suin päin mereen ja tippuvat pöllit loiskuivat heidän ympärillään. Kesälämpimällä ei tämä kylpy

⁷²¹ TA:TMT 276:961/2.

⁷²² MV:SMM A200803: 1; Örsell 1998, 30, 34–38, 44.

⁷²³ Kava YV-7193. Sama kohtaus on mukana lyhennytyssä versiossa *Satama* ilman selostusta. Kava O-2639.

*haitannut, mutta kylmässä syksyssä piti kylpijoiden nousta etsimään laivasta lämmintä paikkaa, jossa vaatteet kuivattiin.*⁷²⁴

Työtapaturmien yleisyydestä voi saada käsityksen Mauno Koiviston tutkimuksesta. Vuonna 1952 kuusi kymmenestä Turun sataman ahtaajasta oli työuransa aikana loukkaantunut niin vakavasti, että oli saanut tapaturmakorvausta. Turussa oli 1950-luvun taitteessa tapahtunut viisi kuolemaan johtanutta tapaturmaa neljän vuoden aikana.⁷²⁵

*Satamatyömiesten normaaliin käyttäytymiseen näyttää kuuluvan, että liikuteltavien taakkojen väistely rajoitetaan vähimpään mahdolliseen ja että kulkureittinä käytetään lyhintä tietä, joka ei suinkaan aina ole vaarattomin: hyvän onnen varassa koetetaan säästää aikaa ja voimia.*⁷²⁶

Yksi kotkalaisista naisahtaajista tuo erilaisen näkökulman työturvallisuudesta annettuun kuvaan. Hänen mukaansa onnettomuuksia tapahtui vähän siihen nähden, miten huonossa kunnossa työvälineet olivat. Hänen mukaansa työntekijät pystyivät kantamaan itse vastuuta työvälineiden kunnosta ja turvallisista työtavoista.⁷²⁷

Folkloristi Satu Apon mukaan tiukka lainsäädäntö ja jyrkät asenteet ovat saaneet alkoholia käyttävät ihmiset tuntemaan itsensä huonommiksi kuin muut. Se on johtanut vastarintaan, jonka skaala on ulottunut hiljaisesta kaunasta avoimeen uhitteluun ja stigmalla kerskailuun.⁷²⁸ Uhmakkuutta voi nähdä niissä kertomuksissa, joissa mies jää kiinni salakuljetuksesta ja juo pullollisen viinaa siltä seisomalta. Kalevin kertomuksessa alkoholisoitunut mies juo poliisien nähden pullollisen ”sitruunasoodaa” ja sammuu pian varaston ulkopuolelle:

Sit kerran sattui niin et oli yks [mies] oikee sit puliporukkaa ni kaveri anto justis sille pullon, poliisit näki että se oli sitruunasoodapullo ja siihe oli mehun kaa lantattu jo valmiiks ja ne sano ”Hei, annas tänne se pullo, lähet mukaa.” Se sano, mitä täs o viinaa, eihän tää o ko vissyvettä, se joi sen pullon tyhjäksi ja ajatteli sit sitte että mitä ne sanoo ku se tarjoo tyhjää pulloa. No ei kauaa viipynny ni se meni siin ku oli varastoi ni niis oli semmoset purkaussillat ni se meni sinne istumaa ni se nukahti siihe sitte ni poliisit sit sano, kun ne lähti, niille toisille että olipas sil vahvaa vettä! [Naurahtaa.]

Ilmari kertoo, miten ahtaajat olivat lähdössä pois laivasta, kun tuli huomasi että yhdellä työryhmän nuorista miehistä oli laivalta ostettu pullo vyön alla.

⁷²⁴ TA:TMT 276:961/2.

⁷²⁵ Koivisto 1956, 104–105.

⁷²⁶ Koivisto 1956, 105.

⁷²⁷ KyM KOTYLEL5042:3.

⁷²⁸ Apo 1999, 133.

Tulli lähetti manttelimiehen kautta sanan nuorelle miehelle, että pullo rikotaan, jos hän aikoo yrittää tuoda sen laivasta pois.

Poika joi mokoma sen pullon ja yhtäkkiä kaatu täkille! Mä vielä satuin tulemaan just kun häntä kannettiin, ylityöjohtajakin kanto maihin, ja sitten ei muuta kun sairaalaan huuhteluun, vatsahuuhteluun!

Lisäksi Ilmari kertoo molemmissa haastatteluissa hänelle ilmeisen hyvin mieleen jääneestä tapauksesta. Hän oli Katajanokalla hollantilaisessa laivassa, kun yksi miehistä tuli laivasta pois. Miehen käytöksestä päätellen Ilmari arveli, että hänellä oli vyönsä alla pullo, jota oli kuljettamassa maihin. Äkkiä pullo räjähti rikki ja mies kaatui laiturille huutaen tuskissaan. Ilmari kertoo soittaneensa ambulanssin ja ohjeistaneensa lääkintävahtimestareita loukkaantuneen käsittelyssä. Kertomus päättyy Ilmarin pohdintaan siitä, mitä sairaalassa mahdettiin ajatella, kun miehen saappaat olivat täynnä pirtua.

Friskit hampausit

Auttamaton Alko -ilmoituksen satamajätkä voisi hyvin kuvittaa myös Heikki Wariksen vuonna 1932 julkaistuun väitöskirjan osaa, joka käsittelee Sörnäisten satamaa. Kuvauksissa on tunteisiin vetoavaa kerrontaa. Satamamiehen kohtalona oleva kovan työn ja "rajujen juominkien" vuorottelu on kuin luonnonvoima, jota ei voi vastustaa.

Koko purjehduskauden vallitsi tuolla lautatapulien, rautatievaunujen ja valtamerilaivojen keskellä yötä ja päivää alituinen kiire ja touhu. Mutta joulun alla oli viimeinen laiva kiireessä saatu lastatuksi ja onnellisesti päässyt satamasta avomerelle. Pian oli meri lahtineen talveksi jäätynyt. Talvisen unen aika alkoi touhuavalle satamallekin. Hurjana ja rajuna pursunnut elämäkin ikään kuin jäätynä joiksikin talvisiksi kuukausiksi. Talven lumen sulaessa ja jäätten lähtiessä keväällä se heräsi jälleen eloon ja entiseen voimaansa kutsuen merimiehen kaukaa maailmalta ja suomalaisen satamamiehen entiseen kovaan työhön ja sen väliaikoina rajuihin juominkeihin.⁷²⁹

Teksti houkuttelee lukijaa eläytymään sataman vuodenkierron vaiheisiin ja Sörnäisten värikkääseen arkeen. Ihmiselämän ja luonnon tapahtumien rinnastaminen tuo mieleen suomalaisen elokuvan luontometaforat, joissa

⁷²⁹ Waris 1973, 46.

sinitaivas, myrsky tai kuohuva koski kuvaavat henkilöiden mielenliikkeitä tai tapahtumia, joita ei voi kuvata muulla tavoin.⁷³⁰

Wariksen mukaan alkoholinkäyttö oli 1800-luvun lopulla jokapäiväistä "mitä erilaisimmissa ammateissa", mutta erityisen runsasta se oli Sörnäisten satamassa. Siellä jo 1870-luvulta lähtien oli totuttu "kovaan työntekoon, rajuihin juominkeihin ja elämäntapoihin". Wariksen mukaan lankkuja kantavat satamatyömiehet eivät tyytyneet olueen, vaan halusivat väkevämpää juotavaa.

Sataman läheisyydessä olivat mm. 'Pääskysenpesän' ja 'Hutunhännän' laajalti tunnetut salakapakat ja siveettömyyden pesät, joissa annettiin palttua sekä viinaa että haurellisuutta koskeville asetuksille ja rajoituksille ja jonne ei poliisillakaan tavallisissa oloissa sanottu olevan asiaa.⁷³¹

Wariksen informantit ovat kertoneet hänelle tarinoita 1870-luvun sataman ainoasta poliisista, jolla ei ollut muuta virkamerkkiä kuin poliisin lakki. Kädessään poliisilla oli kävelykeppi, eikä hän suuressa miesjoukossa aina uskaltanut tulla näkyviinkään. Kävelykepillä herraskaiseksi leimattu poliisi esitetään pelkurina, eikä paljon parempaa arviota saa hänen jälkeensä tullut "Immeinen".⁷³²

Hänen jälkeensä tuli Sörnäisten poliisiksi eräs savolainen mies, joka parhaiten tunnettiin vain "Immeisen" nimellä ja joka joka liikuskeli rohkeasti miesten joukossa oikein "formussa" ja sanoi: "jos minä koppoon niin se nappoo", mutta lisäsi siihen kuin puolustukseksen: "kuka niitä aina putkaan ruastamaa".

Poliisin hahmo vastaa stereotyyppistä käsitystä savolaisesta "velmuilevasta antisankarista", jonka keskeisiä ominaisuuksia ovat leikillisuus ja huumori, joita omalaatuinen puheenparsi korostaa.⁷³³ Suomenkielen tutkijan Pirkko Nuolijärven mukaan Savosta muuttaneet kokivat itsensä pääkaupunkiseudulla erityisen naurettavina ja väheksytyinä juuri murteensa vuoksi ainakin 1960-luvulla.⁷³⁴

Sörnäisten sataman alue eli eristettynä muusta Helsingistä 1890-luvulle asti, jolloin tehtaat ja työväenasutus levittäytyivät pahamaineisen "Pääskysenpesän" maisemiin asti. Wariksen mukaan Sörnäisten satama antoi työläiskaupunginosalle nimen lisäksi maineensa.

⁷³⁰ Elokuvallisista metaforista ks. esim. Bacon 2000, 162. Ks. myös Kukkonen 2007, 22.

⁷³¹ Waris 1973, 215.

⁷³² Kävelykepin historiasta, ks. Korhonen 1999, 64.

⁷³³ Räsänen & Räsänen 2008, 22–24.

⁷³⁴ Nuolijärvi 1986, 86–87.

Tämä uusi yhteiskunta sai kummilahjana nimensä mukana tältä Sörnäisten satamalta ulkomaalaisten merimiesten ja hurjien ja ”friskien” satamatyömiesten (”Hammbus”) sille luoman maineen.⁷³⁵

Waris on haastatellut väitöskirjaansa varten 101 henkilöä, jotka hän listaa lähdeluettelossa. Sörnäisten satamaa käsittelevässä kohdassa Waris viittaa viiteen haastateltavaan, joiden ammateiksi ilmoitetaan entinen satamatyönjohtaja, entinen satamatyömies ja kaupungin parmaaja, entinen postinkantaja ja talonomistaja, veturinkuljettajan vaimo sekä entinen lautatarhan työmies.⁷³⁶ Wariksen viidestä informantista kaksi ei ole ollut lainkaan satamassa töissä, ja haastateltu työnjohtaja, ahtaaja sekä lautatarhan työntekijä ovat ilmeisesti muistelleet nuoruutensa vuosia. Haastateltujen taustat huomioon ottaen on toteamuksessa ”Kyll’ elämä Sörnäisis oli siihe aikaa hurjaa, kun miehet oli niin friskiä ja aina vaa juotii,” nähtävä mukana eksotisointia tai ”vanhojen hyvien aikojen” kaipuuta, vaikka Waris näyttääkin pitävän sitä naulan kantaan osuvana kokonaisarviona 1870-luvun satamaelämästä.⁷³⁷

Waris päätelee, että alkoholijuomien anniskelun ja kaupan kieltämistä vaatinut kaupunginvaltuustolle lähetetty anomus vahvistaa haastateltujen näkemykset 1800-luvun lopun sataman hurjuudesta. VäkivaltaisuuDET ja huono järjestys olivat liikaa anomuksen kirjoittajille, joihin kuuluivat sataman kaikki suuret vientiliikkeet, laivanvarustajat sekä tullin ja rautatien edustajat yhdessä työnjohtajien ja kunnollisimpien työmiesten kanssa. Siveellisen rappion syntysijana nähtiin sataman kapakka, jossa monet miehet menettivät rahansa. Humalaisten aiheuttama epäjärjestys ja väkivalta puolestaan häiritsivät alueen rauhallisia asukkaita:

Elämä Sörnäisten lastauspaikalla on syystä saanut surkean maineen. Juoppous vallitsee täällä kauhistuttavimmassa muodossaan, ja siitä seuraavat raakuudet ja tappelut ovat jokapäiväisiä ilmiöitä. Hyvästä järjestyksestä ei ole puhettakaan. Monet työmiehet ja merimiehet menettävät ansionsa, kun läheinen kapakka on aina avoinna viimeistä ropoakin viekoittelemassa, joutuvat siveelliseen rappioon, ja ovat ainaiseksi rasiukseksi paikkakunnan rauhallisille asukkaille.⁷³⁸

Waris itse oli täysin raitis, ja osallistui settlementtitoimintaan, jonka tarkoituksena oli sosiaalisen ja sivistyksellisen toiminnan tuominen köyhille

⁷³⁵ Waris 1973, 46–47.

⁷³⁶ Luettelosta ei käy selkeästi ilmi, tarkoittaako määre ”entinen” eläkkeelle jäänyttä vai muihin töihin siirtynyttä henkilöä.

⁷³⁷ Waris 1973, 45.

⁷³⁸ Waris 1973, 45.

asuinalueille.⁷³⁹ Wariksen ajattelusta kertoo esimerkiksi hänen 1958 pitämänsä Suomen yleisen raittiuskokouksen juhlapuhe. Siinä Waris kertoi uskovansa, että alkoholinkäyttöä koskevan tutkimuksen nopea edistyminen eri tieteenaloilla muodosti perustan myös vakaumukselliselle raittiustyölle.⁷⁴⁰ Ainakin osa aikalaisista näki Wariksen edustavan holhousmentaliteettia ja kansallisromanttista näkemystä sosiaalitieteen tehtävistä.⁷⁴¹

Sörnäisten kaupunginosasta kirjoittaessaan Waris oli inspiroitunut niin kutsutun Chicagon koulukunnan tavasta tehdä tutkimusta. Chicagon koulukunta pyrki ”elävän elämän” tutkimiseen havainnoinnin, haastattelujen ja elämäkertojen keruun avulla.⁷⁴² Chicagon koulukunta halusi tehdä tutkimusta erityisesti poikkeavista ja marginaalisista ryhmistä, joita tutkimuksen kautta eksotoisoiitiin. Tutkimuskohteen eristyneisyyden ja syrjäytyneisyyden korostamisen sijaan tutkimukselta ryhdyttiin 1960-luvulta lähtien vaatimaan refleksiivistä pohdintaa tutkijan omien tarkoituksien vaikutuksista tutkimusasetelmaan ja lopputuloksiin.⁷⁴³ Etnografisen kuvauksen tuottaminen on kaunokirjallinen prosessi.⁷⁴⁴ Kaunokirjallisuuden vaikutus näkyy selvästi Wariksen tutkimustekstin tyyllissä, ja tarkastelemalla Wariksen toimintaa tutkimustyön ulkopuolella, voidaan saada viitteitä siitä, että tutkimuksen tekemisessä hän projisoi työväenluokkaiseen tutkimuskohteeseen omia valistuksellisia näkökohtiaan ja tavoitteitaan. 1930-luvun puolivälissä Yhdysvaltoihin tekemänsä matkan seurauksena Waris vaihtoi metodinsa haastatteluista survey-tutkimusten kyselylomakkeisiin, testauksiin ja taulukointeihin.⁷⁴⁵

Waris vaikutti vahvasti alkoholitutkimuksen piirissä, osin myös alkoholi- ja sosiaalipoliitikko Pekka Kuusen kautta.⁷⁴⁶ Molemmat olivat harjaantuneet suomalaisten tietoisuuden muokkaamiseen toisen maailmansodan aikana propagandatoiminnassa ja mielialavalvonnassa.⁷⁴⁷ Kuusi suunnitteli Auttamaton Alko kampanjan, joten Wariksen väitöskirja on todennäköisesti ollut yhtenä lähteenä ja inspiraationa ”Barbaara irti” -hahmolle.⁷⁴⁸ Wariksen väitöskirja, josta otettiin uusi painos vielä vuonna 1973, on ollut vaikuttamassa monien tutkijasukupolvien käsitykseen sataman arkipäivästä.

⁷³⁹ Roos 1996, 112–113; Kalliolan setlementin historia

<http://www.kalliola.fi/Kalliolansetlementti/Sivut/Historia.aspx> (Luettu 5.3.2012.)

⁷⁴⁰ Kuusi 2004, 143.

⁷⁴¹ Roos 1996, 117. Allardt 1995, 59.

⁷⁴² Roos 1996, 114.

⁷⁴³ Davies 2008, 40.

⁷⁴⁴ Clifford 1986, 3–8.

⁷⁴⁵ Roos 1996, 114–115.

⁷⁴⁶ Roos 1996, 116.

⁷⁴⁷ Peltonen 1996, 18.

⁷⁴⁸ Kuusi 1951. Waris oli yksi ”juoppoutta vastustavan rintaman” perustamiseen kehottavan julistuksen allekirjoittaja. Peltonen 2002, 32.

Kunnollinen työmies

*Kuin apinat me kehää kierrettiin.
Selkänahkaa rikki hierrettiin.
Irvistys kuin Ritolalla,
tuli paloi paidan alla.
Merimiehet meitä sääli niin.
Hiessä me saimme kylpeä.
Voi hanttimieskin olla ylpeä
Armoa ei kukaan pyydä,
jätkän sielua ei myydä.
Saatte vaikka nahan nylkeä.⁷⁴⁹*

- Veikko Lavi

Ei rostoi-porukkaa

Pekka Mandart kertoo ohjaamassaan tv-dokumentissa *Kotkan poikii ilman siipiä* Kotkan kaupungin historian.⁷⁵⁰ Vuonna 1990 valmistuneessa ohjelmassa Mandart on yhdistänyt ravintola Kairossa kuvattuja musiikkiesityksiä, eläkkeellä olevien satamatyöntekijöiden haastatteluja sekä Heikki Määttäsen kertojaäänäen lukemia humoristisia kertomuksia. Kotka-aiheisia iskelmiä esittävät Juha Vainio ja Erkki Liikanen sekä Pelle Miljoona. Mandartin elokuvaan valitsemat laulut voi nähdä "symbolisina iskelminä", jotka voivat toimia muistamisen välineinä yksilöille tai ryhmille.⁷⁵¹ Satamatyön raskaudesta kertovan Veikko Lavin kirjoittaman *Lasijauholaiwakeikan* keskelle leikatussa osuudessa työntekijät kertovat tarkemmin määrittelemättömistä vanhoista ajoista. Kolme miestä ja kaksi naista istuu kesävaatteissa puisen rakennuksen portailla ja juttu alkaa omaa asemaa vähätellen:

Eihän meillä satamamiehillä, leipäkorttikin oli B-kortti, jolla sai vaan jotain [g]rammoja sitä leipäainetuotetta ja meille sit vasta kovan taistelun jälkeen saatiin se raskaantöyhtekijän kortti. Sit 60-luvul vasta vakiinnutettiin ja rupes kesälomat tulemaan ja ihmettelivät vaan ihmiset tuol kaupungil että mitäs noi rantajätkäät nyt tähän aikaa tääl kaupungilla kävelee. Siel eli viel se vanha henki, et myö oltii, niinku Kalle sano, sellast rostoi-porukkaa.

⁷⁴⁹ Toinen säkeistö Veikko Lavin vuonna 1978 kirjoittamasta laulusta *Lasijauholaiwakeikka*.

⁷⁵⁰ Kava V-17267.

⁷⁵¹ Salmi 1999, 23, 27.

Haastateltavan käyttämä rostoi-sana on tullut Kaakkois-Suomen murteisiin venäjältä ja virosta. Rostoi (ven. prostói, vir. prostoi) tarkoittaa halpa-arvoista, yksinkertaista, alhaista, huonoa, rumaa, halpaa, tavallista, yksinkertaista ja tyhmää.⁷⁵² Dokumentin mukaan tarpeeksi ravitsevan ruuan hankkiminen oli sota-aikana vaikeaa satamassa työskennelleille, mutta yksi kotkalaisista naisista kertoo, että ahtausliikkeen työntekijöilleen tarjoama ruoka oli suuri etu.⁷⁵³

Dokumenttielokuvassa huonoista työoloista kertominen jatkuu lomaoikeuksien kuvauksella. Toinen naisista huomauttaa, etteivät naiset ensin saaneet kesälomaa, vaan heille maksettiin sen sijaan lomaraha. Katsojan tulisi ilmeisesti päätellä, että naisten asema oli vieläkin huonompi kuin miesten. Haastateltavat jatkavat muistelemalla, että ennen joulua oli monesti kiirettä, koska laivat halusivat jouluksi pois satamasta, merelle. Mies kertoo, että hänen pisin työpäivänsä kesti vuorokauden. Lavin tekstissä mainittu "piiskaraha" saa myös selityksensä: yksi haastateltavista kertoo, että kustannustehokkaalle työnjohtajalle maksettiin palkkio, kun tämä sai työntekijät paiskimaan töitä nopeasti. Mies kertoo myös lastipullostasta, joka annettiin työporukalle, kun laiva oli lastattu. Aivan kuten Aili omassa haastattelussaan, naiset huomauttavat, ettei pullosta paljon jäänyt naista kohti, kun se kaikille jaettiin. Pullo oli tyhjennettävä saman tien, mutta jos mukana oli oma eväspullo, jossa oli tuonut maitoa ruokatauolle, saattoi viinatilkan viedä kotiin isälle. Lopuksi yksi miehistä kertoo vielä ruotsalaisesta Oklahoma-nimisestä laivasta, josta ei saatu lastipulloa. Atlantilla laiva joutui merihätään ja meni keskeltä poikki. Mies arvelee perämiehen ajatelleen, että "olis pitänyt antaa niille Kotkan jättille se lastipullo". Vanhatestamentillisiä sävyjä saava kertomus haaksirikkoutuvasta laivasta kruunaa kerronnan. Työn raskaan raatajien unohtamisesta seuraa rangaistus!

Mandartin dokumenttielokuva esittää satamatyöntekijät syrjittyinä, mutta ahkerina ja sopeutuvaisina – jopa uhreina. Uhratuvuus ja elämän vaikeus korostuvat haastattelujen yhdistyessä Lavin sanoitukseen, jossa kuvataan äärimmäisen rankkaa työtehtävää ja nuoren miehen vaikeutta löytää toimeentulonsa 1930-luvun laman aikana. Lavi on kirjoittanut aiheesta myös romaanin *Sataman valot ja varjot*.⁷⁵⁴ "Iloiseksi" mielletty 1920-luku ja sen vastaparina näyttäytyvä "synkkä" 1930-luku leimaavat helposti lukijan tulkinnoissa myöhäisempienkin vuosikymmenten satamakäsityksiä.⁷⁵⁵

Kotkan poikki ilman siipii -dokumentissa esiin tulevaa satamatyön huonoa mainetta on jo sivuttu Helmin haastattelussa. Muutkin Armi Oinosen haastateltavat ovat kertoneet, millaisia reaktioita uusi työpaikka satamassa

⁷⁵² Valli 1989, 3451.

⁷⁵³ KyM:A KOTYLEL5042:9. Korttiannosten riittämättömyydestä ks. esim. Bergholm 1997, 72.

⁷⁵⁴ Lavi 1991.

⁷⁵⁵ Suutari 1971, 5.

herätti lähipiirissä. Suursaaresta kotoisin olleen nuoren naisen vanhemmat haukkuivat hänet ”luparuttaseksi”, koska tytär ”lähti vapaaehtoisesti satamajätkeksi”. ”Luparuttasen” merkitystä en ole löytänyt murresanakirjoista, mutta kertomuksesta käy kyllä selvästi ilmi sukulaisten ennakkoluulo tyttären uutta työpaikkaa kohtaan.

Minä sanoin, että eihän sit tarvii jätkäks heittää, mut että onhan siel kunnollisiikii ihmisii, kun se oli niin kauhian mahotonta se [haukkuminen].

Haastateltava jatkaa, että toisen maailmansodan aikana sukulaiset joutuivat muuttamaan Suursaaresta Kotkaan, missä melkein kaikki hakeutuivat satamaan töihin.⁷⁵⁶ Ilmeisesti hyvät ansiot ja tarkempi tutustuminen työpaikkaan muutti heidän asenteensa. Yksi naisista nimeää tärkeimmäksi satamatyöläisiä puolustavaksi tekijäksi sotakorvausten maksamisen.⁷⁵⁷ Sodan äärimmäisten kokemusten ja raskaiden sotakorvausten maksamisen on väitetty luoneen kuvaa sankarillisista 1950-luvun suomalaisista.⁷⁵⁸ Sotakorvauksiin vetoamalla haastateltava pyrkii vakuuttamaan haastattelijan satamassa työskennelleiden osallisuudesta sankarilliseen sodan selvittäneeseen kansaan.

”Työn mahtava laulu” – dokumenttielokuva puolustuskannalla

Dokumenttielokuviissa satama esitetään usein osana Suomen taloutta, paikkana jossa tuontitavara puretaan laivasta ja vientituotteet lastataan. Elokvakamera on tallentanut voin ja kananmunien lastausta laivaan,⁷⁵⁹ naudanlihalastin purkamista,⁷⁶⁰ viljalastin purkamista,⁷⁶¹ puutavaran ja paperin lastausta⁷⁶² tai yleisemmin ”erilaisten tuotteiden lastaamista ja purkamista”.⁷⁶³ Dokumenttielokuviissa pyrkimys satamatyön arvon nostamiseen työntekijöiden kunnollisuutta korostamalla on hyvin ilmeistä. Ahtaajan työn monipuolisuutta ja mielenkiintoisuutta kehuaan.⁷⁶⁴

⁷⁵⁶ Oinonen 1996, 24.

⁷⁵⁷ Oinonen 1996, 24.

⁷⁵⁸ Esim. Hietala 1992, 9.

⁷⁵⁹ Kava O-797, YSL-14080, YV-7514. Tässä lueteltuja lyhytelokuvia en ole katsonut, sillä Kavan sisältöselostusten perusteella satamaa kuvataan niissä vain hyvin lyhyen aikaa.

⁷⁶⁰ Kava O-2670.

⁷⁶¹ Kava YSL-4167.

⁷⁶² Kava O-15379, O-20501, SL-4639, YV-4116, YV-5255, YV-9427.

⁷⁶³ Kava SL-1898. Kava YV-5822.

⁷⁶⁴ Kava YV-5204.

Satamamiehen ammattikin voi olla kutsumusammatti. Vanha ja uusi, meren aallot ja nykypäivien tekniikka lyövät täällä kättä kahden elementin, juoksevan ja kiinteän kohdatessa toisensa.⁷⁶⁵

Työn monipuolisuus ja mielenkiintoisuus sidotaan sataman merkitykseen kansantaloudelle. Lyhyiden dokumenttien perussanoma on muistuttaa, että sataman kautta Suomeen tuodaan teollistuneelle yhteiskunnallemme välttämättömiä raaka-aineita ja tuotteita.

Länsisatamaan eli Jätkäsaareen saapuvat suurten merien kyntäjät tuoden mukanaan elintärkeitä hyödykkeitä valtamerien takaisista maista. Arkisin vallitsee täällä vilkas ja kuumeinen työn tahti. Vain harvoin, peräti harvoin, laskee lauantai-iltapäivän sumu maisemakuvan ylle hillitsevät sordiinonsa.⁷⁶⁶

Satamat yhdistävät Suomea erityisesti länteen. Vuodelta 1948 olevassa lyhytelokuvassa näytetään pitkään satamassa olevaa Occidental Victory -laivaa ja elokuva päättyy kuvaan tuulessa hulmuavasta Suomen lipusta.⁷⁶⁷

Sataman toiminnan kokonaisuutta esittelee Fennada-Filmin dokumentti *Saapuvien laivojen satama* (1957).⁷⁶⁸ Kehyskertomuksena on laivan saapuminen Helsinkiin ja lopulta sen lähtö satamasta. Kun alus on kiinnittynyt satamakapteenin määräämään paikkaan, nousee laivaan ensimmäisenä tulli. Nostureilla nostetaan tavarat laivasta ja lajitellaan varastoihin. Kuvissa nähdään, kuinka kappaletavaraa tullataan: laatikoita avataan ja pakkauksia punnitaan jättimäisellä vaa'alla. Legendaarinen radioääni Carl-Erik Creutz esittelee neutraalisti ja asiallisesti tavarahan maahantuontiin liittyvää byrokratiaa: tullimaksut menevät valtiolle ja kaupungille suoritetaan muita maksuja. Näillä rahoilla pidetään satamaa kunnossa. Nähdään hutera laatikoista koottu taakka, jonka traktori vie varastoon. Kertojaääni valistaa kuulijaa: sataman toiminta on monisäikeistä. Vapaavarastossa voidaan varastoida esimerkiksi suuria kahvieriä jopa kahden vuoden ajan, sillä paahtimo ei pystyisi kerralla suorittamaan kahvierän tullia ja muita maksuja.

Kamera siirtyy konttoriin. ”Tehokkaan organisaation” päällikkö, satamajohtaja, allekirjoittaa papereita. Satamakapteenin konttorissa nähdään satamaluotseja, joiden tehtäviin kuuluu ottaa vastaan ja ohjata ulos laivoja. Satamarakennusosastolla silmälasipäiset insinöörit työskentelevät piirustuspyörien ääressä. ”Kehitys kulkee eteenpäin”, joten jatkuvasti on suunniteltava uutta ja pidettävä kunnossa vanhaa. Kuvissa nähdään miehiä veneessä lyömässä lekalla laiturin tukirakenteisiin. Seuraavaksi esitellään

⁷⁶⁵ Kava O-2720.

⁷⁶⁶ Kava O-2720.

⁷⁶⁷ Kava O-1810.

⁷⁶⁸ Ylen elävä arkisto -palvelussa dokumentti on nimellä *Helsingin satamat*.

http://yle.fi/elavaarkisto/artikkelit/helsingin_satamat_17171.html#media=17174

”maamme monipuolisimman tuontisataman” osat: Eteläsatama, johon matkustajaliikenne on keskitetty, sekä Katajanokka, jossa käsitellään kappaletavaraa. Sörnäisten satama on erikoistunut puutavaran vientiin. Länsisatamassa esitellään uusia nostureita, joilla siirretään 90 tonnia hiiltä tunnissa. Laajasalossa on öljysatama. Kuvissa lastataan myös puutavaraa ja paperirullia, vaikka kertoja toteaa, että puujalosteiden tuotantoalueet ovat kaukana Helsingistä, eikä vientiä siksi ole paljon.

Lopuksi näytetään enemmän ahtaajia työssään, tai ainakin kävelemässä – kuvissa on yllättävän paljon kävelemistä ja seisoskelua. Ensimmäiset trukit huolestuttivat joitakin ahtaajia, jotka pelkäsivät työpaikkojensa puolesta. Käsikirjoittajat ovat halunneet ottaa sovittelevan kannan koneellistamiskysymykseen ja kertovat, että koneet ovat vain apuvälineitä helpottamassa ja jouduttamassa työntekoa. ”Aina tarvitaan satamassa ammattitaitoista pysyvää työväkeä.” Vaikka ahtaajilla ei ollut vakituista työtä, ovat dokumentin käsikirjoittajat halunneet korostaa työntekijöiden pysyvyyttä ja osaamista. Kehaistaanpa vielä, että Helsingissä alettiin rakentaa työntekijöille tiloja jo 1920-luvulla. Näytetään Katajanokan ruokalaa, sitten miehiä suihkuhuoneessa, missä ”kovan työn jäljet haihtuvat pois”. Ihmisten huoltamisesta johtaa kerronnallinen aasinsilta laivojen huoltamiseen, telakoihin, jäänmurtajiin ja lopulta ympärivuotisen laivaliikenteen legitimointiin: ”Maanviljelijän on saatava traktorinsa kevätkylvöihin ja meidän kaikkien vitamiinimme appelsiineina ja banaaneina.” Talven jälkeen koittaa kevät ja kertomus matkustajaliikenteestä ja Olympia-laiturista, ”sataman kaunistuksesta”. Terminaalin henkilökunnan ystävällisyys ja palvelualltius ovat saaneet tunnustusta kaukaisiltakin matkustajilta. Kuvissa näytetään matkatavaroiden tullausta: matkustajia rivissä laukkuineen tiskillä, tullimiehiä näyttää olevan yhtä paljon kuin matkalaisia.

Lähdön hetkellä vallitsee pienoinen jännityksen tunne. Saattaahan edessä olla matka aivan outoon maahan tai perillä odottaa erikoinen elämys.

Kuvissa nuoria miehiä matkalaukkuineen nousee laskusiltaa pitkin valkeakylkiseen laivaan. Rannalla vanhempi nainen ja keski-ikäinen pariskunta vilkuttavat, kun laiva lähtee Eteläsatamasta. Isoäiti näyttää pyyhkivän kynneliä silmäkulmastaan. Myös rahtilaiva on valmis lähtöön ”arkisen aherruksen satamasta”. Alukselle toivottaa vielä Harmajan majakka onnellista matkaa ja näkemiin.

Veikko Mielosen ja Ilmari Kinnusen käsikirjoittamassa lyhytelokuvassa sataman nykyaikaisuutta korostetaan mainitsemalla esimerkiksi Katajanokan Talletusmakasiinin putkiposti. Ahtaustyötä kuvattaessa näytetään vain trukkia, ei miehiä nostamassa tai kärräämässä taakkoja,

vaikka lihasvoimin tehdyn työn määrä oli edelleen suuri.⁷⁶⁹ Yhdelläkään kuvalla tai sanalla ei mainita muualla esiteltyjä ongelmia: alkoholia, väkivaltaa ja satamatyöntekijöiden huonoa mainetta. Työn väliaikaisuuden sijaan korostetaan työväen pysyvyyttä. Tekijät ovat pyrkineet tuomaan aiheen lähemmäs katsojaa kuvailemalla matkustamiseen liittyviä tunteita ja näyttämällä hyvästijätön hetken laiturilla. Myös Harmajan majakan inhimillistäminen keventää kerrontaa. Tulkintani mukaan elokuva pyrkii herättämään laajan yleisön kiinnostuksen, jotta pääsisi esittämään mahdollisimman monelle katsojalle satamasta asiallisen, tehokkuutta ja toimivuutta korostavan kuvan.

Saapuvien laivojen satama korostaa, että satamassa tarvitaan aina paljon vakituista ja ammattitaitoista työvoimaa. Esimerkiksi Pentti Heittolan muistelmassa korostuvat sosiaaliset ongelmat on elokuvassa jätetty täysin käsittelemättä. Tilastoineen ja faktoineen *Saapuvien laivojen satama* on korostetun asiallinen. Sen kehyskertomuksena on laivan tulo satamaan ja sen lähtö sieltä, mutta enempää dramatisointia on vältetty. Duurisointuinen ja reipas musiikki korostaa sataman toimeliaisuutta. Selostus pyrkii hallitulla tavalla valistamaan katsojaa, ja kerronnan kepeät elementit tuntuvat tuovan tiedontäyteistä sisältöä lähemmäs katsojaa, jota satamahallinnon yksityiskohdat eivät välttämättä kiinnosta.

Erilaista tunteisiin vetoavuutta on kahdessa toisiinsa kiinteästi liittyvässä dokumentissa, joista varhaisempi, *Valtasuoni sykkii*, on vuodelta 1948 ja *Satama* vuodelta 1949. *Valtasuoni sykkii* perustuu Kuljetustyöntekijäin Liiton pitkäaikaisen sihteerin Viljo Suutarin ideointiin.⁷⁷⁰ Noin 40 minuutin mittainen filmi on Orvo Saarikiven ohjaama ja Harry Lewingin käsikirjoittama.⁷⁷¹ Muistelmassaan Viljo Suutari kuvailee elokuvan käsikirjoitusprosessia siten, että kahden päivän ajan hän saneli, ja ”filmimies” Lewing, joka tuolloin oli noin 24-vuotias, kirjoitti koneella sanelun mukaan. Suutarin mukaan Lewing toisinaan pomppasi tuolistaan ja käveli huoneessa edestakaisin käsiään hieroen, sillä hän oli hyvin innostunut Suutarin ideoista ja tekstin syntymisestä.⁷⁷² Vuotta myöhemmin ilmestyi samasta kuvamateriaalista koottu, Lewingin ohjaamaksi merkitty kahdeksanminuuttinen *Satama*, jota todennäköisesti myytiin ”veronalennuskuvana” elokuvateattereihin.⁷⁷³

Valtasuoni sykkii alkaa korostamalla juuri tämän elokuvan antamaa totuudenmukaista kuvaa:

⁷⁶⁹ 1957 Helsingin satamissa oli käytössä vasta alle 50 trukkia. Erävuori 1981, 348.

⁷⁷⁰ Viljo Suutari toimi Suomen Kuljetustyöntekijäin Liiton sihteerinä vuosina 1944–1951. Bergholm 1997, 23.

⁷⁷¹ Www.elonet.fi (Luettu 4.4.2012.)

⁷⁷² Suutari 1968, 208.

⁷⁷³ Esimerkiksi Lewingin koostama 11-minuuttinen *Tulimaata tutkimassa* perustui 1930-luvun alussa kuvattuun materiaaliin, ja sitä myytiin alkukuvaksi elokuvateattereihin. Sedergren & Kippola 2009, 242.

Aikakautemme kiivas rytmi on vetänyt yksityisenkin ihmisen mukaansa. Se on tehnyt hänet levottomaksi. Kiivaan rytmin lyhyinä taukoina ihminen etsii unohdusta ja tässä mielessä täyttyvät tuhannet elokuvateatterit. Elokuvat yleensä kertovat meille sankareista, joiden mielikuvitukselliset teot johtavat luonnottomiinkin voittoihin. Heidän kautta meidät tuuditetaan todellisuuttaan turruttavaan uneen. Tässä elokuvassa elämä sykkii kiihkeänä, mutta se ei ole valhetarinaa, vaan jokapäiväisen elämän arkea. Sankareina ovat työ ja sen tekijät, jotka esitämme sellaisina kuin he ovat.⁷⁷⁴

Selostaja vakuuttaa elokuvan kertovan jokapäiväiseen elämäämme liittyvästä ”monivaihteisesta, raskaan raadannan ja uuvuttavan uurastuksen verhoamasta” kuljetustyöstä. Kertomuksen kaari kulkee lakonuhasta lakkoon ja sen päättymiseen työntekijöiden voittoon, palkankorotuksiin. Kuljetustyöväen Liiton Suomi-Filmiltä tilaamaa elokuvaa kuvattiin kahdeksan ja puolen kuukauden ajan. Kuvaukset aloitettiin talvioloissa Pohjois-Suomesta, mistä puutavaraa kuljetettiin hevosilla. Sieltä kuvausmatkat jatkuivat autokeskuksiin, lansseille⁷⁷⁵, sisävesille ja merisatamiin. ”Nouskaamme alhosta sankarit työn” -rivillä alkava liiton taistelulaulu asettaa vastakkain ”riistäjät” ja ”raatajat”.

Satamatyö esitetään Suomen talouden kannalta välttämättömänä toimintana, jota tekevät ihmiset ansaitsisivat paremmat työolot ja palkkauksen:

Vihreä kultamme on jalostettu vientipuuksi: laudaksi, kimmeksi, lankuksi ja moneen muuhun muotoon. Monet työn ja kuljetuksen vaiheet se on läpi käynyt matkallaan vientisatamaan, jossa se tuhansien jäntevien käsien avulla ahdataan vieraisiin satamiin matkaaviin laivoihin. Työ ei ole ainoastaan raskasta, vaan myös taitoa kysyvää. Laivat on lastattava kunnolla ja tiiviisti, jotta tila tulee tarkoin käytettyä ja ettei se myrskynkään aikana pääse liikkumaan ja muodostumaan laivalle tuhoksi.⁷⁷⁶

Ensi-ilta Kino-Palatsissa syksyllä 1948 oli Viljo Suutarin tähtihetki. Hän sai esitellä elokuvan täydelle salille kutsuvieraita, joiden joukossa oli paljon ammattiliittojen ja työnantajien edustajia sekä diplomaattikuntaakin, Suutari muistelmissaan kehuu. Hänen mukaansa sanomalehdet olivat ”yksimielisen ylistäviä” arvioissaan. Suutari siteeraa sosiaalidemokraattista Palkkatyöläistä:

Kuljetusliiton ammatin moninaisuus, sen raskaus, sen arkipäiväisyys ja romantiikka puhuvat katsojalle melkein kaunopuheista kieltä, ja

⁷⁷⁴ Kava YV-7193.

⁷⁷⁵ Lanssi on puutavaran väliaikainen varastointipaikka.

⁷⁷⁶ Kava YV-7193.

*kaikkea hallitsee liitossa vallitseva vahva yhteishenki. Kun työntekijät päättävät ryhtyä lakkoon ja filmi kuvaa sen heittäytymällä hätkähdyttävästi mykäksi, autiuden leimaamiksi satamakuviksi, katsoja suorastaan pidättelee henkeään.*⁷⁷⁷

Palkkatyöläisen lisäksi *Valtasuoni sykkii* sai positiivista huomiota kommunistiselta Työkansan Sanomat -lehdeltä, mutta muiden lehtien arvioita Suutari ei esittele. Palkkatyöläisen myönteinen arvio on arvatenkin ollut Suutarille erityisen mieluisa, sillä kiistat vasemmiston siipien välillä olivat kiivaita ja repiviä ja johtivat Kuljetustyöväen Liiton kuihtumiseen ja lopulta lakkauttamiseen 1957. Tapio Bergholmin mukaan liitto sai lopullisen kuoliniskun syksyllä 1949, joten *Valtasuoni sykkii* –dokumentin voi nähdä osana ammattiliiton taistelua olemassaolostaan.⁷⁷⁸ Suutari joutui jättämään sihteerin tehtävät 1951, eikä hän löytänyt enää töitä satamasta tai muualtakaan ja työllisti itsensä ilmeisesti kirjailijana.⁷⁷⁹

*Vain harvat ovat tulleet ajatelleeksi lastaus- ja kuljetustyön raskautta, joka kaikissa vaiheissaan pusertaa hien tekijöistään. Suolaisena se virtaa otsalta silmiin ja purona pitkin selkää. Kuitenkin nämä ihmiset ovat eläneet syrjäytetyn asemassa. Aikaisemmin yhteiskunta unohti heidät, eikä heillä vielääkään ole lain mukaista päivittäistä kahdeksantuntista työaika.*⁷⁸⁰

Aikaisemmilla vuosilla tarkoitetaan ilmeisesti 1930-luvun alun laman ”mustia vuosia”, jolloin ”työntekijät oli heitetty työnantajan armoille”. Laman ja oikeistolaisen hegemonian vuosien tunnelmien yleistäminen myös myöhemmille vuosikymmenille tapahtuu elokuvaa katsoessa helposti, sillä viittaukset aikakausien vaihteluihin ovat minimalistisia. ”Iloista” 1920-lukua sekä ”synkkää” 1930-lukua kuvaa Viljo Suutarin *Valtasuoni sykkii* -niminen kirja, joka ilmestyi vuonna 1971. Kirjan esipuheessa Suutari toteaa, että ”eräässä väitöskirjassa” väitetään satamatyöläisiä ”huonoksi ainekseksi”. Itse hän argumentoi satamatyöntekijöiden kunnollisuuden puolesta konkreettisin esimerkein. Suutari nostaa esiin satamatyöosuuskunnat, joiden toiminnan päättymisestä ”vuoden 1918 selvittelyissä” hän syyttää yksityisiä satamatyönantajia. Suutari kysyy, miksi yksityisyrittäjät satamassa olisivat olleet huonompia kuin muualla. Toisena kunnollisuutta puolustavana seikkana hän kirjoittaa ”jätkien kulttuuripyynnöistä ja -aikaansaannoksista, joita olivat soittokunnat, laulukoorot, näytelmäseurat ja urheiluosastot”. Harrastustoiminnan Suutari näkee liittyvän yleisiin 1800- ja 1900-luvun vaihteen sivistys- ja kulttuuripyrkimyksiin, mikä sinänsä jo osoittaa ”tuon

⁷⁷⁷ Suutari 1968, 208–209.

⁷⁷⁸ Bergholm 1997, 374.

⁷⁷⁹ Suutari 1968.

⁷⁸⁰ Kava YV-7193.

ajan jätkien pyrkineen muiden mukana kohottamaan suomalaista ihmisarvoa”.

Vuonna 1949 valmistunut lyhytelokuva *Satama* kierrättää *Valtasuoni sykkii* -elokuvan kuvamateriaaleja, mutta selostus on uusi, vaikkakin hyvin samanhenkinen. Elokuva on kirjattu yksin Harry Lewingin tekemäksi, mutta Suutarin vaikutus siihen on ilmeinen: ehkäpä käsikirjoituspäivistä jäi materiaalia yli tai Lewing omaksui Suutarin tavan kertoa sataman tarinaa. Myös *Satama* alkaa asettamalla vastakkain valheelliset romanttiset käsitykset sekä todellisuuden.

Kautta aikojen satama on houkutelut romantikkoja kuvailemaan sen näkymiä. Suurten laivojen keulakuvat, vieraitten sanojen sorina ja kaukaisista maista saapuneet miehet ovat värittäneet sen sataman, josta he ovat laulaneet ja kertoneet.⁷⁸¹

Sekä *Valtasuoni sykkii* että *Satama* ikään kuin moittivat katsojaa tämän epärealistisesta satamakäsityksestä, mutta samaan aikaan itsekkin ratsastavat romantiikan aallon harjalla. Elokuvien tyylin yhtenäisyys näkyy vertaamalla seuraavaa *Valtasuoni sykkii* -elokuvan tekstikatkelmaa edelliseen *Satama*-elokuvasta poimittuun otteeseen.

Mutta joka hetki ja kaikkina vuodenaikoina satamalla on oma viehätyksensä. Se on ollut innoittajana lukuisiin runoihin, iskelmiin, taidemaalauksiin ja kokoillan elokuviin. Se houkuttaa ja vetää luokseen vastustamattomalla voimalla.⁷⁸²

Lewingin ja Suutarin käsikirjoitusrupeaman ajoituksesta en ole löytänyt tarkempaa tietoa, mutta sen on täytynyt tapahtua viimeistään vuodenvaihteen 1947–1948 tietämillä. Tammikuun lopussa 1948 Vapaa Sana -lehdessä julkaistussa elokuvakritiikissä Lewing moittii satamakuvauksia sisältävää Roland af Hällströmin elokuvaa *Läpi usvan* ”mahdottomasta” aiheesta. Lewing arvostaa kyllä af Hällströmin ohjaustyötä, mutta hänen mielestään elokuvan kokonaisuus, aihe ja sisältö olivat epäonnistuneet.⁷⁸³

Lewing korostaa totuudenmukaisuutta, mutta *Satama* on dokumenttina näkyvästi retorinen ja tyyliittelevä. Työntekijät esiintyvät kuvissa aina vakavina ja myykinä.

Mutta todellisuudessa satama on vain määrätty kohta rantaviivasta – kunnes tulee ihminen. [dramaattinen musiikki, kuvissa työntekijöitä juttelemassa sekä lähikuvassa odottelemassa jotakin] Mutta ei ihmisen läsnäolokaan herätä satamaa uloon, sen tekee vasta ihminen ja työ. [kuvissa töihin käveleviä miehiä ja naisia] Jokaisena varhaisena aamuna suuntautuvat tuhannet kohti satamaa. He eivät

⁷⁸¹ Kava O-2639.

⁷⁸² Kava O-2720.

⁷⁸³ Suomen Kansallisfilmografia 4, 37.

ole etsimässä romantiikkaa. He ovat osana satamasta. He ovat sen käynti-paneva voima. [työntekijöitä viedään isoilla veneillä töihin redillä oleville laivoille, miehiä lapioineen, laivan lastiluukut avataan, miehiä menee alas ruumaan tikkaita pitkin]

Työntekijät esitetään yhtenäisenä massana, luonnonvoimana, joka saa ison pyörän pyörimään. Työn sankarit esitetään pateettisen ihannoivasti tavalla, joka vertautuu helposti reaaliosialistiseen taiteeseen.

Ahavoituneet kädet tarttuvat taakkoihin ja koneisiin. Lihakset ja teräsköydet jännittyvät. Satamasta nousee työn mahtava laulu. [Kuvissa heitetään säkkejä ja nostetaan tukkeja laivan vinssillä merestä ruumaan. Ollaan Kotkan satamassa, sillä taustalla näkyy Enso Gutzeitin Sunilan paperitehdas.]⁷⁸⁴

Vaikutelmaa korostaa lukijan paatoksellinen ääni sekä taustalla pauhaava dramaattinen musiikki.

Haastatteluisissa ja dokumenttielokuvissa korostetaan siis työn raskautta ja vaikeita olosuhteita, mutta myös tuodaan esiin, että ammattitaitoisille työntekijöille työ oli helppoa ja vaivatonta: ”Satamatyö on rasittavaa, mutta tottuneilta tekijöiltä sujuu se nopeasti ja vaivattomasti.”⁷⁸⁵ Ahtaajan ammattitaitoon kuului, ettei työn tekemiseen käytetty turhaa energiaa. Kari Teräksen mukaan ahtaustyö ennen koneellistumista oli pahimmillaan sietämättömän kuluttavaa, joten työntekijöiden oli tärkeää osata tehdä työtä mahdollisimman vähän rasittavalla tavalla.⁷⁸⁶ Esimerkiksi Turun sataman työntekijät ovat kertoneet *tuulen kantamisesta*, mikä tarkoitti vain puoleksi täytettyjen säkkien kantamista siten että säkki näytti täydeltä.⁷⁸⁷ Mauno Koiviston tutkimuksessa kahdeksan kymmenestä Turun sataman vakituisesta työntekijästä suhtautuikin koneellistumiseen myönteisesti vuonna 1954.⁷⁸⁸

Muistitietoaineistossa tulee esiin myös vähemmän ihannoivia kuvauksia satamatyön arjesta. Yksi haastateltavista kertoo, että urakkapalkka kiritti työtahtia joskus niin paljon, että väsyneet miehet hädin tuskin jaksoivat kiivetä ruumasta pois. Työnteon nopeusennätys oli lyötävä, vaikka henki meni:

- - moni teki ittens niin, sanotaan justiin näissä sellupaalilaitoissa ja sitten näissä kahvilaivoissa ja sokerilaitoissa, miehet teki niin töitä, että hyvä, että pääs’ portaita ylös sieltä laivasta. Ne oli niin ventti,

⁷⁸⁴ Kava O-2639.

⁷⁸⁵ Kava YV-14903.

⁷⁸⁶ Teräs 1999, 279.

⁷⁸⁷ Aukia 1973, 42–43.

⁷⁸⁸ Koivisto 1956, 122.

*kun oli tehty ja puhuttiin vaan ”rekortista”. Saatiin ”rekortti” taas lyötyä.*⁷⁸⁹

Haastateltava antaa ymmärtää, että oli itse liian laiska – tai järkevä – kilpailemaan, ja tuo selkeästi esiin, että joillekin kilpailuhenki oli omaa hyvinvointia tärkeämpää:

*Minä en kyllä ikinä ollut niin innokas työntekoon, että mä oisin kilpaillut [naurahtaa]. Mutta oli oikein, oli sellaisia. Oli ittepitäisiakin miehiä. Meilläkin oli yksi Järvinen, pieni mies, jolla laitettiin, lastattiin sellua, niin hän meinas, että täytyis laittaa näin pitkittäin, toiset oltiin sitä mieltä että se laitetaan näin. Kun me lähdettiin kahvitunnille, niin hän sanoi, et’ hän on niin ventti, ettei hän viitti lähteä. Hän istuu täällä. Kun me tultiin takaisin... Se oli ensimmäinen... Silloin oli muutama hiivi tullut, että se oli sanotaan nyt 60 paalua. Tultiin takas niin hän oli muuttanut kaikki niin kuin hän ajatteli.*⁷⁹⁰

Haastateltava päättää kertomuksensa nauraen: Järvinen ”makos” ruumassa ja hiki valui ”kuin pesukarhusta”. Ainoa hyöty uurastuksesta oli, että sai oman tahtonsa läpi.

Oman jaksamisen ja tahdonvoiman osoittaminen työnteossa on toistuva teema työtä käsittelevissä tutkimuksissa.⁷⁹¹ Esimerkiksi Hanna Snellman on todennut, että kovan työntekijän maine vaikutti myönteisesti itsetuntoon: Göteborgin suomalaiset siirtotyöläiset saivat arvostusta myös ruotsalaisilta. Snellmanin aineistossa on monia esimerkkejä ”sankaritarinoista”, joissa työssä käydään sairastumisesta huolimatta tai perhe-elämän kustannuksella. Tehtaalla uutena työntekijänä pahimpaan mahdolliseen työtehtävään joutunut piti kunnia-asianaan näyttää, mitä suomalainen kestää. Snellmanin haastateltavat oli kasvatettu ahkeriksi työntekijöiksi pienestä pitäen, ja riippumatta sukupuolesta tai alkoholinkäyttötottumuksista, elämän sisältöä haettiin kovasta työnteosta.⁷⁹²

”Köyhiä, ylpeitä ja vahvoja”

Etnologi Anders Björklundin kirja *Gubbar* esittelee Tukholman sataman työntekijöitä heidän lempinimiensä ja lukuisien miesten kertomien tarinoiden kautta. Kirjan runsas kuvitys näyttää rauhallisia ja hymyileviä miehiä työssään, keskustelemassa sekä poseeraamassa kameralle. Tekstin voi

⁷⁸⁹ MV:SMM A200803:2.

⁷⁹⁰ MV:SMM A200803:2.

⁷⁹¹ Esim. Kortteinen 1992; Makkonen 2005.

⁷⁹² Snellman 2003, 159–160.

tulkita vastakertomukseksi Björklundin kirjan alussa esittelemille negatiivisille kuvauksille satamatyöntekijöistä. Björklundin mukaan 1800-luvulla satamien työntekijöitä pidettiin yksinomaan kiertolaisina ja kulkureina. Kirja perustuu Tukholman ahtaajien itsensä keräämään materiaaliin, ja se rakentaa hyvin myönteistä kuvaa työyhteisöstä. Björklundin mukaan ahtaajien työyhteisö oli suuri ja suvaitsevainen. Monet satamassa työskennelleet eivät olisi pärjänneet sataman ulkopuolella, mutta satamassa yhteisön tuki sai heidät pärjäämään. Otsikko ”Köyhiä, ylpeitä ja vahvoja” tiivistää ahtaajien omakuvan sellaisena kuin he ovat halunneet sen esittää. Kirjan kertomuksia yhdistää ihailu miehiä kohtaan, jotka osaavat ottaa osaa keskusteluihin sukkelasti ja terävästi. Lastista varastaminen esitetään ”vanhana perinteenä” ja jopa sankarillisena tekona. Tarinoissa lastista näpistävät ahtaajat näyttäytyvät ikään kuin laitureiden Robin Hoodeina, jotka antavat varastetut tavarat niitä tarvitseville pulassa oleville sukulaisille tai ohikulkeville köyhille lapsille.

Eräänlaisena sankarina esitetään tämänkin tarinan päähenkilö:

- - ku me siinä heiteltiin kahvia ja lähdettiin laivasta ulos ni se laakongilla mennessä käveli vähän kankeasti ja tuli vei sen syrjään ja jumalaut sil oli nää käsivarret ja jalat täältä ni alusvaatteiden sisällä kahvia. Tulli kysy, että kuinkas se nyt näin on käyny niin se kaveri sano, et ku hänen vaimonsa on niin tarkka, että kun hän on kahvilaivassa töissä, siellä liikkuu pölyä ja tulee niistä säkeistä jatkuvasti ni alusvaatteet tulee likasiksi sisältä päin. Ne laitetaan narulla kiinni, että ne pysyy puhtaana. Mies sai kyllä sellasen pienen sakon sillon ja sitte ku tuomio oli julistettu ni tuomari ohjas häntä ja sano, että muistakaa jos seuraavan kerran joudutte kahvilaivaan niin älkää nojatko siihen kahvipinkkaan mistä vois valua kahvia.⁷⁹³

Lastista varastaminen esitetään nokkelana temppuna, josta tuomarikin vain vähän humoristisesti nuhtelee. Tarinaa kertomalla eläkkeellä oleva ahtaaja tulee vahvistaneeksi mielikuvaa lastista varastelevista satamatyömiehistä.

Gubbar-kirjassa alkoholiin ja sen salakuljetukseen liittyvät tarinat ovat yleisiä. Niissä satamatyöntekijät näyttävät pitkää nenää vaimoille, esimiehille, tullin virkamiehille sekä raittiuden puolestapuhujille.⁷⁹⁴ Ahtaajien väitetty suvaitsevaisuus ei siis koske läheskään kaikkia ihmisiä, vaan ainoastaan heitä, jotka sopeutuvat ryhmään. Yksi kirjan ”jätkestä” on Bengt Örsell, joka on ollut yksi Björklundin päälähteistä koskien lempinimiä ja satamaan liittyviä kertomuksia.⁷⁹⁵ Örsell on myös kirjoittanut omat muistelmansa Tukholman satamista. Kirja kuvailee elävästi käsiahtauksen ajan satamaa. Tarkat piirrookset työvälineistä auttavat lukijaa yksityiskohtaisen kuvan saamisessa, ja humoristiset kertomukset keventävät

⁷⁹³ Kava YV-5037.

⁷⁹⁴ Björklund 1998, 6–8, 24–25, 54, 72, 134, 150–176.

⁷⁹⁵ Björklund 1998, 137.

tiedontäyteistä tekstiä.⁷⁹⁶ Örsellin voi nähdä olevan kunniaksi huonomaineiselle ammattikunnalle. Hänet voi yhdistää itseoppineen työväenluokkaisen miehen stereotypiaan, joka on liitetty ahtaajiin.⁷⁹⁷

Työmies professorin mentorina

Oppineisuuden, luokan ja lakkoilun teemoja käsitellään Matti Kassilan ohjaamassa elokuvassa *Professori Masa* (1950). Filmi kertoo Helsingin yliopiston sosiologian professori Mathias Kaarivaaran luokkaseikkailusta ja sen voi nähdä kannanottona työväenluokan kunnollisuuden puolesta. Luokkarajoihin liittyvät sattumukset ovat olleet suosittuja representaatioiden aineksia.⁷⁹⁸ "Väärässä" luokassa liikkuminen ja yritykset "mennä täydestä" ovat Kassilan elokuvan ytimessä samoin kuin useissa 1930-luvun elokuvissa, joissa seikkaili "työläisiä", jotka osoittautuivat insinööreiksi tai aatelismiehiksi.⁷⁹⁹ Elokuvatutkija Kimmo Laineen mukaan *Professori Masa* nosti aikakautensa totutusta tavasta poikkeavasti pintaan ajatuksen luokkaristiriidasta. Laine näkee sodanjälkeisten ristiriitojen tiivistyvän Tauno Palon esittämässä Kaarivaaran hahmossa, jossa "porvari ottaa mittaa työläisestä".⁸⁰⁰ *Professori Masa* kuvattiin syksyllä 1949. Lakko oli aiheena "polttavan ajankohtainen", sillä heinä- ja elokuussa oli Kemissä kehkeytynyt paikallinen yleislakko. Sosiaalidemokraatit pitivät Kemien lakkoja kommunistien hyökkäyksenä sosiaalidemokraattista hallitusta vastaan ja olivat valmiita lopettamaan lakon. Elokuun puolivälissä alkoi maanlaajuinen lakkoalto ja Kemissä tilanne kärjistyi väkivaltaiseksi mellakaksi, jossa kuoli kaksi lakkolaista.⁸⁰¹ "Humoristikirjailijoina" tunnetut nimimerkit Arijoutsu ja Topias käsikirjoittivat *Professori Masa* -elokuvan sovittelevaksi. Yleisesti ottaen elokuvaa kiitettiin yhteiskunnallisesta ajankohtaisuudesta, mutta vasemmistolehtien mielestä se oli työnantajan asialla ja oikeistolehdet puolestaan moittivat sitä liiasta varovaisuudesta.⁸⁰²

Professori Kaarivaara on valtion hinta- ja palkkaneuvoston puheenjohtaja, joka esittelee luennollaan dvd:n kansitekstin mukaan "vähintäänkin ummehtuneita" käsityksiään "ruumiillisen työn tekijöistä". Luennon jälkeen professori kuulee, miten satamatyöläisistä väitöskirjaa tekevä maisteri Simola arvostelee hänen tutkimuksiaan elämälle vieraaksi.

⁷⁹⁶ Örsell 1998.

⁷⁹⁷ Luoma-aho 2009.

⁷⁹⁸ Esim. Laitamo 2000.

⁷⁹⁹ Katainen et al. 1996, 106.

⁸⁰⁰ Laine 1994, 21.

⁸⁰¹ Bergholm 1997, 337–358.

⁸⁰² Vekkeli & Loivamaa 2009, 135. Nimimerkki Arijoutsu oli Helsingin Sanomiin kirjoittanut Heikki Marttila. (Suomen Kansallisfilmografia 5, 570.) "Topias" oli Toivo Kauppinen. (Www.elonet.fi.)

Uhkaava satamalakko on nostanut palkkatoimikunnan puheenjohtajankin yleiseksi keskustelunaiheeksi. Kotimatalla Kaarivaara kuulee, kuinka katutöitä tekevät miehet kutsuvat häntä ”nahkoihinsa kuivettuneeksi yliopistomieheksi”. Illalla ärtyneen professorin kävelyretki suuntautuu satamaan, missä etsitään työntekijöitä kappaletavaralaitaan yövuoroon. Yksi mies puuttuu, ja sattumalta paikalle osunut Kaarivaara suostuu vastahakoisesti ottamaan työn vastaan. Pian Kaarivaara elää kaksoiselämää päivisin professorina ja öisin satamatöissä ”Masa Vaarana”. Komedia kasvaa fyysisiin ponnistuksiin tottumattoman Kaarivaaran tasapainottelusta kahden maailman välissä. Romantiikkaa tarinaan tuo Ansa Ikosen esittämä älykäs ja lempeä naistoimittaja, joka on Kaarivaaran alivuokralainen samaan aikaan kun ihastuu satamassa haastattelemaansa arvoitukselliseen työmies Vaaraan.⁸⁰³ Historioitsija Mikko Laitamon mukaan satama, palkkariidat ja luokkaerot muodostavat elokuvassa vain kehykset ”kevyehkön melodraaman romansseille”. Laitamo huomauttaa, että elokuvan työläiset fiksu Väiskiä myöten ovat ulkona tarinan romanssien tasosta.⁸⁰⁴

Lakkoa puuhaavien työläisten kokouksissa Vaara puhuu sovittelun puolesta. Vaaran työhön opettanut Väiski junailee hänet mukaan työmiesten lähetystöön, joka käy esittämässä asiaansa työministerille. Ministeri ei tunnista valeasuista professoria, vaan perustelee omaa näkemystään vedoten Kaarivaaran palkkamietintöön. Lakko peruuntuu, kun Masa ja Väiski onnistuvat suostuttelemaan työkaverinsa neuvotteluihin. Kun työministeri joutuu eroamaan, on jatkajaksi kaksi ehdokasta: professori Kaarivaara sekä työmies Vaara. Lopussa Kaarivaara kieltäytyy tarjotusta ministerinpaikasta, sillä hän aikoo elää: kirjoittaa uuden oppikirjan ja mennä naimisiin.

Kiroilevan, ryyppäävän ja väkivaltaisen satamatyömiehen kuvan vastakohta on Väiski, joka ottaa professorin siipiensä suojiin. Väiski esitellään katsojalle kohtauksessa, jossa työhönottaja istuu pimeällä satamalaiturilla pakkilaatikoiden, tynnyreiden ja nokkakärkyjen välissä jakamassa töitä hänen luokseen tuleville miehille. Väiski heilahtaa puolilähikuvaan nopeasti vasemmalta ja kertoo nimensä kuuluvalla äänellä samalla kun läpsäyttää kädenselällä kämmeneensä.

Väiski: Väiski ku Väiski, terve!

Työhönottaja: Terve, terve! Entäs kaveri?

Väiski: No, se meni jo puolukoita poimii.

Työhönottaja: Aha, rupes lakkoon, vai?

Väiski: Niin, se on sellanen hätähousu, se pelkää aina myöhästäväänsä joka paikasta.

⁸⁰³ Toimittaja Tervola on poikkeuksellinen hahmo 1950-luvun suomalaisessa elokuvassa, sillä useimmiten valkokankaan sankaritarilla ei ollut ammattia. Lehto-Trapnowski 1996, 153.

⁸⁰⁴ Laitamo 2000, 191.

Kun Väiskille etsitään uutta työkaveria, sattuu paikalle professori Kaarivaara iltakävelyllään. Työhönottaja suostuttelee empivää Kaarivaaraa töihin sanomaalla, että tietää kyllä, miksi hänen kaltaisensa miehet liikkuvat iltaisin satamassa. Repliikillä viitataan esimerkiksi haastatellun Kalevin esille tuomaan seikkaan: satamassa kävivät rahaa ansaitsemassa toisinaan myös koulutetummat miehet, jotka syystä tai toisesta tarvitsivat pikaisesti rahaa. Väiskin huumori sekä dynaamiset eleet ja ilmeet ovat kontrasti professorin jäykälle ilmeettömyydelle.

Laivan ruumassa professori joutuu huomaamaan, ettei pärjää ruumiillisessa työssä. Väiski nauraa Masan vaihteleville kantotyyleille ja kärsivän näköinen Vaara pitelee selkäänsä. Väiski huomauttaa ystävällisesti, ettei ole aikaa istuskeluun, koska tämä on yhden yön urakka. Kun valmis säkkitaakka on taas nostettu pois ruumasta, on aika istuutua ja hengähtää. Väiski arvelee, että Masa on oikealta ammatiltaan kirjakauppa-apulainen, sillä ruumiillista työtä hän ei ainakaan tee. Väiski kysyy Masalta, mitä tämä pitää tällaisesta ”yksinkertaisesta työstä”. Vaara vastaa, ettei tämä niin yksinkertaista ole, sillä hänellä on vatsakin kipeä. Tarinan edetessä Väiskistä tulee Kaarivaaran ”mentori”, joka opettaa akateemiselle ja omiin ajatuskulkuihinsa jumittuneelle miehelle elämisen taitoa.

Kun yön urakka on tehty, työhönottaja maksaa palkan käteisellä. Vaaraa pyydetään töihin seuraavanakin iltana, mutta hän empii. Väiski kehottaa Vaaraa kysymään neuvoa rahoilta ja ilmoittaa että he molemmat tulevat töihin. Lähtiessä Väiski vielä toruu Masaa:

Kuule, äsken sä taas paljastit kuinka te henkiset jepet suhtaudutte elämään. Meinasit luopua selvästä ansiosta. Työtä on tehtävä silloin kun sitä on. Ja leivässä on sama maku millä työllä sen on tienannut.

Vaara pakottaa Väiskin ottamaan osan rahoistaan, koska tämä teki kaksi kolmasosaa työstä. Väiski estelee, mutta ottaa lopulta rahat. Professori katsoo Väiskin perään ja hymyilee. Seuraavana päivänä professorin lihaksia särkee. Hän kohauttaa opiskelijoita luentosalissa, kun päästää suustaan äänekkään ”perhanan” poimiessaan lattialle pudonneita papereita. Elokuvan satamassa ei käytetä voimasanoja, mutta katsojan tulee ilmeisesti päätellä professorin käytöksestä, että jatkien tavat ovat alkaneet tarttua häneen.

Väiskin maltillisuutta ja hiljaista älyä korostaa Tarmo Mannin esittämän agitaattori Eemelin lennokas ja päälleikävä hahmo. Kaarivaaran mielestä lakkopuheiden ”typerä, ontto ja vastenmielinen rummutus” ei anna järkevää kuvaa kuulijoista eli satamatyöntekijöistä. Kimmastuneen Kaarivaaran mielestä ”asioiden pitäisi tapahtua ehdottomasti toisella tavalla”. Väiski ei kuitenkaan hermostu edes Eemelin sanomisista. Kohtauksissa, joissa kuvataan lakkokokouksia, nähdään ja kuullaan kiihkeää sananvaihtoa: lähikuvia ja heiluvia nyrkkejä. Ensimmäisessä kokouksessa Eemeli ehdottaa lakkoon ryhtymistä saman tien, mutta eturivin Lopponen vaatii Eemeliä selvittämään kantansa, sillä työnantaja on pyytänyt uusia neuvotteluja.

Sananvaihto päättyy käsirysyyn, vaikka Eemeli vaatii järjestyksen säilyttämistä. Väiski rauhoittelee miehiä ja antaa puheenvuoron Vaaralle. Hän aloittaa puhumalla ”fanaattisista kannanotoista”, mutta huomaa käyttäneensä sivistyssanoja ja säikähtää. Kuvallinen ilmaisu muuttuu hetkeksi, kun kuvataan miesten kasvoja ikään kuin professorin silmin ja kuullaan hiljaisena puheena hänen ajatteluaan. Kamera siirtyy vakavista ja vihaisista kasvoista toisiin, lopuksi Väiski.

Hitto viekään, nyt teit virheen. Teille on puhuttava teidän omalla kielellänne, selvää järkeenkäypää puhetta. Katsotaan nyt onko teissä niin monta järkevää miestä, ettei ryhdytä hullutuksiin. No, sinä ainakin, Väiski.

Näkökulman vaihto korostaa Kaarivaaran elämässä tapahtunutta käännettä. Hän ajattelee nyt ymmärtävänsä työntekijöiden aseman ja pitää mukaansatempaavan puheenvuoron, joka saa satamatyöläiset lykkäämään lakon alkua. Iloinen marssimusiikki säestää Kaarivaaran voittoa. Kokouksen jälkeen Väiski lohduttaa tappion kärsinyttä Eemeliä. Väiski suosittelee Eemelille malttia, mutta tämän mielestä malttavaisuudella ei päästä mihinkään. Joka päivä pitää saada jotain uutta aikaan, väittää Eemeli. Mikko Laitamo on tulkinnut hahmoa siten, että Eemelissä näkyy ”moraalisesti epäilyttävä ja lopulta epäonnistuva pyrkimys kohota oman säädyn yläpuolelle”. Laitamo on myös huomauttanut, että elokuvassa työväenluokkaisille hahmoille annetaan pelkästään etu- tai sukunimi, kun taas korkeammassa yhteiskunnallisessa asemassa olevat esittäytyvät tittelillään sekä koko nimellään.⁸⁰⁵

Väiski esitetään täysin raittiina, vaikka hän vitsaileekin viinan hinnan nostamisesta toimittaja Tervolalle. Tämän aloittaessa haastattelua Väiski vastaa leikillään kysymykseen jo ennen kuin on kuullut sen ja kertoo kannattavansa viinan hinnan laskemista. Alkoholinkäytön viittausten puuttuminen liittyen Väiski ja myös muihin työmiehiin ei johdu ainakaan tekijöiden halusta siivota kaikki alkoholiviittaukset ja humalakuvaukset elokuvasta. Jatkuvasti juovuksissa esiintyvä satamassa hengaileva työnsä menettänyt toimittaja Nordgren, joka on älykäs ja kertoo mielellään näkemyksiään siitä, miten yhteiskuntaa tulisi parantaa. Nordgrenin tietoja, näkemyksiä ja verkostoja käyttävät hyväkseen niin agitaattori Eemeli, toimittaja Tervola kuin professorin vanhakantaisia näkemyksiä kritisoiva maisteri Simola.

Nordgren päätyy maksettuna osallistujana myös professorin suulliseen kuulusteluun, joka pidetään Kaarivaaran kotona. Tentissä Nordgren pitää Kaarivaaralle pitkän ja yksityiskohtaisen esitelmän Suomen ammattiyhdistysliikkeestä. Puheen kuluessa hän ikään kuin selviää humalastaan ja innostuu:

⁸⁰⁵ Laitamo 2000, 191.

- - kunnan työmies, huomatkaa, jukoliste minä sanon, kunnan työmies on sosiaalisena yksilönä päässyt täyteen mittaansa henkiseen tasa-arvoisuuteen, jotenka se että joku paiskii ruumiillisia töitä ei sinänsä enää saa leimata häntä. Tässä suhteessa on vanhaa hapatusta vielä aivan liikaa.

Nordgrenin puhe on selkeä kannanotto ruumiillista työtä tekevien miesten puolesta tarkemmin määrittelemättömiä kielteisiä asenteita vastaan.

Kaarivaara haluaa jatkaa satamassa työskentelyä, sillä hän arvelee olevansa löytämässä jotakin, josta unelmoi nuorena ylioppilaana. Hän käy yliopistolla ilmoittamassa olevansa sairauslomalla ja tapaa Senaatintorin puoleisilla portailla sattumalta Väiskin. Ihmettelevälle työkaverille Kaarivaara sepittää myyvänsä vanhoja kirjoja opiskelijoille. He menevät kahvilaan, missä Väiski taivuttelee Masaa mukaan ministeriä tapaamaan. Vaara puolestaan ihmettelee, miksi Väiski antaa Eemelin puhua eikä itse ryhdy hoitamaan asioita. Väiski puolustelee, että asioihin voidaan puuttua monella tavalla ja suostuttelee edelleen Vaaraa:

Sulla on järkeä ja sä osaat puhua ihmisille. No, kirjakauppahomma on kyllä tehny susta vähän tollasen lukutoukankin ja mietteliään, mutta se vuollaan pois kuin home limpusta kun susta tehdään oikea meikäläinen.

Sattumalta paikalle tullut neiti Tervola kehuu Väiskin olevan tasapainoisin ihminen, jonka tuntee. Suomifilmien ikonisen naisnäyttelijän suussa sanat saavat erityistä painoarvoa ja ovat suuressa ristiriidassa esimerkiksi Auttamaton Alko -satamajätjän kanssa.

Eduskuntatalolla nelimiehininen lähetystö menee ministerin luo, joka on kyllästynyt kuulemaan koko päivän kestäneitä vierailuja. Eemeli aloittaa puheensa kertomalla Eurooppaan ”erään Anttilan” johdolla tulleista hunneista. Sillä aikaa hänen vieressään seisova Väiski ottaa agitaattorin lunttilapun tämän takin taskusta. Väiski tuuppaa Kaarivaaran eteen puhumaan ministerille. Aurinkolaseilla naamioitunut professori alkaa kritisoida johtamansa komitean mietintöä. Kaarivaaran esityksellä on hänen mukaansa kaikki teoreettisen esityksen ansiot, mutta myös heikkoudet.

Ei yhteiskunnallisia pulmakysymyksiä ratkaista pelkästään tilastolla. Tarvitaan ennen muuta elävää kosketusta siihen kansanosaan, jonka elinehtojen parantamiseen yhteiskunta luonnollisesti tahtoo pyrkiä. Professori Kaarivaara on puhunut tiedemiehenä, minä tässä esitän vain työmiehen ajatuksia.

Professorin valepuvussa esittelevä uusi ”ohjelma” vaatii paljon myös työmiehiltä: itsekuria sekä valtakunnallisen ajattelutavan voittoa puolueajattelusta. Kaarivaara päättää puheenvuoronsa ylevästi toteamalla,

että uusi ohjelma ”perustuu uuteen käsitykseen nykyajan parhaasta työmiestyypistä”.

Elokuvan Väiski esitetään sanavalmiina, huumorintajuisena, tunnollisena, ennakkoluulottomana, fyysisesti ja henkisesti voimakkaana, ammattitaitoisena, lempeänä ja kärsivällisenä. Suomen Sosiaalidemokraatin kriitikon mukaan Leo Riutun näyttelmä Väiski oli naseva ja aito tyyppi.⁸⁰⁶ Taiteen maailma -lehden kriitikko kehui Riuttua alkuvuoden parhaasta sivuosasta valkokankaalla:

*Hänen rehti ja suora satamatyömiehensä herättää näyttelijäntyönä huomiota ennen kaikkea siitä syystä, että siinä ei ole mitään ”tehtyä”, ei yhtäkään liikaa elettä eikä ilmettä. Leo Riuttu on hänelle ominaista intuitiivista kykyä käyttäen luonut mutkattomuudessaan aidon ja luonnollisen henkilöhahmon.*⁸⁰⁷

Ainoastaan Turun Sanomissa Väiskin hahmoa kritisoitiin saamattomaksi ja epäuskottavaksi.⁸⁰⁸ Tämä liittyy varmasti siihen, ettei hänen nähdä juuri tekevän ruumiillista työtä. Laivan ruumaan sijoittuvat kohtaukset keskittyvät lähinnä työn lomassa vietettyihin taukoihin, eikä Masan ja Väiskin välillä lopulta ole suurta eroa siinä, miten he säkkejä ja laatikoita käsittelevät niissä lyhyissä kuvissa, joissa Väiskikin työskentelee.

Kassilan toinen kokoillan ohjaustyö sai varsin kiittävää palautetta lehdistöarvioissa, vaikka yleisömenestys jäikin keskitasoa heikommaksi. Yhteiskunnallinen aihe ja ajankohtaisuus huomioitiin ja todettiin harvinaiseksi ilmiöksi kotimaisessa elokuvassa. ”Arkipäiväiset ja aidot” kuvauspaikat saivat kiitosta.⁸⁰⁹ 2000-luvulla tarinassa on nähty muistumia ”suomalaisen yhteiskunnan suuresta kurinpalautuksesta” ja sosiaalidemokraattien vuoden 1948 ”Jo riittää” -kampanjasta.⁸¹⁰ Suomen sosiaalidemokraatin mukaan elokuva sivuaa ajankohtaisia kysymyksiä, esimerkiksi ”korpilakkoja”, mutta niin pehmeästi ja vaisusti, että ”tuskin kukaan tuntee kalikan kalahtavan itseensä”.⁸¹¹ Nimimerkki UGS kirjoitti Vapaa Sana -lehdessä, että olisi naiivia vaatia porvarilliselta filmituotannolta ”edistyksellistä yhteiskunnallista kannanottoa”, ja pitää luonnollisena sitä, että elokuva ”saattaa epäilyttävään valoon työväenluokan taistelupyrkimykset”. UGS kritisoi erityisesti kuvaa Tarmo Mannin esittämästä agitaattorista.

⁸⁰⁶ Suomen Sosiaalidemokraatti 19.2.1950.

⁸⁰⁷ Taiteen maailma 3/1950.

⁸⁰⁸ Turun Sanomat 27.12.1949.

⁸⁰⁹ Suomen kansallisfilmografia 4, 227.

⁸¹⁰ Kansan Uutiset 21.12.2007.

⁸¹¹ Suomen sosiaalidemokraatti 19.2.1950.

Agitaattori nähdään rosvo-tyyppinä, määräilevästi esiintyvänä, ilman aavistustakaan järjestödemokratiasta – kuvitelma on irvikuva.

UGS huomauttaa vielä, että elokuvassa ministerikin valitaan ”jonkinlaista korporatiivista tietä”, ilman puolueiden osanottoa asiaan.⁸¹²

Fiktiolle asetettuja odotuksia kuvaa myös Ylioppilaslehden näkökulma elokuvaan. Kriitikon mielestä tekijöiden olisi pitänyt korostaa silloisten ylioppilaiden asemaa. Hänestä oli myönteistä, että filmin ylioppilaat ovat ennakkoluuloista vapautuneita ja käyvät työläiskahviloissa. Vielä perusteellisemmin olisi kuitenkin pitänyt korostaa, että 1950-luvun taitteen ylioppilaat ovat joutuneet tekemään ruumiillista työtä ja ”melkein kaikki” kamppailivat taloudellisia vaikeuksia vastaan. Kirjoittajan mielestä tämä selitti ”sosiaalisen mielen kasvun sivistyneen nuorison piirissä”.⁸¹³ Kommentti kuulostaa oudolta sikäli, että kaikki elokuvan ylioppilaat esitetään yksiulotteisesti ja heidät laitetaan naurunalaiseksi. Kaarivaaran tytär nakkelee niskojaan häntä liehittävälle maisteri Simolalle, kunnes saa tältä ruusukimpun ja ihastuu päätä pahkaa. Mitään muita omia ajatuksia hänellä ei näytä olevan. Simola pilailee varsinaisina toheloina esitettyjen opiskelukavereidensa kustannuksella. Lopulta professorin näkemyksiä haastanut Simolakin saa paikkansa hupsuna nuorena, kun alkoholisoitunut toimittaja Nordgren päihittää hänet tiedoillaan ja näkemyksillään.

Pääosaa esittävän Tauno Palon karismalla ja hänen henkilöönsä liitetyllä tähteydellä on tässäkin elokuvassa oma painoarvonsa. Kaarivaara päihittää sekä työmiehet että oman sosiaalisen luokkansa vallankäyttäjät ja ”nahkoihinsa kuivettuneet yliopistomiehet”. *Professori Masa*, kuten monet 1940- ja 1950-luvun elokuvat, on osa Anu Koivusen nimeämää ”Tauno-show’ta”.⁸¹⁴ Anekdootina voi tuoda esiin, että Kaarivaaran hahmoa rakentaessaan Kassila ja Palo kävivät yliopistolla kuuntelemassa Heikki Wariksen ja Rolf Nevanlinnan luentoja.⁸¹⁵ Kaarivaaran ja Wariksen elämässä on paljon samoja elementtejä: Waris oli Helsingin yliopiston sosiaalipolitiikan professori (1948–1968), hän kirjoitti oppikirjoja, piti luennoilla kovaa kuria ja kommentoi opiskelijoiden tekemisiä äksystikin.⁸¹⁶

⁸¹² Vapaa Sana 21.2.1950.

⁸¹³ Ylioppilaslehti 24.2.1950.

⁸¹⁴ Koivunen 1995, 175–177.

⁸¹⁵ Meri 2008, 408.

⁸¹⁶ Roos 1996, 117.

A-mies 32

Fiktiivisen Väiskin täydellisen työmiehen muotokuvan rinnalle voi muistitietoineistosta nostaa erityisesti Ilmarin, joka haastattelussa rakentaa itsestään ja satamasta erittäin myönteisen kuvan.⁸¹⁷ 1920-luvun alussa syntynyt Ilmari aloitti työt ahtaajana 1947 ja päätyi työntekijöiden urakehityksen huippupaikoille: pääluottamusmieheksi ja työsuojeluvaltuutetuksi. Ennen satamaan tuloa Ilmari oli ollut töissä rakennuksilla, mistä lähti kaveriporukan mukana kokeilemaan, millaista työnteko satamassa olisi. Ilmari tiesi, että töitä saisi helposti. Satamassa kävi töissä paljon esimerkiksi ylioppilaita, jotka hankkivat opiskelurahoja väliaikaistöissä. Urheilullinen ja vahva Ilmari oppi nopeasti ammattiin kuuluneet käytännön niksit. ”No, pärjäsin vaikka missä hommassa”, hän toteaa. Ilmarille tarjottiin *A-prikkaa* jo kuukauden työskentelyn jälkeen, vaikka moni joutui olemaan nimimiehenä vuosia. Vanhemmat työntekijät tarkkailivat uusia, mutta Ilmarin mukaan he huomasivat pian, että tällä hoikalla pojalla on ”ruista hihassa”. Massapaalikin pyöri paikalleen ”automaattisesti”, hän vielä tarkentaa. Ilmarille satamatyö oli mieluisaa:

SS: Mikä siinä työssä sitten oli erityisen mielenkiintoista?

I: Se oli hauskaa. Siinä voimia kysyttiin ja jos ei pärjännyt, niin sitten piti siirtää maihin mies. Että jos ei massapaalu lähtenyt liikkeelle ja kärräyshommat ei luistaneet, niin siitä piti sitten kevyempiin hommiin lähteä.

Ilmarin ensimmäisen prikan numero oli 32, mutta hänellä oli uransa aikana kaksi muutakin numeroa. Uuden numeron hän sai työskenneltyään muualla kausina, jolloin satamatyöllä ei tullut tarpeeksi hyvin toimeen. Toisinaan töitä oli liikaakin, ja erityisesti amerikkalaisissa laivoissa tehtiin paljon ylitöitä. Joskus töitä paiskittiin läpi koko yön, koska *jenkeillä* oli aina kiire. Alkuvuosien lasteista Ilmari muistaa erityisesti nauhat, joita tarvittiin uusien talojen rakentamiseen asuntopulan vaivaamassa maassa. Haasteellisina lasteina Ilmari mainitsee rautatiekiskot ja pellit, jotka oli nostettava pystyssä ruuman luukusta. Ilmarille vaikeatkin asiat muuttuivat pian helpoiksi:

SS: No mikä oli vaikeinta oppia siinä työssä aluksi?

I: No se oli että esimerkiks kun lastattiin, niin ei pitäs laakiin tulla semmosia kohoutumia. Esimerkkinä kun selluloosaa lastattiin, niin niissä paaluissa aikamoinen ero. Jos semmonen laitettiin keskelle ruumaa, niin sehän nosti hirmuisen mäen aina sitten loppujen lopuksi kun ruuma tuli täyteen. Sitt ei mahtuneetkaan, ainakaan yks paalu enää paikalleen. Siinä oli aikamoinen homma tarkata, että aina osuvat.

⁸¹⁷ Ilmari on haastateltava MV:SMM A200803:8. Tämän alaluvun tiedot ovat peräisin hänen haastattelustaan, jos muuta viitettä ei ole ilmoitettu.

*SS: Piti vähän harjotella, että silmä oppi arvioimaan?
I: No mulla oli siinä kyllä erinomainen taito.*

Stereotyyppinen käsitys suomalaisesta on, että hän ei kehu itseään, mutta Ilmari ei peittele osaamistaan. Kortteisen selviytymisen eetoksesta Ilmarin haastattelussa painottuu selviämisen osa, eivät vaikeudet. Kortteisen mukaan tarinat välittävät voimakasta ylpeyttä, kunniantuntoa ja usein suoranaista itsekehua.⁸¹⁸ Näin on juuri Ilmarin kohdalla.

Ilmarin itsekehu liittyy nimenomaan ammattitaitoon. Hän kertoo, että hänet haluttiin tehtäviin, joissa piti olla tarkka tai innovatiivinen.

Esimerkiksi vaunujen vaihtoon, niin siinä piti olla aika tarkka. Ja huomata, kun laivaa kohti tuli vaunut, niin ne eivät saaneet tulla niin kovasti, että pökkäsivät siitä poikki ja telineet nurin ja tuota siellä kävi sitten aikmoinen suhina. Että mitäs siitä sillä lailla. Minulta se onnistu aika hyvin, se oli hyvin usein että pyydettiin että sinä menet vaihtamaan vaunuja.

Toisessa esimerkissä Ilmaria tultiin hakemaan Katajanokalta, missä hän oli laivan ruumassa taakkoja tekemässä. Ilmari ja toinen kokeneempi mies vietiin Sörnäisten satamaan, missä lastattavana oli tavallista pidempiä paperirullia. Rullat eivät mahtuneet ovesta vierittämällä, joten oli keksittävä toinen konsti. Ilmari keksi levittää varaston oviaukon kohdalle säkkejä, joiden päällä lappeellaan ollut rulla saatiin työnnettyä pää edellä ulos ovesta. "Kyllä Sörkän pojat sanoivat, on tuolla miehellä keksinnöt!"

1950-luvun puolivälissä Ilmarille tarjottiin työnjohtajan paikkaa. Hän kertoo haastaneensa itsensä: "No, minä ajattelin, että yritetään että miten sinä pärjää. No, minä pärjäsin kyllä ihan hyvin." Työnjohtajasta Ilmari eteni vielä 1970-luvun alussa luottamustehtäviin, joissa pääsi ja joutui monenlaisille kursseille.

No minua ehdotettiin aina. Joku liitosta tai sitten tuota näissä kokouksissa kysyttiin että haluatko mennä kursseille. No minä oli aina menossa. Niinkun sodassakin. Jos vapaaehtoista kysyttiin, niin aina olin valmis.

Kuten Väiskiä, ei Ilmariakaan nähty koskaan humalassa töissä. Hän sanoo, ettei käyttänyt lainkaan alkoholia ja juuri siksi sai pitää työnsä ja pääsi etenemään urallaan. Seuraavassa Ilmari kertoo joidenkin työkavereiden reaktiosta hänen aloittaessaan pääluottamusmiehenä:

Pojat tuli pullojen kanssa, että nythän sinä otat kun oot pääluottamusmieheksi tullut, että otat alkoholia heidän pullosta ja näyttivät pulloa. Minä en alkanu tippaakaan ottaa. Sanoin että ottakaa te nyt tämä huikka ja älkää tulko toiste tähän huoneeseen

⁸¹⁸ Kortteinen 1992, 43.

tarjoomaan. Ne ei tullu. Sit menin sinne vaatehuoneeseen kaapille, kuulin kun pojat sano että nyt siellä on semmonen mies että älkää menkö sinne pullojen kanssa! Ja eivätpä tulleet tarjoomaan! No sitten laivastahan esimerkkinä niin ois aina käsketty huikalle ja muuta niin minä sanoin että [s]top, mutta kahvi käy! Enkä oo tippaakaan ottanu, että sen takia meikäläinen säily siellä.

Sitaatti kertoo myös Svenin haastattelussa esiin tulleista käytöskoodeista: ryypyn tarjoaminen oli tarkoitettu kohteliaaksi eleeksi. Laivoilla päällystö tarjosi usein alkoholia, mutta Ilmari pyysi mielummin kahvia. Hän kertoo nuoresta miehestä, jota torui alkoholin käytöstä työaikana. Mies otti opikseen ja pysyi selvin päin. Ilmari on ilmeisen tyytyväinen kertoessaan, että sittemmin nuori mies sai vastuullisempia työtehtäviä ja eteni urallaan.

Alkoholinkäytön kitkemisen lisäksi Ilmari kiinnitti huomiota työsuojeluun kaikkialla, sillä hänen mielestään työtaturmia sattui paljon. Hän kertoo haastattelussa useita esimerkkejä erilaisista onnettomuuksista. Kertoessaan työsuojelusta Ilmari muistaa ensimmäisenä porvoolaiset naistyöntekijät, jotka kurkottelivat lasteja vaarallisesti:

Meillä oli hyvin paljon naisia, Porvoosta asti kävi naisia töissä. Ja heille ei sattunut yhtään tapaturmaa! Minä en ainakaan muista. Ne oli ihmeellisiä naisia! Mutta sen minä sanon, että kun ne kurkotti aina kun tuli tavaroita, niin he kurkotti tällen käsillä. Minä että älkää menkö sinne alle, antaa tulla siihen maahan tavarat ennenkun siitä päästätte koukut irti! Heillä oli tämmönen tapa, oliko sitten Porvoossa se opittu en tiedä. Että kurkottaa ylös. No siinähan voi jäädä varpaat alle. Sen ne oppi sitten kyllä minulta. Me oltiin hyvin hyvissä väleissä sitten. Ne aina sano että no luottamusmiehkin sieltä tulee! Hyvin reippaita naisia.

Hän kertoo myös kalkkilaivan lossaamisesta. Ilmari neuvoi "poikia" purkamasta säkkejä liian syvälle ruumaan yhdestä kohtaa, koska korkea säkkipino oli vaarassa sortua työntekijöiden päälle. Miehet eivät kuitenkaan piitaneet oheista, vaan jatkoivat omalla tyylillään. Ilmarin lähdettyä laivalta muihin töihin ei kulunut kauaa, kun laivan luo ajoi ambulanssi. Säkkipino oli sortunut, ja yhden nuoren miehen jalka oli murtunut. Ilmari kertoo, että turvakengien käyttöönotto oli hänen ansiotaan. Trukkien käyttöönoton myötä lisääntyivät jalkojen murtumat, sillä työn tuoksinassa varpaat saattoivat helposti jäädä trukin pyörien alle. Ensimmäiset turvakengät olivat painavia, mutta niiden käytöstä ei juuri valitettu. Ilmarin mukaan vastaansanomista ei tullut, koska työntekijät tiesivät hänen olevan oikeassa turvakengien käyttöä vaatiessaan. Haalarit ja erilaiset suojavälineet tulivat käyttöön vähitellen. Esimerkiksi asbestin käsittely oli pölyistä työtä, mutta "Pojat sano vaan, tää se vahvistaa keuhkoja!"

Ilmari kertoo myös esimerkkejä, joissa ammattitaidottomuus tai jääräpäisyys aiheutti suurempaa tuhoa. Kerran eräs *manttelimies* tuli

sanomaan Ilmarille, että aluksen kapteeni ei halua lastia kiinnitettäväksi. Ruuman sivustaan oli jäänyt metrin levyinen tyhjä tila, joten lastin liikkumisen vaara oli ilmeinen ja *mantteli* ennusti, ettei laiva tule ikinä näkemään Tukholmaa. Ilmari lähti laivalle selvittämään tilannetta, mutta kapteeni pysyi päätöksessään ja kielsi *surraamisen*. Ilmari kertoo toivottaneensa päällikölle hyvää matkaa.

I: - - Ja voi ihme! Aamulla kun menen Länsisatamaan niin näen että saman laivan savupiippu on Pihlajasaaren rannassa ja laiva on uponnu sinne!

SS: No mitäs sitten kävi?

I: No siinä varmaan kävi sillä lailla, että se kippari oli viimestä kertaa kipparina laivassa!

Ilmari ei kerro tarkemmin, milloin onnettomuus tapahtui, eikä enempää sen seurauksista. Kertomisen motiivina näyttääkin olevan ennen kaikkea se, että ammattimiehen sanaa kannattaisi kuunnella. Toinen esimerkki taitamattomuudesta on kertomus laivasta, johon lastattiin tiiliä Katajanokalla. Laiva oli ilmeisesti pienikokoinen, koska lastauksessa apuna olleen trukin paino sai sen keikkumaan. Lavojen päälle palletoidut tiilet oli pinottu keskelle lastiruumaa, joten Ilmari ja työnjohtaja sopivat, että tyhjtät sivut on myös täytettävä. Kahvitauon jälkeen työt jatkuivat, kun Ilmari oli läheisessä varastossa.

[T]rukki ajo tuota merenpuolelle tän tiilipalletin kanssa. No, sehän heilu sillon sinnepäin. Yhtäkkiä, semmonen valtava rumina kävi. Ensin kaatu maapuolelta kaikki tiilet alas ja sitten toiselta puolen, kun laiva tietysti taas pyörähti toiselle kantille. Pojilla oli sitten kiire juosta edes takaisin että eivät jää kaatuneitten palleitten alle! No, minä olin maissa sitten, kun kuulin sen ruminan ja tuota sitten huomasin kun työnjohtaja juoksee sieltä takaisin ja huutaa että mitä minä nyt teen, mitä minä nyt teen? Mä sanoin hänelle, että mitä sinä muuta teet kun tiilet ylös jassikalla ja palletoitava uudelleen, että semmonen tapaus siinä nyt kävi!

Ilmari kertoo selvästi olleensa varastossa, kun kuuli tiilipinojen kaatumisesta aiheutuneen ryminän. Hän ei ole nähnyt tapahtumia ruumassa, mutta kertoo ikään kuin silminnäkijänä, miten miehet juoksivat pois kaatuvien pinojen alta.

Kuva Ilmarista on yhtä sovitteleva kuin Väiskistä. Hän kertoo suhtautuneensa "turhiin" lakkoihin kielteisesti. Useimmiten lakot olivat lyhyitä, muutamasta tunnista muutamaan päivään. Pisin työnseisaus kesti melkein kuukauden, ja silloin ammattiosastolta loppuivat rahat lakkoavustuksiin. Ilmarin piti ottaa pankkilaina elinkustannuksiin. Hän kertoo, että työntekijöiden oma ruokala tarjosi halvalla herne- tai perunakeittoa sekä leipää ja maitoa ja toteaa, että "sillä pojat pärjäs". Ilmarin mukaan hänen uransa alkupuolella ei usein edes tiedetty lakon syytä: "Tultiin

vaan sanomaan, nyt on lakko ja lakossa pysyttiin!" Esimerkkinä turhasta lakosta Ilmari mainitsee nosturinkuljettajien "nahkahousulakon". Nosturinkuljettajat kärsivät talvisin kylmyydestä lämmittämättömissä ajokopeissa ja vaativat työnantajaa kustantamaan nahkahousut työvaatteiksi. Ahtaajat lähtivät tukemaan nosturinkuljettajien vaatimuksia, mutta usean päivän lakkoilun jälkeen kaikki joutuivat palaamaan töihin – ja nosturinkuljettajat ilman lupausta nahkahousuista.

Toisesta epäonnistuneesta lakosta kertova sitaatti on esimerkki siitä, miten muistitiedossa yleiset asiat kiinnittyvät henkilökohtaisiin tapahtumiin ja järjestyvät niiden kautta. Tapaus ajoittuu Aarre Simosen sisäministerin kaudelle, joka alkoi heinäkuun lopussa 1948 ja päättyi maaliskuussa 1950. Kertomus liittyy mahdollisesti syksyn 1949 tapahtumiin, jolloin sosiaalidemokraattinen sisäministeri Simonen vastusti näkyvästi kommunistien lakkosuunnitelmia.⁸¹⁹ Lokakuussa 1948 ministeri oli saanut liikanimen Sapeli-Simonen, koska lähetti poliiseja pitämään yllä järjestystä Arabian tehtaiden lakkoon liittyneissä yhteenotoissa.⁸²⁰ Arabian tapahtumat Ilmari mainitsee haastattelussaan myös, joten tässä sitaatissa on ilmeisesti kyse jostakin muusta lakosta, todennäköisesti Kemin tapahtumiin liittyneestä vuoden 1949 lakosta, joka päättyi syyskuun puolivälissä samoin kuin Ilmarin kuvauksessa: lakonmurtajia työskenteli niin paljon, että työtaistelu päätettiin lopettaa.⁸²¹ Ahtaajien urheilukilpailuissa voitettu kuulantyyntö kultamitali, sisäministerin syrjäytysaiheet ja lakon murtuminen liittyvät kaikki muistelupuheessa yhteen:

Minäkin kun olin hyvä urheilija siihen aikaan, voitin siellä kuulantyyntö ja tuota siellä oli hirmuiset junttapuheet, että sisäministeri Simonen pitää heti sysätä hallituksesta pois. Ja minä sanoin kaverille, että nyt tämä ei kyllä tee lakolle hyvää, että saat nähdä että lakko murtuu. Ja niinhän siinä kävi. Naisetkin meni kahvilaivaan töihin, ihan tuommoset oudot naiset, ettei tienneet satamasta mitään, niin sinne vaan ruumaan ja kyllä ne kahvit nousi ylös. Sitten alko lakko murtua.

Työntekijöiden piirissä Ilmari keräsi kunnioitusta sillä, että osasi arvioida urakkapalkasta tulevan tuntipalkan hyvin tarkasti. Hän kertoo olleensa hyvissä väleissä myös tullin henkilökunnan kanssa. Ilmari sai tullista kopion tullatun tavaran listasta, joka oli yksityiskohtaisempi kuin varustamon ahtaajalle antama tieto lastin laadusta. Kun tavaran laatu täsmentyi, sai Ilmari useamman kerran neuvoteltua työntekijöille suuremman korvauksen, sillä erilaisille lasteille oli määritelty omat urakkahintansa.

⁸¹⁹ Bergholm 1997, 346.

⁸²⁰ Kansallisbiografia <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/787/> (Luettu 15.5.2012.)

⁸²¹ Bergholm 1997, 358.

Ilmari kertoo, että hänen omat esimiehensä kunnioittivat häntä, vaikka syyttivätkin joskus "meluamisesta". Hän kuvailee, miten neuvotteluja työnantajan kanssa käytiin:

Minä tein aina semmosen jo listan valmiiksi että mitä asioita oli siinä. Ja sitten pojille junttasin että tuossa pidätte te puheen, tuossa pidän minä puheen ja sitten yhteistoiminta pelas. Ne monta kertaa ihmetteli että miten on noin selvillä asioista! Ne luki että siinä laissa sanotaan sillä lailla ja siinä laissa sanotaan sillä lailla ja... Minua alko aina vähän sapettamaan. "Ja te ette tiedäkään mikä on paras laki." "No [Ilmarin sukunimi]?" Mä sanoin, että kitalaki! Kyllä hiljeni.

Ilmari ei siis aina ollutkaan yhtä kärsivällinen kuin elokuvan Väiski. Kiistojen selvittyä Ilmari ja työnantajan edustajat kävivät kuitenkin yhdessä kahvilla. Ilmari piti uransa alkuaikojen sataman suurimpana puutteena sosiaalitoimien vähäisyyttä ja huonoa kuntoa. Kuten *Professori Masassa*, myös elävässä elämässä satamatyöntekijät kävivät puhumassa asioidensa puolesta eduskunnassa asti – tosin sillä reissulla Ilmari ei ollut mukana.

Ilmari kehuu vuolaasti sataman työilmapiiriä. Hänelle se oli jotakin erityistä, jota ei löytynyt muilta työpaikoilta.

I: - - täytyy oikeen ihmetellä että oli niin kova ruumiillinen työ, että miten ilonen porukka se oli!

SS: Niin että työilmapiiri oli hyvä?

I: Se oli hirveen hyvä ja sitten jos vahinkoja sattui, niin sille naurettiin ja vähän ilkuttiin kaverille että mites sulle tuolleen kävi!

Ilmari tarkoittaa ilkkumisella ilmeisesti leikillistä kiusoittelua, mutta suoraan puhumisen ja kiusaamisen rajaa on joskus vaikea erottaa. Tullissa työskennellyt mies pohtii, ettei omasta mielestään kiusannut ketään, mutta saattoi sanoa "ronskisti" samanarvoisina pitämilleen työkavereille.⁸²²

Ilmari korostaa päättäväisesti hyvää henkeä työkavereiden välillä. Työn lomassa juteltiin lähinnä siitä miten työ sujuu, ja keksittiin monenlaista hauskaa puhuttavaa. Ilmarin mukaan jutustelu ei ollut koskaan vakavaa, ja kertomuksia väritettiin sopivasti, jotta niistä olisi tullut kiinnostavampia ja hausempia:

SS: No mites, kerroitte äsken tuosta Juntta-Kaisasta, niin kerrottiinko satamassa paljon tämmösiä tositarinoita tai vähän väritettyjä tarinoita ihmisistä tai...

I: No kyllä se aika väritettyä haastattelua oli muotia, että koskaan ei ollu semmosta niinkun vakavaa, että sitä väritettiin ja juteltiin ja naurettiin.

⁸²² MV:SMM A200803:11.

Ilmari ei tuo esiin mitään negatiivista, vaan hänelle työkaverit olivat ystäviä:

Se täytyy sanoa, että työntekijät oli yhtäpoikaa kaikessa ja hauskoja juteltiin ja keksittiin kaiken maailman juttuja. Että se oli kertakaikkiaan hyvä ystäväpiiri.

Ilmarille työkaverit olivat niin tärkeitä, että hän palasi satamaan, kun joutui työn puuttumisen takia hakemaan elantonsa muualta. Niinä kolmena talvena, kun satama oli jäiden takia suljettu, Ilmari oli töissä myllyllä ja meijerissä. Kummassakin paikassa Ilmaria pidettiin niin hyvänä työntekijänä, että hänet olisi haluttu vakituiseksi työntekijäksi. Ilmari kaipasi kuitenkin sataman ilmapiiriä ja työkavereita.

[Työnjohtaja] sanoi että sinua ei lasketa täältä pois millään. Minä sanoin että ethän sinä nyt voi millään pitää minua, että minun mieli tekee satamaan, siellä on hyvät kaverit.

Myös kesällä 1952 oli satamassa vähän töitä. Ilmari lähti töihin rakennuksille ja pärjäsi siellä hyvin. Silti hän palasi satamaan, kun tilaisuus taas tuli. Ilmari kuvailee satamaa kodikkaaksi. "Juttu kävi aina ja ilo oli ylimmillään!" Ilmarin mukaan satamassa oli myös joukko, joka erottui muista:

No se oli se ystäväpiiri ja toveripiiri mikä oli niin hyvä, että tuota ja sitten se elävä porukka siellä. Ne kun oli sitten yhteisymmärryksessä, niin eihän siitä ringistä voinut millään erota! Mutta oli siellä sitten semmosta alamaailman porukkaaakin, että tuota ne erottu sitten porukasta, parhaasta porukasta niinkun erilleen. Heillä oli se alkoholi sitten yhtenä ongelmana.

Joissakin haastatteluissa Helsingin slangi tulee esiin työntekijöitä yhdistävänä tekijänä, mutta mitään erityistä vaatepartta tai muuta tunnusmerkkiä ei kuitenkaan ollut, josta kaupungilla olisi voinut satamajätkän tunnistaa. Ilmarin mukaan sataman työntekijät eivät asuneet sataman lähellä tai missään tietyissä kaupunginosissa, vaan ympäri Helsinkiä ja pääkaupunkiseutua. Vuosien myötä ystävyysuhteet lujittuivat. Joidenkin kanssa kyläiltiin myös vapaa-ajalla. Ilmaria pyydettiin esimerkiksi katsomaan veropapereita ja kerran jopa sovitteluun perheriitaa. Työporukan kesken harrastettiin urheilua, käytiin esimerkiksi Vierumäen urheiluopistolla, ja ammattiosasto järjesti joulujuhlat.

Ilmari korostaa hyvää henkeä kaikkien työntekijäryhmien sekä työnjohdon ja työntekijöiden välillä, vaikka toisaalla haastattelussa kertoo myös ristiriidoista: alkoholinkäyttöön liittyvistä erilaisista periaatteista, välinpitämättömästä suhtautumisesta työntekoon ja esimiehen ohjeisiin sekä erilaisesta suhtautumisesta työnantajan kanssa neuvottelemiseen. Haastattelija nostaa esimerkiksi nosturinkuljettajat, joita joissakin lähteissä

oli kuvattu etäisiksi.⁸²³ Ilmari sanoo kuitenkin, ettei nosturinkuljettajiin suhtauduttu mitenkään erityisesti.

Nosturinkuljettajiin suhtauduttiin oikeen hyvin. Että siinä ei ollut mitään semmosta vastahankaa. Ja heistä oli erinomaisia toiset ajajat, että kun tiedettiin, että tuo nosturimies on laivassa ja sitten kun oli urakkapalkat, niin sillen tiesi, että palkkakin tulee sen mukainen.

Todisteeksi ahtaajien ja nosturinkuljettajien hyvistä väleistä Ilmari ottaa esiin aiemmin mainitun "nahkahousulakon". Vaikka Ilmari sanoo, ettei kitkaa ollut, käy haastattelusta hyvin selville se, että joidenkin kanssa oltiin parempia kavereita kuin toisten. Suosituimmat kaverit olivat ammattitaitoisia ja nopeita työssään sekä valmiita osallistumaan yhteiseen pilailuun. Ilmarin haastattelua voi lukea rinnan Anders Björklundin *Gubbar*-kirjan kanssa. Kirjan rakentama kuva satamatyöntekijöiden keskinäisistä suhteista on niin rikkumattoman positiivinen, että siinä alkaa nähdä sisäänpäin lämpiävyyttä, joka ilmenee esimerkiksi ryhmän sisäisenä huumorina ja tapoina, jotka voivat olla torjuva muuri uuden työntekijän näkökulmasta. Esimerkiksi Björklundin tutkimuksessa *Slaget om hamnarna* (Taistelu satamista) uusi nosturinkuljettaja törmää näkymättömään sosiaaliseen rajaan itsensä ja kokeneempien työntekijöiden välillä pyrkiessään mukaan vanhempien kuljettajien lottoporukkaan.⁸²⁴

Ilmari edettyä työnjohtajaksi ja myöhemmin pääluottamusmieheksi ja työsuojeluvaltuutetuksi suhtautuivat ahtaajat häneen edelleen hyvin. Kritiikkiä tuli toisinaan, etenkin alkoholin hölläyttä kielenkantoja:

No minuun suhtauduttiin erittäin hyvin, että täytyy sanoa ettei koskaan tullut vastaananomista paljon. Jos tuli se oli sitten joko alkoholin vaikutuksen alla ja minua alettiin jo nimittää herraksikin, niin minä sanoin että herra on tuolla hyvin korkeella. Näytin taivasta! No sitten hän sano minulle, että tällä lailla, että kylläpä tuo on juoni jätkä!

Kertomuksellaan Ilmari osoittaa, miten kieltäytyi olemasta ”herra”, ja rakentaa siten itsestään tietoisena kuvan ”jätkänä”, yhtenä ammattitaitoisena työntekijänä.

⁸²³ Esim. Björklund 1988b, 55.

⁸²⁴ Björklund 1988b, 54.

Isähahmot

Vastuuntuntoisen Ilmarin ja *Professori Masa* -elokuvan Väiskin kuvia säästää Edvin Laineen ohjaaman *Nokea ja kultaa* -elokuvan Laiska-Jammu, jota on kuvattu ”hyväsydämiseksi satamajätkäksi”.⁸²⁵ Väiski pitää huolta uudesta työkaveristaan, mutta Laiska-Jammu ottaa vastuulleen hylätyn pojan. Edvin Laineen itsensä näyttelemä Jalmari Aaltonen on sataman tilapäistyöntekijä, joka asuu huonokuntoisessa mökissä sataman liepeillä. Satamassa Jammun kavereita on muun muassa koditon, mutta hyväntuulinen Ryyppy-Ville. Sattumalta kohtaamansa hylätyn ja kaltoin kohdellun Riston isähahmona Jammu ryhdistäytyy: hän ryhtyy hoitamaan kotia ja laittaa ruokaa Ristolle. Elokuvan juoneen sisältyy salakuljetustarina, jossa Jammu yritetään lavastaa syylliseksi. Jammu pelastuu salakuljettajien ansasta täpärästi, ja Risto sekä Ansa Ikosen esittämä Pelastusarmeijan upseeri toteavat, että mustalla ja nokisella Jammulla on kuitenkin sydän puhdasta kultaa. Onnelliseen loppuun kuuluu uuden ydinperheen suunnitelma yhteisestä kodista.

Laineen elokuvaa pidettiin poikkeavana aikakauden ”kreivi- ja heinälatoromantiikan” maassa. Yhdessä käsikirjoittaja Olavi Vesistön kanssa luodut käsikirjoitukset toivat valkokankaalle *Nokea ja kultaa* -elokuvan satamamiljöön lisäksi muun muassa vankilat ja tehdassalit.⁸²⁶ Elokuvan alkuperäisidea oli lähtöisin Edvin Laineen serkulta ja luottokäsikirjoittajalta Toivo Kauppiselta, joka on ollut käsikirjoittamassa myös Väiskin hahmoa *Professori Masa* -elokuvaan. Laineen elämäkerran kirjoittaja Kalevi Kalemaa on pohtinut, että Laine oli sekä itsensä että monien katsojien mielestä paras tulkitsemaan Laiska-Jammun kaltaista pääosaa, johon tarvittiin ”tavanomaista filminäyttelijää” miehekkäämpi, karumpi, hieman kolhon näköinen, jopa brutaali, mutta tarvittaessa itsestään herkkiä ja helliäkin sävyjä löytävä näyttelijä.⁸²⁷ Laineen maine vakavastiotettavana ohjaajana ja näyttelijänä sekä Ansa Ikosen ”viaton” tähtikuva ovat osaltaan vaikuttamassa katsojan tekemään tulkintaan: karu ja miehekäs satamajätkä voi sopeutua tasapainoiseen perhe-elämään ja kumppanuuteen vaimon kanssa.⁸²⁸

Kuva Laiska-Jammusta on esimerkiksi Pentti Heittolan kuvauksiin verrattuna täysin toisenlainen. Siinä missä Heittolan jätkätkä ovat holtittomassa pahan kierteessä, on Jalmari Aaltonen tukevasti vastuullisuuden ja perhearvojen ytimessä. Myös muistitietoaineistoista voi löytää kuvauksia miehistä huolenpitäjinä. Helsingin Länsisataman lähellä Lönnrotinkadulla asunut nainen muistelee, kuinka hän kymmenkesäisenä

⁸²⁵ Vekkele & Loivamaa 2009, 116.

⁸²⁶ Sosiaalisia ongelmia kuvanneita kaksikon muita elokuvia olivat *Yrjänän emännän synty* (1943), *Ristikon varjossa* (1945), *Kultainen kynttilänjalka* (1946) sekä *Laitakaupungin laulu* (1948). (Kalemaa 2003, 169–177, 182.)

⁸²⁷ Kalemaa 2003, 185–186.

⁸²⁸ Ikonen esiintyi aina ”puhtoisissa” rooleissa. Ks. Lehto-Trapnowski 1996, 158.

1950-luvulla kävi tyttökaverinsa kanssa satamassa vakituisesti. Tytöt olivat kiinnostuneita sataman arkipäivästä ja tekivät tuttavuutta ahtaajien kanssa. He kyselivät innokkaasti, ja satamatyöntekijät vastasivat kohteliaasti. Jonkin ajan kuluttua tyttöjä osattiin jo odottaa: heille tarjottiin usein kahvia ja pullaa, ja joku vuoleskeli tytöille puu-ukkoja tauon aikana. Laivatkin olisivat tyttöjä kiinnostaneet, mutta niihin satamatyömiehet eivät heitä päästäneet, kertoivat vain, millaista eläminen ja työskentely laivalla oli.⁸²⁹

Toinen esimerkki löytyy nosturinkuljettajan haastattelusta. Hän kertoo laittaneensa usein ruokaa koko työporukalle:

- - minä esimerkiks ku oon kova kokkaamaan ollu aina niin [naurahtaa] keitin koko porukalle sit isos kattilas jotain aina ja niin... Varsinki näin silakkamarkkinoiden aikaan haettiin suolasilakoita, keitettiin perunoita päälle, ja voita runsaasti mukaan [naurahtaa].⁸³⁰

Ensin ajattelin haastattelukatkelmasta, että se kertoo miesten välisestä yhteishengen rakentamisesta. Myöhemmin mietin, miksi en heti ajatellut, että mies oli ottanut isän roolin. Jos nainen on vastaavassa huolenpitäjän roolissa, häntä tulee heti verranneeksi äitiin. Joskus miesten tunteisiin ja perheeseen liittyvän puheen tulkinnassa tarvitaankin erityistä sensitiivisyyttä. Esimerkkinä olkoon Juhani haastattelun katkelma, jossa hän kertoo, miten jätti perämiehen työn laivalla ja haki töitä työnjohtajana satamassa.

JA: Sitten satamaan tulosta. Millaisessa elämäntilanteessa tulit tänne?

Juhani: Mä jäin mereltä pois tuota, perhe on pahin niin kuin sanotaan, tuota ja kaksi kasvavaa lasta vaimon lisäksi tuota niin, kypsyi ajatus siitä, että merimiesuralle nyt täytyy pistää päätepiste, että jos opiskellaan ja ollaan lisää merellä, se aiheuttaa entistä tiiviimpää sitoutumista sinne ja kotoa poissa olemista, jolloin lapset olis jääneet sitten täysin vaimon vastuulle. Kypsyttelin aika pitkään päätöstä maihin jäämisestä, sitten jäin maihin ja oli sangen luonnollista sitten pyrkiä sellaisiin työtehtäviin, jotka ovat ennestään jo jossain määrin tuttuja.⁸³¹

Haastateltava naamioi perhettä kohtaan tuntemaansa rakkautta ja kiintymystä: Hän kertoo, että päätti jäädä perämiehen tehtävistä maihin, koska halusi olla enemmän läsnä perheensä arjessa. Hän halusi kantaa oman vastuunsa lasten hoitamisesta ja kasvattamisesta. Kuitenkin hän vähättelee asiaa käyttämällä sanontaa "perhe on pahin". Epäilemättä päätökseen liittyi

⁸²⁹ MV:SMM A200803:13.

⁸³⁰ MV:SMM A200803:1.

⁸³¹ MV:SMM A200803:3.

monenlaisia tunteita, ja haastateltava kertookin miettineensä asiaa pitkään. Miehet eivät välttämättä ilmaise asioita samalla tavalla kuin naiset, silti samanlaiset tunteet voivat olla läsnä.⁸³²

Haastatteluisissa käsitelty työsuojaus on teema, joka liittyy myös toisista välittämiseen ja huolenpitoon. Juhani kertoo tunteneensa suorastaan kutsumusta turvallisuuden edistämiseen ja perehtyneensä asioihin myös vapaa-ajalla.

Joskus 70-luvulla ajattelin, kun oli vähän huonoja päiviä ajattelin, että joskus tulee vielä se aika, kun tapaturmiin suhtaudutaan kaikissa tahoissa, kaikilta tahoilta sillä tavalla, että on inhimillinen puoli, mutta myöskin taloudellinen puoli ja se aika tuli, voidaan sanoa 90-luvulla, että yrityksissä ja yhteisöissä ymmärretään, että tapaturmien torjunta tai työturvallisuus niin se on osa tuotantoa.⁸³³

Juhani tulee esittäneeksi itsensä tiedostavana ja huolehtivana yksilönä, joka on kaikkia muita ennen ymmärtänyt työsuojelun merkityksen. Juhaniin mukaan johtajille työsuojaus "oli jotakin mitä hölmöt eduskunnassa olivat päättäneet". Siihen liittyi paljon vasemmistolaisista politikointia, joka varmaankin sai yrittäjähenkisen johdon ärsyyntymään. Juhani arvelee, että työntekijät puolestaan eivät välittäneet työsuojelusta, koska satama oli heille vain väliaikainen työpaikka, josta haluttiin vain nopeasti ja helposti rahaa.⁸³⁴

Esimerkiksi Kari Teräs yhdistää vaaran uhmaamisen nimenomaan miehiseen mentaliteettiin.⁸³⁵ Sven haluaa omassa haastattelussaan antaa työsuojausmääräysten uhmaamisesta monipuolisemman kuvan. Hänen mukaansa 1950-luvulla oli pula myös työvälaineistä, varsinkin silloin kun satama oli täynnä laivoja. Työsuojauslupatarkastajan käynnin aikana käytettiin vain työvälaineita, joissa oli vaaditut kantavuusmerkinnät, vaikka hyväksymättömiä työvälaineita käytettiin muutoin jatkuvasti. "Leimaamattomat" työvälaineet kerättiin pikaisesti pois käytöstä, kun tarkastaja Mäkipää nähtiin sataman portilla. Tarkastamattomien työvälaineiden poiskeraaminen kertoo työnantajan puolelta organisoidusta toiminnasta, jolla pyrittiin säästämään kustannuksissa. Tarkastajalla oli mukanaan myös mittari, jonka avulla hän tarkisti valaistuksen tasoa. Sven kertoo, että tarkastaja pysäytti monen laivan työt, koska valoa ei ollut riittävästi turvalliseen työskentelyyn. Hänen mukaansa pysäytykset olivat työntekijöille hyväksi, mutta he menettivät ansioita siltä ajalta, yleensä muutamalta tunnulta, kun työt laivalla oli keskeytetty. Ansioiden menetys selittää osaltaan sitä, miksi työturvallisuus ei välttämättä ollut työntekijöiden näkökulmasta niin tärkeää kuin sen olettaisi olleen. Kun vaihtoehtoina olivat

⁸³² Esim. Huuki 2010b.

⁸³³ MV:SMM A200803:3.

⁸³⁴ MV:SMM A200803:3.

⁸³⁵ Teräs 1999, 280.

rahattomuus tai riskien ottaminen väliaikaisessa työssä, alkavat työntekijöiden valinnat näyttää ymmärrettävämiltä.

Myös Ilmari kertoo työsuojelusta ja pyrkimyksistä vähentää työntekijöiden alkoholinkäyttöä. Isällinen asenne välittyi esimerkiksi tästä kertomuksesta, joka sijoittuu 1970-luvun satamaan.

Mutta sitten ne [Transgermanialla] myivät aina alkoholia ja muuta. Pojat osteli ja minäkin kerran aattelin että mitähän, kun ei yläkannella näkyne miehiä missään, niin minä että missä ne on. Aloitin sitten kurkkia sinne konttien väliin, niin pojilla oli pitkä pullo! Siellä otettiin huikkia! Enhän minä muuta kuin huomautin että pojat, pojat.

Kerran Ilmari joutui antamaan manttelimiehelle potkut, kun tämä ei hoitanut lainkaan työtään, vaan oli piiloutunut pullonsa kanssa varaston seinustalle. Ilmarin kertomusten perusteella alkoholinkäyttö näyttää olleen enemmän yksittäisten ihmisten ongelma, kuin yleinen käytäntö. Esimerkiksi erotetun manttelimiehen tapauksessa työryhmä pärjäsi ilman häntä ja työt hoituivat näyttömiehen poissaolosta huolimatta normaalisti. Ilmari sanoo työntekijöiden kutsuneen häntä "hengenhaistajaksi". Alkoholilla oli usein osuutta työtapaturmiin, joten olisi kiinnostavaa tietää, mikä enemmistön mielipide alkoholin käytön kitkemiseen oli. Kertomansa mukaan Ilmari ei saanut kielteistä palautetta, joten ehkä enemmistö kuitenkin oli tyytyväisiä "hengenhaisteluun". Ilmari sanoo, että alkoholinkäyttö oli yleistä. Mutta siitä ei haastattelussa ole ollut puhetta, mitä se hänen mittapuunsa mukaan tarkoitti. Alkoholihaittojen vastustaminen liittyi varmasti koneellistumiseen, mutta se saattoi liittyä myös 1960- ja 1970-luvun vaihteessa tapahtuneeseen yleiseen alkoholin kulutuksen kasvuun.

Aloitimme silloin jo 70-luvun loppupuolella ikään kuin sitä perinteistä satamatyömiehen kuvaa pikku hiljaa muuttamaan että alkoholin käyttö 70-luvulla oli sängen yleistä satamassa työaikanaan ja siihen jouduttiin puuttumaan.⁸³⁶

Tätä sitaattia voisi tulkita siten, että alkoholinkäyttö olisi ollut satamassa vielä yleisempää 1950- ja 1960-luvulla kuin 1970-luvulla. 1960-luvulla alkoholin kulutus kuitenkin kasvoi nopeammin kuin yleinen elintaso nousi.⁸³⁷ Hanna Kuusi on arvellut, että tilastoimattomien alkoholierien lisääminen tilastoituun kulutukseen ei muuttaisi kuvaa alkoholin kulutuksen kehityksestä 1960-luvulla.⁸³⁸ Kulutuksen kasvun taustalla lienee elintason nousu ja ostovoiman kasvu, joka sitten näkyi samalla tavalla myös laittoman alkoholin kaupassa.

⁸³⁶ MV:SMM A200803:3.

⁸³⁷ Kuusi 2004, 36.

⁸³⁸ Kuusi 2004, 35.

Kun keskioluen myynti vapautui vuoden 1969 alussa, lähti alkoholin kulutus jyrkkään nousuun. ”Alkoholihaittojen” lisääntyminen aiheutti yleisen mielipideilmaston kiristymisen. 1970-luvun alkuvuosina alkoholipolitiikan tavoitteeksi tuli kokonaiskulutuksen sääätely juomatapojen ohjaamisen sijaan.⁸³⁹ Alkoholin kulutuksessa tapahtui valtava lisäys vuonna 1969, mutta kasvusuuntaus oli ollut selvä koko 1960-luvun ajan.⁸⁴⁰ Satama ei ole irrallaan sitä ympäröivästä kaupungista ja yhteiskunnasta, vaikka ne tutkimuksissa tai muistitiedossa saatetaan esittää tai ne voidaan haluta tulkita täysin omalakisikseen paikoiksi.

Työväenluokkaista tutkimuskohdetta tarkasteltaessa on myös pohdittava sitä, missä määrin kouluttamattomilla ihmisillä oli mahdollisuuksia tuottaa lähteitä, jotka kertoisivat heidän elämästään heidän omasta näkökulmastaan. Asger Uhd Jepsen kertoo kirjassaan työläisperheiden elämästä, lähinnä äitien uhrauksista perheensä hyväksi. Minun katseeni kiinnittyy ennen kaikkea kuviin, jotka ovat täysin erilaisia kuin aikaisemmin näkemäni. Ylemmässä kuvassa on kolme hiekkaproomulla työskentelevää miestä sekä nainen ja poika. Kuvateksti kertoo, että äiti ja poika ovat tuoneet ruokaa perheen isälle. Kuva on epätarkka ja painolaatu rakeista, mutta miehet hymyilevät selvästi. Alakuvassa on kahdeksanhenkinen perhe pyhävaatteissaan. Kuvatekstin mukaan perhe on lähdössä jakamaan lehtiä, sillä isän ansiot satamassa eivät riittäneet perheen menoihin. Kaikki ovat siististi puettuja. Äidillä ja vanhimmalla tyttärellä on hatut ja pitkät takit, tyttärellä myös karvakaulus. Isällä on huopahattu, puku liiveineen ja kellonvitjatkin näkyvät.⁸⁴¹ Kuvat herättävät kysymyksen siitä, miten paljon tutkijalle säilynyt aineisto ja aineiston tuottajan katseen suunta on vaikuttanut käsitykseen satamassa työskennelleistä miehistä. Miesten tunne-elämä ja esimerkiksi välittäminen ovat jääneet paljolti tutkimatta, koska suhtautumisessa miehiin on vallinnut stereotyyppinen käsitys maskuliinisuuden rationaalisuudesta. Maskuliinisuuden ja välittämisen suhde onkin muutoksen alla. Esimerkiksi isyyden muuttuminen ja miesten hakeutuminen hoitoalalle ovat aiheita, jotka ovat saaneet aikaan keskustelua ja muutosta asenteissa.⁸⁴² Satamajätjän kuvaan on lähdeaineistossa ja aikaisemmassa tutkimuksessa yhtäältä projisoitu maskuliinisuuteen liitettyjä negatiivisena pidettyjä asioita, kuten väkivalta tai päihderiippuvaisuus, toisaalta tätä kuvaa on pyritty murtamaan tuomalla esiin jätjän ”pehmeämpi puoli”.

⁸³⁹ Kuusi 2004, 34.

⁸⁴⁰ Kuusi 2004, 34–35.

⁸⁴¹ Jepsen 1985, 42–43.

⁸⁴² Esim. Huuki 2010a, 89; Aalto 2012.

Sukupolveni satama – "aito" kokemus eron tekijänä

Miehet rautaa?

Etnisyyteen ja luokkaisuuteen liityvien erojen lisäksi aineistossa voi hahmottaa vielä yhden tärkeän eron tekemisen kategorian. Se liittyy ikään, ja iän mukanaan tuomaan elämäkokemukseen. Useassa haastattelussa käsiahtauksen ajan satama ja sen aikainen merenkulku esitetään perusteellisesti erilaisena kuin nykyaika. Eronteko näkyy esimerkiksi Svenin haastattelussa, kun hän puhuu satamassa työskennelleistä "suurista persoonallisuuksista".

- - silloin oli eri aika ja nää oli yleensä, kaikki täällä satamassa työskentelevät suuria persoonallisuuksia. Niitä on enää harvassa sellasia ihmisiä yleensä, jotka... joo.

Jää arvoitukseksi, miten 1950-luvun persoonallisuuksissa oli erityistä, ja mikä Sveniä heissä kiehtoo. Yksi vastaus saattaa löytyä tullissa työskennelleen miehen haastattelusta. Hän ei yhdistä hyvää ilmapiiriä satamaan vaan aikakauteen. Hän nostaa esiin sodan käyneet miehet, jotka olivat hänen arvionsa mukaan oppineet huumorin rintamalla. Haastateltava muistelee vanhoja hyviä aikoja:

Siinähan oli joukossa kumminkin myöskin tämmösiä rintamajermuja, jotka oli ollu sodassa ja heil oli hyvä huumori, taikka olivat tottuneet niissä sotaoloissa, että huumori on se joka ylläpitää. Ja kyl mä sanoisin näin, että en mä tiedä, kyl mun mielestä työelämä tässä mielessä kävi aina vaan kurjemmaks vuosien varrella [naurahtaa] sitten. Että tota kyl monen näköstä huumoria sitte heitettiin.⁸⁴³

Esimerkkinä huumorista haastateltava kertoo tullivalvojen työnjakohuoneen liitutaulusta, johon merkittiin, missä laivassa ja millä lastiluukulla kukin on työtään tekemässä. Joskus oli hiljaisempaa ja tuli mahdollisuus päästää vapaalle jo työaikana:

- - jos oltiin tarkkoja niin saatettiin kirjottaa siihen että SS Kappel siihen [liitutauluun] ja se tarkotti et mentiin Kappeliin dokaamaan [nauraa] siks aikaa kun tuota ei [ollut töitä]. Sen nimisiä oli hyvin kun Kapella ja sen nimisiä laivoja ja muita, mut tää nyt oli tällanen ääriesimerkki.⁸⁴⁴

⁸⁴³ MV:SMM A200803:11.

⁸⁴⁴ MV:SMM A200803:11.

Miesten keskinäisestä sananvaihdesta kertoo Ilmarin tarina Viljosta, jolle sattui ja tapahtui. Haastattelussa Ilmari referoi kertomusta, joka on hänellä kirjoitettuna muiden satamamuistojen joukossa. Kertomuksen käänteet ovat kuin farssista tai sketsisarjasta, joten sen on selvästi tarkoitus olla viihdyttävä, mutta katkelma kuvastaa sodanjälkeisten vuosien työryhmiä, jotka koostuivat sodankäyneistä miehistä ja "pojista".

Ja hän jätti sitten [t]rukin kiskoille ja lähti laivan kannelle tutustumaan sitten siihen työporukkaan. Ja pojat sitten huusivat sieltä, että hei Viljo tule nyt kiireellä, että juna tulee. Ne työnti sitä rautatievaunua. No hänellä kun ei kone ollut käynnissä, niin hän hyppäs koneeseen ja mokoma tuota hän ei saanutkaan konetta käyntiin ja se [juna] kaato rukin. Se meni neljä-viiskymmentä metriä eteenpäin kumollaan ja Viljo istu ratissa ja piti ratista kovasti kiinni. No onneksi kävi sitten semmonen onni että se oviaukko jäi sitten yläpuolelle. No pojat meni sitten Viljo katsomaan, että miten Viljolle kävi, niin Viljo kömpii sieltä sitten ovelle ja pojat sano, että nyt sinulla oli Viljo lähellä hengen meno. Viljo sieltä karjas vaan pojille, että kuuluu pojat, kyllä sodassa oli paljo vaikeempaa! No, kun se Viljo oli haavoittunu sodassa. Tässä vielä mainitaan hänestä, että Viljo oli manttelissa ja kun kajalta veti tuommosta tarakkapöytää, niin se lähti heilumaan ja sitten kaatu tavarat siltä pöydältä. Pojat huus sitten ruumasta Viljolle, että kuule Viljo, miten sinä tuolleen ajat? No Viljo karjas siihenkin että kuuluu pojat, että kun hänellä on rautookin yhestä sodasta piässä! No pojat siihen vaan vastasivat, että kyllä me huomataan että Viljolla on rautaa piässä!

Sotakokemusten esilletuominen kertoo työntekijäsukupolvien välillä vallinneesta erosta, jota mikään kokemus ei voinut kuroa umpeen. Helsingin satamassa 1960-luvulla opiskelurahoja tienannut mies kertoo erään tauon keskustelusta:

Tulee puhe uskonnosta. Joukon harmaantunut manttelimies kertoo käyneensä kerran kirkossa. Se oli vuonna 1918, kun hän ajoi hevosilla Karkun kirkon läpi.⁸⁴⁵

Manttelimies antoi ymmärtää olleensa mukana punakaartissa sisällissodan aikana.⁸⁴⁶ Vanhempi mies legitimoii omaa asemaansa vastaansanomattomalla kommentilla, joka kertoo hänen nuoruuden hurjuudestaan.

Seuraavissa esimerkeissä eron tekeminen tapahtuu haastatteluhetkestä käsin. Ilmari kertoo työryhmien koosta ja siirtyy kuvailemaan, miten raudankappaleita kuljetettiin kolmepöyräisillä kärryillä, jonka kääntyvää etupöyrää ohjattiin metallitangolla. Mukulakivillä kärry tärisi ja metallitanko

⁸⁴⁵ MV:SMM A200803:13.

⁸⁴⁶ Kirkon ja punaisten suhteesta ks. Peltonen U-M 1996, 171–174, 220.

hakkasi reisiin mustelmia. Ilmari arvelee, etteivät nykyiset ahtajat selviäisi työssä.

Sit jos nähtiin että pienemmälläkin porukalla, niin sitten jouduttiin vähentämään laivalta. Jos esimerkiksi oli rautaa, niin siinä ei niin isoo porukkaa ois oikeastaan tarvittukaan. Paitsi että kun niitä kuljetettiin sitten karhulla, minäkin olin karhuaisassa kiinni. Semmonen että oli vaan kome pyörää ja etupyörä oli semmonen että siinä oli tanko jolla sai ohjattua. Siinä tangossa kun oli niin mustelmia tuli reisiin! Mukulakivellä niin sehän jytisi ja rytisi! Että kyllä se siihen aikaan... Ei enää nykyinen porukka, se ei pärjäis ollenkaan. Meillä kaatu kahteen mieheen tommonen tuhannen kilon rulla rautatievaunussakin, mutta siinä piti olla nykyä niin kova, että varmaan rulla lähti ja kaatu!

Ilmari jatkaa sukupolvien välisen eron vakuuttelua toisella esimerkillä: tuhatkiloisen paperirullan kaatamiseen tarvittiin ennen vain kaksi miestä, mutta nykäisy olikin kova.

Nosturinkuljettajan työhön kuului myös yksinkertaisia nosturin huoltotöitä. Sitaatissa haastateltava kertoo ensimmäisestä työpäivästään helmikuun pakkasilla, kun oli irrotettava jäitä nosturin johdoista:

Se oli helmikuu, kylmä helmikuu, oikein kovat pakkaset ja sitte kun siellä hiilisatamas oli sellaset kirkaat johdot, mistä virta tuli nosturiin niin ne katkes aina silloin siellä ylhäällä. Ja kyllä se vähän tuntu ku kävelit siellä niitten kapeitten palkkien päällä ja irrotit ja hakkasit niitä kuparijohtoja sit sillon. Ensimmäisen päivän ei mul ollu edes karvalakkii, ku yks kaveri toi ja sano tos on sulle lakki ja hanskat. Enhän mä ollu osannu varautua, et heti joutuu semmosee hommaa.⁸⁴⁷

Nosturinkuljettaja tuo esiin työn rankkuuden ja vaarallisuuden, mikä itsestään liittyy hänet "rautaisten miesten" joukkoon. Myös Tullissa työntekijän oli oltava nykyisiä kestävämpiä ja sisukkaampia. Haastateltavan mielestä osa työsuojelutoimista oli lapsellisia, kuten työvälineiden tarkastaminen konttorissa. Hän toteaa, että jos näyttöpäätteen ääressä joutuu tekemään yksipuolista työtä niin on tarpeellista, että tutkitaan miten voi välttää rasittumista. Mutta toista oli silloin ennen:

- - aamulla sinne niin sanottuun pakkahuonesuojaan niin ensimmäinen homma oli ottaa tota klapuja ja heittää rottia totanoinnin niillä, että sai rotat pois sieltä jotka oli yön aikana tullu sisään ja sitten oli semmonen kamina johon pantiin hiiliä ja

⁸⁴⁷ MV:SMM A200803:1.

sytytettiin pikkuhiljaa että nyt vähän vois riisua päällimmäisiä takkeja [naurahtaa] ja ruveta johonki kirjallisiin töihin.⁸⁴⁸

Haastatteluhetken työsuojelutoimet ja ergonomian tarkkailu näyttävät väistämättä naurettavilta, kun ottaa huomioon entisaikojen työolot, kun pakkahuoneessa oli kiusana kylmä ja rotat.

Merimies Matti tekee suorasukaisen tarkasti eron oman ja uudempien sukupolvien välille. Satamakapakassa käydessään nuoret eivät tiedä eivätkä ymmärrä vanhoista ajoista mitään:

Ja sanotaa, et joku kolmekymppinen kaveri ni ei se siit oikee tajuu mitää, se tietää et siel on joskus enemmän ahtaajii istun, eikä tiää sataman tota menostakaa mitää.⁸⁴⁹

Sen sijaan ennen miehet olivat rautaa: Laivalla oli tehtävä oma osuutensa, vaikka olisi ollut kipeänä. Sijaista ei ollut, joten oma työ piti hoitaa, eikä pienestä voinut valittaa.⁸⁵⁰ Matti vertaa nykyajan toimistotyötä ja merimiehen ammattia. Hän arvelee, että nykyisin ollaan helposti töistä pois ilman syytä ja työn teko kaiken kaikkiaan on liian helppoa. Itse asiassa nykyisiä merimiehiä ei edes voi kutsua merimiehiksi. Laivoista on tullut vetten päällä kulkevia hotelleja.

- - minunkii aikana sit oli jo neljä viikkoo töitä, kaks viikkoo lomaa, ajettii Hietasee, ni se nyt enää mitää merillä oloo ollu, sama ku joku Ruotsin-laiva, että mä en piä niit sellasina merimiehinäkää, et ne nyt on, liikkuva hotelli, kulkee vetten päällä.⁸⁵¹

"Laivat puuta, miehet rautaa" -asenne on tuttu myös purjemerenkulkua tutkineelle Marika Rosenströmille, jonka merimieskulttuurissa havainnoimaa jakoa "meihin" ja "muihin" käsittelin jo etnisyyden yhteydessä. Yksi jatkuvasti uudelleen määriteltävän jaon rintamalinja on kulkenut ajassa: nuoremmat merimiehet saivat kuulla kunniansa. "Nykyisinhän kelpaa mikä tahansa!"⁸⁵²

Konttivallankumous luo kontrastin

Merenkulku ja satamat mullistuivat 1960–1970-luvun aikana. Tavara ryhdyttiin pakkaamaan suuriin yksiköihin, kontteihin, perävaunuihin ja

⁸⁴⁸ MV:SMM A200803:11.

⁸⁴⁹ KyM:A 1063:7.

⁸⁵⁰ KyM:A 1063:7.

⁸⁵¹ KyM:A 1063:7.

⁸⁵² Rosenström 1999, 115–116.

lauttavaunuille. Kuljetettava rahti standardoitiin tietyn kokoisiksi yksiköiksi, joiden liikkuttelu niin kutsutuilla terminaalitraktoreilla eli vetomestareilla tai nostureilla ja muilla kontinkäsittelylaitteilla on nopeaa. Näin saatiin laivan satamassaoloaikaa lyhennettyä ja enemmän tuottoa laivaan sijoitetulle pääomalle. Konttien avulla luotiin globaali kuljetusjärjestelmä, jossa tavara kulkee lähettäjältä vastaanottajalle – merellä, raiteilla ja maantiellä – samassa pakkauksessa.⁸⁵³

Helsingissä rahtiliikennettä järjesteltiin siten, että Eteläsatamaan ja Katajanokalle keskitettiin matkustajalauttaliikenne, joka näkyi 1970-luvun lopussa maiseman muutoksena: Katajanokan 28 nosturista oli jäljellä enää kuusi.⁸⁵⁴ Ensimmäiset kontit Helsingissä nähtiin 1960-luvun puolivälissä.⁸⁵⁵ 1970-luvulla rakennettiin peräporttilaivoille sopivia laituripaikkoja ja ensimmäiset lukkitrukit otettiin käyttöön. Koneellistumista kuvaa hyvin nostureiden määrän ja tehon muutos: nostureiden määrä oli suurimmillaan 1960-luvun puolivälissä, minkä jälkeen niiden määrä alkoi vähetä, mutta nostokapasiteetti kasvaa.⁸⁵⁶

Pyörillä kulkevaa ro-ro-liikennettä varten Kotkassa rakennettiin uusi satama keskustan ulkopuolelle Hietasen saareen sekä täyttömaalle. Kotkan saarella oleva Kantasatama hiljeni, kun uusi peräporttialuksille tarkoitettu terminaali avattiin Hietasessa kesällä 1972.⁸⁵⁷ Suuryksiköiden lastaaminen oli nopeaa, joten laivojen satamassaoloajat lyhenivät viikoista tunteihin. Matti kuvailee vanhan ja uuden eroa:

Laivas tuli peräporttei, ne tuli aamul, illal lähti. Hietanen rakennetti, ei ollu henkilökuntaa enää laivois. Ennen täs saatto olla joku Etelä-Amerikan linjan laivakii mis oli 45 henkee töissä. Ne kaks viikkoo lastas täs [Pohjoislaiturilla Kantasatamassa].⁸⁵⁸

Suuryksikköliikennettä hoitamaan tarvittiin entistä vähemmän ja entistä koulutetumpaa työvoimaa. Turussa A-miehet vakinaistettiin 1962 kesäkuuhun mennessä, aiemmin kuin muualla Suomessa. Vakinaisten lisäksi Turun satamassa työskenteli edelleen B-miehiä, joilla oli priikka, sekä tilapäisiä nimimiehiä. Vuonna 1972 ahtaajat ”tulivat lopulta samalle viivalle teollisuustyöntekijäin kanssa”, kun ahtausliikkeet palkkasivat heidät vakituiseen työsuhteeseen.⁸⁵⁹ Konttien ja puoliperävaunujen siirtelyssä

⁸⁵³ Esim. Broeze 2002; Gerstenberger 2008, 26–30.

⁸⁵⁴ Erävuori 1981, 345.

⁸⁵⁵ Kun ensimmäiset kontit tulivat Helsingin satamaan, niitä oli yhdessä laivassa noin 20 kappaletta. Ahtaajat saivat konteista kappaletavaralle määrätyn urakkahinnan, joten muutaman tunnin työkeikasta saattoi ansaita miltei viikon palkan. Kava YV-5037.

⁸⁵⁶ Erävuori 1981, 344–345.

⁸⁵⁷ Saarinen 2008, 244.

⁸⁵⁸ KyM:A 1063:7.

⁸⁵⁹ Teräs 1999, 265.

käytettävien työkonoiden ajaminen edellyttää pitkää koulutusta ja huolellista suhtautumista työhön.

- - *ahtaajien arvomaailmassa niin isojen työkonoiden, lähinnä noiden konttikonoiden, lukkien kuljettavat ovat ahtaajien aatelioita. Ne ovat lähes valovuoden päässä tavallisesta rivimiehestä. Työssään istuvat noin 11 metrin korkeudessa maan pinnasta. Ajavat työkonetta, jonka paino tyhjänä on noin 60 tonnia, koneen arvo on noin 4 miljoonaa markkaa ja tietävät olevansa paljon haltijoita.*⁸⁶⁰

Suuryksiköiden myötä satamiin tulivat myös tietokoneet, joita miltei jokainen ahtaaja nykyisin käyttää jatkuvasti. Työntekijälle asetettavat vaatimukset ovat toisenlaiset kuin 30 vuotta sitten. Juhani kuvailee työntekijöille asetettavien vaatimusten eroja ennen ja nyt:

*Ennen vanhaan vaadittiin vahvaa selkää ja jalkoja ja käsiä, että jaksoi vääntää ja kääntää taakkaa. Tänä päivänä ajetaan koneilla, käytetään päätä, näpytellään tietokonetta, vaaditaan erilaisia ominaisuuksia. Ei riitä, että on sellainen vahva selkä ja esimiehelle ei riitä, että on kova ja römeä ääni ja käskevä olemus.*⁸⁶¹

Esimerkiksi Svenin haastattelussa hahmottuu sataman modernisaatiokertomus, jossa vanhanaikaisia työtapoja päivitellään. Ensimmäisten konttien saapuessa Helsinkiin Laiturihuolto vastaanotti edelleen saapuneen tavarat ja laivan sivulla seisoi mies, jonka tehtävänä oli kirjata jokaisen kontin kyljestä numero ylös. Svenin johdolla satama ja ahtaajafirmat ryhtyivät tekemään yhteistyötä yhteisten tietokonejärjestelmien luomiseksi ja myöhemmin konttiterminaali siirtyi kokonaan satamaoperaattori Finnsteven hallintaan.

Mut sillon seiso tosiaan, sillon seiso laivan sivulla mies joka kans kirjasi kaikki ne kontin numerot ylös ja kaikki kontit, jotka meni sitten tavallaan siitä sen parakin ohi, ne oli hyvin alkeellisia, herranjestas sentään.

Sven itse tuntuu olleen vahvoilla muutosprosessissa, jossa hän sai yhä haasteellisempia työtehtäviä. Kaikille ei uuteen sopeutuminen ollut helppoa. Ahtaajasta työvälinevaraston hoitajaksi siirtynyt mies kertoo, että työ oli kiireistä ja vaativaa. Kaiken kukkuraksi oli opetettava ”päätehomma”, vaikka eläkkeellejäämiseen oli enää kaksi vuotta.

- - *vanha ukko, niin kyllä siinä karvalakki nous monta kertaa ylös päältä ennenkun oppi ne kaikki systeemit. No olihan mulla hyvä opettaja, se osastosihteeri teki mulle semmoset kaavat. Sit mä aina,*

⁸⁶⁰ MV:SMM A200803:3.

⁸⁶¹ MV:SMM A200803:3.

mä tein niin, että työt alko varttii vailla seitsemän nyt loppuaikana, niin mä menin kuudelta jo sinne ja kaikki edellisen päivän myynnit mä sain rauhassa sitte lyödä sinne koneeseen.

Suuryksikköliikenteen myötä monet aiemmin satamassa tapahtuneet lastin käsittelyyn liittyvät tehtävät ovat siirtyneet satama-alueen ulkopuolelle, vastaanottajan tai lähettäjän tiloihin. Työntekijät eivät enää olleet läheskään yhtä paljon lastin kanssa, mikä voidaan nähdä työtä köyhdyttävänä seikkana. Huolintaliikkeen palveluksessa työskennellyt mies muistelee, että ennen kontteja ja muita suuryksiköitä toi työhön vaihtelevuutta se, että todella tiesi mitä oli siirtämässä paikasta toiseen. Esimerkiksi heinänsuolauksen tarkoitettua karkeaa merisuolaa tuotiin Ibizalta Katajanokalle aina kesäkuun alussa. Suolaa oli kolmea karkeutta, jotka oli pidettävä erillään. Suola nostettiin laivasta *jassikalla*, minkä jälkeen vaakamestari vielä punnitsi suolan ennen varastoimista.⁸⁶²

Kotkassa yksi muutoksen näyttämöistä oli ravintola Kairo, jossa ryhdyttiin 1970- ja 1980-luvulla etsimään jo kadonnutta merimies- ja satamakulttuuria. Matti toteaa lakonisesti, että erilaisuutta ja elämyksiä olisi pitänyt käydä hakemassa 1960-luvulla, mutta silloin ravintolaa ei arvostettu.

Sehän mua huvitti, mä joskus kävin siinä ni sit ihmiset lähti hakee jotaa sellasta, ne oli liian myöhää haki sitä sellasta jotaa erilaisuutta, mitä merimies-, ni ei se ol-, se ois pitänyt hakee 60-luvul. Koska se oleellisest muuttu sitte 70-luvulla.⁸⁶³

Kun kysyin, mistä asenteen muutos sitten voisi johtua, haastateltava arveli, että huomattiin tietynlaisen elämäntavan ja miljöön olevan katoamassa.

Juhlava näky

Haastatteluhetkellä muisteltu käsiahtauksen satama vertautuu nykyiseen suuryksikkökuljetusten satamaan, missä moni asia on toisin kuin 1950-luvulla. Kotkalaisen merimiehen mielessä sodan jälkeisten vuosien ilmapiiri oli erityinen juuri omassa kotikaupungissa. Laivoja oli joskus laiturissa kolme rinnakkain, kun lastauspaikkoja ei riittänyt kaikille:

Mut sillohan oli laivaliikenne kova täällä ja muistan sellasenkin ajan, kun vanhan sataman puolel oli niin pitkälti ku kajaa riitti ni kaks, kolme alusta rinnakkain. Sit ei o tapahtunu montaa kertaa, eikä

⁸⁶² MV:SMM A200803:13. Ks. myös Teräs 1999, 277.

⁸⁶³ KyM:A 1063:7.

*monessakaa satamassa. Eikä ollu mikää lakko, sillon oli vaan, maailma heräsi uudelleen elämään sodan jälkeen.*⁸⁶⁴

Ilmari kertoo omaan mieleensä piirtyneestä Helsingin sataman kuvasta samaan aikaan:

Sillon siihen aikaan oli laivoja satamassa! Että kaksikin laivaa oli rinnakkain Katajanokalla ja kaikenmaailman värisiä laivoja! Siellä oli punasia, sinisiä, harmaita, valkosia ja ruskeitakin oli.

Ilmaisulla ”siihen aikaan” Ilmari viittaa uransa alkupuoleen ja käsiahtauksen aikaan. Toisaalla haastattelussa hän rajaa sataman ”kukkimisen” vain talouden noususuhdanteen aikoihin. Kausivaihtelut ja mahdolliset negatiiviset asiat ovat kuitenkin pyyhkiytyneet pois haastattelijalle kerrotusta satamasta. Ilmarille Katajanokan laiturit olivat juhlava näky ja sieltä kuuluneet työn äänet ”sinfoniaa”:

No se oli kyllä ihmeellistä, se oli hyvin kaunista katsottavaa Katajanokalla, kun sieltä sanotaan kaijalta katso presidentin linnaa läheltä ja torilta, niin mikään ollut niin juhlava näky kuin kun satama kukki täynnä laivoja! Ja sit se ääni mikä sieltä tuli, siellä kun peltiä purettiin, tynnyreitä purettiin kaijalla... Tynnyrit kolahti kaijaan ja sitten tuota noita peltihollanteria irrotettiin ja rautakanget kun pellin päälle aina jysähtivät, se oli komeeta ääntä kuunnella! Rautatievaunuja vaihdettiin ja sieltä purettiin tavaraa. Rautatievaunusta esimerkiksi massapaaleja, nehän kolahti hirveen kovasti. Se oli ihan sinfoniaa se musiikki!

Turisteja oli laivoja ja satamatyötä kuvaamassa Ilmarin mukaan jopa liiaksi asti. Alueita piti eristää köysin, etteivät matkailijat olisi joutuneet vaaratilanteisiin.

- - kyllä siellä kävi filmikamerat torilla kovasti! Aina saksalaiset ja esimerkiksi englantilaisetkin, olivat minkä maalaisia hyvänsä, niin ne filmasivat. Kyllä niitä filmejä on varmaan pitkin maailmaa Katajanokan satamasta!

Aina muistot eivät ole yhtä aurinkoisen makeita, vaan niissä on katkeransuolainen sivumaku. Sven kertoo, että syksyisin tuotiin silliä Islannista tynnyreittäin. Hietalahden rannassa oli laituri, jota nimitettiin sillilaituriksi. Puutynnyrit nostettiin laivasta *astiakoukulla* laiturille ja kieriteltiin eteenpäin odottamaan tukkuliikkeen työntekijöitä. Nykyisin vilkas ajoväylä, edelleen Sillilaiturin nimellä tunnettu kadunpätkä, oli laivan saavuttua täynnä haisevia sillitynnyreitä.

⁸⁶⁴ KyM:A 1063: 9.

Et se oli kans semmonen, kylhän sen tietää mitä ne, miltä silli haisee ja [naurahtaa]. Juu, jossain määrin tuli myöskin kurkkua samalla tavalla, mutta nehän tuli taas toisesta suunnasta, että ne tuli... Joo, kyllyä sitä on kaikkea. Ei ole satama niinkun se oli ennen.

Silli- ja suolakurkkumuistojen lisäksi tuoksujen ja makujen merkitys muistamisessa nousee merkittäväksi, kun Sven kertoo hedelmälaivoista.

- - tuli täys laivalasti esimerkiksi Jaffaa tuolta Israelista tai sitten omenaa, viinirypälettä, mitä nyt aina omana aikanaan tuotiin niin niitähän oli kymmeniätuhansia laatikoita, jotka sitten jakautu moneen eri erään, joka jokainen maahantuojaja oli tietysti siellä ostanu omat eränsä, ne oli heidän omilla merkeillään varustettuja ne lajiteltiin tänne varastoon ja sieltä sitten vietiin eteenpäin.

Oli varmasti aistielämys päästä laivaan, joka on täynnä tuoksuvia hedelmiä. Myös kausivaihtelut korostivat kokemuksen voimakkuutta, sillä 1950-luvulla esimerkiksi rusinat sekä kuivatut omenat, päärynät ja luumut tulivat kauppoihin juuri ennen joulua. Sven muistelee, että laivat olivat yleensä myöhässä ja huolintaliikkeen miehet olivat repimässä hedelmälaatikoita omille kärryilleen "melkein jo ennen kuin ne ehdittiin purkaa laivasta". Nykyisin kaikenlaisia hedelmiä, kuivattuja ja tuoreita, tuodaan maahan ympäri vuoden, eikä niitä konttien sisällä pääse näkemään tai haistamaan. Tuoksuihin liittyvän muiston ei aina tarvitse olla positiivinen, mutta se voi silti vahvistaa myönteistä kuvaa omasta menneisyydestä erityisenä ja itselle voimaa antavana. 1960-luvulla Helsingin satamassa kesätoissa ollut mies muistelee:

Oli hienoa olla satamassa hommissa, kun koulusta oli lomaa. Banaanilaivassa sai syödä banaanin ja laivoista sai ostaa merkkifarkkuja. Joskus pääsin purkamaan autolastia, ja koska minulla oli ajokortti, pääsin istumaan ratin taakse kun jätkät työnsivät autoa. Vuotakeikan jälkeen taas kuteet haisivat niin että ne oli poltettava.⁸⁶⁵

Vuotakeikan jälkeen poltetut vaatteet ovat osoitus ajasta, jolloin elettiin vahvasti. Juhani on omassa haastattelussaan asiallinen ja pohtii asioita monesta näkökulmasta ja muun muassa kritisoi joitakin toimittajia romantisoidun satamakuvan tuottamisesta. Silti omassa nuoruudessa muistin pohjaan palanut eksoottinen kuva Etelä-Espanjan satamista saa hänetkin tunteelliseksi.

Olin, olin nuorena miehenä [19]64 vuonna espanjalaisessa Huelvan ja Sevillan satamassa ja se kuva, mikä siitä tuonne sieluun, sydämeen syöpyi tuota niin kävin siellä viime talvena katsomassa,

⁸⁶⁵ MV:SMM A200803:13.

vieläkö se pitää paikkansa. Ei se todellakaan pitänyt. Kaikkialla satamat ovat muuttuneet. Satamatyö on muuttunut.

Elokuvien satamakuvauksista voi löytää uudenlaista symboliikkaa. Aki Kaurismäen ohjaama *Ariel* (1988) kertoo "Suomesta jota ei enää ole".⁸⁶⁶ Elokuvassa nähdään myös satamaa, joka on jo kadonnut. Turo Pajalan esittämä päähenkilö on Pohjois-Suomesta Helsinkiin muuttanut mies, joka ryöstetään heti hänen tultuaan Helsinkiin. Hän hakeutuu töihin satamaan. Rannassa seisoo joukko hiljaisia miehiä, joita elämä ei selvästikään ole kohdellut parhaalla mahdollisella tavalla. Työhönotto tapahtuu "päristäkertoimen" perusteella. Säkkilastia purkaessa hiki lentää ja tupakkaa palaa. Päivän päätteeksi päähenkilö löytää roskiksesta talvitakin, jonka omistaja on kuollut työtapaturmassa. Elokuvassa kaupungin ja maaseudun vastakkainasettelu ei ole enää ajankohtainen. *Ariel* päättyy, kun kovia kokeneet päähenkilöt pakenevat Etelä-Amerikkaan, eivätkä maaseudun rauhaan. Viimeisinä kuvina nähdään sataman valot.

⁸⁶⁶ Bagh 2006, 64, 66.

Satama risteävien erojen kenttänä

Intersektionaalinen näkökulma osoittautui hedelmälliseksi lähestymistavaksi satamakuvausten erontekoja, hierarkioita ja arvoasetelmia tarkasteltaessa. Helmin ja muiden kotkalaisten naisahtaajien haastattelussa näkyväksi tulevat naisten väliset erot: satamatyöntekijät kertovat itsestään toisella tavalla kuin merimiesten kanssa maksua vastaan seurustelleista laivatytöistä. Esimerkiksi Helmi kuvailee omaa ulkomuotoaan arkipäiväiseksi ja rumaksi, kun taas laivatytöistä puhuessaan hän korostaa näiden kauniita vaatteita ja vahvaa meikkiä. Naisten haastatteluihin sisältyy yksi kuvaus, jossa ahtaajat ja laivatytöt ovat ottaneet sanallisesti yhteen kummankin osapuolen puolustaessa omaa elämäntapaansa. Luokkaisuuden näkökulmasta sen enempää ahtaustyötä kuin seksityötä tehneet naiset eivät pystyneet elämään keski- ja yläluokkaisen perheideaalin mukaan, vaan heidän oli elätettävä itsensä ja perheensä tavalla tai toisella.

Judith Halberstamin mukaan kaikesta viime vuosikymmeninä tapahtuneesta sukupuolen biologisen luonnollisuuden kyseenalaistamisesta huolimatta uskomme edelleen, että maskuliinisuus työssä ja naisissa on inhottavaa ja sairaalloista. Maskuliinisuus on ollut varattuna vain ihmisille, joilla on biologisen miehen vartalo ja se on aktiivisesti kielletty naisvartaloisilta henkilöiltä.⁸⁶⁷ Tällaiseen ajatteluun liittyy Pentti Heittolan kuvaus Kemin Ajoksen satamassa työskennelleistä naisista, joita voisi kuvata vaikkapa sanalla *butch*. Miesten vaatteisiin pukeutunut ja miehekkäästi käyttäytyvä nainen näyttäytyy kovin erilaisena kuin Armi Oinosen *Repijänaiset ja rantatytöt* -kirjan luoma emäntämäinen hahmo.

Haastatelluille naisille sataman kausittaiset ja epäsäännölliset työskentelymahdollisuudet sopivat hyvin, sillä osa-aikaisuus oli toivottavaa työn ja perhe-elämän yhdistämisen kannalta. Aikaisemman tutkimuksen perusteella satamatyö on ollut epätyypillistä, mutta eroa ei kannata korostaa liikaa. Esimerkiksi Anu Suorannan mukaan ainakin 1930-luvun tekstiilitehtaissa työskennelleet naiset elivät samantyyppisessä epävarmuudessa kuin satamatyöntekijät, sillä tehty työaika vaihteli kaikilla tehtaan työntekijöillä. Pysyvään työsuhde ei siis välttämättä ole ollut tae kokoaikaisesta työstä ja sen myötä täydestä palkasta.⁸⁶⁸

Ailin haastattelussa tulee esiin risteävien erojen tilannekohtaisuus ja muuttuvuus. Aili oli poliittisen sitoumuksensa ja sukupuolensa vuoksi altavastaaja työpaikallaan. Vuoden 1949 palkkausriidoissa hän oli satamassa näkyvä hahmo, ja kiistan tuoksinassa voitettu vaikeudet näyttävät kääntyneen Ailin hyväksi. Hän olisi voinut edetä urallaan työnjohtajaksi, mutta halusi pitää työntekijän asemansa, joka oli hänelle riittävän joustava.

⁸⁶⁷ Halberstam 1998, 268–270.

⁸⁶⁸ Suoranta 2009, 43–44.

Työssään Aili opasti uusia työntekijöitä ja vastusti avoimesti käytäntöjä, jotka hän koki epäoikeudenmukaisiksi.

Palkkatyön arvostus sekä työn erottaminen vapaa-ajasta ja perheen piiristä näkyy selvästi satamia käsittelevissä tutkimuksissa. Tutkimusta on rajattava jollakin tavoin, ja työhön keskittyminen selkiyttää tutkimusprosessia. “Julkisena” pidetyn työelämän ja “yksityisenä” pidetyn vapaa-ajan tarkastelu kokonaisuutena saattaa tuntua hankalalta tai epärelevantilta. Tutkimus, joka rajoittuu pelkästään työpaikalle ja työelämään jättää perheellisten osalta näkymättömiin puolison osuuden perheen ylläpidosta. Miehiltä ei ole kysytty mitään heidän perhe-elämästään ja silti tutkijat ovat saattaneet tehdä pitkällemeneviäkin johtopäätöksiä tai arveluita siitä, miten miehet ovat elämäänsä eläneet. Itsekään en ole kaikilta haastateluilta miehiltä kysynyt perheestä ja kotitöihin osallistumisesta.

Svenin ja Kalevin haastatteluissa – sekä aineistossa laajemminkin – intersektionaalisuus näkyy miesten välisinä erontekoina: miehet näyttävät jakautuvan niihin, jotka Svenin ja Kalevin tavoin hallitsivat elämäänsä sekä niihin, joita hallitsivat riippuvuudet. Muistitietoaineistoon sisältyy yllättävän vähän kuvauksia väkivallasta. Tämä ei tietenkään todista sitä, ettei väkivaltaa olisi käytetty, vaan kertoo siitä että tutkimukseen valikoituneet haastateltavat eivät ole sitä kohdanneet tai eivät ole siitä kertoneet. Merkillepantavaa on, että Ailin haastattelussa naisen väkivaltaisuus esittäytyy positiivisena, palkittavana asiana.

Dokumenttielokuvissa konkretisoituvat sataman työntekijäryhmien väliset erot ja hierarkiat: osalla on asemansa mukanaan tuomaa valtaa, joka manifestoituu esimerkiksi virkapuvussa. *Saapuvien laivojen satama* -dokumentissa insinöörit toimistossa ovat pukeutuneet valkoisiin työtakkeihin, tullin virkamiehellä on kauluspaita ja rusetti kaulassa, kun taas ahtaajia näytetään alastomina suihkussa. Fiktiivisten elokuvien työläiskuvaukset ovat ennakoitua ongelmattomampia: elokuvien satamajätkät ratkovat vaikeita tilanteita, eivät aiheuta niitä.

Stigma, häpeä ja uhma

Satamatyön kuvan rakentumista tarkastellut David De Vries on lähestynyt kysymystä tarkastelemalla etnisyyttä, maskuliinisuutta ja alkoholinkäyttöä. De Vriesin mukaan nämä tekijät vaikuttivat siihen, että kuva satamatyöläisten ammattikulttuurista pysyi melko staattisena huolimatta monista taloudellisista, poliittisista ja kulttuurisista muutoksista. Hänen mukaansa 1990-luvulla tehdyt tutkimukset ovat osoittaneet, että nämä tekijät eivät kuitenkaan selitä satamatyöntekijöiden militanttiutta tai kausittaista poliittista radikalismia, jotka ovat säilyneet ammattikulttuurin luonteessa myös sen jälkeen, kun on siirrytty vakituisiin työsuhteisiin ja koneelliseen ahtaukseen. Satamatyön luonne muuttui suuresti

koneellistumisen ja suuryksikköliikenteen yleistymisen myötä, mikä vähensi fyysisen voiman tarvetta ja sen merkitystä ammattikulttuurissa. De Vriesin mukaan perinteiset käsitykset väkivallasta ja alkoholismista ”näyttävät vähitellen menettäneen alkuperäisen voimansa”. Nämä muutokset kertovat De Vriesin mukaan siitä, että satamatyöläisten ammattikulttuuri ei ollut enää yhtä rajattua ja erityislaatuista kuin aikaisemmin. Kaksinapaiset ja vastakkaiset käsitykset ovat olleet De Vriesin mukaan perinteisesti vaikuttavia kulttuurisessa konstruktiossa: tarkkarajainen jako kaupungin ja sataman välillä, ammatin sukupuolittuneisuus, paheiden ja hyveiden välinen raja, likaisuus ja puhtaus, siveellinen ja siveetön, aggressiivinen ja hillitty käytös. Tällaiset vastakkainasettelut, jotka De Vriesin mukaan olivat enemmänkin liioiteltuja ja stereotyyppisiä kuin todellisia, näyttävät myös heikenneen vuosikymmenten saatossa ja satamatyön koneellistumisen edetessä.⁸⁶⁹

Ainakin osa haastatelluista näyttää jakavan De Vriesin käsityksen siitä, että satamatyöntekijöiden maine on parantunut. Haastatteluissa on muutamia viittauksia siihen, että ”meno” satamassa olisi aikaisemmin ollut ”hurjempaa”. Tämä voi olla osa yleisempääkin ajattelutapaa, jossa nykyaika nähdään entisaikojen kehittyneempänä. Esimerkiksi 1900-luvun alun Göteborgin sataman työntekijät syyttivät alan huonosta maineesta aikaisempien vuosikymmenien työntekijöitä, paikasta ja työstä toiseen siirtyneitä kulkumiehiä, vaikka työn väliaikaisuus ja kulkumiehet olivat edelleen arkipäivää.⁸⁷⁰ Maineen paraneminen tuntuisi luonnolliselta myös tarkasteltuna globalisoituvaa talouskehitystä vasten: Suomi on paljolti riippuvainen ulkomaankaupasta, ja sitä kautta satamien toiminta on merkittävässä asemassa. Satamatyöntekijöiden representaatioihin liittyvää tutkimusta olisi syytä jatkaa pitkältä 1950-luvulta kohti nykyaikaa.

Kuva ryyppäävistä ja tylyistä satamajätkeistä on yhteydessä sukupuoliin liitettyyn kaksinapaisuuteen. Naiset ja miehet on asetettu vastakohdiksi toisilleen esimerkiksi akselilla aktiivisuus – passiivisuus, kulttuuri – luonto tai järki – tunne. Feministisen tutkimuksen piirissä on osoitettu, että naiset on esitetty heikompina ja tyhmempinä kuin miehet, jolloin naisen kuvasta on tullut negatiivinen.⁸⁷¹ Historian tapahtumiin tutustuvan on vaikeaa kiistää naisten sortoa ja epäoikeudenmukaista kohtelua, joten tasa-arvoisuuteen pyrkivien ajattelutapojen mukana edellä esitelty asetelma on ainakin joissakin yhteyksissä kääntynyt pääläelleen: negatiivisuus yhdistetään helposti miehiin ja maskuliinisuuteen. Toisaalta Connellin hegemonisen maskuliinisuuden teoriasta on tullut väline, jonka kautta akateemiset, keskiluokkaiset miehet voivat osoittaa, että muut miehet ovat väkivaltaisia ja sortavat naisia, kun taas he itse ovat tasa-arvon toteuttajia.⁸⁷²

⁸⁶⁹ De Vries 2000, 707–708.

⁸⁷⁰ Björklund 1984, 187.

⁸⁷¹ Grant 1993, 144.

⁸⁷² Forsberg 2010, 2–3.

Satu Apon mukaan viina on ollut painokas ilmiö suomalaisessa kulttuurissa,⁸⁷³ ja tämä näkyy myös käsillä olevan tutkimuksen aineistossa. Vanhan agraarikulttuurin piirissä juoppous nähtiin kohtalona, jonka kokija oli voimaton ja avuton. Suojautuakseen juoppoudelta yhteisö stigmatsoi juopot, kapakkatalot ja juopposuvut. Itsenäisen Suomen alkutaipaleella alkoholilainsäädäntö oli niin kontrolloivaa ja ankaraa, että Satu Apon mukaan vastaavia tapauksia ei ole kovin montaa. Apo väittää, että tiukka lainsäädäntö ja alkoholiin liitetyt sosiaalisen huonommuuden merkitykset johtivat vastarintaan, uhman ja kapinan tunteisiin.⁸⁷⁴ Uhmakkuuden kertomuksia on löydettävissä aineistostani helposti: on kertomuksia alkoholinkäyttöön ja salakuljetukseen liittyvän säännösten kiertämisestä sekä konfliktitilanteessa suoraa viranomaisten haastamista. Epäsuorempaa uhmakkuutta näen esimerkiksi siinä haastattelukatkelmassa, jossa haastateltava toteaa, että sataman huonoa mainetta pönkitettiin kertomalla liioiteltuja alkoholiin liittyviä juttuja ihmisille, jotka eivät sataman arkea tunteneet.

Alkoholinkäyttöön ja sen salakuljetukseen sekä väkivaltaan ja lakkoihin liittyvät uhmakkuuden kertomukset liitän laajempaan maskuliinisuutta koskevaan "kuvatteluun". Miehin uho ja vastuuttomuus eivät ole ainoastaan negatiivisia määreitä, vaan kriminaaleille kadun kunnille on ollut kysyntää monissa maskuliinisissa fantasiaissa.⁸⁷⁵ Judith Halberstam näkee kirjallisuudessa ja elokuvissa pitkän historian, jossa myönteisellä tavalla korostetaan miesten kapinallisuutta. "Pahojen poikien" representaatiot (näyttelijöinä esimerkiksi James Dean, Robert De Niro ja Marlon Brando) vangitsivat jotakin työväenluokkaisen miehen kapinasta keskiluokkaista yhteiskuntaa ja sen perhearvoja kohtaan.⁸⁷⁶ Poikamieskulttuurin "satamajätän" kuva resonoi tämän kapinallisen mieskuvauksen kanssa, joten uhmakkaat representaatiot ovat todennäköisesti omalta osaltaan vaikuttaneet ahtaajista tehtyihin tulkintoihin. Halberstamin mainitsema Brando näytteli kapinallista satamatyöntekijää New Yorkin satamaan sijoittuvassa Elia Kazanin ohjaamassa klassikkoelokuvassa *On the Waterfront* (1954).⁸⁷⁷

Auttamaton Alko -mainoskampanjan räyhäävää satamajätän voi pitää osoituksena siitä, että sataman työntekijät saatettiin 1950-luvun Suomessa nähdä alkoholiongelmallisina ja väkivaltaisina miehinä. Toisaalta *Professori Masa* -elokuvan vastaanotto osoittaa, että ainakin työväenluokkaan positiivisesti suhtautuneiden piirissä sataman työntekijät luettiin työväenluokkaisen miesihanteen piiriin: elokuvan arvosteluissa ahtaaja-Väiskin hahmon "reiluus", kunnollisuus ja elämän hallinnan osaaminen ovat

⁸⁷³ Apo 1999, 101.

⁸⁷⁴ Apo 1999, 122, 133.

⁸⁷⁵ Kivimäki 2008, 9.

⁸⁷⁶ Halberstam 1998, 5.

⁸⁷⁷ Fisher 2009, 127.

elokuva-arvioita kirjoittaneiden mielestä ”luonnollisen” ja ”osuvan” työmieskuvauksen piirteitä.

Alkoholiin liittyvien asenteiden muutos on perusedellytys sille, että aihetta on aineistossa käsitelty monesta näkökulmasta. Nykyajasta käsin katsottuna alkoholiin 1950-luvun asenneilmapiirissä rennosti suhtautuneet satamatyöntekijät ja merimiehet voi nähdä ”edistyksellisinä kapinallisina”. Käsiahtauksen ajan päättymisen ja suuryksikköliikenteen alku ajoittuvat samaan aikaan kuin alkoholipolitiikan vapautuminen. Samaan aikaan kun merimiesten ja ahtaajien käynnit ravintoloissa harvenivat, vapautuivat aukioloajat ja anniskelu oikeudet, ja asenteet ravintolassa käymistä kohtaan ylipäättään muuttuivat myönteisemmiksi. Ennen kielletystä tuli muodikasta huvia. 1960-luvulla alkoholin kulutuksen kasvu oli voimakkaampaa kuin yleisen elintason nousu. Tiukasti kontrolloidut ja tylyt Alkoholiliikkeen myymälät muuttuivat vähitellen valintamyymälöiksi, joissa asiakkaita houkuteltiin tekemään heräteostoksia. Ravintolassa käyminen haluttiin osaksi arkea ja anniskelupaikkojen henkisiä kynnyksiä pyrittiin madaltamaan monin tavoin. Alkoholiin liittyvät asenteet alkoivat muuttua rajusti 1960-luvun puolivälissä. Vapaamielisyys huipentui 1969, jolloin keskiolut tuli ruokakaappoihin.⁸⁷⁸

Stigmatisoimisen mukanaan tuoma häpeä ja häpeästä nouseva uhma ovat tulkintani mukaan nähtävissä aineistossa myös prostituutioon liittyen. Satamaan sijoittuvan prostituution kuvauksissa näkyy muutos, joka liittyy yleisemmin seksuaalisuutta koskevien asenteiden muuttumiseen.⁸⁷⁹ Laivatytöt hyvin positiivisessa valossa esittävän *Keisarikunta*-elokuvan voi nähdä omalla tavallaan ajavan samaa asiaa. Rebecka Lennartsson on todennut, että tarkkaa ja lopullista määritelmää prostituution ja prostituoidun käsitteelle ei ole. Todellisuus on liian monimutkainen ja ristiriitainen, jotta sen voisi typistää täsmällisiksi käsitteiksi.⁸⁸⁰ Tämän tutkimuksen aineisto tukee Lennartssonin pohdintaa. Laivatytöjä tarkasteltaessa liikutaan arkielämän harmailla alueilla, joilla tutkijan on oltava hyvin tietoinen erilaisista ennakkokäsityksistä ja asenteista. Todellisuuden monimutkaisuuden ja ristiriitaisuuden esiin tuominen sopii kuitenkin hyvin hermeneuttisen tutkimuksen tavoitteeksi.

Unelma suvaitsevaisesta Suomesta

Aineistossa miesten välisiä eroja on rakennettu myös henkilöiden etniseen taustaan perustaen. Koska merenkulku on kansainvälistä ja monikansallista, on houkutus ajatella sen suoraan johtavan erilaisuuden hyväksyvään

⁸⁷⁸ Kuusi 2004, 36, 86, 98.

⁸⁷⁹ Kontula 2005, 46.

⁸⁸⁰ Lennartsson 2001, 272.

kulttuuriin. Tämän tutkimuksen aineiston pohjalta näyttää kuitenkin siltä, että useimpien kaupunkilaisten kanssakäyminen merimiesten kanssa on ollut hyvin lyhytaikaista ja pinnallista. Useimmille kotkalaisille merimiehet olivat asiakkaita, joita kannatti siksi kohdella kunnioituksella. Antirasistisesta puheesta huolimatta asenteet esimerkiksi omaa romanivähemmistöä kohtaan ovat olleet kielteisiä. Haastateltavien suvaitsevaisuus on ainakin osittain ehdollista. Kärjistäen sanottuna poikkeavuudesta ei ole haittaa, jos on hiljaa – tai ainakin tuo rahaa kaupunkiin. Erilaisuuden hyväksyminen esitetään ravintola Kairoa koskevassa haastatteluaineistossa kuitenkin myönteisenä ja Kotkalle erityisenä. Silti samaan aikaan haastateltavat tekevät eroa kansallisuuksien ja kansallisten kulttuurien välille. Merimiesten arvostus näyttää vaihdelleen sen mukaan, miten paljon he toivat rahaa kaupunkiin. Merimiehet eivät ole yksi yhtenäinen ammattiryhmä, vaan joukko eri maista tulevia erilaisia ihmisiä – osa naisia, vaikkei se tästä aineistosta käykään ilmi. Mitään kaavamaista suhtautumistapaa heidän erilaisuutensa kohtaamiseen ei aineistosta löydy.

Kansatieteilijä Leena Sammallahten mukaan 1800-luvun romantiikan synnyttämä kansanelämän tutkimus keskittyi maaseudun talonpoikaiseen elämänmuotoon, koska ajateltiin kansankulttuurin vanhimpien muotojen olevan löydettävissä nimenomaan maaseudun ”rahvaan” elämänpiiristä. Kansatieteen tehtävänä oli kartoittaa juuri tuon ylimuistoisen, alkuperäisen suomalaisen kulttuurin muoto ja sisältö. Sammallahti toteaa, että tämän tehtävän täyttämässä rannikon merenkulkijoiden tapojen tutkiminen ei voinut olla tärkeää.⁸⁸¹ Aineistossani kiistetään tätä kuvaa suomalaisuudesta siten, että suvaitsevaisuutta, ulkomaalaisten ja erilaisuuden hyväksymistä pidetään hyvänä asiana.

Kotkassa 1950-luvulla vierailleiden merimiesten haastatteluissa ei näy jälkeäkään siitä paheksunnasta ja ennakkoluuloisuudesta, josta ravintolan henkilökunnan haastatteluissa on puhuttu. Lahtisen haastattelemat miehet ovat kertoneet, että kaupungin ravintoloista saattoi löytää naisseuraa. Voi olla, että se riitti heille syyksi sanoa, että kaupunkiin olisi kiva tulla uudelleen. Ehkä merimiehet eivät joutuneet kohtaamaan paheksuntaa ja ennakkoluuloja. Hehän tapasivat lähinnä kaupunkilaisia, joille he olivat asiakkaita ja toivat elannon: partureita, myyjiä, tarjoilijoita... Kaupunkilaisten ja merimiesten väliset kohtaamiset tapahtuivat lähinnä ravintoloissa, joiden asiakkaat tiesivät jo sisään mennessään, että ravintolassa on merimiehiä – joita ravintolaan myös mentiin uteliaisuudesta katsomaan. Merimiesten kanssa seurustelleet naiset saivat kantaa huonon maineen, kun miehet seilasivat kohti muita satamia. Kontula väittää, että prostituutioon liittyvä häpeäleima johtuu naisen seksuaalisen aktiivisuuden luomasta uhasta. Naisen seksuaalinen aktiivisuus uhkaa yhteiskunnan tuotantosuhteita.⁸⁸² Haastatteluaineistossani prostituoituja paheksutaan

⁸⁸¹ Sammallahti 1993, 10.

⁸⁸² Kontula 2009, 63.

paljon vähemmän kuin laivatyttöjä voimakkaasti stigmatisoivan näytelmäelokuva-aineiston pohjalta voisi olettaa. Osin asia selittyy sillä, että haastattelujen tekemisen ajankohtana prostituutioon on suhtauduttu vähemmän hermostuneesti. Silti voi kysyä, onko suhteellisen myönteisten asenteiden taustalla myös ajatus prostituutiosta osana merellisen yhteisön tuotantosuheteita. Ovathan haastateltavat esittäneet ”tytöt” ”luonnollisena” osana sataman elämää.

Viranomaistekstit puhuvat monikulttuuristuvan Suomen puolesta, mutta suomalaisen kansallisen kulttuurin yhtenäisyyden myytti elää edelleen arkisissa käsityksissä.⁸⁸³ Minun aineistossani tätä yhtenäisyyden myyttiä on yhtäältä purettu ja toisaalta vahvistettu. Haastateltavat ovat tuoneet esiin olettamiaan Suomen sisällä olevia eroavaisuuksia, esimerkiksi asettaen sisämaan ja rannikon vastakkain. He näkevät kotkalaisissakin niitä, jotka hyväksyivät, ja niitä jotka eivät edes yrittäneet ymmärtää merimiesten, laivatyttöjen ja satamatyöläisten elämäntapaa. Haastateltavat rakentavat yhtenäisen suomalaisuuden myyttiä siinä mielessä, että he näkevät itsensä säännön vahvistavana poikkeuksena, poikkeuksellisen avarakatseisina ja suvaitsevaisina suomalaisina. Osa haastateltavista sekä *Keisarikunta*-elokuva korostavat merellistä yhteisöllisyyttä, jossa merimiehet, satamatyöntekijät, laivatyöt, ravintoloissa soittaneet muusikot ja ravintoloiden henkilökunta pitivät yhtä. Transnationaalisen tutkimuksen näkökulmasta merimiesten kansoittamia ravintoloita omine käytöskoodeineen voi pitää ”hybrideinä”, uudenlaisina kulttuurisina ilmiöinä, joiden taustalla vaikuttavat yllirajaiset kulttuuriset tekijät.⁸⁸⁴

Kun Veikko kertoi karaokea laulaneista romaneista, hän sanoi, ettei halua itse olla rasisti, mutta jotkut asiakkaat eivät pitäneet uusista tulokkaista. Oman rasistisuutensa kieltäminen on suosittua siksi, että nykyisin erilaisuuteen torjuvasti suhtautuvia pidetään kehittymättöminä, väittää mediakulttuurin professori Mikko Lehtonen. Useimmiten rasisti on joku muu. Rasistit asuvat aina muualla, esimerkiksi lähiössä, maaseudulla tai muissa maissa. Rasismi saatetaan ”ulkoistaa” myös menneisyyteen.⁸⁸⁵ Myös tämän tutkimuksen aineistossa ymmärtämättömyys ja suvaitsemattomuus ovat haastattelupuheessa yleensä jotakin tarkemmin määrittelemätöntä ja ne sijoitetaan epämääräisesti maaseudulle tai sisämaahan.

Kotkan suvaitsevaisuuden korostaminen ei tietenkään ole ainutlaatuista. Esimerkiksi Helsingin työläiskaupunginosana pidetty Kallio on haluttu esittää suvaitsevaisena.⁸⁸⁶ Nostalgisoinnilla ja romantisoinnilla voi olla suuri merkitys paikkojen tai vaikkapa ammattiryhmien maineelle. Tietoisesti rakennettua kuvaa menneisyydestä käytetään hyväksi pyrittäessä

⁸⁸³ Suurpää 2005, 51.

⁸⁸⁴ Bryceson & Vuorela 2002, 4.

⁸⁸⁵ Lehtonen 2009, 111–112.

⁸⁸⁶ Olsson 2004, 51.

rakentamaan nykyisiä identiteettejä tai julkisuuskuva.⁸⁸⁷ Siinä missä merimiesten kanssa seurustelleita naisia paheksuttiin tai väheksyttiin 1950-luvulla, on heidän maineensa 2000-luvulla valjastettu kaupungin markkinointiin. Kotkan Ruusu –kävelykierrokset ja *Keisarikunta*-elokuva ovat osa samaa ilmiötä: Kotkan kaupunki on antanut elokuvalle tuotantotukea ja ohjaaja Pekka Mandart on haastatteluissa kertonut toivovansa, että filmissä kuvattu 1950-luvun positiivinen henki palaisi kaupunkiin takaisin.⁸⁸⁸

Yhdestä mahdollisesta intersektionaalisuuteen liittyvästä ulottuvuudesta aineisto vaikenee. Seksuaalisuutta käsitellään kyllä esimerkiksi laivatyttökuvauksissa, mutta minkäänlaista viittausta homoseksuaalisuuteen en ole löytänyt. Laivoilla homoseksuaalisuutta tuotiin kuitenkin esiin paljon ennen "homojen vapautusliikkeen" alkamista.⁸⁸⁹ Suomessa tästä ei ainakaan minun aineistoni perusteella näy merkkiäkään. Satamat ja kapakat ovat osa samaa "heterotehdasta" kuin niitä ympäröivä kaupunki.⁸⁹⁰

Nostalgianäkä ja eksotiikan kaipuu

Edellä esiteltyjen erontekojen lisäksi aineistossa arvioidaan ihmisiä iän perusteella. Tämä jako näkyy vain osassa haastatteluista, sillä esimerkiksi Ailin arvomaailmassa nuorikin työntekijä saattoi olla hyväksyttävä, jos oli ahkera ja motivoitunut. Ilmarin haastattelussa iän mukaan erottelu näkyy "pojitteluna", mutta selvimmin sukupolvet toisistaan erottaa merimies Matti, jonka mielestä nuoremmat eivät voi ymmärtää käsiahtauksen ajan satamaa, koska eivät ole sitä itse kokeneet. Erityisesti Matin ja Ilmarin haastatteluissa sekä *Keisarikunta*-elokuvassa pitkä 1950-luku näyttää positiivisena kulta-aikana. Aikakauden maisema piirtyy erityisesti suhteessa vaikeisiin sotavuosiin: satamasta saatiin helpotusta pula-ajan harmeihin ja rintamalla kehittynyt "jermuhuumori" auttoi eteenpäin työelämän vaikeissa tilanteissa. Sinikka Vakimon mukaan ikä on alianalysoitu ero. Omassa aineistossani iän tai sukupolvien mukaan erottelu on kietoutunut nostalgiseen kuvaan menneestä.

Etnologi Pirjo Korhokangas on määritellyt nostalgian käsitettä sosiologi Fred Davisiin viitaten seuraavasti: "Nostalgialla tarkoitetaan muistojen sävyttämistä surumielisellä kaipauksella tai eriaisteisilla mielihyvän ja menneisyyden nautiskelun tunteilla." Korhokangas toteaa, että nostalginen muistelu on kaksijakoista, sillä siihen sisältyy sekä aktiivista muistelua että

⁸⁸⁷ Esim. Olsson 2004, 59; Snellman 1996, 245.

⁸⁸⁸ Elokuvan saamasta tuotantotuesta esim. Etelä-Suomen Sanomat 11.6.2004. Mandartin toiveesta saada 1950-luvun ylpeyden tunne takaisin Kotkaan Kymen Sanomat 8.2.2004.

⁸⁸⁹ Baker & Stanley 2003, 15.

⁸⁹⁰ Ks. Rossi 2003.

tietoista tai tiedostamatonta unohtamista. Nostalgia ei ole mitä tahansa muistelua, vaan siihen sisältyy tunne menneen kadottamisesta ja halusta saada mennyt takaisin. Korkiakangas vertaa nostalgiaa koti-ikävään, haluan palata tuttuun, turvalliseen ja hallittavissa olevaan tilaan. Hänen tutkimissaan aineistoissa nostalginen muistelu koskee useimmiten lapsuutta. Nostalgisesti muisteltu lapsuus on miellyttävää ja kaipauksen kohde. Ikävien ja raskaiden asioiden vastapainoksi esitetään palkitsevia ja kauniita muistoja, joiden painoarvo näyttää olevan suurempi.⁸⁹¹ Samaaan ilmiöön on viitannut ohjaaja Pekka Mandart todetessaan, että Keisarikunnan satamakaupunki on hänelle täyttä totta, koska se on täynnä tunnetta. Haastatteluaineistossa esille tulleet muistot eivät välttämättä yleisen käsityksen mukaan ole "kauniita", mutta muistelemiseen liittyy selvästi erilaisia mielihyvän tunteita.

Historioitsija Karin Johannisson on määritellyt nostalgiaa siten, että se liittyy nimenomaan kokemuksiin, omaan elämänhistoriaan. Nostalgisoidessa palataan omaan historiaan, kaivataan jotakin kadotettua. Nostalgia on katkeransuloista: kipu sekoittuu haluun, melankolia ihanuuteen. Nostalgia on kaihoisa ja itsestään tietoinen kaiho. Nostalgia mahdollistaa unelman kaivatun paluusta, koska kaipuun kohde on olemassa vain muistoissa.⁸⁹² Kaipuu ihannoituu, mutta pysyvästi menetettyyn alkuperäiseen tilaan on yksi kulttuurimme varhaisimpia myyttejä, joka esiintyy jo Raamatussa. On esitetty, että modernin nostalgian tunnetuimpia kuvauksia ovat Marcel Proustin Kadonnutta aikaa etsimässä –romaanisarjan kertojaminän tajunnassa vyöryvät lapsuus- ja nuoruusmuistot, jotka heräävät henkiin aistihavainnoista, kuten leivosten tai teen mausta.⁸⁹³ Muistiin ja muistoihin liitetään esineitä, valokuvia, tuoksuja, hajuja ja aistimuksia.⁸⁹⁴ Haastatteluissa tulevat esiin kaikkien aistien välityksellä koetut tuntemukset. Moniaistisuus näyttää liittyvän vahvimpiin muistikuviin ratsupoliisin hevosen kavioiden kopinasta työtapaturman aikaansaaman kivun kautta kaakaokupillisen tuoksuun ja makuun. Oman aineistoni perusteella en lähtisi väittämään, että ihmiset kaipaavat takaisin kadotettuun menneisyyteen. Yhdistän kaipuun nimenomaan tunnetason ilmiöihin: pula-Suomessa satamassa saattoi kokea hetkellisesti jotakin aistimaailman mullistavaa, kun totuttuun fyysiseen maailmaan tuli jotakin erilaista, oli se sitten appelsiini, uudet farkut tai merimiehen laulama blues. Ehkä muistelija kaipaa enemmänkin uuteen asiaan ihastumisen tai haltioitumisen tunnetta kuin mennyttä aikaa sinänsä.⁸⁹⁵

Nostalgia voidaan ymmärtää väljästi kaipuuna pois nykyhetkestä, mutta myös kaukokaipuu ja ideaalisen kauneuden tavoittelu kuuluivat romantiikan ajan nostalgiaan, joka näkyi myöhemminkin esimerkiksi symbolistisessa

⁸⁹¹ Korkiakangas 1999, 171–173. Ks. myös Johannisson 2001, 7–9.

⁸⁹² Johannisson 2001, 10–11.

⁸⁹³ Rossi & Seutu 2007, 7.

⁸⁹⁴ Kukkonen 2007, 19, 26.

⁸⁹⁵ Ks. Salmi 1999, 29.

runoudessa.⁸⁹⁶ Satamamielikuvissa kaukokaipuu ja eksotiikannälkä ovat näkyvästi esillä, mutta nämä ulottuvuudet eivät haastatteluaineistossani ole erityisen merkittäviä. Koska haastattelujen tarkoituksena on ollut dokumentoida työtä, tulevat eksoottiset vieraiden maiden satamat mukaan vain välähdyksinä. Yksi haastateltavista pohtii sataman olevan jonkinlainen välitila maan ja meren rajalla. Hän pitää juuri tätä sataman erityisyytenä, joka on lyönyt leimansa myös työntekijöiden väliseen kanssakäymiseen. Tämän haastateltavan kohdalla nostalgian voi nähdä muistin ja muistojen rakentajana, joka toimii katarttisena, puhdistavana ja kokoavana ilmiönä.⁸⁹⁷

Sataman erityisyyden korostamisen voi nähdä kaipuuna yhteisöön ja eheään.⁸⁹⁸ Kotkan kaupungin markkinointimateriaalissa yhtenäisenä tavaramerkkinä näyttäytyvä ”merellisyys” ei tutkimusaineiston perusteella kuitenkaan ole ristiriidattomasti jaettu kokemus. Osa satamassa ja merenkulussa toimineista ihmisistä on kokenut itsensä syrjityiksi ja marginalisoiduiksi. Haastateltavat sekä aineiston dokumenttielokuvat ovat korostaneet satamatyöntekijöiden ja merimiesten huonoa asemaa ja työn raskautta. Muistelijat tekevät eroa heihin aikanaan ennakkoluuloisesti suhtautuneisiin sekä uusiin sukupolviin, joiden elämä on helppoa. Muistelupuheessa 1950-luvun ”rantaporukan” korostettu rentous, reiluus ja suvaitsevaisuus asettuvat turhantärkeyttä ja jäykkyyttä vastaan. Vahvimmin 1950-luvun Kotkan ”me-hengen” ihannointi näkyy *Keisarikunta*-elokuvassa sekä siihen liittyvissä ohjaaja Pekka Mandartin haastatteluissa.

Pia Olsson on huomannut, että Helsingin Kalliota koskeva muistitieto yhdistää hyvin usein negatiiviset asiat vain nykypäivään, ja menneisyys nähdään ongelmattomana.⁸⁹⁹ Olsson kirjoittaa, että köyhyys, ahdas asuminen ja raskas työ ovat aivan jotakin muuta kuin mitä menneisyydestä on yleensä nostettu esiin. Useimmiten kotiseutuyhdistykset, museot ja vastaavat tahot ovat etsineet menneestä ajasta kauniita ja iloisia asioita. Hän on verrannut Kallion menneisyydestä rakennettua nostalgista ja romantisoitua kuvaa Hanna Snellmanin tukkilaisia koskeviin tutkimustuloksiin.⁹⁰⁰ Snellman on kirjoittanut, että romantisoinnin myötä tukkilaiden asema parani ja heidän ammattikulttuuristaan tuli merkittävä osa lappilaisen identiteetin rakentamisessa. ”Vanhaa jätkäkulttuuria” tarjoillaan niin matkailijoille kuin omalle välle.⁹⁰¹ Satamiin liittyvät nostalgiset muistot ja mielikuvat ovat monen suosituksen iskelmän menestyksen taustalla. Romantisointi voi näkyä myös kurjuuden maksimoimisena, kuten Veikko Lavin 1930-luvun alun kuvaavassa tekstissä *Lasijauholaivakeikka*. Väitän, että 1930-luvun alun lamavuosien taloudellisten vaikeuksien ja siihen

⁸⁹⁶ Rossi & Seutu 2007, 9–10.

⁸⁹⁷ Ks. Kukkonen 2007, 15.

⁸⁹⁸ Kukkonen 2007, 14.

⁸⁹⁹ Olsson 2004, 54.

⁹⁰⁰ Olsson 2004, 59.

⁹⁰¹ Snellman 1996, 245.

yhdistyvän kieltolain kuvaukset värittävät ainakin jossakin määrin myös myöhempien aikojen satamakuvauksia. Anu Koivusen mukaan sodanjälkeisissä ongelmaelokuvissa fuusioituvat sensaatio ja valistus sekä realismi ja romantiikka.⁹⁰² Samalla tavalla ambivalentteja ovat useimmat satamakuvaukset: samaan aikaan halutaan esittää ”todellista arkea” sekä paeta siitä. Hyvästien ja jälleennäkemisten, eksotiikan aavistusten, rappioromantiikan ja merellisten luontokokemusten satama on täynnä tunnetta sille, joka haluaa päästää mielikuvituksensa valloilleen.

Laiva on lastattu

Olisiko tutkimuksen voinut kirjoittaa ilman risteävien erojen käsitettä? Varmasti, mutta lopputulos olisi ollut toisenlainen. Käsitteen avulla sain järjestykseen hajanaiset ja risteilevät ajatukset. Nostalgisen muistelun ja muiden aineistosta nousevien teemojen yhteensovittaminen onnistui vasta risteävien erojen käsitteen avulla. Oivalsin nostalgian olevan yhteydessä iän perusteella tehtävään erotteluun.

Intersektionaalisuuden tarkastelussa on tavallista, että useampia eroja on vaikea hahmottaa samanaikaisesti, ja näin on myös minun tekstissäni. Naisten kohdalla tärkeimmät risteyskohdat löytyvät sukupuolen, luokan ja ammatin sekä etnisyyden kohdatessa. Käsitteen käyttökelpoisuus paljastuu erityisesti niin kutsutuista laivatytöistä kertovaa aineistoa tarkasteltaessa. Luokkaisuus vaikuttaa heidän asemaansa siten, että he ovat viranomaisten ja ”kunnan kansalaisten” arvostelun ja tuomitsemisen kohteena eri tavalla kuin varakkaammat prostituoidut, jotka pystyivät toimimaan huomiota herättämättä. Laivatytöt edustavat naiseuden heikkouksia ja huonoutta, joita ylirajaiset suhteet ulkomaalaisten miesten kanssa entisestään korostavat.

Etninen tausta erontekemisen perustana tulee haastatteluaineistossa eksplisiittisesti esiin lähinnä kansallisuuteen viittaamalla. Aineistosta voi hahmottaa kamppailun, jossa yhtäältä voimakkaasti puhutaan kaikkien ihmisten tasa-arvon puolesta ja toisaalta rakennetaan hierarkioita arvottamalla ihmisiä taustan, ammatin tai sukupuolen mukaan. Esimerkiksi ahtaustyötä tehnyt Aili sanoo haastattelussaan, että kaikki ihmiset ovat tasa-arvoisia, mutta tekee silti selvää eroa työntekijöiden välillä osaamisen ja ahkeruuden perusteella. Naisten osalta aineistoissa korostuukin, että kaikkia töitä tehtiin valittamatta ja satamasta jäätiin pois vain siksi, että olisi aikaa kotitöille. Miesten kohdalla taas tuodaan esiin mahdollisuus valita parhaat työtehtävät ja halutessaan jättää työ kokonaan tekemättä. Tämä rakentaa asetelman, jossa miehet välttelevät vastuuta, kun sankarinaiset tekevät enemmän kuin oman osansa. Helmin haastattelussa voi nähdä myös välähdyksen siitä, että naisillakin oli vapaa-aikaa, jolloin kyläiltiin ja

⁹⁰² Koivunen 1995, 139.

seurusteltiin naapureiden kanssa, Helmin tapauksessa myös käytiin teatterissa ja veneiltiin perheen kanssa.

Vappu Ikosen ja Marketta Saaren tavoin koen, että aineistosta on vaikea löytää moniulotteisia kuvauksia tutkimuskohteesta. Ikosen ja Saaren analysoimat lapsuutta käsittelevät tutkimukset toivat esiin ainoastaan ”vaikean lapsuuden” kun taas elokuvissa lapset olivat aina iloisia ja lahjakkaita.⁹⁰³ Omassa aineistossani kerronta sekä haastatteluissa että elokuvissa näyttää polarisoituvan sataman paheellisuuden ympärille. Sataman ”syntinen” leima on niin vahva, että kertomukset järjestyvät toistamaan ja vahvistamaan tai kiistämään tätä kuvaa. Aineistossa sataman epämääräisyys korostuu, kun sitä verrataan laivoilla ja tehtaissa vallinneeseen järjestykseen. Erityisesti dokumenttielokuvat silottelevat satamassa näkyneitä ongelmia.

Historioitsija Matti Peltosen esiintuoma valta-asetelma, jossa työväenluokkaiset miehet niputetaan alkoholin väärinkäyttäjiksi saa vahvistusta tämän tutkimuksen haastatteluaineistosta. Haastateltavat ovat satamassa pitkään työskennelleitä henkilöitä, jotka pääsivät myös etenemään urallaan. Yksi syy tähän on, että heillä ei ole ollut ongelmia alkoholinkäytön kanssa. He kertovat muiden työntekijöiden alkoholinkäytöstä yleistäen, vaikka itse kertomuksen kontekstista kävisi ilmi, että selviäkkin miehiä satamassa nähtiin. Toisaalta aineistossa myös kiistetään luokkaistunutta alkoholinkäytön kuvaa. Muiden työntekijöiden juomisesta kertomalla haastatteluissa tuodaan esille myös alkoholinkäyttöön liittyvien säännösten ja asenteiden kielteisiä puolia. Kertojat eivät puolusta kertomuksen kumpaakaan osapuolta, viranomaisia tai uhkarohkeita juojia, vaan tulevat korostaneeksi omaa maltillisuuttaan kahden ääripään välissä.

Kaikki haastateltavat näyttävät suhtautuvan lakkoihin maltillisesti. Useampi haastateltu kertoo, että lakon syytä ei aina edes tiedetty tai syytä pidettiin sellaisina, joista olisi kannattanut ennemmin neuvotella. Pentti Heittolan lakkokuvauksessa on kiinnostava ristiriita: miehet esitetään samanaikaisesti olosuhteiden uhreina, mutta myös oman työpanoksensa arvon hyvin tuntevina aktiivisina toimijoina ja kysytyinä työntekijöinä. Sataman työntekijöiltä vaadittiin joustavuutta. Siellä pidempään töissä viihtyneet todennäköisesti nauttivat työn vaihtelevuudesta. Vielä 1950-luvulla satamassa elettiin osittain samassa vuodenkierrossa kuin maatalouden piirissä: kesällä töitä oli eniten ja talvella saattoi olla hiljaisempia kausia. Kausittaisten ylitöiden takia satamassa elettiin ”24 h - elämää”, joka teki satamasta vaikean työpaikan erityisesti naisille, jotka olivat perheensä ainoita elättäjiä.

⁹⁰³ Ikonen & Saari 1993, 72.

Lähteet ja kirjallisuus

Painamattomat lähteet

Haastattelut, muistitieto, kenttätömuistiinpanot ja valokuvat

Helsingin kaupunginmuseo (HKM), Tekstitietokanta (T)

Merihistorian ja museologian opiskelijoiden tekemät haastattelut Helsingin satamassa syksyllä 2008: *satamatyö 1 - 6*

Merihistorian ja museologian opiskelijoiden tekemät kenttätöpäiväkirjat Helsingin satamasta syksyllä 2008 signumilla *satamatyö 7 - 12*, Tytti Steelin kenttätöpäiväkirja signumilla *satamatyö 13*

Helsingin kaupunki (HK), Satamalaitos, Kansliaosasto (S)

Laiturihuollon esimies Sven Rosin (palvelusaika 1934–1976) haastattelu 1976.

Helsingin yliopisto (HY), Kansatieteen oppiaineen arkisto (Kta)

Nieminen, Tytti 1999. ”Terveisiä Kairosta!” Kotkalaista ravintolaelämää 1930 – 1990 -luvulla.

Kymenlaakson museo (KyM), Kotka, Arkisto (A)

Armi Oinosen keräämä naissatamatyöläisten haastatteluaineisto. KOTYLEL5042:1-16.

Tytti Niemisen tekemät haastattelut Ravintola Kairon historiasta 1063:1-15

Museovirasto (MV), Suomen merimuseo (SMM), Kotka

A200803:1-13 Tytti Steelin väitöskirjan haastatteluaineisto

Työvään arkisto (TA), Työvään Muistitietotoimikunnan kokoelmat (TMT)

276:961 / 2 Pentti Heittola: 1950-luvun laivanlastaajien muotokuva

Fiktiiviset elokuvat

Ariel, 1988. Ohjaus Aki Kaurismäki.
Häijyt, 1999. Ohjaus Aleksi Mäkelä.
Keisarikunta, 2004. Ohjaus Pekka Mandart.
Mies vailla menneisyyttä, 2002. Ohjaus Aki Kaurismäki.
Nokea ja kultaa, 1945. Ohjaus Edvin Laine.
Professori Masa, 1950. Ohjaus Matti Kassila.
Raportti eli balladi laivatytöistä, 1964. Ohjaus Maunu Kurkvaara.
Rosso, 1985. Ohjaus Mika Kaurismäki.
Rööperi, 2009. Ohjaus Aleksi Mäkelä.
Sellaisena kuin sinä minut halusit, 1944. Ohjaus Teuvo Tulio.
Synnin puumerkki, 1942. Ohjaus Jorma Nortimo.

Dokumenttielokuvat ja tv-tuotannot

Kansallinen audiovisuaalinen arkisto (Kava)

O-797 *Meijeri*. Tuotanto Aho & Soldan
O-1810 *Sataman arkea*, 1948. Tuotanto Arvo Heinonen.
O-2639 *Satama*, 1949. Ohjaus ja käsikirjoitus Harry Lewing. Tuotanto Suomi-Filmi Oy.
O-2670 *Filmiseppo katsaus 5*, 1948.
O-2720 *Merta ja satamaa*, 1959. Tuotanto Veikko Laihanen Oy.
O-15379 *Vaneria*, 1963. Tuotanto Suomi-Filmi Oy.
O-20501 *Kaivospölkyn matka metsästä satamaan*, 1952. Ohjaus Mauno Pekkanen
SL-1898 *Helsinki – teollisuuden ja kaupan kaupunki*, 1959. Ohjaus Hans Haataja.
SL-4639 *Finland Today, 1950*. Tuotanto Suomi-Filmi Oy.
V-17267 *Kotkan poikii ilman siippiä*, 1990. Ohjaus Pekka Mandart.
YSL-4167 *Pasin myllymatka*, 1955. Ohjaus Yrjö Aaltonen.
YSL-14080 *Pesästä pöytään*, 1961. Ohjaus Jaakko Kuusisto.
YV-14903 *Satamakuvia*, 1938. Tuotanto SPR-filmi.
YV-4116 *Suomi kutsuu*, 1940. Tuotanto Aho & Soldan.
YV-5037 *Ahtaajien saari*, 1991. Ohjaus Veli-Pekka Hailuoto.
YV-5204 *Sataman työturvallisuus*. Tuotanto Valtion AV-keskus.
YV-5255 *Lanssilta laivaan*, 1949. Ohjaus Harry Lewing. Tuotanto Suomi-Filmi Oy.
YV-5822 *Kaukomaailta kauppaan*, 1949. Ohjaus ja käsikirjoitus Harry Lewing. Tuotanto Suomi-Filmi Oy.
YV-7193 *Valtasuoni sykkii*, 1948. Ohjaus Orvo Saarikivi. Käsikirjoitus Harry Lewing. Tuotanto Suomi-Filmi Oy.

YV-7515 *Turku, maataloustuotteiden vientisatama*, 1938. Tuotanto Filmistudio Oy.
YV-8884 *Kotka, 1961*. Ohjaus Olavi Puusaari.
YV-9427 *Kyllästetty kestää*, 1964.

Yleisradion Elävä arkisto www.yle.fi/elavaarkisto

Kotkan Ruusu, 2009.

Saapuvien laivojen satama, 1957. Tuotanto Fennada Filmi Oy.

Verkkosivut

Aarre Simosen henkilöhistoriasta Kansallisbiografiassa
<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/787/>
EU:n kemikaaliviraston verkkosivut: <http://echa.europa.eu/information-on-chemicals/registered-substances>.
Kalliolan setlementin historia
<http://www.kalliola.fi/Kalliolansetlementti/Sivut/Historia.aspx>
Kotkan sataman historian julkistamistilaisuus, Kymenlaakson radio.
<http://lotta.yle.fi/rwebkta.nsf/sivut/nettivideot>
Kotkan Matkailuoppaat ry:n verkkosivu.
<http://www.kotkaguides.fi/kierrokset2.html#ruusu>
Kymen Sanomat 21.8.2011. Mielipidekirjoitus Pelastakaa ravintola Kairo.
<http://www.kymensanomat.fi/Mielipide---Sana-on-vapaa/2011/08/21/Pelastakaa+ravintola+Kairo!/2011311931758/69>.
Happy Days? – Onnenmaa? -hankkeen verkkosivu
<http://www.helsinki.fi/kansatiede/> tai <http://happydays.jyu.fi/>
Oulun kaupunginkirjaston verkkosivut, Kirjailijat Oulussa.
<http://www.ouka.fi/kirjasto/kirjailijat/skiftesvik/aila.htm>.
Ravintola Kairon verkkosivut. <http://www.ravintolakairo.fi/index.htm>.
Tutkimuseettisen neuvottelukunnan verkkosivut: www.tenk.fi
Eettiset periaatteet:
http://www.tenk.fi/eettinen_ennakkoarviointi/eettisetperiaatteet.pdf

Painetut lähteet

Media-aineistot

City-lehti 2004
Espoon Seurakuntasanomat 2004
Helsingin Sanomat 1983, 1992
Hohto 2004

Kansan Uutiset 2007
Korsteeni 1995
Kotkansilmä 2005
Kymen Sanomat 2004
Nöjesguiden 2004
Savon Sanomat 2004
Suomen Sosiaalidemokraatti 1950
Suosikki 2004
Taiteen maailma 1950
Turun Sanomat 1949
Vapaa Sana 1950
Viikkosavo 2004
Yleisradio, Ykkösen Aamu-tv 2004
Ylioppilaslehti 1937, 1950, 2004

Kirjallisuus

- Aalto, Ilana 2012. *Isyyden aika. Historia, sukupuoli ja valta 1990-luvun isyyskeskustelussa*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisusarja 112. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Aaltonen, Jouko 2003. *Käsikirjoittajan työkalut. Audiovisuaalisen käsikirjoituksen tekijän opas*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 872. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Abrams, Lynn 2010. *Oral History Theory*. Abingdon: Routledge
- Acker, Joan 1990. Hierarchies, Jobs, Bodies: A Theory of Gendered Organizations. *Gender & Society* 1990: 4, 139–158.
- Ahlbäck, Anders 2010. *Soldiering and the Making of Finnish Manhood. Conscription and Masculinity in Interwar Finland, 1918–1939*. Turku: Åbo Akademi University. <http://www.doria.fi/handle/10024/67001>
- Alanko, Outi 2001. Lukijasta lukemiseen, tulkinnasta elämykseen: lukijan käsite kirjallisuudentutkimuksessa. – Outi Alanko ja Tiina Käkelä-Puumala (toim.). *Kirjallisuudentutkimuksen peruskäsitteitä*. Tietolipas 174. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ala-Pöllänen Anne, 2010. Mereen kasvojaan kuvastava kaupunki. Merellinen teollisuusperintö ja kaupunkikulttuuri. – Sari Mäenpää & Johanna Aartomaa (toim.) *Merihistorian rajapintoja. Nautica Fennica 2009–2010*. Helsinki: Museovirasto.
- Alivirta, Anna-Leena & Hurta, Kalevi & Kimpanpää, Hilppa & Liukkonen, Mirja & Paananen, Kalervo 2007. *Satama*. – Anna-Leena Alivirta & Mirja Liukkonen (toim.), *Miä oon Kotkast. Muistoja 50-luvun Kotkasta*. Helsinki: Minerva.
- Alivirta, Anna-Leena & Paananen, Kalervo & Paronen, Irja 2007. *Kotkalaiset: ronskii, nauravii, itsetuntosii, sinnikkäit*. – Anna-Leena Alivirta & Mirja Liukkonen (toim.), *Miä oon Kotkast. Muistoja 50-luvun Kotkasta*. Helsinki: Minerva.

- Alivirta, Kaija-Maija 2007. Lastenkoti. – Anna-Leena Alivirta & Mirja Liukkonen (toim.), *Miä oon Kotkast. Muistoja 50-luvun Kotkasta*. Helsinki: Minerva.
- Allardt, Erik 1995. *Bondtur och kulturchocker. En intellektuell självbiografi*. Helsinki: Söderström.
- Andersen, Svend Aage 2000. Danish Dock Workers: Aarhus, 1870–1970. – Sam Davies & Klaus Weinbauer (eds.) *Dock Workers. International Explorations in Comparative Labour History, 1790–1970*. Volume 1. Aldershot: Ashgate.
- Apo, Satu 1999. Alkoholi ja kulttuuriset tunteet. – Sari Näre (toim.) *Tunteiden sosiologiaa II. Historiaa ja säätelyä*. Tietolipas 157. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Arvastson, Gösta 1987. *Maskinmänniskan. Arbetets förvandlingar i 1900-talets storindustri*. Göteborg, Korpen.
- 2003. Människor, berättelser och verktyg. – Dag Avango & Brita Lundström, (red.) *Industrins avtryck. Perspektiv på forskningsfält*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Aukia, Markku 1973. *Turun satamamiehistä vuosina 1889–1939*. Scripta Ethnologica Turun yliopiston kansatieteen laitoksen julkaisuja 28. Turku, Turun yliopisto.
- Bacon, Henry 2000. *Audiovisuaalisen kerronnan teoria*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 792. Suomen Elokuva-arkiston julkaisuja. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Suomen Elokuva-arkisto.
- Bagh, Peter von 1992. *Suomalaisen elokuvan kultainen kirja*. Helsinki: Otava ja Suomen elokuva-arkisto.
- 2002. *Peili jolla oli muisti. Elokuvallinen kollaasi kadonneen ajan merkityksien hahmottajana (1895 - 1970)*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 891. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2006. *Aki Kaurismäki*. Helsinki: WSOY.
- Bagh, Peter von & Hakasalo, Ilpo 1986. *Iskelmän kultainen kirja*. Helsinki: Otava.
- Baker, Paul & Stanley, Jo 2003. *Hello Sailor! The hidden history of gay life at sea*. Harlow: Pearson Education Limited.
- Banks, Marcus 1990. The Seductive veracity of Ethnographic Film. *Society for Visual Anthropology Review, spring 1990*. 16–21.
- Bergholm, Tapio 1994. Satamien kova miehisuus. – Jorma Sipilä & Arto Tiihonen (toim.) *Maskuliinisuuksia puretaan, miestä rakennetaan*. Tampere: Vastapaino.
- 1996a. Kotkan naiset kovia? Sukupuolisidonnainen palkkaus 1944–1947. – *Satama: Sataman kehitys ja työ satamassa. X Itämeri-seminaari Kotkassa 10.–13.8.1994*. Kymenlaakson maakuntamuseon julkaisuja no 22. Kotka: Kymenlaakson maakuntamuseo.
- 1996b. Masculinity, Violence and Disunity: Waterfront Strikers and Strikebreakers in Finnish Ports in the 1920s and 1930s. *The International Journal of Maritime History Vol VIII, No 1, June 1996*. 23–42.
- 1997. *Ammattiliiton nousu ja tuho. Kuljetusalan ammattiyhdistystoiminta ja työmarkkinasuhteiden murros 1944–1949*. Bibliotheca Historica 19. Työpoliittinen tutkimus 166. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura & Työministeriö.
- 2000. *Kovaa peliä kuljetusalalla. Kuljetusalan ammattiyhdistystoiminta vuosina 1960–1990*. Helsinki: Otava.

- Bergholm, Tapio & Fisher, Lewis R. & Tonizzi, M. Elisabetta 2007. Introduction. — Tapio Bergholm & Lewis R. Fisher & M. Elisabetta Tonizzi (eds.) *Making Global and Local Connections: Historical Perspectives on Ports*. Research in Maritime History No. 35. St. John's: International Maritime Economic History Association.
- Bergholm, Tapio & Teräs, Kari 1999. Female Dockers in Finland, c. 1900—1975: Gender and Change on the Finnish Waterfront. *International Journal of Maritime History Vol.XI No. 2 December 1999*, 107–120.
- 2000. Dockers of Turku c. 1880–1970. — Sam Davies et al. (eds) *Dock Workers. International Explorations in Comparative Labour History, 1790–1970*. Volume 1. Aldershot: Ashgate.
- Björklund, Anders 1977. *Splitvedjantor och andra arbeterskor vid de norrländska lastageplatserna*. Stockholm: LiberFörlag.
- 1978. *Lundebusar och bondesjäare. Ur sjöfartens och stuveriets historia i Ådalen*. Stockholm: LiberFörlag.
- 1984. *Hamnens arbetare. En etnologisk undersökning av stuveriarbetet I Göteborg*. Nordiska museets Handlingar 101. Tukholma: Nordiska museet.
- 1988a. Efterskrift av Anders Björklund: Hamnarbetarundersökningens bakgrund och inramning. — Erixon, Sigurd 1988 (original 1949). *Stockholms hamnarbetare före fackföreningsrörelsens genombrott. Ett etnologisk studie av Sigurd Erixon*. Stockholm: Stockholms stad.
- 1988b. *Slaget om hamnarna: om ny teknik och fackliga gränser i fem svenska hamnar*. [Lund]: Arkiv.
- 1990. Skitjobb – om några tillfällighetsarbetares verklighetskonstruktion. — Karl-Olov Arnstberg (red.) *Korallrevet. Om vardagens kulturmönster*. Stockholm: Carlssons.
- 1998. *Gubbar – historier och namn från Stockholms hamn*. Stockholm: Sjöhistoriska museet.
- Booker, M. Keith 2001. *Monsters, Mushroom Clouds, and the Cold War. American Science Fiction and the Roots of Postmodernism, 1946–1964*. Contributions to the Study of Science Fiction and Fantasy. Number 95. Westport, Conn: Greenwood Press.
- 2002. *The Post-Utopian Imagination. American Culture in the Long 1950s*. Contributions to the Study of American Literature. Number 13. Westport, Conn: Greenwood Press.
- Broeze, Frank 2002. *The Globalization of the Oceans: Containerisation from the 1950s to the present*. Research in Maritime History no. 23. St. John's, Newfoundland: International Maritime Economic History Association.
- Bryceson, Deborah Fahy & Vuorela, Ulla 2002. Transnational Families in the Twentyfirst Century. — Deborah Bryceson & Ulla Vuorela (eds) *The Transnational Family. New European Frontiers and Global Networks*. Oxford: Berg.
- Bäckman, Maria 2009. *Miljonsvennar. Omstridda platser och identiteter*. Göteborg: Makadam.
- Clifford, James 1986. Introduction: Partial Truths. — James Clifford & George E. Marcus (eds) *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley: University of California Press.
- Connell, R. W. 2005. *Masculinities. Second Edition*. Berkeley: University of California Press.
- Davies, Charlotte Aull 2008. *Reflexive Ethnography. A guide to researching selves and others*. Second edition. London & New York: Routledge.

- Davies, Sam & Weinbauer, Klaus 2000. Towards a comparative international history of dockers. — Sam Davies & Klaus Weinbauer (eds) *Dock Workers. International Explorations in Comparative Labour History, 1790–1970*. Volume 1. Aldershot: Ashgate.
- Davis, Kathy 2008. Intersectionality as buzzword. A sociology of science perspective on what makes a feminist theory successful. *Feminist Theory* vol. 9(1), 67–85.
- De Lauretis, Teresa 2004. *Itsepäinen vietti. Kirjoituksia sukupuolesta, elokuvasta ja seksuaalisuudesta*. Tampere: Vastapaino.
- De los Reyes, Paulina & Mulinar, Diana 2005. *Intersektionalitet. Kritiska reflektioner över (o)jämlighetens landskap*. Malmö: Liber.
- De Vries, David 2000. The construction of the image of dock labour. — Sam Davies & Klaus Weinbauer (eds) *Dock Workers. International Explorations in Comparative Labour History, 1790–1970*. Volume 2. Aldershot: Ashgate.
- Dudley, Andrew 1998. Film and history. — John Hill & Pamela Church Gibson (eds) *The Oxford Guide to Film Studies*. Oxford: Oxford University Press.
- Easthope, Anthony 1998. Classic film theory and semiotics. — John Hill & Pamela Church Gibson (eds) *The Oxford Guide to Film Studies*. Oxford: Oxford University Press.
- Ehn, Billy & Klein, Barbro 1994. *Från erfarenhet till text. Om kulturvetenskaplig reflexivitet*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Ehn, Billy & Löfgren, Orvar 1996. *Vardagslivets etnologi. Reflektioner kring en kulturvetenskap*. Stockholm: Natur och Kultur.
- 2007. *När ingenting särskilt händer. Nya kulturanalyser*. Tukholma: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Ekström Söderlund, Birgitta 2001. *I begynnelsen var hamnen: Hangö hamn 1873 - 2001*. Hangö museums publikationsserie nr 21. Hanko: Hangö museum.
- Erixon, Sigurd 1988 (original 1949). *Stockholms hamnarbetare före fackföreningsrörelsens genombrott. Ett etnologisk studie av Sigurd Erixon. Med efterskrift av Anders Björklund*. Stockholm: Stockholms stad.
- Erävuori, Jukka 1981. *Helsingin sataman ja satamahallinnon historia*. Helsingin kaupungin julkaisuja no 33. Helsinki: Helsingin kaupunki.
- Fairclough, Norman 2002. *Miten media puhuu*. 2. p. Tampere: Vastapaino.
- Finzsch, Norbert 2011. Historical Masculinities as an Intersectional Problem. Editorial. *Gender Forum. An Internet Journal of Gender Studies*. Issue 32, 2011.
- Fisher, James T. 2009. *On the Irish Waterfront. The Crusader, the Movie and the Soul of the Port of New York*. Ithaca: Cornell University Press.
- Forsberg, Lucas 2010. Editorial. Masculinity studies as fetish and the need of a feminist imagination. *NORMA Nordic Journal for Masculinity Studies* vol. 5 (1) 2010, 1–5.
- Forss, Timo 2004a. Pekka Mandart kertoo – Ei oltu niin kuin muut. — Pamela Mandart & Timo Forss (toim.) *Keisarikunta. Elokuvakäsikirjoitus ja esseitä*. Helsinki: Like.
- 2004b. Näyttelijöiden tunnustuksia. — Pamela Mandart & Timo Forss (toim.) *Keisarikunta. Elokuvakäsikirjoitus ja esseitä*. Helsinki: Like.
- Foucault, Michel 2008. *Diskursernas kamp. Texter i urval av Thomas Götselius & Ulf Olsson*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.

- Gerstenberger, Heide 2008. Odotuksia ja pettymyksiä merimiesten satamakäyntien historiasta. – Täkillä, koneessa ja byssassa. Merenkulkijan elämää ennen ja nyt. Nautica Fennica 2007 – 2008. Helsinki: Museovirasto.
- Godhe, Michael 2003. *Morgondagens experter. Tekniken, ungdomen och framsteget i populärvetenskap och science fiction i Sverige under det långa 1950-talet*. Tukholma: Carlssons.
- Grant, Judith 1993. *Fundamental feminism. Contesting the Core Concepts of Feminist Theory*. New York: Routledge.
- Green, Anna 2000. The work process. – Sam Davies et al. (eds) *Dock Workers. International Explorations in Comparative Labour History, 1790–1970*. Volume 2. Aldershot: Ashgate.
- Haavikko, Paavo 1983. *Vuosisadan merikirja. Effoaan sata ensimmäistä vuotta 1883–1983*. Helsinki: Effoa - Suomen Höyrylaiva Oy.
- Haddington, Pentti & Kääntä, Leila 2011: *Kieli, keho ja vuorovaikutus: multimodaalinen näkökulma sosiaaliseen toimintaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hagmark-Cooper, Hanna 2008. *Avsked och återseende. Sjömanshustruns liv under 1900-talet*. Helsinki: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Hakosalo, Heini 1994. Jääkäri mentaliteetti. – Raimo Kinisjärvi & Tarmo Malmberg & Juhani Sihvonen (toim.). *Elokuva ja analyysi. Katsauksia elävän kuvan erittelyyn ja tulkintaan*. Helsinki: Suomen elokuva-arkisto.
- Halberstam, Judith 1998. *Female masculinity*. Durham: Duke University Press.
- Hatakka Mari 2011. Nainen, mies, rakkaus, seksi. Heterosuhteen kulku, kulttuurinen malli ja sitä selittävät diskurssit kahden omaelämäkertaineiston valossa. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-6746-4>
- Halila, Aimo 1969. Haminan historia III. 1900-luvun alusta lähtien. Hamina: Haminan kaupunki.
- Hearn, Jeff 2004. From hegemonic masculinity to the hegemony of men. *Feminist Theory* 2004 5, 49–72.
- Heikkinen, Kaija 2007. Naiset, miehet ja sukupuoli etnologiatieteissä. – Pia Olsson & Terhi Willman (toim.) Sukupuolen kohtaaminen etnologiassa. Ethnos-toimite 13. Helsinki: Ethnos ry.
- Heinonen, Visa & Lammi, Minna & Varho, Esko 1996. Kuluttajavalistus ja 1950-luvun lyhytelokuvat. – Matti Peltonen (toim.) *Rillumarei ja valistus. Kulttuurikahakoita 1950-luvun Suomessa*. Historiallinen Arkisto 108. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Hietala, Veijo 1992. Tuntematon sotilas Rovaniemen markkinoilla. Suomalaisen elokuvan lajityypit 1950-luvulla. – Anna Makkonen (toim.) *Avoin ja suljettu. Kirjoituksia 1950-luvusta suomalaisessa kulttuurissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 567. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1999. Tunne ja elämys audiovisuaalisessa kulttuurissa. – Sari Näre (toim.) *Tunteiden sosiologiaa I. Elämyksiä ja läheisyyttä*. Tietolipas 156. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Huuki, Tuija 2010a. *Koulupoikien statustyö väkivallan ja välittämisen valokiilassa*. Acta Universitatis Ouluensis E Scientiae Rerum Socialium 113. Oulu: Oulun yliopisto.
- 2010b. Välittämisen vaikeus maskuliinisuuden rakentumisessa. *Nuorisotutkimus* 28(1): 3–19.

- Hynninen, Anna 2004. Toisto ja variaatio omaelämäkerrallisessa kerronnassa. *Elore* 2/2004.
- Hytönen, Kirsi-Maria & Koskinen-Koivisto, Eerika 2009. Hikeä, naurua ja nokea – naisten kokemuksia tehdastyöstä toisen maailmansodan aikana. – Kati Launis & Marko Tikka (toim.) *Työväki ja kokemus*. Väki voimakas 22. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Häkkinen, Antti 1995. *Rahasta – vaan ei rakkaudesta. Prostituutio Helsingissä 1867–1939*. Helsinki: Otava.
- Ikonen, Vappu & Marketta Saari 1993. Suuria odotuksia – 1930-luvun lapset elokuvissa ja todellisuudessa. – Elina Katainen (toim.) *Kotomaan koko kuva. Kirjoituksia elokuvasta ja 1930-luvun sosiaalhistoriasta*. Historiallinen arkisto 100. Helsinki.
- Ikävalko, Reijo 1998. *Täyttää elämää Junnu. Kotkan poikii ilman siipiä*. Helsinki: Gummerus.
- Isaksson, Pekka & Jokisalo, Jouko 2005. *Historian lisälehtiä. Suvaitsevaisuuden ongelma ja vähemmistöt kansallisessa historiassa*. Helsinki: Like.
- Iskanius, Markku 2008. *Vesikuljetukset Suomen sotaponnistusten tukena toisen maailmansodan aikana – laivamiesten ja ahtaajien talvi- ja jatkosota*. Maanpuolustuskorkeakoulun Sotahistorian laitos julkaisusarja 1, N:o 11. Helsinki: Maanpuolustuskorkeakoulun Sotahistorian laitos.
- Jaatinen, Satu 2007. Öky. Kirja ilmiöstä. Helsinki: Multikustannus.
- Jarvis, Adrian 1999. Port History: Some Thoughts on Where it Came from and Where it Might be going. – Lewis R. Fisher & Adrian Jarvis (eds) *Harbours and Havens: Essays in Port History in Honour of Gordon Jackson*. Research in Maritime History no. 16. St. John's: International Maritime Economic History Association.
- Jepsen, Asger Uhd 1985. *Arbejdsmandens historie i 100 år*. 3, Transport. [København.]
- Johannisson, Karin 2001. *Nostalgia - en känslas historia*. Stockholm: Bonnier.
- Johansson, Ella 1994. *Skogarnas fria söner. Maskulinitet och modernitet i norrländskt skogsarbete*. Nordiska museets Handlingar 118. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Johansson, Hanna & Saarikangas Kirsi 2009. Introduction. Ambivalent Home. Teoksessa Johansson, Hanna & Saarikangas, Kirsi (toim.) *Homes in Transformation. Dwelling, Moving, Belonging*. *Studia Historica* 76. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero 1993. *Diskurssianalyysin aakkoset*. Tampere: Vastapaino.
- Jokinen, Arja & Kirsi Juhila 1993. Valtasuhteiden analysoiminen. – Arja Jokinen & Kirsi Juhila & Eero Suoninen (toim.) *Diskurssianalyysin aakkoset*. Tampere: Vastapaino
- Jokinen, Arto 1999. Tuntuu mieheltä. – Jokinen, Arto (toim.) *Mies ja muutos. Kriittisen miestutkimuksen teemoja*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Järvinen, Margaretha 1990. *Prostitution i Helsingfors – en studie i kvinnokontroll*. Turku: Åbo Akademis Förlag.
- Kaarninen, Pekka 2003. Kurittomat sukupolvet vanhoissa suomalaisissa elokuvissa. – Sinikka Aapola & Mervi Kaarninen (toim.) *Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 909. Nuorisotutkimusverkosto,

- Nuorisotutkimusseura Julkaisuja 32. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kaartinen, Aija 2011. *Kansan raittiudeksi ja kotien onneksi. Naisten kieltolakimielipiteet ja toiminta kieltolain puolesta ja sitä vastaan 1919–1932*. Bibliotheca Historica 133. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kahlos, Hannu 2006. Ostajaintarkkailun aika alkoholipolitiikassa. — Matti Peltonen & Hanna Kuusi & Kaarina Kilpiö (toim.) *Alkoholien vuosisata. Suomalaisten alkoholiolojen vaiheita 1900-luvulla*. Historiallinen Arkisto 122. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kajiser, Ingrid 2005. *Kvinnliga sjömän — finns dom?* Stockholm, Statens maritima museer.
- Kalemaa, Kalevi 2003. *Edvin Laine, sisulla ja tunteella*. Helsinki: WSOY.
- Kangasniemi, Hanna 1994. Lesbokattojat ja Jäähyväisten tekijyys. — Raimo Kinisjärvi & Tarmo Malmberg & Juhani Sihvonen (toim.). *Elokuva ja analyysi. Katsauksia elävän kuvan eritteelyyn ja tulkintaan*. Helsinki: Suomen elokuva-arkisto.
- Kantola, Johanna 2010. Sukupuoli ja valta. — Tuija Saresma & Leena-Maija Rossi & Tuula Juvonen (toim.) *Käsikirja sukupuoleen*. Tampere: Vastapaino.
- Karjalainen, Mira 2007. *In the Shadow of Freedom. Life on board the oil tanker*. Commentationes Scientiarum Socialium 69. Helsinki: The Finnish society of Sciences and Letters.
- Karlsson Minganti, Pia 2007. *Muslima. Islamisk väckelse och unga kvinnors förhandlingar om genus i det samtida Sverige*. Tukholma: Carlssons.
- Karonen, Petri 2006. Johdanto – Kun rauha tuo omat ongelmansa. — Petri Karonen & Kerttu Tarjamo (toim.) *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*. Historiallinen Arkisto 124. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Karvonen, Erkki 1999. *Elämää mielikuvayhteiskunnassa. Imago ja maine menestystekijöinä myöhäismodernissa maailmassa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kaskisaari, Marja 2000. *Kyseenalaiset subjektit. Tutkimuksia omaelämäkerroista, heterojärjestyksestä ja performatiivisuudesta*. SoPhi 56. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Katainen, Elina & Salmi-Niklander, Kirsti & Suoranta, Anu & Vuori-Mattila, Liisa 1996. Vaarallisia ja tempoilevia naisia. Työläisnaiset 1930–50 –luvun kotimaisessa näytelmäelokuvassa. — Pauli Kettunen & Raimo Parikka & Anu Suoranta (toim.) *Äänekäs kansa*. Väki voimakas 8. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Kaukiainen, Yrjö 2008. Ulos maailmaan! Suomalaisen merenkulun historia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1155. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kaunisto, Katri 2001. ”The Freedom is the Best Thing.” Forest Professionals’ Life Values in a Changing Society. *Ethnologia Fennica. Finnish Studies in Ethnology* 2001, Vol 29, 5–15.
- Kempainen, Ilona 2006. *Isänmaan uhrin — sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana*. Bibliotheca Historica 102. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kenefick, William 2000. A struggle for recognition and independence: the growth and development of dock unionism at the port of Glasgow, c. 1853–1932. — Sam Davies & Klaus Weinbauer (eds) *Dock Workers*.

- International Explorations in Comparative Labour History, 1790–1970.* Volume 1. Aldershot: Ashgate.
- Kervanto Nevanlinna, Anja 2002. *Kadonneen kaupungin jäljillä. Teollisuusyhteiskunnan muutoksia Helsingin historiallisessa ytimessä.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Keski-Vähälä, Sami & Mandart, Pekka 2004. Keisarikunta. Elokuvakäsikirjoitus. — Pamela Mandart & Timo Forss (toim.) *Keisarikunta. Elokuvakäsikirjoitus ja esseitä.* Helsinki: Like.
- Kilpiö, Eila 2008. Esipuhe. — Minna Lammi & Johanna Mäkelä & Johanna Varjonen (toim.) *Kulutuksen politiikat arjen muovaajina.* Kuluttajatutkimuskeskuksen vuosikirjoja 4. [Helsinki]: Kuluttajatutkimuskeskus.
- King, Noel 1998. Hermeneutics, reception aesthetics, and film interpretation. — John Hill & Pamela Church Gibson (eds) *The Oxford Guide to Film Studies.* Oxford: Oxford University Press.
- Kivimäki, Sanna 2008. Kadonnutta luokkaa etsimässä. *Kulttuurintutkimus* 25(2008):4, 3–18.
- Koivisto, Mauno 1956. *Sosiaaliset suhteet Turun satamassa. Sosiologinen tutkimus.* Turku: [Turun yliopisto].
- Koivunen, Anu 1995. *Isänmaan moninaiset äidinkasvot. Sotavuosien suomalainen naisten elokuva sukupuoliteknologiana.* Turku: Suomen elokuvatutkimuksen seura.
- 2003. *Performative Histories, Foundational Fictions. Gender and Sexuality in Niskavuori Films.* *Studia Fennica Historica* 7. Helsinki: Finnish Literature Society.
- 2004a. Mihin katse kohdistuu? Feministisen elokuvatutkijan metodologinen itsereflektio. — Marianne Liljestöm (toim.) *Feministinen tietäminen. Keskusteluja metodologiasta.* Tampere: Vastapaino.
- 2004b. Sorto. — Anu Koivunen & Marianne Liljestöm (toim.) *Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen.* 2. p. Tampere: Vastapaino.
- Kolker, Robert P. 1998. The film text and film form. — John Hill & Pamela Church Gibson (eds) *The Oxford Guide to Film Studies.* Oxford: Oxford University Press.
- Kontula, Anna 2005. *Prostituutio Suomessa.* Helsinki: Sexpo-säätiö.
- 2008. *Punainen eksodus. Tutkimus seksityöstä Suomessa.* Helsinki: Like.
- 2009. *Tästä äiti varoitti.* Helsinki: Like.
- Korhonen, Teppo 1999. *Tekniikkaa, taidetta ja taikauskoa. Kirjoituksia aineellisesta kansankulttuurista.* Tietolipas 162. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Korkiakangas, Pirjo 1996. *Muistoista rakentuva lapsuus. Agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa.* Kansatieteellinen arkisto 42. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- 1999. Muisti, muistelu, perinne. — Bo Lönnqvist & Elina Kiuru & Eeva Uusitala (toim.), *Kulttuurin muuttuvat kasvot. Johdatusta etnologiatieteisiin.* Tietolipas 155. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2006. Etnologisia näkökulmia muistiin ja muisteluun. — Outi Fingerroos et al. (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä.* Tietolipas 214. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kortteinen, Matti 1992. *Kunnian kenttä. Suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona.* [Helsinki]: Hanki ja Jää.

- Koskela, Lasse 2010. Mitä opimme Tuntemattomasta sotilaasta? — Lasse Koskela ja Pasi Lankinen (toim.) *Johtajakirja. Suomalaisen kaunokirjallisuuden johtajia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1288. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Koski, Kaarina 2011. *Kuoleman voimat. Kirkonväki suomalaisessa uskomusperinteessä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1313. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kotkan historia II*. [Kotka]: Suomen Punaisen Ristin Kymen piirihallitus, 1953.
- Kristensson Ugglå, Bengt 2007. Kritik – känsla – självkritik. — Lena Marander-Eklund & Ruth Illman (red.) *Känslornas koreografi. Reflektioner kring känsla och förståelse i kulturforskning*. Hedemora: Gidlund.
- Kukkonen, Pirjo 2007. Nostalgian semiosis. Keveyden ja painon dialogia. — Riikka Rossi & Katja Seutu (toim.) *Nostalgia. Kirjoituksia kaipuusta, ikävästä ja muistista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1137. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kuula, Arja 2006. Yksityisyyden suoja tutkimuksessa. — Jaana Hallamaa & Veikko Launis & Salla Lötjönen & Irma Sorvali (toim.) *Etiikkaa ihmistieteille*. Tietolipas 211. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kuusi, Hanna 2004. *Viinistä vapautta. Alkoholi, hallinta ja identiteetti 1960-luvun Suomessa*. Bibliotheca Historica 82. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kuusi, Pekka 1951. *Auttamaton Alko. Helmi-maaliskuussa 1951 päivälehdissä julkaistu ilmoitussarja*. [Helsinki]: Alko.
- Laakkonen, Simo 2010. Meri kulttuurin ristiaallokossa. Näkökulmia Itämeren ympäristöhistoriaan. — Sari Mäenpää & Johanna Aartomaa (toim.) *Merihistorian rajapintoja. Suomen merimuseon vuosikirja Nautica Fennica 2009–2010*. Helsinki: Museovirasto.
- Lahtinen, Alli [1956]. *Merimiehet Kotkassa. Sosiaalinen tutkimus*. Kotka: Kotkan kauppakamari.
- Laine, Kimmo 1994. *Herrasmieskulkuri. Tauno Palo valkokankaalla*. Helsinki: Suomen elokuva-arkisto.
- Laitamo, Mikko 2000. Luokkanaurua valkokankaalla. — Joni Krekola & Kirsti Salmi-Niklander & Johanna Valenius (toim.) *Naurava työläinen, naurettava työläinen*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuran vuosikirja Väki voimakas 13. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Lampinen, Anne 2006. *Kaunis Veera ja muita naislegendoja*. Helsinki: Helmi Kustannus.
- Lappalainen, Jussi (toim.) 1999. *Turun sataman historia*. Turku: Turun satama.
- Lappalainen, Niina 2008. Pilaa vai peliä? Miesten ja naisten välinen seksuaalihumori työyhteisössä. — Tarja Tolonen (toim.) *Yhteiskuntaluokka ja sukupuoli*. Nuorisotutkimusverkosto/ Nuorisotutkimusseura julkaisuja 83. Tampere: Vastapaino.
- Lappi, Tiina-Riitta 2007. *Neuvottelu tilan tulkinnoista. Etnologinen tutkimus sosiaalisen ja materiaalisen ympäristön vuorovaikutuksesta jyväskyläisissä kaupunkipuhunnoissa*. Jyväskylä Studies in Humanities. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Lappi-Seppälä, Jussi 1940. Yleiset saunat. — H. J. Viherjuuri (toim.) *Saunakirja. Saunaa käsitteleviä kirjoitelmia*. Helsinki: Otava.

- Lavi, Veikko 1991. *Sataman valot ja varjot*. Helsinki: Tammi.
- Lee, Robert 1998. The socio-economic and demographic characteristics of port cities: a typology for comparative analysis? *Urban History, Volume 25 Part 2*, 147–172.
- Lehto-Trapnowski, Päivi 1996. Maitotyttö vai dynamiittityttö? – Matti Peltonen (toim.) *Rillumarei ja valistus. Kulttuurikahakoita 1950-luvun Suomessa*. Historiallinen Arkisto 108. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Lehtola, Jorma 2000. *Lailasta Lailaan. Tarinoita elokuvien lappalaisista*. Inari: Kustannus-Puntsi.
- Lehtomäki, Kirsti (toim.) 2006. *Lähtöpiste ja määränpää: Lähteminen, saapuminen ja viestinvälitys paikkoina*. Helsinki: Trafiikki-museot yhdistys ry.
- Lehtonen, Mikko 2000. *Merkitysten maailma. Kulttuurisen tekstintutkimuksen lähtökohtia*. 3. p. Tampere: Vastapaino.
- 2009. Olen suomalainen (Io sono Finlandese). – Suvi Keskinen & Anna Rastas & Salla Tuori (toim.) *En ole rasisti, mutta... Maahanmuutosta, monikulttuurisuudesta ja kritiikistä*. Tampere: Vastapaino ja Nuorisotutkimusverkosto.
- Lennartsson, Rebecka 2001. *Malaria urbana – Om byråfflickan Anna Johannesdotter och prostitutionen i Stockholm kring 1900*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- León Rosales, René 2010. *Vid framtidens hitersta gräns. Om maskulina elevpositioner i en multietnisk skola*. Södertörn Doctoral Dissertations 43. Stockholm, Botkyrka: Mångkulturellt centrum.
- Liljeström, Marianne 2004a. Feministinen metodologia – mitä se on? – Marianne Liljeström (toim.) *Feministinen tietäminen. Keskusteluja metodologiasta*. Tampere: Vastapaino.
- 2004b. Sukupuolijärjestelmä. – Anu Koivunen & Marianne Liljeström (toim.) *Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen*. 2. p. Tampere: Vastapaino.
- Loipponen, Jaana 2006. Sodan ajat ja kerronta. – Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Jyväskylä: Minerva.
- Luoma-aho, Veera. Työmiehen ääni. *Helsingin Sanomat* 28.6.2009.
- Lykke, Nina 2009. *Genusforskning – en guide till feministisk teori, metodologi och skrift*. Stockholm: Liber.
- Löfgren Orvar 1996. Ett ämne väljer väg. – Billy Ehn & Orvar Löfgren. *Vardagslivets etnologi. Reflektioner kring en kulturvetenskap*. Tukholma: Natur och Kultur.
- Löfström Jan 2007. Tutkija ja (mies)sukupuoli: retrospektiivisiä pohdintoja eräästä tutkimusprojektista. Teoksessa Olsson, Pia & Willman, Terhi (toim.) *Sukupuolen kohtaaminen etnologiassa*. Ethnos-toimite 13. Helsinki, Ethnos ry.
- Makkonen, Elina 2005. Lapsuus menneen ja nykyisen vuoropuhelussa: kaltimolaisten muistelupuheen tarkastelua. – Helena Saarikoski (toim.) *Leikkikentiltä. Lastenperinteen tutkimuksia 2000-luvulta*. Tietolipas 208. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mankelov, Roy 2000. The port of London, 1790–1970. – Sam Davies et al. (eds) *Dock Workers. International Explorations in Comparative Labour History, 1790–1970. Volume 1*. Aldershot: Ashgate.

- Martikainen, Tuomas 2009. Eettisiä kysymyksiä maahanmuuttotutkimuksessa. *Elore*, vol. 16, 2/2009.
- Martikainen, Tuomas & Sintonen, Seppo & Pitkänen, Pirkko. Ylirajainen liikkuvuus ja etniset vähemmistöt. — Tuomas Martikainen (toim.) *Ylirajainen kulttuuri. Etnisyys Suomessa 2000-luvulla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Matilainen, Riitta 2006. Raittius ja kunnollisuus Päivän Nuorten toiminnassa 1930-luvulta 1970-luvun alkuun. — Matti Peltonen & Hanna Kuusi & Kaarina Kilpiö (toim.) *Alkoholin vuosisata. Suomalaisten alkoholiolojen vaiheita 1900-luvulla*. Historiallinen Arkisto 122. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- McCreadie, Irma 2007. Englantilaisen seilorin muistoi Kotkast. — Anna-Leena Alivirta & Mirja Liukkonen (toim.), *Miä oon Kotkast. Muistoja 50-luvun Kotkasta*. Helsinki: Minerva.
- Meinander, Henrik 2009. *Suomi 1944. Sota, yhteiskunta, tunnemaishetki*. Helsinki: Siltala.
- Meri, Lauri 2008. *Tauno Palo*. Helsinki: Otava.
- Miettunen, Katja-Maria 2009. *Menneisyys ja historiakuva. Suomalainen kuusikymmentäluku muistelijoiden rakentamana ajanjaksona*. Bibliotheca Historica 126. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Milestone, Katie & Meyer, Anneke 2012. *Gender and Popular Culture*. Cambridge: Polity.
- Monaco, James 2000. *How to Read a Film. The World of Movies, Media and Multimedia: Language, History, Theory*. 3. p. New York: Oxford University Press.
- Mortensøn, Ole 2000. Summary. — Ole Mortensøn (ed.) *Havnemiljø i Norden*. Nord 2000:23. Kopenhagen: Nordisk Ministerråd.
- Mäkelä, Johanna & Riitta Oittinen 1993: Pyykinpesukurssilta kenttäpesulaan – Naisten töitä sodan ja rauhan aikana. — Elina Katainen (toim.) *Kotomaan koko kuva. Kirjoituksia elokuvasta ja 1930-luvun sosiaalishistoriasta*. Historiallinen arkisto 100.
- Mäkelä, Matti 2002. *Leveäharteinen ajattelija*. Helsinki: WSOY.
- Mälkki, Juha 2008. *Herrat, jätkät ja sotataito. Kansalaissotilas- ja ammattisotilasarmeijan rakentuminen 1920- ja 1930-luvulla "talvisodan ihmeeksi"*. Bibliotheca Historica 117. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mørck, Yvonne 2003. Narratives of the intersections of masculinities and ethnicities in a Danish high school class. *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research*. 11:2, 111–120.
- Nenola, Aili 1986. *Miessydäminen nainen. Naisnäkökulmia kulttuuriin*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Niiniluoto, Maarit 1992. *Sulle salaisuuden kertoa mä voisin*. Porvoo: WSOY.
- 2004. "Nään illan tummuvan ja valot satamassa loistaa" — Pamela Mandart & Timo Fors (toim.) *Keisarikunta. Elokvakäsikirjoitus ja esseitä*. Helsinki: Like.
- Nikkilä, Eino 1940. Vanha suomalainen sauna. — H. J. Viherjuuri (toim.) *Saunakirja. Saunaa käsitteleviä kirjoitelmia*. Helsinki: Otava.
- Nokki, Janne 2008. "Lisää naisia pakkahuoneille!" Keskustelua naisten asemasta 1930-luvulla. — Janne Nokki & Leena Nilsson (toim.) *Naiset Tullissa. Sulkakynästä sähköiseen tullaukseen. Tullin naisten 120-vuotinen historia*. Mercurius 4. Helsinki: Edita ja Tullihallitus.

- Nuolijärvi, Pirkko 1986. *Kieliyhteisön vaihto ja muuttajan identiteetti*. Tietolipas 100. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Nyky-suomen sanakirja. Valtion toimeksiannosta teettännyt Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*. Ensimmäinen osa A–I. 4. p. Helsinki: WSOY, 1962.
- Näre, Sari 2008. ”Kuin viimeistä päivää” – sota-ajan sukupuolikulttuuri ja seksuaalinen väkivalta. — Sari Näre & Jenni Kirves (toim.) *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Helsinki: Johnny Kniga.
- Nätkin, Ritva 1993. Äitiys ja sukupuolten väliset suhteet. — Ulla Piela (toim.) *Aikanaisia. Kirjoituksia naisten omaelämäkerroista*. Tietolipas 127. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1997. *Kamppailu suomalaisesta äitiydestä. Maternalismi, väestöpolitiikka ja naisten kertomukset*. Helsinki: Gaudeamus.
- Oinonen, Armi 1996. *Repijänaiset ja rantatytöt: kotkalainen nainen satamatyössä 1940-luvun loppupuolella ja 1950-luvulla*. Kymenlaakson maakuntamuseon julkaisuja no 23. Kotka: Kymenlaakson maakuntamuseo.
- Ollivier, Michèle 2008. Revisiting Distinction. Bourdieu without class? *Journal of Cultural Economy* 1:3. 263–279.
- Olsson Pia 2004a. Constructing Local Identity. The Folklorism of an Urban Workers Culture in Helsinki. — Anna-Maria Åström & Pirjo Korhokangas & Pia Olsson (eds) *Memories of My Town. The Identities of Town Dwellers and Their Places in Three Finnish Towns*. Studia Fennica Ethnologica 8. Helsinki: Finnish Literature Society.
- 2005. *Myytti ja kokemus. Lotta Svärd sodassa*. Helsinki: Otava.
- 2011. *Women in Distress. Self-understanding among 20th-century Finnish rural women*. Zürich & Münster: Lit Verlag.
- Olsson, Pia & Willman, Terhi 2007. Sukupuoli ja etnologia. — Pia Olsson & Terhi Willman (toim.) *Sukupuolen kohtaaminen etnologiassa*. Ethnos-toimite 13. Helsinki: Ethnos ry.
- Paaskoski, Leena 2008. *Herrana metsässä. Kansatieteellinen tutkimus metsänhoitajuudesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1170, Tiede. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Paavilainen, Sinikka 2010. *Työtöt. Tytöt isänmaan palveluksessa 1941–1945*. Helsinki: Minerva.
- Padilla, Alfonso 1998. Tropiikin yöstä syyspihlajan alle: latinalaisamerikkalainen musiikki Suomessa. — Jussi Pakkasvirta & Jukka Aronen (toim.) *Kahvi, pahvi ja tango. Suomen ja Latinalaisen Ameriikan suhteet*. Helsinki: Gaudeamus.
- Palminen, Seppo 1996. *Rakkaudella Helsingin satama*. [Helsinki]: [Helsingin satama].
- Pastoureau, Michel 2001. *The Devil's cloth. A history of stripes and striped fabric*. New York: Columbia University Press.
- Pekkanen, Toivo 1948. *Toverukset*. Helsinki: WSOY.
- Peltonen, Matti 1996. Matala viisikymmenluku. — Matti Peltonen (toim.) *Rillumarei ja valistus. Kulttuurikahakoita 1950-luvun Suomessa*. Historiallinen Arkisto 108. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- 1997. *Kerta kiellon päälle. Suomalainen kieltolakimentaliteetti. Vuoden 1733 juopumusasetuksesta kieltolain kumoamiseen 1932*. Helsinki: Hanki ja Jää.
- 2002. *Remua ja ryhtiä. Alkoholiolot ja tapakasvatus 1950-luvun Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus.

- 2006. Alkoholi ja suomalaiset 1900-luvulla. – Matti Peltonen & Hanna Kuusi & Kaarina Kilpiö (toim.) *Alkoholin vuosisata. Suomalaisten alkoholiolojen vaiheita 1900-luvulla*. Historiallinen Arkisto 122. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Peltonen, Ulla-Maija 1996. *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 657. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pesola, Sakari 1996. Tanssikiellosta lavatansseihin. – Matti Peltonen (toim.) *Rillumarei ja valistus. Kulttuurikahakoita 1950-luvun Suomessa*. Historiallinen Arkisto 108. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Pietikäinen, Sari & Mäntynen, Anne 2009. *Kurssi kohti diskurssia*. Tampere: Vastapaino.
- Pink, Sarah 2007. *Doing visual ethnography: images, media and representation in research*. Second Edition. London: Sage.
- Plantinga, Carl R. 1997. *Rhetoric and representation in nonfiction film*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Portelli, Alessandro 2008. What Makes Oral History Different. – Robert Perks & Alistair Thomson (eds) *The Oral History Reader*. Second Edition. London: Routledge.
- Poutasuo, Tuula 2006. *Farkkukirja*. Helsinki: Minerva.
- Preston, Peter & Paul Simpson-Housley 1994. Introduction. Writing the city. – Peter Preston & Paul Simpson-Housley (eds) *Writing the City. Eden, New Babylon and the New Jerusalem*. Lontoo: Routledge.
- Pulkkinen, Tuija & Rossi, Leena-Maija 2006. Suomentajilta. – Judith Butler 2006. *Hankala sukupuoli. Feminismi ja identiteetin vallankumous*. Helsinki: Gaudeamus.
- Pulma, Panu 2000. Kasvun katveessa. – *Helsingin historia vuodesta 1945. Osa 2*. Helsinki: Helsingin kaupunki ja Edita.
- 2004. Kuriton sukupolvi – Uusi nuorisokulttuuri rantautuu 50-luvun Suomeen. – Pamela Mandart & Timo Forss (toim.) *Keisarikunta. Elokuvakäsikirjoitus ja esseitä*. Helsinki: Like.
- Pylkkänen, Ali 2002. Sodassa satamat huomataan. – Ali Pylkkänen & Tapio Bergholm & Kari Teräs. *Satamillaan maa hengittää. Suomen Satamaliiton historia 1923–2000*. Helsinki: Suomen Satamaliitto.
- Pylkkänen, Ali & Bergholm, Tapio & Teräs, Kari 2002. *Satamillaan maa hengittää. Suomen Satamaliiton historia 1923–2000*. Helsinki: Suomen Satamaliitto.
- Pöysä, Jyrki 1997. *Jätjän synty. Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja itäsuomalaisessa metsätyöperinteessä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 669. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2010. Lähiluku vaeltavana käsitteenä ja tieteidenvälisenä metodina. – Jyrki Pöysä & Helmi Järviluoma & Sinikka Vakimo (toim.) *Vaeltavat metodit*. Kultaneito VII. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Rahikainen, Marjatta 2001. ”Naiset näkyvät Suomessa tekevän vaikka mitä” – Marjatta Rahikainen & Tanja Räisänen (toim.) *Työllä ei oo kukaa rikastunna. Naisten töitä ja toimeentulokeinoja 1800- ja 1900-luvulla*. Tietolipas 176. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rantanen, Miska 2000. *Lepakkoluola*. Helsinki: WSOY.

- Rasinaho, Kirsi 2006. Alkoholien salakauppa Helsingissä. — Matti Peltonen & Hanna Kuusi & Kaarina Kilpiö (toim.) *Alkoholien vuosisata. Suomalaisten alkoholiolojen vaiheita 1900-luvulla*. Historiallinen Arkisto 122. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rieser, Richard 2011. *Mustat lasit. Vammaisuus valkokankaalla ja televisiossa*. Helsinki: Into.
- Rojola, Lea 1999. Työläiskodin onnea – Tyyne Maija Salminen ja 1930-luvun työläisen arki. — Pertti Karkama & Hanne Koivisto (toim.) *Ajan paineessa. Kirjoituksia 1930-luvun suomalaisesta aatemaailmasta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 758. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Roos, J. P. 1996. Heikki Waris, sosiaalipolitiikan kehittäjä. — Antti Mäkinen et al. (toim.) *Kansalliskallio. Suuret suomalaiset. Kehittyvä Suomi (1945–1965)*. Helsinki: Weilin + Göös.
- Rosenström Marika 1996. *Fartyget, himlen och havet. Verklighetsuppfattningen bland sjömän i långfart under segelsjöfartens sista era*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland Nr 597. Meddelanden från Folkkultursarkivet Nr 16. Helsinki: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Rossi, Leena 1999. Merimies on erimies. Merimiehiä Turun satamassa 1900-luvulla. — Jussi T. Lappalainen (toim.) *Turun sataman historia*. Turku: Turun satama.
- Rossi, Leena-Maija 2003. *Heterotehdas. Televisiomainonta sukupuolituotantona*. Helsinki: Gaudeamus.
- 2010. Sukupuoli ja seksuaalisuus, eroista eroihin. — Tuija Saresma & Leena-Maija Rossi & Tuula Juvonen (toim.) *Käsikirja sukupuoleen*. Tampere: Vastapaino.
- Rossi, Riikka & Seutu, Katja 2007. Nostalgian lukijalle. — Riikka Rossi & Katja Seutu (toim.) *Nostalgia. Kirjoituksia kaipuusta, ikävästä ja muistista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1137. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Räsänen, Matti & Räsänen, Riitta 2008. Savo kotimaana. — Riitta Räsänen (toim.) *Savo ja sen kansa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1192. Savon historia VII. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Saarenheimo, Marja 1997. *Jos etsit kadonnutta aikaa*. Tampere: Vastapaino.
- Saarenmaa, Laura 2010. *Intiimin äänet. Julkisuuskulttuurin muutos suomalaisissa ajanvietelehdissä 1961–1975*. Tampere: Tampere University Press.
- Saarikoski, Helena 1999. Tytön rakkaus ja häpeä huoran maineen säätelemänä. — Sari Näre (toim.) *Tunteiden sosiologiaa I. Elämyksiä ja läheisyyttä*. Tietolipas 156. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Saarinen, Juhani 2008. *Miljoonamöjjä: Kotkan satama 1871 - 2008*. Kotka: Kotkan satama.
- Salmi, Hannu 1999. "Ajan tomu" ja "unhon kinos". Muistamisen tuska sodanjälkeisessä suomalaisessa iskelmässä. — Taina Syrjämaa (toim.) *Arjen muisti ja unohdus*. Historian laitoksen julkaisuja n:o 53. Turku: Turun yliopisto.
- 2003. Nousukausi. Katse kotimaisen elokuvan menestyksen tekijöihin. — Kimmo Ahonen & Janne Rosenqvist & Juha Rosenqvist & Päivi Valotie (toim.) *Taju kankaalle. Uutta kotimaista elokuvaa paikantamassa*. Turku: Kirja-Aurora.

- Salomonsson, Anders 1979. *Gotlandsdricka. Traditionell kultur som regional identitetssymbol*. Skrifter utgivna av Etnologiska sällskapet i Lund. Karlstad: Press' Förlag.
- Sammallahti, Leena 1993. Näkökulmia merimieskulttuurin kansatieteelliseen tutkimukseen Suomessa. — Marja Pelanne & Leena Sammallahti (toim.) *Nautica Fennica Suomen merimuseo Annual report 1993*. Helsinki: Museovirasto.
- Sarkki, Marja-Liisa 2012. *Elämää ja unelmia jälleenrakennusajan Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1353. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Sauli, Anneli & Varis, Tuula-Liina 1993. *Elämäni on minun*. Helsinki: WSOY.
- Sedergren, Jari & Kippola, Ilkka 2009. *Dokumentin ytimessä. Suomalaisen dokumentti- ja lyhytelokuvan historia 1904–1944*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Seppänen, Antti & Kauppi, Matti 1996. Lättähatut. — Matti Peltonen (toim.) *Rillumarei ja valistus. Kulttuurikahakoita 1950-luvun Suomessa*. Historiallinen Arkisto 108. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Sillanpää, Merja 2002. *Säännöstelty huvi: Suomalainen ravintola 1900-luvulla*. Bibliotheca Historica 72. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Skeggs, Beverley 2004. *Class, self, culture. Transformations: thinking through feminism*. London: Routledge.
- Skiftesvik, Joni 1984. *Pystyyn haudattu*. Helsinki: WSOY.
- Snellman, Hanna 1996. *Tukkilaisen tulo ja lähtö. Kansatieteellinen tutkimus Kemijoen metsä- ja uittotyöstä*. Oulu: Pohjoinen.
- 2003. *Sallan suurin kylä — Göteborg*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 927. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2005. *The Road Taken. Narratives from Lapland*. Inari: Kustannus-Puntsi.
- Soikkeli, Mari 2006. Naisen paikka olutmainoksissa 1960-luvulla. — Matti Peltonen & Hanna Kuusi & Kaarina Kilpiö (toim.) *Alkoholien vuosisata. Suomalaisien alkoholiolojen vaiheita 1900-luvulla*. Historiallinen Arkisto 122. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Soronen, Anne 2011. *Tavallisuudesta tyylikkyyteen? Sukupuoli ja maku kodinmuutosohjelmissa*. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-7293-2>
- Staunæs, Dorthe 2003. Where have all the subjects gone? Bringing together the concepts of intersectionality and subjectification. *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research*. 11:2, 101–110.
- Steel, Tytti 2005. Kirjava satama – elokuvat kansatieteen lähteenä. — Pirjo Korhokangas & Pia Olsson & Helena Ruotsala (toim.) *Polkuja etnologian menetelmiin*. Helsinki: Ethnos ry.
- 2010. Confrontations and Contrasts at the Waterfront – Ideas and Ideologies in Harbour Research. *Ethnologia Fennica, Finnish Studies in Ethnology 2010. Volume 37*, 37–52.
- 2011. Sataman Helmi. Sukupuolen risteävät erot satamatyöntekijän muistelukerronnassa. — Kirsi-Maria Hytönen & Eerika Koskinen-Koivisto (toim.) *Työtä tekee mies, nainen*. Väki voimakas 24. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Suomen Kansallisfilmografia 3. Vuosien 1942–1947 suomalaiset kokoillan elokuvat*. Helsinki: VAPK-kustannus, 1993.

- Suomen Kansallisfilmografia 4. Vuosien 1948–1952 suomalaiset kokoillan elokuvat.* Helsinki: VAPK-kustannus, 1992.
- Suomen Kansallisfilmografia 5. Vuosien 1953–1956 suomalaiset kokoillan elokuvat.* Helsinki: Valtion painatuskeskus, 1989.
- Suomen Kansallisfilmografia 6. Vuosien 1957–1961 suomalaiset kokoillan elokuvat.* Helsinki: VAPK-kustannus, 1991.
- Suomen Kansallisfilmografia 7. Vuosien 1962–1970 suomalaiset kokoillan elokuvat.* Helsinki: VAPK-kustannus, 1998.
- Suomen kielen perussanakirja.* Toinen osa. 1992. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 3.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Suoninen, Eero 1993. Kielen käytön vaihtelevuuden analysoiminen. – Arja Jokinen & Kirsi Juhila & Eero Suoninen (toim.) *Diskurssianalyysin aakkoset.* Tampere: Vastapaino.
- Suoranta, Anu 2009. *Halvennettu työ.* Tampere: Vastapaino.
- Suutari, Viljo 1968. *Yksinäisenä sutena. Kuljetusliiton tuho.* Helsinki: WSOY.
- 1971. *Valtasuoni sykkii. Sataman valot ja varjot.* Helsinki: Kustannus Oy Pahka.
- Syrjämää, Taina 1999. Arjen muistin ja unohduksen jäljillä. – Taina Syrjämää (toim.) *Arjen muisti ja unohdus.* Historian laitoksen julkaisuja n:o 53. Turku: Turun yliopisto.
- Tallberg, Teemu 2009. *The Gendered Social Organisation of Defence. Two Ethnographic Case Studies in the Finnish Defence Forces.* Economics and Society, Publications of the Hanken School of Economics Nr 193. Helsinki: Hanken School of Economics.
- Tani, Sirpa 1995. Kaupunki taikapeilissä. *Helsinki-elokuvien mielenmaisemat – maantieteellisiä tulkintoja.* Helsingin kaupungin tietokeskuksen tutkimuksia 1995:14. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus.
- Tervonen, Miika 2012. Romanit ja suuri muutos. – Panu Pulma (toim.) *Suomen Romanien historia.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1372. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Teräs, Kari 1999. Hampuuseista ahtaajiksi – käsipelistä konetyöhön. – Jussi T. Lappalainen (toim.) *Turun sataman historia.* Turku: Turun satama.
- Toiviainen, Sakari 1992. *Suurinta Elämässä. Elokuva melodraaman kultaaika.* Helsinki: VAPK-kustannus & Suomen elokuva-arkisto.
- Trentmann, Frank 2008. Kuluttajan kehitys: merkitykset, identiteetit ja poliittiset kytkökset ennen vaurauden aikakautta. – Minna Lammi & Johanna Mäkelä & Johanna Varjonen (toim.) *Kulutuksen politiikat arjen muovaajina.* Kuluttajatutkimuskeskuksen vuosikirjoja 4. [Helsinki]: Kuluttajatutkimuskeskus.
- Turunen, Arja 2011. ”Hame, housut, hamehousut! Vai mikä on tulevaisuutemme?” *Naisten päällyshousujen käyttöä koskevat pukeutumishöjeet ja niissä rakentuvat naiseuden ihanteet suomalaisissa naistenlehdissä 1889 – 1945.* Kansatieteellinen arkisto 53. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.

- Urponen, Maija 2010. *Ylirajaisia suhteita. Helsingin olympialaiset, Armi Kuusela ja ylikansallinen historia*. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-6449-4>
- Vakimo, Sinikka 2010. Periaatteista eettiseen toimijuuteen – tutkimuseetiikka kulttuurintutkimuksessa. – Jyrki Pöysä & Helmi Järviluoma & Sinikka Vakimo (toim.) *Vaeltavat metodit*. Kultaneito VIII. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Valli, Aino 1989. *Iitin ja Jaalan etymologis-kansatieteellinen sana- ja perinnekirja*. [3. osa, M–R]. [Iitti] : [Iitin kunta].
- Valovirta, Elina 2010. Ylirajaisten erojen politiikkaa. – Tuija Saesma & Leena-Maija Rossi & Tuula Juvonen (toim.) *Käsikirja sukupuoleen*. Tampere: Vastapaino.
- Waris, Heikki 1973. *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolelle*. 2. painos. Helsinki: Weilin & Göös.
- Wegs, J. Robert 1982. Working Class Respectability. The Viennese Experience. *Journal of Social History*, June 1, 1982, 621–635.
- Weibust, Knut 1969. *Deep Sea Sailors. A Study on Maritime Ethnology*. [Nordiska museets handlingar 71]. Tukholma: [Nordiska museet].
- Vekkelä, Pirkko & Loivamaa, Ismo 2009. *Unohtumaton Ansa Ikonen*. Helsinki: Minerva.
- West, Candace & Zimmerman, Don H. 1987. Doing Gender. *Gender & Society* 1987:1, 125–151.
- Vonderau, Patrick 1999. Historiography and Film: A Dangerous Liaison? – *Film as History / History as Film*. Arbeitspapiere – Gemeinschaften Volume 21. Berlin: Humbolt-Universität.
- Vuori, Jaana 2002. Sukupuolen kirjoittaminen. – Merja Kinnunen & Olli Löytty (toim.) *Tieteellinen kirjoittaminen*. Tampere: Vastapaino.
- Örsell, Bengt 1998. *Akta hatten, karlar! Minnen från Stockholms Hamn – gubbarna och jobbet på 50- och 60-talen*. Liv i Stockholm 5. Södertälje: Fingraf
- Österlund-Pötzsch, Susanne 2003. *American Plus. Etnisk identitet hos finlandssvenska ättlingar i Nordamerika*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 658. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

Haastateltavien esittely

Museovirasto (MV)

Suomen merimuseo (SMM)

A200803:1-13 Tytti Steelin väitöskirjan haastatteluaineisto

A200803:1

1920-luvun puolivälissä syntynyt mies, joka työskenteli nosturinkuljettajana Helsingin satamassa 1950-luvun lopulta 1980-luvun puoliväliin.

Haastattelija Tytti Nieminen (nyk. Steel). Yksi haastattelukerta syksyllä 2001.

A200803:2 ”Pentti”

Syntynyt 1920-luvun puolivälissä Helsingissä. Työskenteli ahtaajana Helsingin satamassa 1950-luvun lopulta 1980-luvulle, jolloin siirtyi päluottamusmieheksi.

Haastattelija Johanna Aartomaa. Kaksi haastattelukertaa keväällä 2001.

A200803:3 ”Juhani”

Syntynyt 1940-luvun puolivälissä. Kauppamerenkulun palveluksessa eri tehtävissä 1960-luvun alkupuolelta 1970-luvun puoliväliin. Tuolloin Helsingin satamaan ahtaustyön johtajaksi, sittemmin turvallisuusasioita hoitamaan johtotehtäviin.

Haastattelija Johanna Aartomaa. Kaksi haastattelukertaa keväällä 2001.

A200803:4

Tullissa ja Helsingin sataman palveluksessa hallinnollisissa töissä koko työuransa tehnyt nainen. Syntynyt 1930-luvun alussa Etelä-Karjalassa.

Haastattelija Tytti Nieminen (nyk. Steel). Kaksi haastattelukertaa syksyllä 2001.

A200803:5 ”Aili”

Syntynyt 1910-luvun puolivälissä Karjalassa. Ahtaustöissä Helsingin satamassa vuodesta 1942 eläkkeelle jäämiseen asti 1980-luvun alkuun.

Haastattelija Tapio Bergholm. Haastattelu tehty 1990-luvulla.

A200803:6 ”Olavi”

Syntynyt 1940-luvun alussa Pohjanmaalla. Työskenteli yhteensä 40 vuotta Helsingin satamassa ensin ahtaajana, sitten kuljettajana ja varastonhoitajana.

Haastattelija Sanna-Leena Schildt. Kaksi haastattelukertaa talvella 2001.

A200803:7 "Sven"

Syntynyt 1930-luvun alussa Helsingissä. Aloitti työt ahtaajana Helsingin satamassa vuonna 1952. Vuoden kuluttua siirtyi Helsingin kaupungin palvelukseen tavaramerkitsijäksi. Työskenteli Laiturihuollossa ja Satamalaitoksella työnjohtajana, tarkastajana sekä johtotehtävissä.

Haastattelija Tytti Nieminen (nyk. Steel). Kaksi haastattelukertaa syksyllä 2001.

A200803:8 "Ilmari"

Syntynyt 1920-luvun alussa Etelä-Karjalassa. Töissä Helsingin satamassa ensin ahtaajana, sitten työnjohtajana, pääluottamusmiehenä ja työsuojeluvaltuutettuna.

Haastattelija Sanna-Leena Schildt. Kaksi haastattelukertaa talvella 2001.

A200803:9

1930-luvun puolivälissä syntynyt mies. Merillä 1950-luvulla. Helsingin satamassa 1960-luvun alusta 1990-luvulle sataman infrastruktuuriin liittyvissä töissä.

Haastattelija Tytti Nieminen (nyk. Steel). Yksi haastattelukerta alkuvuodesta 2001.

A200803:10

1960-luvun lopulla syntynyt nainen. Työskennellyt ahtaajana Helsingin satamassa 1990-luvun puolivälistä.

Haastattelija Tytti Steel. Yksi haastattelukerta syksyllä 2002.

A200803:11

1930-luvun alkupuolella syntynyt mies. 1950-luvun alussa yksi kesä ahtaajana, sitten siirtyi Tullin palvelukseen, missä tehnyt pitkän uran edeten johtavaan asemaan.

Haastattelija Tytti Steel. Yksi haastattelukerta syksyllä 2002. Haastattelussa oli läsnä myös Seppo Malkki Tullimuseosta.

A200803:12 "Kalevi"

Syntynyt Kotkassa 1920-luvun alussa. Satamaan töihin huolintaliikkeen juoksupojaksi 1937. Työskenteli huolintaliikkeen työnjohtajana vuodesta 1939 lähtien. Työskenteli lyhyen aikaa ahtaajana ja siirtyi sitten ahtaustyönjohtajaksi. Lyhyet työskentelyjaksot Turussa ja Helsingissä. 1950-luvulla siirtyi Haminaan, missä jäi eläkkeelle ahtaustyön johtajan tehtävistä 1970-luvulla.

Haastattelija Tytti Nieminen (nyk. Steel). Haastattelu tehty syksyllä 2001. Aikaisempi "Kalevin" haastattelu KyM:A 1063:6.

English Summary

Intersections in the Everyday Life of Harbours

The study analyses representations of dock workers and people who worked in the Helsinki and Kotka harbours in the extended 1950s. The aim of the study is to map differences and hierarchies constructed in harbour representations.

The study is based on the key concepts of intersections and intertextuality. Representations of harbours and people who worked there are studied within the framework of intersections: not only was the harbour a different working environment for men and women, but for different kinds of men and women. The most important intersections in this study are between gender, ethnicity, class and age. The method of the study is performative reading. Performative reading is a process based on a close reading of the sources. The question posed to the sources is, how are the categories of differences being constructed and how do they intersect?

Workers of the Helsinki harbour have been interviewed for this study and the interviews are now in the archives of the Maritime Museum of Finland. Another set of interviews has been collected by Tytti Steel at the end of the 1990s for her master's thesis about a harbour restaurant called 'Kairo' in Kotka. The third part of the interviews is a unique set of discussions between a museum researcher and women who were dock workers in Kotka harbour in the 1940s and 1950s. All these interviews are in the archives of the Provincial museum of Kymenlaakso in Kotka.

The other important group of research material is films, both documentaries and fiction, depicting freight harbours. The study is hermeneutical, which means that fiction can also be used as material. Usually Finnish films from the extended 1950s depict the countryside, but ports are the main setting for two long films: *Professori Masa* (directed by Matti Kassila) and *Nokea ja kultaa* (directed by Edvin Laine). Both films portray dockworkers as responsible and decent workers. My interpretation of the films is that they take a stand on the dockers' side against prejudices. The bias is visible in the interviews, documentary films and for example in a campaign for more composed ways of using alcohol. In the representations concerning male dockers, differences between the respectable workers and the tearaways dominate the intertextual negotiations.

The intersection of gender and ethnicity is most visible when looking at representations of sailors and the women who socialized with them. The construction of differences between women is most obvious in the sources concerning differences constructed by the dock worker women in relation to prostitutes who worked in the harbour. On the other hand, in a nostalgic

light the stigmatized prostitutes become protagonists of a relaxed and hedonistic lifestyle.

The documentary films mostly depict harbours as an integral part of the Finnish economy. Harbours were the passageway for essential imported goods. To be able to import, it was necessary to export timber and other commodities. In documentaries, dockers are depicted as decent workers and their work is said to be permanent, even though dockers were only hired on short-term contracts. Some documentaries strive to present an objective account of the way harbours work for the nation's benefit. Still, social problems that accumulated in ports because of the casual nature of dock work are completely concealed. These films also show the hierarchies to do with class. For example, officials and engineers are filmed at work wearing their uniforms or white coats, while dock workers are filmed naked in the shower after work.

Globally, Finland is quite exceptional because women have worked in harbours. Casual work was suitable for women who were earning extra income for the family. The women could stay at home when there was not enough work and concentrate on housework and family life. For example in Kotka women started to work in the harbour in the 1890s or even earlier. During World War II, there was a great demand for labour in the ports, and many women were hired. In the representations of female dockers, there is a strong tendency to portray the women as working class heroes. For example, if there was no work while waiting for incoming ships, men were reading newspapers, playing cards or drinking. Women instead went to do the grocery shopping, knitted or crocheted on the cliffs. This composition is made stronger by our attitudes towards housework. Women are interpreted to be working hard at all times, even though handicrafts and chatting could be just as relaxing as reading or card games. When talking about men as dockworkers, the possibility to be able to choose and even decline certain jobs is emphasised. At the same time, one of the female dock workers very strongly points out that she never declined a job. This resembles women's attitudes during the war years more generally: they felt that men at the front couldn't choose their tasks and wanted to be equivalent.

Ports as nodes of international seafaring make interesting arenas for studying transnational relations. In Kotka, many of the townspeople saw the sailors as important customers for their businesses and their relations with the sailors were mostly commercial. Sailors were ranked according to how much money they spent and how 'fashionable' their backgrounds were. Sailors from the United States were ranked highest and other Western European sailors were next. From a nostalgic point of view, the transnational nature of harbours can be seen as a different kind of tale about Finland. The self-portrait of the nation has been agrarian and reclusive, but life in harbours was none of that. The harbour representations can be read as a dream of an international and liberal Finland.

